

KLÂSİK EDEBİYAT
BİLGİSİ
BİÇİM-ÖLÇÜ-KAFİYE

2.
BASKI

3F
YAYINLARI

PROF. DR. M. A. YEKTA SARAÇ

3F YAYINEVİ

Yayın No: 33

© 3F Yayınevi

Yayın Yönetmeni: Fatih Andı

Kapak: Deniz Yılmaz

Birinci Basım: 3F Yayınevi 2007

İkinci Basım: 3F Yayınevi 2007

ISBN: 978-6005-0000-01-6

Sertifika No:0807-34-008938

Basım Yeri: Bayrak Matbaacılık Ltd. Şti.

3F YAYINEVİ

Cağaloğlu Yokuşu Sokak. No:1 Özhekim

İşhanı Kat:2 Da:22 Eminönü/İstanbul

Tel: 0 212 526 30 66 / Faks: 0 212 526 30 65

Web: www.3fyayinevi.com / e-mail: 3f@3fyayinevi.com

Prof. Dr. M. A. YEKTA SARAÇ

Prof. Dr. M. A. Yekta Saraç: 1963 yılında İstanbul'da doğdu. 1985 yılında İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu ve aynı yıl İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı'na araştırma görevlisi olarak atandı. Aynı anabilim dalında: 1987 yüksek lisans programından mezun oldu, 1991 yılında doktor unvanını aldı, 1992 yılında yardımcı doçent kadrosuna atandı, 1994 yılında doçent unvanını kazandı, 2000 yılında profesör oldu. Halen İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı öğretim üyesi olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Yayımlanmış kitapları: Şeyhülislam Kemal Paşazade, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri, ve Bazı Şiirleri (İstanbul 1995); Edebiyat Terimleri İstilahât-ı Ebediye, (İstanbul 1996); Emri Divanı (İstanbul 2002), Osmanlı'nın Şiiri (İstanbul 2006); Aşık Paşazade Tarihi (Kemal Yavuz ile birlikte, İstanbul 2006) Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat (6. Baskı: İstanbul 2007); Klâsik Edebiyat Bilgisi Biçim - Ölçü - Kafiye (2. Baskı: İstanbul 2007);

M. A. YEKTA SARAÇ

KLÂSİK EDEBİYAT BİLGİSİ

BİÇİM - ÖLÇÜ - KAFİYE

İSTANBUL 2007

İÇİNDEKİLER

Önsöz	9
-------------	---

BİÇİM

GİRİŞ	15
BEYİT - MISRA	15
BEYİTLERDEN OLUŞAN NAZIM BİÇİMLERİ	20
Kaside	21
Gazel	47
Müstezâd	68
Kıt'a	73
Mesnevi	79
DÖRT MISRALI NAZIM BİÇİMLERİ	92
Rûbai	93
Tuyug	99
BENDLERDEN OLUŞAN NAZIM BİÇİMLERİ (MUSAMMATLAR)	103
GİRİŞ	103
ÜÇ MISRALI BENDLERDEN OLUŞAN NAZIM BİÇİMİ	107
Müselles	107
DÖRT MISRALI BENDLERDEN OLUŞAN NAZIM BİÇİMLERİ	111
A) Murabba	111
B) Terbî'	116
C) Şarkı	117
BEŞ MISRALI BENDLERDEN OLUŞAN NAZIM BİÇİMLERİ	123
A) Muhammes	123
Tardiye	124
B) Tahmîs	130

ALTI MISRALI BENDLERDEN OLUŞAN NAZIM BİÇİMLERİ	135
A) Müseddes	135
B) Tesdîs	141
YEDİ MISRALI BENDLERDEN OLUŞAN NAZIM BİÇİMLERİ.....	145
A) Müsebbâ	145
B) Tesbî'	149
SEKİZ MISRALI BENDLERDEN OLUŞAN NAZIM BİÇİMLERİ.....	153
A) Müsemmen	153
B) Tesmîn.....	158
DOKUZ MISRALI BENDLERDEN OLUŞAN NAZIM BİÇİMİ	163
Mütessâ'	163
ON MISRALI BENDLERDEN OLUŞAN NAZIM BİÇİMLERİ	166
A) Muaşşer.....	166
B) Ta'sîr	170
BENDLERDEN OLUŞAN DİĞER NAZIM BİÇİMLERİ	173
'Taşîr	173
Terkîb-i Bend	177
Tercî-i Bend	189

ÖLÇÜ (ARUZ)

GİRİŞ	201
ARUZLA İLGİLİ TEMEL KURALLAR VE TERİMLER	207
I. Aruza Göre Hece Türleri	207
II. Aruzla İlgili Yapılan İşlemler	208
III. Aruzla İlgili Diğer Bazı Terimler	217
VEZİN BULMA USULÜ	223
CÜZLERİNE GÖRE ARUZ KALIPLARININ GRUPLANDIRILMASI	229
I. Bütün Cüzlerin Tekrarlandığı Kalıplar	229
II. Sonuncusu Dışındaki Cüzlerin Tekrarlandığı Kalıplar	230
III. Cüzlerin İkişer İkişer Tekrarlandığı Kalıplar	231
IV. Cüzlerin Farklı Olduğu Kalıplar	232
TÜRK EDEBİYATINDA KULLANILAN BAHİRLER VE KALIPLARI.....	241
I. Hezec Bahri	241

2. Recez Bahri	242
3. Remel Bahri	243
4. Mûnserih Bahri	245
5. Muzâri Bahri	245
6. Müctes Bahri	246
7. Serî Bahri	246
8. Hafif Bahri	247
9. Mûtekârib Bahri	247
10. Kâmil Bahri	248
Ahreb ve Ahrem (Rûbai) Kalıpları	248

KAFİYE

GİRİŞ	257
KAFİYE İLE İLGİLİ TEMEL KURALLAR VE TERİMLER	265
Kafiye bulma güçlüğü (Kâfiye-i teng).....	266
Kafiye kelimelerindeki farklılık.....	266
Kafiye çeşitleri.....	267
Kafiye ile ilgili bazı kurallar	267
Kafiyenin birden fazla olması	268
Kafiye harfleri	269
Kafiye harflerinin hareketleri	271
Kafiyede tekrarlanan harflere göre kafiye çeşitleri	272
Kâfiye-i şâyegân	273
Kafiye Kusurları	273
Kafiye İle İlgili Bazı Dikkatler	275
KAYNAKLAR	289
DİZİN	295

ÖNSÖZ

Klâsik edebiyat bilgisi edebiyat metni için, hem içerik-öz, hem de biçim yönünden bir takım kurallar koymuş, bu kurallar belli bir kuram çerçevesinde metinlerin incelenmesine yönelik asırlara dayalı bir tecrübe ve gelişim çizgisinde edebiyat dili ve özellikle de şiir dilinin incelenmesinde esas alınmıştır. Divan şiiri, bu klâsik edebiyat bilgisi zeminine oturmaktadır. Dolayısıyla bu edebiyat birikiminin edebiyat tarihimizin en görkemli dönemlerinin şekillenmesinde rol oynadığını söyleyebiliriz. Bu ise onun bilinmesi ve anlaşılmasının Türk edebiyatı için ne denli önemli olduğunu gösteren bir husustur.

Klâsik edebiyat bilgisinin; lafız-anlam ilişkilerinden söz sanatlarına, maksadı ifade yollarından cümle kuruluşlarının değerlendirilişine kadar pek çok konusunu en teferruatlı bir şekilde inceleyen, yerinde söylenilmiş güzel sözü araştıran alanını *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat* isimli çalışmamızda (5. baskı 2007) ineelemiştik. O çalışmamızda gerektiği kadar bilgiyi anlaşılır bir biçimde sunmuş, günümüze değin alışlagelen bazı bilgi yanlışlarına dikkat çekmiştik. Anlaşılabilirliği sağlamak için de sade bir dil, tarihî özellikler üzerinde yoğunlaşmayan bir imlâ şekli, -çalışmamızın yayınlandığı günlerde eleştiri çeken, fakat günümüzde takip edilen bir usul halini aldığını görmekten memnun kaldığımız- asırlara dayalı bilgi birikiminin özümсенmesi için günümüz şairlerinden başlayan ve geçmişe doğru uzanan örneklendirme yolu, konuları basitten teferruata doğru giden bir çizgide işleme ve her örneğin açıklanması gibi hususları gözetmiş, belâgati sadece edebî sanatlar olarak görmeden, onu “kendi sistematığı içinde ve kendi temel kaynaklarına dayanarak” vermiştik. O kitabımızda değindiğimiz konular klâsik edebiyat bilgisinin belki de en önemli, ama sadece bir yönünü yansıtmaktaydı. Şiir dilinin iki temel özelliği ve biçim konusu ise ele alınmıyordu.

Bilindiği gibi klâsik edebiyat bilgisine göre şiir tanımında iki temel unsur vardır. Bunlardan birisi ölçü (vezin) diğeri kafiyedir. Bundan dolayı da şiiri –ve pek tabii Divan şiirini- bu edebiyat anlayışı içinde, anlam ve sesin ideal bir bileşimi, birlikteliği olarak görebiliriz. Şiirin “mevzûn ve mukaffâ söz” şeklindeki tanımına bazı kaynaklarda gördüğümüz ‘muhayyel olma’ şartının da eklenmiş olması herhalde şiir ile nazım arasında bir ayırım yapmamıza imkân

sağlamaktadır. Şiir de aslında bir metindir. Fakat kendisini diğer metinlerden ayıran özellikleri mevcuttur. Şiir, dil malzemesini kurgulayış biçimi ile farklılaşır. Bunda onun temel amacının bilgilendirme değil, etkileycilik olmasının rolü vardır. Şiir metinlerinde bu etkileyciliği sağlamak için bir dizi işleme başvurulurken onun ses yapısına yönelik de düzenlemeler yapılır. Bu düzenlemeler sonucu ahenk adını verdiğimiz, şiir dilinin etkileyciliğini ve kalıcılığını sağlayan en önemli özelliği ortaya çıkar. Klâsik edebiyat anlayışına göre Divan şiirinde ahenk öğeleri pek çok olmasına rağmen bunlardan ikisi; ölçü (vezin) ve kafiye daha önemlidir. Bu kitabımızda bu iki öge üzerinde duracağız. Bunlar “ulûm-ı edebiyye” olarak adlandırılan alanın sekiz ana dalından ikisini oluşturur.

Bunların dışında bu kitapta ele alacağımız diğer bir konu da şiirleri bir takım tipik özellikleri bakımından birbirinden ayırtıran ve kategorize eden nazım biçimleridir (eşkâl-i nazım: nazım şekilleri). Aslında bunlar şiirin metin boyutundaki kalıplarıdır. Şiirler diğer bir takım kurallara da uyarak bu çerçevede varlık bulur. Müşterek edebiyat anlayışı ölçü ve kafiye için nasıl bir takım kurallar koymuşsa, biçime yönelik de belli bir çerçeve çizmiştir. Her ne kadar ilk bakışta bu nazım biçimleri şairi kısıtlayan bir öge olarak görülebilir ise de bunların şiire olumlu katkılarından söz etmek de mümkündür. Bu nazım biçimleri şaire bazen belli konular için hazır kompozisyon kalıpları sunmakta, bazen ses yönüyle şiire olumlu katkılarda bulunmakta, bazen savrukluğu engelleyen, intizamı sağlayan bir imkân olarak gözükmektedir. Nazım biçimlerini belirleyen ise kafiye düzeni ve nazım birimidir. Her ne kadar klasik literatürümüzde aruz ve kafiye kadar üzerinde durulmamış ise de nazım biçimlerini tanımak, elimizdeki klâsik edebiyatımıza ait metinleri anlamak ve yorumlamak açısından önemli olacaktır. Bununla birlikte aruz ve kafiye de görülmeyen bir durum nazım biçimleri konusunda karşımıza çıkar. Nazım biçimleri ile ilgili halâ çözilemeyen sorunlar bulunmaktadır. Bazen eldeki tanımlar ile divanlardaki adlandırmalar arasında çelişki görülmektedir. Nazım biçimi olarak yaygınlık kazanan bazı biçimlerin gerçekten müstakil bir nazım biçimi olup olmadığı da kesinlik kazanmamıştır. Belli bir biçimde bulunan bir şiirin nazım biçimini birbirlerinden farklı olarak gösteren araştırmacılar vardır. Dolayısıyla nazım biçimleri ile ilgili tanım ve tasnif problemi halâ varlığını korumaktadır. Bunda Türk edebiyatında özellikle son dönemde hemen her farklı özelliği ayrı bir nazım biçimi adı altında değerlendirme eğiliminin önemli bir payı vardır.

Kitapta bu üç konudan ilk önce nazım biçimleri, sonra ölçü ve son olarak da kafiye incelenmektedir. Bu sıralamada belirleyici olan elbette önem sırası değil, öğrenim kolaylığı düşüncesidir.

Kitabımızda izlediğimiz yola gelince; aslında ilk kitabımızdaki usulü bu kitabımızda da uygulamaya çalıştık:

1. Konular hakkında verilmesi gereken bilgi ile özü kaybettirecek teferuat bilgisini ayırdettik ve her türlü bilgiyi nakletme yoluna gitmedik. Gerekli hiçbir bilgiyi atlamamaya çalışırken, çalışmayı konunun kavranmasında önemli olmayan kavramlara ve terimlere boğmamaya dikkat ettik.

2. Bu kitaba özgü bir yenilik olarak, konular kendi içinde Romen rakamı ile gruplandırılarak verilmiştir. Bu gruplandırmalar basitten karmaşığa doğru bir sıralama şeklindedir. İlk grup konuya giriş bilgisi, ikincisi konu ile ilgili daha geniş bilgi, diğerleri ise ileri bilgi düzeyine yöneliktir. İlk iki grupta benimsenmiş genel bilgiler sunulmakta, tartışmalar, tarihî süreç diğer iki bölüme bırakılmaktadır. Diğer bir ifade ile konular ünitelere bölünmüştür. Bunu konuların kavranması için çok yararlı bir yol olarak görüyoruz; böylece kitaptan hem öğrenciler hem de araştırmacıların yararlanması kolaylaştırılmıştır. Bütün bölümler araştırmacılar için, Romen rakamıyla bir numaralı paragraflar ise konuyla yeni tanışanlar ve öğrenciler içindir.

3. Kitapta işlenen her üç konuda da verilen bilgilere bakıldığında bu bilgilerin verilmiş tarzının yeni olacağı görülecektir. Ayrıca bazı konularda bilinenin ve yaygın olanın dışına da çıkmıştır. Bazı terimler ve tasniflerde, ayrıca aruz ile ilgili bölümde verilen bazı bilgilerde bu açıkça görülür.

4. Özellikle aruz ve kafiye bölümleri bilinen ve yaygın olarak tekrar edilenden uzak bir şekilde kaleme alınmıştır. Bundaki amaç, öğreticilik yönüne ağırlık verirken bilginin uygulama ile pekiştirilmesini sağlamaya da çalışmaktır.

5. Aruz ve kafiye bölümlerinde verilen bilgilerde klâsik edebiyat bilgisinin eleştiri yönüne önem gösterilmiştir. Bu bölümler, aruzu ve kafiyeyi şiirde bulmaca çözer gibi sadece “bulunacak” şeyler olarak görmeyen bir bakış ile kaleme alınmıştır. Dolayısıyla eldeki şiir metinlerinin incelenmesinde aruz ve kafiye bilgisinin ne şekilde kullanılacağına yönelik ölçütler ve kurallar öne çıkarılmış ve örneklendirilerek uygulaması gösterilmiştir.

6. Çalışmada anlaşılır olma daima gözetilen bir husus oldu. Bunun için aynı konuyu işleyen diğer eserlerde görülmeyen bir yol izlenmiştir. Bugünün okuyucusu için anlaşılması zor olan her örneğin günümüz Türkçesine çevirisi verilmiştir. Zira kendisi daha ilk anlam düzleminde anlaşılmayan bir örnek ile bir konu nasıl anlaşılır hale getirilebilirdi! Çevirilerde -ne şerhe ne de kelime kelime çeviriye kaçmadan- konunun anlaşılması sırasında kolaylık sağlayacak nitelikte bir açıklama ile yetinilmiştir. Bu çevirilerde öncelikle başka araştırmacılarca yapılan çevirilerden yararlanılmıştır.

7 Konuların anlatımından sonra örnekler verilmektedir. Örnekler kısmına özel önem verilmiş, bunların seçimi mümkün olduğunca belli kıstaslar çerçevesinde bilinçli bir tercihle yapılmıştır. Meselâ aruzla ilgili örneklerin ilgili bölümlerine göre dil ve ifade bakımından birbirinden farklılığı görülecektir.

8. Kitapta kullanılan kaynaklar iki gruba ayrılmıştır. Birinci gruptaki eserler konu ile ilgili ilk elde başvurulacak kaynaklardır. Bunların arasında Arapça ve Farsça eserler de görülecektir. Konuların başında bu eserler kaydedilmiştir. İkinci gruptaki eserler ise konu ile ilgili yararlanılmış diğer eserler olup bunlara da ilk grup eserlerle birlikte kaynakçada yer verilmiştir. Bu ayırımı kaynakların çalışmaya katkısına ve önem sırasına göre yapılan bir sınıflandırmadır. Alışılmış notlandırma usulünü uygulamayıp, kitabın telif üslûbuyla ilişkili özel bir tercihimizdir.

9. Nazım biçimleri ile ilgili şunu kaydetmek istiyoruz. Haluk İpekten'in Nazım Şekilleri ve Aruz isimli büyük emek mahsulü değerli eserinde ortaya konan ve onu izleyen diğer kitaplarda görülen tasnif şekli, öğrenimi güçleştiren karmaşık bir yapı göstermektedir. Her ne kadar büyük oranda bu tasnifi biz de takip etmiş isek de bunu bütünüyle benimsediğimizi söyleyemeyiz. (Zaten çalışmada bazı konularda farklı yaklaşımlar da görülecektir.). İran ve Arap edebiyatlarında görülen daha yalın şekildeki gruplandırma şekli, belki bu konuda görülen karışıklığı ortadan kaldırmaya yardımcı olacaktır. Bu konu daha fazla araştırma yapılmasına ihtiyaç göstermektedir.

Son olarak, "Her insanın hata edeceğine ve insanların hayırlılarının hatalarından dönmeler olduğuna" inanıyoruz. Bunun için meslektaşlarımızın yapıcı tenkitlerini ve önerilerini bir kazanç olarak göreceğimizi ifade etmek isteriz.

Bu çalışmaya beni teşvik eden ve yayımlanmasına vesile olan sevgili arkadaşım ve meslektaşım Prof. Dr. M. Fatih Andı'ya, ayrıca kitabın iç düzenine olan katkılarından dolayı İbrahim Akdağ'a teşekkür ederim.

Prof. Dr. M. A. Yekta Saraç
Fatih / 2007

BİÇİM

GİRİŞ

BEYİT - MISRA¹

I.

Mısra' (yahut: *mısrâ'*) kelimesinin asıl anlamı kapı kanadı, çadır kapısının iki yanı demektir. Bir edebiyat terimi olarak aruz ile söylenilmiş beytin yarısıdır. Ev, oda, çadır anlamlarına gelen *beyit* ise edebiyat terimi olarak aynı vezinde iki mısradan oluşan nazım birimidir. Eve kapıdan girildiği gibi şiir de mısradan girilir. Bir kapının iki yanı gibi olan beytin iki yarısı, iki parçası olan mısraların aynı vezinde olması şarttır. Fakat bu mısraların birbirleriyle kafiyeli olması gerekli değildir. Bu şekilde, birbirleriyle kafiyeli olmayan mısralarla yazılan beytlere *beyt-i hasî* adı verilir.

Beyit, kafiyeli ve bağımsız olup olmamasına göre çeşitli adlar alır.

Beyit müstakil olarak söylenilmiş ise, yani altında veya üstünde bir başka beyit yoksa *ferd* ve *müfred* adlarını alır. Bu tarz beyitler divanlarda *müfredât* başlığı altında ayrıca toplanır. Müfredleriyle meşhur olan şairler vardır. Müfred beyitlerin mısraları kafiyeli veya kafiyesiz olabilirler. Müfredler daha çok düz yazı metinlerde, mektuplarda, münşeatlarda, yazışmalarda yer alırlar.

Eğer beyit müstakil olarak söylenilmemiş olup bir şiirin ilk beyti ise *matla* adını alır. Matla beyitlerinin musarra olması şarttır. Genellikle gazel, kaside şiirlerinin ilk beyti olmakla birlikte bu şiirlerin ortasında da bulu-

¹ Mütercim Asım. *Kamûs Tercümesi*, c. 1. s. 553, c.3. s. 318; Tehânevî. *Keşşâfı Istılâhâtı'l-Fünûn*. c. 1, s. 149; Mecdi Vehbe-Kâmil el-Mühendis. *Mu'cemü'l-Mustalâhâtı'l-Arabîyye fi'l-Lüga ve'l-Edeb*. s. 81. 209; Ahmed Haşimî. *Mizânü'l-Zeheb fi Sınâati'l-Arab*. s. 21. 137; Şemseddin b. Muhammed b. Kays er Râzî. *el-Mu'cem fi Meâyiri Eş'ârî'l-Acem*, s. 407; Celâleddin Hümâî. *Fünûn-ı Belâgat ve Sınâat-ı Edebî*. s. 95. 101; Ahmed Haşimî. *Mizânü'l-Zeheb fi Sınâati Şi'ri'l-Arabî*. s. 21. 137; Muallim Naci. *Istılâhat-ı Edebiyye-Edebiyat Terimleri*, s. 13. 107; Mehmet Rifât. *Mecümü'l-Edeb*. s. 133; İsmail Habib. *Edebiyat Bilgileri*. s. 100; Haluk İpekten. *Eski Türk Edebiyatı ve Nazım Şekilleri*. s.11; Tahirü'l-Mevlevî. *Edebiyat Lugatı*. s. 27; Nihat M. Çetin. "Beyit" *DİA*. c. 6. s. 66; Hasan Aksoy. "Mısra", *DİA*. c.30. s. 1; Weil. "Aruz" *İA*. c.1, s. 625.

nabilir. Matla beyitlerin muhatabın ruhunda, şiirin geri kalan kısmını dinlemeye yönlendirecek nitelikte güzel ve etkileyici olması beklenir.

Mısraları birbirleriyle kafiyeli beytlere *musarra*, *mukaffa* adı da verilir. Yapılan bu işlem *tasrî* olarak adlandırılır. (Arap edebiyatında tasrî, beytin musarra yapılması işlemine de denir.) Birden fazla matla beytinin bulunduğu şiirlere *zâtü'l-metâli*, *zî'l-metâli* adı verilir. Şiirin son beytine *makta beyti* denir.

Beyit terimi, başkaca terimlere de kaynaklık etmiştir. Bir kasidenin en güzel ve parlak kabul edilen beytine *beytü'l-kasîd*, gazelin böyle beytine ise *beytü'l-gazel*, *şâh-beyit*, *şeh-beyit* adları verilir. Bazı kaynaklarda matla beyitten sonra gelen beyte *hüsn-i matla*, makta beytinden önceki beyte de *hüsn-i makta* denilmiştir. Şairin mahlasının bulunduğu beyit kasideye *tâc beyit*, gazelde ise *mahlas beyit* olarak adlandırılır.

Beyitlerde genellikle mana bütünlüğü aranır. Her beytin anlamı kendi içinde tamamlanır. Bu kurala uyulmadığı örnekler de bulunmaktadır. Anlamın kendi içinde tamamlanmayıp sonraki beytlere geçtiği beytlere *merhûm* adı verilir.

Beyti meydana getiren aynı vezindeki iki parçanın her birine mısra' (veya: mısra') denilir. Bir beytin iki mısrasının da birbirleriyle mana yönünden ilişkili olması lazımdır. Tek olarak söylenilmiş olan veya diğer mısrası unutulmuş tek başına dilden dile dolaşan mısralara *âzâde* adı verilir. Beytin mana bakımından ilişkili olmayan ve her biri kendi içinde müstakil anlamı olan mısralara da *âzâde* adı verilmekle birlikte bu tür mısralardan oluşan beyitler kusurlu kabul edilir. Söylenilmesinde ve anlaşılmasında zorlama söz konusu olmayan, akıcı ve güzel mısralar *berceste* adını alır. Bereeste mısralar âzâde olabileceği gibi bir şiirin beytinden alınmış da olabilir. Berceste sözü sadece mısralara has olmayıp şiirin bütünü için de kullanılır.

II.

Mısra ve beyit terimleri Arap edebiyatından İran ve Türk edebiyatlarına geçmiştir. Mısra başlangıçta Arap edebiyatında kasidenin ilk beyti için kullanılmıştır. Daha sonra anlamı ve kullanım alanı genişlemiştir. İran ve Türk edebiyatlarında Arap edebiyatına göre daha farklı bir şekilde kullanılmıştır. Arap edebiyatında en küçük nazım birimi beyittir. Bir söz dizimi, hüküm bildiren kelime topluluğu bir beyit hacminde ifade edilir. İran

ve Türk edebiyatlarında ise nazım birimi, mısra olabilir. Bundan dolayı bu edebiyatlarda mısra Arap edebiyatına göre daha uzundur.

Arap edebiyatında mısra ile aynı anlamda *şatır* terimi de kullanılır. *Sadr* kelimesi Arap edebiyatında hem ilk şatır/ mısra hem de beytin ilk tefilesi için, *acîz* kelimesi de hem ikinci şatır/ mısra hem de ikinci mısranın son tefilesi için kullanılır.

Arap edebiyatında tek beyte *müfred* dendiği gibi bu beyitler *yetim* olarak da adlandırılırlar. İki yahut üç beyitlik şiir parçaları *nüfse*, üç altı beyit arası şiir parçası *kıt'a*, yediden daha fazla beyit bulunduran şiirler de genellikle *kaside* şeklinde adlandırılır.

Matla beytinden sonraki matlân gücünde ve etkileyiciliğinde, hatta ondan daha özenle yazılmış olan beyte *hüsn-i matla*, makta beytine göre aynı durumdaki ondan önceki beyte de *hüsn-i makta* denmesi muhtemelen Muallim Naci'den sonra Türkçe kitaplarda yaygınlaşmıştır. Fakat Farsça kaynaklarda hüsn-i matla ve hüsn-i makta farklı şekilde tanımlanmaktadır. *Hüsn-i matla* sıradan bir matla beytinden öte, etkileyici, anlam-lafız ilişkisi sağlam ve güzel olan matla beytine denir. Bu şekilde etkileyici ve güzel bir şekilde o şiirin başlaması aynı zamanda *hüsn-i ibtidâ* olarak da adlandırılır. Yine bu kaynaklarca lafız ve anlamın titizlikle seçildiği, muhatabı etkileyen bir şekilde şiiri sonlandıran beyte de *hüsn-i makta* veya *hüsn-i hitâm* denilir.

Nazım şekilleri, beyitlerin birbirleri ile kafiyeleşme şekilleri ve bu bağlanma sonucu ortaya çıkan bendlerin durumuna bağlıdır. Kaside, gazel, mesnevi, terkîb-i bend ve terci-i bendde nazım birimi beyittir. Dolayısıyla bu nazım şekillerinin tanımlarında beyitten hareket edilir. Kendisine has bir kafiye sistemine sahip olan nusammatlarda ise mısra sayısı belirleyici bir role sahiptir.

Bazı mısraların; bulunduğu şiirden ayrı olarak anlamları ve ahengiyle hafızalarda yer etmesi ve birer vecize şeklinde dilden dile dolaşması, bunun yanı sıra divanların sonlarında herhangi bir şiirin parçası olmayan mısraların *mesâri* başlığı altında toplanması dolayısıyla mısraya beyit gibi bir nazım biçimi olarak bakanlar bulunmaktadır. Bununla birlikte bu iki durum, sadece bir şiirin her zaman için belli bir parçasının diğer kalan kısmına göre daha etkileyici ve kalıcı olma özelliğine sahip olabileceği ve divan sonlarındaki mısraların şiirin şiir bütünlüğüne kavuşturmak için bir hareket noktası kıldığı, fakat tamamlayamadığı şiir parçası olabileceği şeklinde de yorumlanabilir.

Âzâde mısraların müretteb (bir şaire ait şiirlerin bilinen ve yaygın olan sıraya uygun şekilde sıralandığı) divanlardaki yeri, en sondur. Bu, divanlardaki nazım şekillerinin sıralamasındaki uzundan kısaya doğru ölçüsün-

den kaynaklanmaktadır. Divanların sonunda bulunan müstakil olarak söylenilmiş beyitleri en küçük nazım biçimi olarak kabul etmek mümkündür.

Beyti oluşturan iki mısraya iki şatır (yarım) adı verilir. Bu şatırların, yani mısraların birincisinin ilk tef'ilesi *sadr*, son tef'ilesi *aruz/harb* adı verilir. İkinci şatırın başı *ibtida*, sonu ise *darb/acüz* adını alır. Beyitlerin *sadr*, *aruz/harb*, *ibtidâ* ve *darb/acüz* adını alan tef'ilelerin dışındakilere ise *haşiv* adı verilir. Her mısra en az iki tef'ileden (cü'z'den) meydana gelir. Beyitleri vezin bakımından doğru olarak tef'ilelere ayırmak da *taktî* adını alır.

Mısranın dize ile karşılanması yerinde değildir. Zira dize, ölçülü veya ölçüsüz bir satırlık nazım parçası olarak kabul edilmektedir. Halbuki mısranın vezinli olması şarttır. Dolayısıyla mısrayı, ölçülü şiirler için kullanmak daha doğru olur.

ÖRNEKLER

Aradıkça dil-i pür-cüşta ma'nâ bulunur
Ka'r-ı deryâda nice gevher-i yektâ bulunur ² (Sünbülzade Vehbi)

Dil nûş-ı mey-i nâbdan olmaz mütelezziz
Âteştir o çün âbdan olmaz mütelezziz ³ (Şeyh Gâlib)

Bînevâlar aceb mi gelse sana
Zerreler âfîta bâ râcidir ⁴ (Şeyh Gâlib)

Yukarıdaki beyitler, ferd-müfred beyit örneğidir.

Beni cefâdan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı
Felekler yandı âhından murâdım şem'i yanmaz mı ⁵ (Fuzulî)

Bu beyit Fuzulî'nin meşhur bir gazelinin ilk, yani matla beytidir.

Miyân-ı güftgûda bed-îneniş îhâm eder kubhun
"Şecâat arz ederken merd-i kıbtî sirkatin söyler" ⁶ (Koca Ragıp Paşa)

² Taşan, coşan gönülde aradıkça nice manalar bulunur; deryanın derinliklerinde nice benzeri olmayan güzellikte incilerin bulunduğu gibi.

³ Gönül saf şarap içmekten hoşlanmaz. Zira gönül ateş kesilmiştir, bundan dolayı sudan hoşlanmaz.

⁴ Çaresizlerin sana gelmesinde şaşılacak ne var! Nitekim zerreler de güneşe dönmekte, ona yükselmektedir.

Sevgili beni cefadan usandırdı, kendisi cefa etmekten usanmaz mı? Felekler bile ateşler saçan feryatlarımla yandı, benim muradımın muntı yanmaz mı?

⁶ Çingenenin cesaretini anlatırken hırsızlığını dilc getirmesi gibi, kötü huylu insan da konuşurken çirkinliğini ortaya döker.

Bu beyit şairin bir gazelinden alınmıştır. İkinci mısrası bir vecize, atösözü gibi yaygınlaşmıştır. Bu mısraya, mısra-ı berceste adı verilir.

Sebeb-i rif'at olur gam yeme üftâde isen

Bir binâdır ki harâb olmaya ma'mûr olmaz⁷ (Fehim-i Kadim)

Mısralar birbirleriyle kafiyeli olmadığı için beyt-i hasî olarak adlandırılır.

- “Ne ararsan bulunur derde devâdan gayrı” (Abdülhak Molla)
- “Gün doğmadan meşîme-i şebden neler doğar”⁸ (Kırımlı Rahmî)
- “Zevki kederde mihneti râhatta görmüşüz” (Şeyh Gâlib)
- “Zevk onundur ki perîşânlığı cem' iyyettir” (Şeyh Gâlib)

Yukarıdaki mısralar tek başlarına meşhur olmuş olup anlaşılması için beytin diğer mısrasına ihtiyaç bulunmamaktadır. Âzâde mısra örneğidirler.

- Cenneti görmüş bir âdem var ise gelsin desin
Tarhı onun dahi böyle dilkeş ü ra'nâ mıdır

Güllerinde / var mı böyle / reng ü bûy-ı / dil-firîb

Sadr haşv haşv arûz/harb

Yâ nesîm-i / subhı böyle / bûstân-pî / râ mıdır⁹ (Nefî)

İbtidâ haşv haşv darb/acüz

Yukarıdaki beyitlerin ilkinin anlamı kendi içinde tamamlanmamakta, ikinci beyte geçmektedir. Bundan dolayı beyt-i merhûn olarak adlandırabiliriz. (İkinci beyit üzerinde mısranın bölümleri gösterilmiştir.)

⁷ Kötü bir duruma düşmüş isen de üzülme, bu yine yükselmene bir sebep olur. Nitekim harap olmayan bir bina mamur olmaz.

⁸ Gün doğmadan gecenin rahminden neler doğar!

⁹ Cenneti gören bir insan varsa gelsin de cennetin durumu böyle gönül çekici ve parlak bir güzellikte midir söylesin. Oranın güllerinde de böyle güzel, çekici renk ve koku var mıdır? Sabah esen esintisi böyle bahçeleri süsler mi?

BEYİTLERDEN OLUŞAN NAZIM BİÇİMLERİ

KASİDE¹⁰

I.

Kaside kelimesinin asıl anlamı kast etmek, bir şeye yönelmek, doğru yolda bulunmaktır. Bir edebiyat terimi olarak ilk beyti kendi içinde, diğer beyitleri ilk beyitle kafiyeli olmak üzere en az 15 beyit uzunluğunda ve aynı vezinde söylenilmiş nazım biçiminin adıdır. Genellikle 31 beyitten 99 beyte kadar uzunlukta yazılsa da beyit sayısı konusunda kesinlik bulunmamaktadır. Tanımlarda geçen “uzun şiir” ise görece bir niteleme olup terkîb-i bend, tercî-i bend dışındaki nazım şekillerine göre daha uzun yazılmasındandır (Burada musammatlardan daha kısa yazılan kasidelerin bulunduğu da hatırlanmalıdır!). Kasidenin uzunluğu aslında kafiye bulma zorluğu ile de ilişkilidir. Kasideler divanlarda ilk başta yer alırlar.

Kasidenin kafiye düzeni şu şekildedir: aa, xa, xa, xa, xa,

Kasidenin ilk beytine *matla*, ikinci beytine *hüsni-i matla*, son beytine *makta*, sondan bir evvelki beyte (güzel ve etkileyici olmasına özel önem verildiği için) *hüsni-i makta*, şairin mahlasının bulunduğu beyte *şâh beyit*, kasidenin en güzel kabul edilen beytine *beytü'l-kaside*, adları verilir. (Hüsni-i matla ve hüsni-i makta terimlerinin farklı anlamları için Giriş kısmında söylediklerimiz burada da geçerlidir.) Şair kasidenin her hangi bir yerinde yeni bir matla beyit söyleyebilir. Bu durum *tecdîd-i matla* (yeni bir matla getirmek, matla yenilemek) olarak adlandırılır. Bir kasidede birden çok *tecdîd-i matla* yapılabilir. Bu durumda matla beyitlerin ilkinde matla-ı evvel, ikincisi

¹⁰ Mütercim Asım, *Kamus Tercümesi*, c.1, s. 1255; Tehânevî, *Keşşâfı Istılâhâtı'l-Fünûn*, c. 3, s. 505; Mecdi Vehbe-Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemü'l-Mustalâhâtı'l-Arabîyye fi'l-Lüga ve'l-Edeb*, s. 293; Mustafa Sadık er-Râfî, *Târihi Âdâbi'l-Arab*, c. 3, s. 27; Şemseddin b. Muhammed b. Kays er Râzî, *el-Mu'cem fi Meâyiri Eş'âri'l-Acemi*, s. 413; Celâleddin Hümâî, *Fünûn-ı Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, s. 152; Muallim Naci, *Istılâhât-ı Edebiyye-Edebiyat Terimler*, s. 98; Mehmet Rifat, *Mecâmîi'l-Edeb*, s. 144; İsmail Habib, *Edebiyat Bilgileri*, s. 111; Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 84; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 28; Mehmet Çavuşoğlu, “Kaside” *Türk Dili*, s. 17; Hüseyin Elmalı vd. “Kaside” *DİA*, c. 24, s. 562; Yaşar Aydemir, “Türk Edebiyatında Kaside”, *Bilgi*, sayı: 22, s. 133.

matla-ı sâni, üçüncüsü matla-ı sâlis denir. Bu tür kasideler *zü'l-metâli*, *zâtü'l-metâli* olarak isimlendirilir. Kasideciliği ile meşhur olan şairler, *kasîde-gûy*, *kasîde-serâ*, *kasîde-perdâz* olarak nitelenir.

Bu nazım biçimine kaside adının verililişinin sebebi, bu şiirlerin kaside şeklinde daha çok belli bir kişi veya belirli bir maksada yönelik yazılmış olmalarındandır. Dolayısıyla kasîde kelimesi, maksûd anlamındadır.

Kasideler dönemlerine dair diğer şiir türlerine göre daha fazla tarihî ve sosyal bilgi bulundurulur. Nevruz, tahta çıkış (cülûs), önemli düğünler, fetihler, önemli tarihi binaların yapıları münasebetiyle yazılan kasidelerde dönemlerine ışık tutabilecek bazı bilgiler yer alır.

Kaside nazım biçiminin kendisine has bir kompozisyonu bulunmaktadır. En geniş anlamıyla kasidenin bölümleri sırasıyla şöyledir:

a) *Nesib (teşbib)*: Kasidenin giriş bölümüdür. Nesibin önemi, bu bölümde işlenen konunun bazen kasideye ad olmasından da anlaşılmaktadır. Genellikle 15-20 beyit arası uzunluktadır. Kaside çoğunlukla övgü şiiri olsa da şairler, genellikle asıl maksat olan övgüye doğrudan başlamazlar. Sevgiliye duyulan aşk ve özlem giriş kısmında tasvir edilir. Şair böylece sanki sevgili ile arasında bir ilişki kurar, kendisini ona nispet eder. Genellikle, aşk dışında bir tema söz konusu ise bu bölüme *teşbib* adı verilir. (Bununla birlikte anlam ve uygulama açısından aslında teşbibin nesibden farkı yoktur.). Kelime anlamı güzelleştirmek, parlaklığı artırmak olana teşbib ile şair, şiirini süslemektedir. Bu tasvir klasik edebiyatın özelliklerini taşır. Bu kısımların bulunmadığı kasideler de yazılır. Nesib-teşbib bölümleri aşka dair duygular, dinî içerikli düşünceler, tabiat tasvirleri, hazan bahar gibi mevsimler, padişahın tahta çıkışı, düğünler gibi sosyal hadiseler, bir yerin fethi, şehir tasvirleri, çiçekler gibi konuları işlerler. (Nesib ile teşbib bölümlerinin arasını yukarıda söylediğimiz şekilde; kasidenin bu giriş kısmı aşıkâne duyguları barındırıyorsa *nesib*, aşkın dışında başkaca konuları işliyorsa *teşbib* adını vererek ayıranlar olduğu gibi bunları birbirinin yerinde kullanılan kavramlar olarak kabul edenler de vardır.)

b) *Girizgâh (gürizgâh)*: Şairin medhiye-övgü kısmına geçeceğini haber veren bir iki beyitlik kısımdır. Dolayısıyla aslında ayrı bir bölüm sayılmaz. Nesib ile medhiye arasında geçişin şairane bir tarzda yapılması gerekmektedir. Şair bazen bunu hissettirmeden ustalıkla yaparken bazen de birden, üslûpta bir kırılıma yaparak doğrudan ifade eder. İran edebiyatında bu kısma *hüsn-i tahallus*, *hüsn-i mahlas* ve *hüsn-i hurûc* adları da verilmiştir.

c) *Medhiyye (maksad, maksûd)*: Bu bölümde kasidenin sunulduğu kişi övülür. Kasidenin asıl yazılış maksadının ifade edildiği bu bölüm şiirin merkezidir. Baştaki ve sondaki bölümler bu kısmı desteklemek durumundadır. Genellikle önemli bir kişinin veya değerli bir varlığın övüldüğü bu kısımda şair sanatkârâne bir tarzda memdûhunu övmektedir. Asıl maksat övgü olmakla birlikte şairin bundaki başarısı; övgüsünde ne kadar ileri gittiğine değil, üslûbundaki sanat yönüne bağlıdır. Bu bölümün dili nesib bölümüne göre daha ağırdır.

d) *Tegazzül*: Kaside içinde yazılan bir gazeldir. Kasidedeki yeri tam olarak belirlenmiş değildir. Nesibden hemen sonra gelebileceği gibi medhiye kısmından sonra da yer alabilir. Tegazzül her kaside de görülmez. Bazı kasidelerde de nesib bölümü bulunmaz, doğrudan tegazzül kısmı bulunur sonra da mehdîyeye geçilir. Kaside uzun bir şiir olması dolayısıyla sadece beyit sonlarındaki ses tekrarları ile yetinilmesi, bu uzunluğu yeknesaklığa dönüştürmektedir. Tegazzül kısmı ilk beytinin musarra olması ile bu yeknesaklığı kırar. Şiire bir diğer katkısı da bu uzun şiirde okuyucu için yeni bir pencere açarak şiire olan ilgisinin sürekliliğini sağlamasıdır.

e) *Fahriyye*: Şairin kendisini övdüğü bu bölüm aslında sanatkar yönünün muhataba hatırlatılması amacını da taşımaktadır. Fahriye ile şair, üstün niteliklerinden bahsederek övdüğü memduhunun karşısına kendisini itibara alınacak, nitelikli, sanatkâr yönü bulunan özel bir kişi olarak koyar. Bu da kasideyi sırf dalkavukluk olarak görülmesinin yanlışlığını ortaya koyan bir husustur. Dalkavukluk olsa sadece bu amaç dile getirilirken şairin kendisini de övmesi uygun düşmezdi.

f) *Dua*: Şairin övdüğü kişi veya varlığa dua ettiği bölümdür. Aynı zamanda bu bölümde kasidenin tamamlanması dolayısıyla Allah tealâ'ya hamd ve şükr edilir. Doğuş zamanında ve ilk örneklerinde görülmemekle birlikte kasideye daha sonra eklenen bir bölümdür. Memdûhun içinde bulunduğu iyi durumun devamı için dua edilir. İran edebiyatında bu kısma *şerîta* ve *mekâtı* 'ı *kasîde* adları da verilmiştir.

Şairin mahlası kasidenin medhiye kısmından sonraki kısımlarda yer alır ve mahlasın bulunduğu beyit *tâc beyit* adını alır.

Kasidenin yukarıda yazılan kompozisyonu her kaside için söz konusu değildir. Hatta kasidelerin çok azında bu kompozisyonun takip edildiğini görürüz. Ayrıca sıralamada da değişiklikler görülür. Bazen tegazzül kısmı farklı yerlerde bulunur. Bazen nesib bölümü yer almaz, bazen doğrudan

fahriye ile kasideye başlanır. Bazen de doğrudan medhiye ile şiir başlar ve biter. Tevhid, na't gibi kasidelerde ise çoğunlukla medhiye ve dua kısımları görülür. Nef'i bunu iki ayrı kasidesinde medhiye kısımlarının sonunda şöyle ifade eder:

“Söz âhır oldu ko lâfî bilirsın ey Nef’î
Tamâm olunca du’âdır kasidede kânûn”

“Kaldır elin eyle du’â buldu kasiden intihâ
Şimdi du’â etmek sana hem müstehabdır hem ehem”

Teşbîb ve tagazzül bölümlerinin bulunmadığı ve doğrudan asıl yazılış maksadına geçildiği kasidelere *mahdûd*, *muktedab* adları verilir.

Bazı kasidelerde şiirin ahengine canlılık kazandırmak için *tecdîd-i matla*, *redd-i matla* yapılır, yani ikinci defa yeni bir matla getirilir. Bazı kasidelerde de beyitler mısra ortasından bölünerek birinci mısra ile kafiye-lendirecek bir durumda olur. Bu beyitlerin vezinleri ortasından ikiye ayrıldığında aynı tef'ileleri tekrarlıyor olmalıdır (Dört mefâîlün, müstef'ilün gibi). Bu şekildeki kasidelere *musammat kaside* adı verilir.

Kasideler divanların baş taraflarında yer alırlar. Bu durum, şiirlerin divanlarda görece bir şekilde uzun şiirden kısa şiire doğru sıralanmasından ileri gelir. Divan başındaki kasideler kendi içlerinde de ayrı bir şekilde sıralanırlar. İlk önce dinî temaları işleyen şiirler yer alır. Önem sırasına göre Allah teâlâ'nın yüceliğini ve onun birliğini konu alan tevhid ve münacatlar, daha sonra onun peygamberinin övgüsüne, daha sonra onun halifeler ve diğer din büyüklerinin övgüsüne dair naatler gelir. Bunlardan sonra padişahların, daha sonra sadrazamların, şeyhülislamın, vezirlerin medhiyeleri sıralanır. Dolayısıyla divandaki şiirlerin uzundan kısaya doğru sıralanmasında hacmin yanında önem sırasının da gözetildiği düşünülebilir. Zira kasideler de kendi içlerinde bu açıdan sıralanmaktadır. Kasidelerin başlıkları genellikle kalıplaşmış ifadeler ile ve Farsça yazılır.

Kasidelerin adlandırılmasında aşağıda görüleeği üzere farklı yollar takip edilmiştir:

a) İşlenen konulara göre: Kasideler nesib, teşbib ve medhiye bölümlerinde işlenen konularına göre adlar alırlar. Allahı teala'nın yüceliğini ve birliğini konu alan kasideler *tevhid*, O'na yakarıştta bulunan şiirler *münacât*, peygamberimiz, onun dört halifesi ve hatta on iki imam için yazılanlar *na't* adını alır. Bir şahsın ölümü üzerine duyulan üzüntüyü ifade eden kasidelere *mersiye*, birisinin yergisi söz konusu ise *hicviyye* adı verilir. (Bu-

rada dikkat edilmesi gereken bu türlerin sadece kaside ile ortaya konulmadığı, meselâ gazel şekli ile naat, terkîb-i bend şekliyle mersiye de yazıldığıdır.). Teşbib bölümünde bahardan bahsedenlerine bahâriye, rebîiyye, hazandan bahsedenlerine hazâniyye, kıştan bahsedenlerine şitâiye (kardan bahsediliyorsa berfiyye), ayrıca yazdan ve sıcağdan bahsediyorsa temmûziyye, ramazandan bahsedenleri ramazaniyye, baharın başlangıcı nevrız münasebetiyle yazılanları nevrûziyye gibi belli zaman dilimlerine atfedilenleri de bulunmaktadır. Sünbûliyye gibi çiçeğe, rahşîyye gibi ata ve atın güzelliklerine atfedilen kasidelerin bulunması, padişahın tahta çıkışını kutlamak maksadıyla yazılan kasidelere cülûsiyye, bir mevkiye gelen kişiyi yazılanlara tebrikiyye, hamam ve hamamdaki bir güzeli tasvir edenlere hamâmîyye denmesi kasidelerin bu açıdan serbest bir biçimde adlandırıldığını göstermektedir (Dolayısıyla bu adlandırmaların terim olarak kabul edilmemesi daha yerinde olur.).

b) Rediflerine göre: Kasidelerin bazıları redif olan kelimeleri ile adlandırılmıştır. Ahmed Paşa'nın "güneş" ve "kerem" kasideleri, Fuzulî'nin "su" kasidesi bu adlandırma çeşidinin örneklerindendir. Aynı şekilde "harıçer", "tîg", "gül" redifli ünlü kasideler de bulunmaktadır.

c) Bazı kasidelerin kafiye (revi) harfine göre adlandırıldıkları görülür. Kaside r harfiyle bitiyorsa râiyye, mim harfiyle bitiyorsa mimiyye olarak adlandırılır. Tabii bu tarz adlandırılan şiirlerin beğeni görmüş ve meşhur bir şiir olması lazımdır. Bu tür adlandırma İran ve Türk edebiyatlarında da görülmekle birlikte Arap edebiyatında daha fazla rastlanır. İbnü'l-Fariz'in Türk edebiyatına da çeşitli şairlerce çevrilen Mimiyye ve Tâiyye kasideleri buna örnektir. Aşağıya örnek olarak aldığımız Bakî'nin kasidesi de kafiye harfi dolayısıyla "kaside-i râiyye" olarak adlandırılmıştır.

II.

Kasideler uzun şiirlerdir. Beyitler aynı revî harfini tekrar ederler ve bu şair için bir zorluk doğurur. Bazı kasidelerde bundan dolayı şairlerin aynı kelimeleri tekrarlamak durumunda kaldıkları görülür. Bu bir kusurdur (Bu konu "Kafiye" bölümünde geniş olarak ele alınacaktır.). Bu şekildeki kasidelerde tekrarlanan kafiyeler arasında belli sayıda, bazılarında göre yedi beyit kadar bir ara bulunması gözetilmiştir. Bunda amaç aynı kafiyenin tekrarlandığını okuyucuya hissettirmemektir. Zaten kasideyi en önemli nazım biçimi olarak kabul edenlere göre bu, aynı konuda aynı ve vezin ve kafiyede uzun şiir söylemenin zorluğu dolayısıyladır.

Kasidelerin matla beytinin bulunması zorunluğu vardır. Matla beyti olmayan kasideler, Arap edebiyatında *kıt* 'a olarak adlandırılır.

Bir kişinin övgüsüne dair olan kasideler ya o şahsın bizzat huzurunda okunur, ya da bir vasıta ile o şahsa iletilirdi. Bu kasidelerin sunulduğu padişah ve devlet adamları da kendi konumları, sanat ve kültürle bağlantıları oranında bu şairlere *câize* denilen maddi mükâfatlar verirlerdi. Bu mükâfatlar bazen altın, mücevher, bazen akar olabilirdi. Şairler nasıl bir gelenek içinde şiirlerini ve sanatlarını icra ediyorlarsa, kendilerine kaside sunulan kişilerin de aynı şekilde bu gelenek çerçevesinde şairleri ödüllendirmeleri gerekiyordu. Fakat bu ödüllendirme şairin sadece onları övmeleri dolayısıyla olmayıp, bu övgüde gösterdikleri sanatkârlıklarının da bunda payı bulunurdu. Bundan dolayı bazı övgü şiirleri edebî değer bakımından yetersiz görüldü ve kabul edilmezdi. Bu durum sunulan kasidelerin bir tenkit stizgecinden geçirildiğini de gösterir.

Kasideler, çok çeşitli amaçlarla kaleme alınmıştır. Dolayısıyla kasidenin sadece bir devlet büyüğünün övgüsüne tahsis edilen bir şiir şekli olarak kabul edilmemesi gerekmektedir. Ayrıca yüksek makamlarda bulunan kişilerin övüldüğü şiirlerde bu şahıslara verilen özellikler ile; aslında bu şahıslarda olması gereken eömertlik, adalet gibi vasıflar onlara hatırlatılmakta, onlar bu faziletlerle teşvik edilmektedirler. Kasideler zaten belli bir düzeyde yeterli bulunan devlet görevlilerinin yükseltilmelerinde, sanatkârlık yönlerine de dikkat edildiğini gösterir. Câize aslında sanat ve sanatçıya devletin verdiği önemi gösteren bir husustur. Bu konuda, kasidelerin sunulduğu padişahından vezirlerine kadar- o dönemin devlet adamlarının şairlik ve sanat yönlerinin bulunduğunu hatırlamalıyız. Çoğu devletin bir kademesinde hizmet veren şairler, yazmış oldukları şiirler ile diğer yeteneklerinin ve özelliklerinin yanı sıra sanatkârlık yönlerini de beğeniye sunmaktadırlar. Ayrıca geleneğe bağlı bu edebiyatta şairin bir güzeli övmesinin kalıpları nasıl belirlenmiş ise, aynı şekilde bir memduhu da nasıl övmesi gerektiği bellidir. Dolayısıyla bu kalıplaşmış övgü üslûbunu bir şairin takip etmesini, onun bir devlet büyüğüne dalkavukluk etmesi şeklinde yorumlamak çoğu zaman doğru değildir. Ayrıca bu medhiye şiirlerinde şairler kendilerini de överler. Böylece karşıdaki muhataba sadece övgüye değer kişinin kendisi olmadığı da dolaylı olarak hatırlatılır. Kaldı ki divan şairleri arasında hiçbir kimse medhinde şiir yazmamış önemli şairler de vardır. Bu hususlar, divan şiirinin kaside nazım biçimi dolayısıyla haksız bir şekilde değerlendirilmesindeki yersizliği ortaya koymaktadır.

III.

İlk olarak Arap edebiyatında ortaya çıkan ve daha sonra İran edebiyatına geçen kasidenin -kelimenin temel anlamlarından olan kasıt, maksat ile de ilişkilendirilmekle birlikte özellikle- daha sonraki aldığı durum göz önünde tutularak istek ve bağış talep etme şiiri olduğu ileri sürülmüştür. Bu şeklin Arap edebiyatındaki ilk örneklerini koyan şairlerin Mühellil b. Rebîa'den itibaren, sosyal statü bakımından toplumun ileri gelenlerinden olmaları, bu düşüncüyü en azından başlangıç dönemi için doğru kılmamaktadır. Bundan dolayı kaside kelimesinin kastetmek, azmetmek, doğru bir istikamete yönelmek gibi anlamlarından hareket edenler, kaside nazım biçiminin belli bir maksatla söylenilmiş, üzerinde düşünülerek, çalışılarak ortaya konmuş şiir anlamında olduğunu söylerler.

Bu şiirlerin belli başlangıç şekillerinin, kalıplaşmış bölümlerinin ve belli tasvir kısımlarının bulunduğu görülür. Bu da kaside formunun, zamanla gelenek içinde şekillenmiş olduğu düşüncesini güçlendirmektedir. İslam öncesi dönemde kasidenin (a) belli bir maksatla farklı konuları işleyen uzun şiirler ile (b) içe doğduğu gibi dile getirilen ve daha basit konulu, ilkinine göre kısa şiirler olarak iki farklı kolda örneklerinin bulunduğu görülür. İlk uzun kaside örnekleri Mühellil b. Rebîa (5. yy.) tarafından yazılan şiirlerdir. Fakat kaside şeklinin gelişmesi ve daha sonra bu konuda asırlar boyu devam ettirilen geleneğin belirlenmesi İmrü'ül-Kays ile olmuştur. Asırlar boyu Arap edebiyatının şahaser şiirlerinden sayılan İmrü'ül Kays'ın şiiri döneminde çok beğenilmiş olduğundan başkaca şiirler ile Kabe'ye asılmıştır.

Arap şiirinde kasidenin uzunluğu genellikle 30-120 beyit arasındadır. Kaside genellikle üç bölümde yazılmaktaydı. Bu bölümler (a) nesib/teşbib, (b) tasvir ve (c) medih/fahr/hiciv'dir. Nesib/teşbib bölümü genellikle aşk ve özlem duygularının ifade edildiği, sevgili ile yaşanmış hatıraların, onun bıraktığı izlerin anılarak göz yaşı döküldüğü bölümdür. (Bu kısma *bükâ*: ağlama adı verilir). Arap şiiri İran ve Türk şiirlerinin aksine daha gerçekçi tasvirlerle sevgiliyi tanıtır. Medhi konu alan kasidelerde bu nesib kısmı genellikle yer alırken; kabileler arasındaki savaşlara, baskınlara yer veren, hamaset şiirlerinde, ayrıca mersiyelerde bu bölümler konunun gereği olarak- yer almazlar. Bu bölüm Arapların çöl hayatlarını yansıtmaya açısından da önemlidir. Şairin sevgilisi ile paylaştığı anıların bulunduğu diyarı terk ederek çöle yaptığı yolculuk dile getirilir. Bu tasvir bölümünde (rahil) şair bineği, çevresi, çöl hayatının özellikleri, tabiat

hadiseleri, yoleuluğun tehlikeleri, seyahati esnasındaki eğlence meclisleri anlatılır. Daha sonra şairin memduhunu, yani kasidesini takdim ettiği ki-şiyi övdüğü bölüm gelir. Tasvirlerin bulunduğu nesib kısımları kasidele-rin en etkileyici bölümleri olmasına rağmen maksat bölüm olan medhiye ön plana çıkar. Bu medhiye kısmında bazen medhedilen kişinin veya ka-bilenin karşıtları hicvedilir. Fahriye bölümü ile bu kısım tamamlanır.

İslam diniyle birlikte gaza ve kahramanlık şiirleri de kaside formuyla ifa-de edilir olmuştur. Şehir hayatını benimsemiş şairlerin söyledikleri kasi-delər çöl hayatının izlerini kuvvetli bir şekilde aksettiren eski tarzdaki ka-sidelere göre farklı bir üslûpla yazılmıştır. Ayrıca makam mevki sahiple-rinin övgüsüne ayrılan ve karşılık beklenen kasideler bu dönemde yaygın-lık kazanmıştır. Meşhur şair Ebu Nüvas'ın (ö. 813 ?) şiirleriyle, mekân değişmiş, sevgili farklı bir konuma oturtulmuştur. Çöller, göçen kervanla-rın geride bıraktığı izlerden ziyade, şehir hayatı ve sevgilinin yaşadığı debdebeli saraylar onun şiirinde yer alır. Çöl bitkileri yerini saray bahçe-lerinde yetişen çiçeklere bırakır. Abbasiler devrinde üç büyük şair Ebu Nüvas (ö. 813), Buhtürî (ö. 897) ve Ebu Temmam (ö. 846) etkisi sürekli ve güçlü şairlerdi. Bunlardan Ebu Temmam bazı yazarlarca -ikna edici şekilde delillendirilmeden- ünlü şairimiz Nabî'ye (ö. 1712) benzetilmek-tedir. Aynı şekilde Mütenebbî'nin de (ö. 965) Nefî (ö. 1635) üzerinde etkisi olduğu söylenir.

Arap edebiyatının en meşhur kasideleri Kabe kapısına asılmış olan *el-Muallakât-ı Seb'a* adıyla tanınan yedi kasidedir.

Kaside İran edebiyatına geçtiğinde temel özelliklerini korumuştur. Saray muhitlerinde görülen kasidenin -daha önceye uzanmakla birlikte- özelli-kle Samaniler döneminde geliştiği ve çerçevesi belirlenerek yaygınlık ka-zandığı kabul edilir. İranlı hükümdarların da -Emeviler ve Abbasiler gibi- saraylarında şair bulundurmaları bu nazım biçiminin yaygınlık kazanma-sında ve kasidecilğin gelişmesinde rol oynamıştır.

İran edebiyatında ilk kaside örneklerine Samani döneminin saray şairle-rinden Rûdekî'de (ö. 940-41) rastlanır. Daha sonra Gazneliler döneminde şiir üslûbu farklılaşmış, bu noktada kasidelerin de konuları çeşitlenmiştir. Sultan Mahımud'un (ö. 1030) çevresinde bir şairler muhiti oluşmuştur. Bunların başında Unsûrî (ö. 1040) gelir. Onun Sultan Mahımud'un övgü-süne dair yazmış olduğu kasideleri meşhurdur. Selçuklular dönemlerinde de kasidecilik tutulan bir şiir meslekiydi. Nefî'ye de etkisi olduğu söyle-nilen Enverî (ö. 1189 ?), Hakânî (ö. 1199), Muizzî (ö. 1126) önemli şa-

irlerdendi. Harizmşahlar döneminde de Reşideddin Vatvat (ö. 1177), Zâhirüddin Faryâbî ve hallâk-ı meânî namıyla anılan Kemal-i Isfehanî (ö. 635) de Anadolu sahasında yetişen şairler üzerinde etkili olan şahsiyetlerdir. Moğollar döneminde Sadî-i Şirazi (ö.1292), Timurîlular döneminde Hocayî Kirmanî (ö.1352), Selman-ı Savecî (ö. 1376) gibi kaside sahasında da ünlenen bir çok şair yetişmiş, Safevîler döneminde birtakım yenilikler görülmeye başlanmıştır. Moğollar istilasî döneminde kasidediciliğin önemi bir müddet azalmış, daha sonra Kacarlar döneminde yeniden itibar kazanmıştır. İran şiirinin en önemli örneklerini veren Hakanî (ö. 1199), Nizâmî (ö.1214 ?) gibi şairlerde de gördüğümüz gibi şiirlerini Farsça yazan Türk asıllı şairler kasidediciliğin de gelişmesinde büyük katkı sahibi olmuşlardır.

Kaside Türk edebiyatına geçinceye kadar önemli gelişmeler ve değişiklikler göstermiştir. Fakat kasidede 14. yy.dan önce önemli isimler görmeyiz. Ahmed-i Fakih'in (ö. 1221) ve Şeyyad Hamza'nın (14.yy.) birer kasidesi bu nazım biçiminin ilk örneklerindendir. Ayrıca bir çok türe ilk olarak kendisinin şiirlerinde rastladığımız Aşık Paşa (ö. 1332) ve edebiyatın kuramsal yönü ile de ilgilenen Ahmedî'nin (ö. 1412) şiirleri arasında kasideler de vardır. Divan şiirinin estetik anlayışının daha ileri derecede yansıdığı kasideler ise 15. yy.da Şeyhi (ö. 1431?) ile başlar. Aynı dönemde Ahmed-i Dâî (ö. 1421'den sonra) ve Karamanlı Nizâmî (ö. 1469-73) de kaside yazan şairlerdendir. Ahmedî'nin, Şeyhî'nin ve Atayî'nin kasidelerini 16. yy. tezkirecilerinin beğenmediğini görülür. Bundan dolayı da Ahmed Paşa (ö. 1496-97) bizde ilk kaside şairi olarak takdim edilir. Aralarında "güneş", "misk" ve "kerem" redifli ünlü kasidelerin de bulunduğu 40 kadar kaside yazmıştır. Başlarda örnek alınan İran şairlerinin izinden giden Türk şairleri erken dönemlerde Ahmed Paşa'da da gördüğümüz gibi başarılı kasideler yazmışlardır. Fatih Sultan Mehmed'in (ö. 1481) şehzadesi Cem Sultan'ın (ö. 1495) ağabeyi Sultan Bayezid'e (ö.1512)) affedilme ümidiyle göndermiş olduğu "kerem" redifli kasidesi bu dönemin tarihe ışık tutan edebiyat metinlerindendir.

16. yy.da İran örneklerini aşma bir amaç halini alır. Gazelde olduğu gibi kaside de orijinal, etkileyici ve değerli pek çok şiir yazılan bu dönemde kaside yazıcılığına önem verilmesini devletin o dönemdeki görkemiyle ilişkilendirmek gerekir. Bakî'nin (ö. 1600) cihan devletinin etkileyici güzellikteki diliyle yazmış olduğu, Fuzulî'nin (ö. 1556) kendisine has üslûbuyla kaleme aldığı kasideleri zamanları aşan kalıcı eserlerdir. Bakî'nin

kasideleri özellikle bahar tasvirleri ile divan şiiri özelliklerine uygun olarak tabiatı canlandırmıştır. Kasidelerinin bütün halindeki güzelliğine rağmen, medhiye kısımları o kadar parlak değildir. Araştırmacılarca Bakî ile karşılaştırılan, hatta bazen ondan üstün tutulan Hayalî (ö. 1556-57), rind meşreb bir şair olarak kasidelerinde gazelleri kadar başarılı değildir. Nev'î'nin (ö.1599) kasideleri sayıca fazla ise de, titizlik ve gereğince işleme pek gözükmmez. Bağdadlı Ruhi'nin (ö.1605/6) tenkitçi üslûbu kasidelerinde de göze çarpar. Fuzulî (ö. 1556) çeşitli kademelerden pek çok devlet adamına kasideler sunmuştur. Bunlar arasında naatleri ile Kanuni Sultan Süleyman'a (ö. 1566) sunduğu "gül" redifli kasidesi ünlüdür.

17.yy.da Nefî (ö. 1635) ile İran kaside yazıcılığının geride bırakıldığı kabul edilmeye başlanır. Onun kasideleri sonraki şairler için bir nevi model olmuştur. Ziya Paşa (ö.1880) onun hakkında:

Ettikçe kasideye serâgâz

Tâ ahire dek olur yek-âvâz

demektedir. Nedim de (ö. 1730): "Nefî vadi-i kasâidde suhan perdâzdır" sözüyle onu nitelemektedir. Nefî kasidelerinde kendisini övmeyi o denli sever ki Peygamberimizin övgüsüne dair yazmış olduğu "sözüm" redifli kasidesinde daha çok kendisini övmüştür. Nefî'nin Arap şairlerinden Mütenebbî'nin etkisi altında olduğu ileri sürülmüştür. Âli (1600), Şerif Sabri (1645), Nailî (ö. 1666) dönemin kaside yazar şairler arasındadır.

18. yy. da; Yahya Nazîm (ö. 1726-27) divanının büyük kısmı kaside nazım biçimiyle yazılan naatlerden meydana gelmiştir. Nedîm her ne kadar gazelleri ve şarkılarıyla meşhur ise de 3. Ahmed (ö. 1736) ve sadrazamlara sunduğu kasideleri ile payitaht şairi olarak gözükmektedir. Şeyh Gâlib (ö. 1799) yazmış olduğu otuza yakın kasidenin arasında Mevlevî büyükleri ile Sultan 3. Selim (ö. 1808) ve Beyhan Sultan (ö.1824) için yazmış oldukları dikkat çekicidir.

19. yy.da İzzet Molla (ö. 1829), Enderunlu Vasîf (ö. 1824) gibi şairler pek çok kaside yazmış olsalar da artık divan şiirine yöneltilen eleştirilerden en fazla pay alan kaside divan şiiriyle aynı kaderi paylaşmıştır.

Kaside, Divan edebiyatının genel çizgisinde Nedîm'e kadar, köklü bir değişikliğe uğramadan devam etmiştir. Nedîm'den itibaren kasidelerin özellikle nesib kısımları şairin kendisini rahat bir şekilde ifade etme zemini olmuştur. Bunun neticesinde de karşılıklı konuşma üslûbuyla kasideye hareketlilik kazandırılmıştır. Tanzimattan sonraki Türk edebiyatında

kaside gerek iç düzeni ve kompozisyonu gerekse muhteva bakımından değişikliğe uğramıştır. Kasidelerin kompozisyonu bırakılarak sadece nazım birimi ve kafiye düzeni korunmuştur. Bu dönemdeki kasidelerde sözün doğrudan konuya getirildiği ve övgüde daha gerçekçi bir zemine yaslanıldığı, adem-yokluk, hürriyet gibi soyut kavramların övgüsüne dair kasideler yazıldığı görülmektedir. Namık Kemal'in "Hürriyet kasidesi" adıyla tanınan kasidesi buna bir örnektir.

14. yy. sonlarına kadar yazılan kasideler üzerinde yapılan bir araştırmaya göre bu kasidelerin % 72'si (18 adedi) tevhid ve naat türünde, % 28'i (8 adedi) medhiye ve diğer konulardadır. 15. yy. 'da yazılan kasidelerin % 16.7'si (40 adedi) tevhid ve münacaat ve naat, % 78.6'sı (188 adedi) medhiye ve % 4.6'sı (11 adedi) başka konularda yazılmıştır. 16. yy.'da ise % 75'i medhiye, % 11.42'si tevhid, münacaat ve naat, % 1.24'ü fahriye, % 0.67'si mersiye, % 12.11'i nasihat, tasavvuf ve şikayet gibi konulardadır. 17.yy'da ise % 78.68'i medhiye, % 12.61'i tevhid, münacaat ve naat, % 0.39'u mersiye, % 0.52'si fahriye, % 1.44'ü diğer konulardadır. (Y. Aydemir).

ÖRNEKLER

Örnek: 1

Ahmed Paşa'nın aşağıdaki kasidesinin üzerinde bölümleri gösterilmiştir.

GÜNEŞ KASİDESİ

Nesîb -Teşbîb

1. Taht urup tâk-ı felekte hüsrev-i hâver güneş
Geydi nârnecî kabâ urundu nûr efser güneş
2. Mesned-i sultân-ı subh oldu serîr-i âsumân
Saçtı pîrûze tabaklardan zer ü gevher güneş
3. Kufl açıp dürc-i zebercedden cevâhir döktü kim
Hâk küncin eyleye gencîne-i cevher güneş

Örnek: 1

1. Doğu hükümdarı olan güneş, felek kemerinde taht kurarak turuncu bir kaftan giydi ve nurdan bir taç takındı.
2. Gökyüzü tahtı sabah sultanının makamı oldu. Güneş firuze tabaklardan altın ve mücevherler saçtı.
3. Güneş toprak bucağını mücevher hazinesine çevirmek için zebercet (zömrüdü andıran kıymetli taş) hokkının kilidini açıp iksirler döktü.

4. Kulzüm-i Hindin batırmağa gümüş zevrakların
Bâdbân-ı nûr ila donattı fülk-i zer güneş
5. Dâne-i enclüm derip meh hirmeninde her seher
Bâl açıp cevân eder tâvûs-ı zerrîn-per güneş
6. Gûyiyâ Nûşîrevân-ı subhdur kim adl için
Lâciverdî kubbeye zencîr-i zer asar güneş
7. Yâ felek mısırında sultân oldu bir Yûsuf-cemâl
Yâ Zelîhadır tutar nârenc-i zer-peyker güneş
8. Yâ cemâline cihânın nûr u fer vermek için
Rûz rûhsârında açtı anberîn mi'cer güneş
9. Hak budur kim şâh dîvânın temâşâ kılmağa
Düzdü tâk-ı zer-nigâra la'lden ınanar güneş
10. Kendinin hüsn ü cemâlin fıkır ederken germ olup
Cân diliyle eyledi bu matlaı ezber güneş

Tecdîd-i Matla

11. Subh-dem cevân edip tâvûs-ı zerrîn-per güneş
Bûstânınan sipîhrin verdi zîb ü fer güneş
12. Zînet-i bağ-ı İrem tutmağ için gülzâr-ı subh
Eyledi gök sebze-zârın pür-gül-i ahmer güneş

-
4. Güneş Hint okyanusunun (gece karanlığında parlayan) gümüş kayıklarını (yıldızları) batırmak için altın bir gemiyi (güneşi) nur yelkeniyle donattı.
 5. Altın kanatlı bir tavusa benzeyen güneş, her seher vakti kanat açıp yıldız tanelerini toplayarak ay harmanında dolaşır.
 6. Güneş sanki adalet için lacivert renkli gök kubbeye altın bir zincir asan sabah vakti (adaleci ile ünlü) Nuşîrevan'ıdır (Nuşîrevan, sarayının kubbesine bir çan astırmış, ucuna taktığı zinciri de sarayının dışına uzatmıştı. Ülkesinde zulme uğrayanlar bu zinciri çalarlar, Nuşîrevan'ı durumdan haberdar ederlerdi.)
 7. Güneş ya felek Mısır'ında sultan olan Yûsuf yüzlü bir güzeldir, yahut da elinde altın bir turunc (gibi güneşi) tutan Züleyha'dır.
 8. Yahut da güneş cihanın yüzüne nur vermek için gündüzün yüzünden amber renkli örtüyü açtı.
 9. Doğrusu şu ki, güneş sultan divanının seyretmek için altın işlemeli kemere lâlden bir pencere açmıştır.
 10. Güneş kendisinin güzelliğini düşündürken hararetlenip can diliyle şu matlaı ezberledi:
 11. Altın kanatlı bir tavusa benzeyen güneş, sabah vakti gezinerek gökyüzünün bahçesini süsleyip güzelleştirdi.
 12. Sabahın gill bahçesi İrem bağı gibi bezensin diye güneş, gök çimenliğini kırmızı güllerle donattı.

13. Kûze-i yâkût ile pîrûze-gûn dölâbdan
Çarh-ı mînâ-rengi sîmâb etti ser-tâ-ser güneş
14. Bezm-i ayşin Zührenin germ etmeğe sâki-sıfat
Âb-gûn akdâh içinde gezdirir âzer güneş
15. Geh hamâm-ı mâh-ı tâbâna takar sîmîn cenâh
Geh düzer sîmurg-ı çarha âteşin şeh-per güneş
16. Ayda bir kez kâsesin anberle mâhın doldurur
Tâ ki şeh bezminde bir dem gezdire micmer güneş

Girizgâh

17. Zıll-ı Hak Sultan Muhammed Hân ki olmuştur onun
Eşiği toprağının her zerresi enver güneş

Tecdid-i matla ve Medhiyye

18. Nite kim her dânenin zımnında muzmerdir güneş
Zerre-i hâk-ı derinde şöyledir muzmer güneş
19. Pâdişâh-ı heft iklim-i saâdetir k'anın
Hâk-i pâyı cevherin edindi tâc-ı zer güneş
20. Bir şehensâh-ı kader-kadr u kazâ-râdır k'olur
Bâmina hindû Zühal der-gâhına çâker güneş
21. Nûr-ı çeşm-i âlem ü çeşm ü çerâğ-ı kâinât
Sensin ey şeh kim yüzün nûrundan umar fer güneş

-
13. Güneş yakut çömleği ile firuze renkli su dolabından cam renkli çarhı baştan başa cıva gibi parlattı (cihan güneşin doğmasıyla pırıl pırıl hal aldı).
 14. Güneş (müzik ve eğlence sembolü gezegen olan) Zühre'nin iştret meclisini coşturmak için saki gibi şeffaf kadehler içinde ateş (yani şarap) gezdirir.
 15. Güneş bazen parlak ay güvercinine gümüşten kanat takar (ay parlaklığını güneşten alır) . bazen de felek ankasına ateşten kanat yapar.
 16. Güneş şahın meclisinde bir süre buhurdanlık gezdirmesi için ayda bir kez ayın kâsesini amberle doldurur.
 17. Allah'ın (yeryüzüne aks eden) gölgesi Sultan Mehmed'in eşiği toprağının her zerresi parlak bir güneş olmuştur.
 18. Nasıl her tohumun içinde bir ağaç gizliyse, onun kapısının toprağının her zerrisinde de aynı şekilde bir güneş gizlidir.
 19. O yedi mutluluk ülkesinin padişahıdır. Bu yüzden güneş onun ayağı toprağının cevherini baş tacı edindi.
 20. O, kader kudretli ve hükmü kaza gibi geçerli olan öyle bir şahlar şahıdır ki, Zühal onun sarayı damında bir Hintli (bekçi), güneş ise kapısında bir hizmetçidir.
 21. Sen âlemin gözünün nuru, kâinatın gözü ve ışığı olan öyle bir padişahsın ki, güneş bile senin yüzünün nurundan ışık umar.

22. Sensin o kim âsumân iklimine sultân iken
Gerd-i haylinden urunur anberîn efser güneş
23. Sensin ol kim hil'at-i fermân-ı hükmün giymeden
Olmadı zer tîğ ile sultân-ı balr u ber güneş
24. Sensin ol kim şeh-nişîn-i bezm-gâhında müdâm
Yâ Süleymân tahtıdır yâ câm-ı İskender güneş
25. Sâkî-i bezmin ele câm aldığıınca der hıred
Yâ güneş sâğardadır yâ gezdirir sâgar güneş
26. Ey ki bâb-ı rif'atinde halka-i sîmîn hilâl
Vey ki devr-i kubbe-i izzinde zer çenber güneş
27. Kadrin ordusunda gök bir sâye-bândır güneş kim ona
Ser-imâd-ı sîmdir mâh u tınâb-ı zer güneş
28. Ey kim mihrinden zemîn ü âsumân germ olmağa
Şeb sipend olmuştur encüm fülûl ü âzer güneş
29. Ahd-i adlinde yumarlar cümle yıldızlar gözün
Girdiğince çeşme-i kâfûra bî-mîzer güneş
30. Vermese lutfun eli rahm-i felekte perveriş
Mâder-i eyyâmdan doğmazdı tâ mahşer güneş
31. Nâgehân erse sipihre nâr-ı kahrın zerresi
Âsumân dūd-ı siyâh olurdu hâkister güneş

-
22. Sen öyle birisin ki güneş gökyüzü ülkesine sultan olduğu halde senin süvarilerinin kaldırdığı tozdan amber rengi taç takınır.
 23. Sen öyle birisin ki, güneş senin hükmünün buyruğu hilatini giymeden altın kılıcıyla kara ve denizlerin sultanı olmadı.
 24. Sen öyle birisin ki, meclisinin padişahlara lâayık oturma yerinde güneş ya Süleyman tahtıdır yahut da İskender'in kadehidir.
 25. Senin iştret meclisinin sakisi cline her kadeh aldığıında (bunu gören) akıl: Ya güneş kadehtedir, yahut da güneş kadeh gezdirmededir, der.
 26. Ey yüceliğinin kapısında hilal gılmışten bir halka ve izzetinin kubbesinin çevresinde güneş altın bir çenber olan (padişah) !
 27. Senin şeref ve itibarının orduğâhında gökyüzü, direğinin gülmüş başlığı ay ve sırmalı gergi ipleri de güneş olan bir çadırıdır.
 28. Ey yer ve gökler sevginle yanıp tutuşsun diye gecenin tizerlik tohumu, yıldızların karabiher ve güneşin de ateş okluğu (padişah)!
 29. Senin adaletli devrinde güneş, peştemalsiz olarak kâfur gibi suya girdiğinde bütün yıldızlar gözlerini yumarlar.
 30. Senin lutfunun eli feleğin rahminde büyütmeseydi, güneş ta kıyamete kadar günler anasından doğmazdı.
 31. Senin kahrının ateşinin zerresi ansızın göğe erişse gökyüzü siyah duman, güneş ise kül olurdu.

32. Şöyle korkutmuş yüreğin hançerin tîzâbı kim
Kanda bir su görse berg-i bîd-veş titrer güneş
33. Mihrinin bâzârına bir vech ile germ oldu kim
Kapıdan yüz kez kovarsan bacadan düşer güneş
34. Geh ser-i nîzenle bozulur sevâd-ı rûy-ı mâh
Geh gubâr-ı sümm-i esbinden olur ağber güneş
35. Gûyiyâ na'î-i semendindir hilâl-i îd-i feth
Mîh-ı ahterdir zafer burcunda ne ahter güneş
36. Ömr-i hasmına şebîhûn etmek için her gece
Gök giyer şâmî zırhı mehten düzer miğfer glineş
37. Düşmenin kanın döküp tîg-ı zer-endûdun siler
K'atlas-ı gerdûnun eyler dâmenin ahmer güneş
38. İsmetin devrânıdır isminde te'nîs olmağın
Seyre çıktıkça bürünür nûrdan câder güneş
39. Kankı iklîme ki pertev salsa adlin sâyesi
Ol diyâr içre görünür zerreden kem-ter güneş
40. Cevher eyler çün kara toprağı lutfun tâbişi
Gam değil etmezse ayruk sengden gevher güneş
41. Mâh-ı râyât-ı celâlınden hacîldir âsumân
Sâye-i şebde hayâdan gizlenir ekser güneş

-
32. Senin hançerinin kezzabı (hançerin çeliğinin sertleşmesi için daldırıldığı kezzaplı su) güneşin yüreğini öylesine korkutmuş ki, nerede bir su görse söğüt yaprağı gibi titrer.
 33. Güneş sevgini kazanmak için öylesine kızıştı ki kapıdan yüz kere kovsan bacadan girer.
 34. Bazen ay yüzündeki karalık senin mızrağının ucu (parlaklığı) ile bozulur, bazen de güneş atının toynağının tozlarıyla toz duman içinde kalır.
 35. Senin atının nalı sanki fetih bayramının hilâli; o nalın çivisi ise zafer burcundaki yıldızdır... (Hayır) yıldız değil, güneştir.
 36. Gökyüzü senin düşmanının ömrüne gece baskını yapmak için her gece Şam işi zırhını giyer, güneş de aydan miğfer takar.
 37. Güneş düşmanının kanını döküp altın işlemeli kılıcını siliyor olmalı, zira atlas feleğinin eteğini kıpkırmızı etmiştir.
 38. Senin devrin ismet devri olduğundan güneş, isminde –dilbilgisi açısından- dişilik bulunması sebebiyle dolaşmaya çıktığı zamanlarda nurdan bir örtüye bürünür.
 39. Senin adalet güneşinin gölgesi hangi ülkeye ışık saçsa o diyarda güneş zerreden bile daha küçük görünür.
 40. Güneş artık taştan mücevher yapmazsa gam değil. Çünkü senin lutfunun parlaklığı kara toprağı cevher eder.
 41. Gökyüzü senin celâl sancaklarının hilalinden utanç içinde olduğunda; güneş çok zaman hayadan gece gölgesinde gizlenir.

42. Husrev-i rûy-ı zemîn dersem ne fahr olsun sana
K'âsumân-ı kasr-ı kadrinde'oldu hâk-i der güneş
43. Kanda benzer kasrına bir âfitâbıyla felek
K'anda her bir câm oluptur bir ziyâ-güster güneş
44. Hergiz olmayaydı jenginden küsûfun rû-siyâh
Ger sığinsa sâyene âyîne-i hâver güneş
45. Âfitâb-ı râyına olmaz mukâbil nice kim
Arzede tabl u alemle nûrdan leşker güneş
46. Tîg-ı âteş-bâr-ı rûşen-rûy-ı dîn-ârâyının
Kabzasına mâh ahter yüzüne zîver güneş
47. Ger Sikender istese envâr-ı râyından meded
Râh-ı zulmette olurdu haylına rehber güneş
48. Şehriyârâ adını minberde yâd etse hatîb
Nûr ile mescid dolar fi'l-hâl olur minber güneş
49. Bahr-i cûdundan felek fûlkün cevâhir doldurup
Düzetir şekl-i hilâlîden gümüş lenger güneş
50. Şâh bezminde amel olmağa bu kavî-i garîb
Ediniptir Zühre-i zehrâyı hınyâ-ger güneş

-
42. Sana yeryüzü hîkûmdarı dersem bu senin için övgü olmaz. Çünkü güneş senin yüceliğinin sarayının göğündeki kapı toprağı gibi oldu.
43. Senin sarayındaki her bir câm, ışık saçan bir güneş olmuşken felek bir tek güneşiyle ona nasıl benzeyebilir.
44. Doğunun aynası olan güneş senin gölgene sığınsaydı, asla küsuf pasından (tutulmadan oluşan karanlıktan) dolayı yüzü kara olmazdı.
45. Güneş davul ve alemle ne kadar nûrdan askerler gönderirse göndersin senin görüşünün güneşiyle boy ölçüşemez.
46. Senin dini süsleyen o ateş saçıcı ve parlak yüzlü kılıcının kabzasına ay yıldız yüzüne de güneş sîls olmuştur.
47. Eğer İskender senin fikir ve görüşlerinin ışıklarından yardım isteseydi güneş karanlıklar yolunda onun askerlerine yol gösterici olurdu.
48. Ey padişah! Hatip minberde senin adını andığında cami bir anda nur ile dolar. minber güneş gibi olur.
49. Güneş senin cömerliğinin denizinden felek gemisini mücevherlerle doldurup hilâl şeklinden de gümüş lenger yapar.
50. Güneş şu gazelin sözleri padişahın meclisinde okunsun diye parlak Zühre'yi şarkıcı olarak tutmuştur.

Tegazzül

51. Ey arûs-ı hüsnîline âyîne meh zîver gûneş
Görünür aks-i cemâline cihân yekser gûneş
52. San ki magribdir saçın k'anda gırûb eyler kamer
San ki matla'dır yakan k'anda tulû eyler gûneş
53. Tûtî-i ser-sebzdır k'âyîne per gösterir
Hatt-ı ruhsârın kim olmuştur ona der-ber gûneş
54. Bir gice düşümde sen mâhı der-âgûş eyledim
Gördüm olmuş nûrdan bâlin kamer bister gûneş
55. Kim ki nezzâre kıla hurşide haddin var iken
Nâzırın çeşmine hışmından sokar hançer gûneş
56. Öykünelden yüzüne hergiz bakılmaz yüzüne
Bî-hayâdır k'oldu bu vech ile müstahkar gûneş
57. Okudum hattın lebinde kim gubâr-ı mûşg ile
Çeşme-i cân üzre yazmış sûre-i Kevser gûneş
58. Raks vurur hengâme-i ışıında bir cânbâzdır
Kim olur zerrîn resenle asılıp çenber gûneş
59. Bahr-i gamda görmedi mihirinden akan göz yaşın
Pes neden dermiş Atâyî k'oldu dür-perver gûneş
60. Görücek yüzünde zülfün rîsınânın sanırım
Nûr ile yazmağa Şeh medhin çeker mıstar gûneş

-
51. Ey güzelliğinin gelinine ayın ayna, gûneşin de süs olduğu güzel! Senin güzel yüzünün aksin-deñ cihan baştan başa gûneş gibi parlak görülür.
 52. Saçın ayın battığı magrib, yakan ise gûneşin doğduğu matla (doğuş yeri) gibidir.
 53. Yanında gûneş gibi yanağının bulunduğu hattın, aynada kanat gösteren yeşil başlı papağan gibidir.
 54. Bir gece rüyamda sen ay yüzlü sevgiliyi kucakladığımda kamerin nûrdan bir yastık, gûneşin de döşek olduğunu gördüm.
 55. Yanağın dururken gûneş kim bakarsa gûneş bakan kişinin gözüne öfkesinden dolayı hançer sokar.
 56. Gûneş senin yüzüne özendiğinden beri onun yizüne asla bakılmaz oldu. Hayasızdır, bu yizden hor görülür oldu.
 57. Gûneşin misk tozuyla can çeşmesi üzerine yazdığı Kevser suresi gibi olan hattını dudaklarında okudum.
 58. Gûneş senin aşıklarının kalabalığında raks eden, altın bir ipe asılıp çember olan bir cambazdır.
 59. (2. Bayezid devri şairlerinden) Atayî senin aşkıdan dolayı ganı denizinde akan (inci gibi) gözyaşlarını görmemiş; yoksa (yazmış olduğu şiirde): Gûneş dür-perver oldu (gûneş inci oluşmasını sağladı) der miydi?
 60. Yüzünde saçının iplerini gördüğünde gûneşin, padişahı methini nur ile yazmak için mıstar çektiğini sanırım (Mıstar çekmek, eskiden kağıdın üzerine yazının düzgün bir çizgide yazılabilmesi için ip aracılığı ile satır çizgisi izi oluşturmaktır.).

Fahriyye

61. Husrevâ medh-i zamîrin fikr ederdim dün gece
Tâli' oldu maşrık-ı endîşeden enver güneş
62. Ebr-i gam var yoksa medhinde redif etmek değil
Pertev-i zihninde olurdu yedi kişver gîneş
63. Nûr-ı mihrinden suvarıp şâhını eş'ârımın
Gülşenimde ahter olurdu şükûfe ber güneş

Tâc beyit

64. Bir nazar kıl Ahmed'e ey nûr-ı çeşm-i kâinât
K'âb-ı lutfundan oluptur ebr gibi ter güneş

Duâ

65. Tâ zümûrrûd sebze-zârında sipihrin her seher
Sâgar-ı pîrûzeyeye döker mey-i asfar güneş
66. Tâ yaza nûrîn kalemle çin seher nakkâş-ı sun'
Şemse-i zerrîn-i tâk-ı günbed-i ahzar çemen
67. Tâ süreyyâ ıkdın eyler gûşvâr-ı gûş-ı mâh
Tâ benâtû's-na'sa örter nûrdan çâder güneş
68. Çarh dürcünde konulan her murâdın gevherin
Her gün etsin harc edip kapında hâk-i der-güneş
69. Yazsın âsâr-ı süm-i esbin gubârî hatt ile
Mâha tâ hayt-ı şua' ile çeker mıstar güneş

-
61. Ey padişah! Dün gece senin vasıflarının methini düşünürken, düşüncelerin doğuş yerinden son derece parlak bir güneş ortaya çıktı.
62. Gam bulutu olmasaydı senin methinde güneş'i redif etmekle kalmazdım. yedi iklim de zihnimin aydınlığından güneş (gibi apaydın) olurdu.
63. (Eğer o padişah) şiirlerimin fidanını mihrinin nuruyla sulasa gül bahçesindeki her çiçek birer yıldız, meyve de birer güneş halini alırdı.
64. Ey kâinatın gözünün nuru! Ahmed'e bir bak. Zira senin lütfunun suyundan güneş dahi bulut gibi nemlidir.
- 65-68. Güneş her seher gökyüzünün zümrrüt çimenliğinde firuze kadehe sarı şarap döktükçe, Çin nakkaşı (süsleme ustası) gibi her sabah nurdan kalemiyle yeşil kümbetin kemerine altın (güneşi andıran süsleme şekilleri olan) şemse çizdikçe Süreyya yıldız dizesini ayın kulağına küpe eyleyip (yine yıldız kümelerinden birisini adı olan) Na's kızları'na nurdan örttü örttükkçe; çarh çekmecesine konulan her dilek cevherini döne döne kapına toprak etsin.
69. Güneş ışık iplikleriyle ay üzerine mıstar çektikçe senin atının toynağı (çok zor okunacak kadar küçük yazılan bir yazı çeşidi olan) gubarî hat ile eserler yazsın.

70. Ömr-i hasmın defterin tûmâr-veş dürsün felek
Nice k'eczâsından eyyâmın düzer defter güneş (Ahmed Paşa)

• **Örnek: 2**

Baki tarafından Sultan Ahmed'in övgüsüne dair yazılmış olan aşağıdaki kasidenin bölümleri, şiirin üzerinde gösterilmiştir.

Kasîde-i Bahâriyye- Kasîde-i Râiyye

Nesîb-Teşbîb

1. Rûh-bahş oldu Mesihâ-sıfat enfâs-ı bahâr
Açdılar dîdelerin hâb-ı ademden ezhâr
2. Taze cân buldu cihân erdi nebâtâta hayât
Ellerinde harekât eyleseler serv ü çenâr
3. Döşedi yine çemen nat'-ı zümür-rûd-fârnın
Sîm-i hâm olmuş iken ferş-i harîm-i gül-zâr
4. Yine ferrâş-ı sabâ sahn-ı ribât-ı çemene
Geldi bir kâfile kondurdu yükü cümle bahâr
5. Leşker-i ebr çemen mülküne akın saldı
Turma yağmada yine niteki yağ Tâtâr
6. Farkına bir nice per takınır altın telli
Hayl-i ezhâra meger zanbak oluptur ser-dâr
7. Dikti leşger-geh-i ezhâra sanavber tûgun
Haymeler kurdu yine sahn-ı çemende eşcâr

70. Güneş nasıl günlerin cüzlerinden defter tertip ederse, felek de senin düşmanlarının ömrü defterini öylece tomar gibi dürsün. [Bazı değişikliklerle. A. A. Şentürk, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, s. 56]

Örnek: 2

1. Baharın nefesleri yine İsa Peygamber gibi ean bağışlayıcı oldu, çiçekler yokluk uykusundan gözleri açtılar.
2. Cihan taze ean buldu, bitkilere hayat geldi. Servi ve çınar ağaçlarının hareket etmeleri ellerindedir.
3. Gülbahçesinin iç yaygısı ham gümüş olmuşken çimenlik yine zümrüt renkli örtüsünü döşedi.
4. Sabâ kahyası geldi ve bahçe kervansarayının içine yine yüktü bütünüyle hoş kokulu otlar olan bir kervan kondurdu.
5. Bulut askeri çayır ülkesine akın etti; merhametsiz Tatarlar gibi durmadarı yağma halindedirler.
6. Zambak tepesine bir çok altın telli kanat takınmaktadır; herhalde çiçek ordusuna baş kııman-dan olmuştur.
7. Fıstık çanı çiçeklerin ordugâhına tuğunu dikti; ağaçlar yine çayırılıkta çadırlar kurdular.

8. Döşedi mihr-i felek yolları dîbâlar ile
Etti teşrîf çemen mülkünü sultân-ı bahâr
9. Subh-dem velvele-i nevbet-i şâhî mi degil
Savt-ı murgân-ı hoş-elhân u sadâ-yı kûh-sâr
10. Çemen etfâlinin uykuların uçurdu yine
Subh-dem gulgule-i fâhte gül-liâng-i hezâr
11. Dâye-i ebr yine goncaların şeb-nemden
Başına akçe dizer niteki etfâl-i sığâr
12. Mevsim-i rezm degildir dem-i bezm erdi diyû
Sûsenin hançerini tuttu ser-â-pâ jengâr
13. Semenine sîne-i sîmînin açıp bâd-ı seher
Çözdü gülşende gülün düğmelerin nâhun-ı hâr
14. Pîrchen berg-i semen gûy-ı girîbân şeb-nem
Gülsitân oldu bu gün bir sanem-i lâle-izâr
15. Zîb ü fer virmek için rûy-ı arûs-ı çemene
Yâsemen şâne sabâ mâşita âb âyine-dâr
16. Dür ü yâkût ile bir nahl-i murassa sandım
Ergavân üzre dökülmüş katerât-ı emtâr
17. Şîşe-i çarlhta gör bunca murassa' nahli
Nice ârâste kılınış yine sun'-ı Cebbâr

-
8. Göğün güneşi yerleri ipeklerle döşedi; bahar sultanı çimen ülkesini şerhletti.
 9. Dağların yankısı, güzel sesli kuşların sesleri, padişah için çalınan nevbetin gürültülü sesi değil mi?
 10. Sabahleyin üveyk kuşunun feryadı ve bülbüllerin bir ağızdan çıkardıkları sesler yine çemen çocuklarının (çiçeklerinin) uykularını uçırdı (uykularını kaçırdı).
 11. Bulut adası (küçük çocuklara yapıldığı gibi) yine goncaların başına çiy tanelerinden gümtiş paralar dizer.
 12. Savaş zamanı değil artık, bir araya gelip yemek içmek ve eğlenmek zamanıdır, diye susam çiçeğinin hançere benzeyen yapraklarını uçtan dibe pas kapladı.
 13. Seher yeli yaseminin gümüş gerdanını açtı; dikenin tırnakları gül bahçesinde gülün düğmelerini çözdü.
 14. Yasemin gömlek, şebnem yaka düğmesi; gül bahçesi bu gün hale yaraklı bir güzel oldu.
 15. Çimenlik gelinin, üzünü bezemek için yasemin tarak, bahar yeli gelin süsleyen kadın, su da aynadır.
 16. Erguvan çiçeklerinin üstündeki yağmur damlalarını görünce inci ve yakutla bezemiş nakıl sandım. (Nahl veya nakıl, düğünlerde balmumundan yahut gümtişten yapılarak gelinin önünde götürülen çiçeklerle ve kıymetli taşlarla süslü ağaca denilirdi.)
 17. Feleğin şîşesinin içindeki bunca süslü nakıla bak da Yüce Tanrı'nın sanatının nasıl bezediğini gör.

18. Berg-i ezhârı hevâ şöyle çıkardı felege
Pür-kevâkib görünür günbed-i çarh-ı devvâr
19. Dem-i İsâ dirilir bûy-ı bahûr-ı Meryem
Açtı zambak Yed-i Beyzâyı kef-i Mûsâ-vâr
20. Zambakın goncasıdır bâga gümüş bâzû-bend
Za'ferân ile yazılmış ona hatt-ı tûmâr
21. Câm-ı zerrîni tolu bâde-i gül-reng etmiş
Gül-i ra'nâ seherî kılmağ için def'-i humâr
22. Dehen-i gonca-i ter dürlü letâ'if söyler
Gülüp açılma aceb mi gül-i rengîn-ruhsâr
23. Güher-i fırsatı aldırma sakın devr-i felek
Sîm ü zerle gözünü boyamasın nergis-vâr
24. Câm-ı mey katreleri sübha-i mercân olsun
Geliniz zerk u riyadan edelim istigfâr
25. Lâle sahrâyı bu gün kân-ı Bedahşân etti
Jale gül-zâre nisâr eyledi dürr-i şeh-vâr

Girizgâh

26. Dâmenin dürr ü cevâhirle pür etti gül-i ter
Ki ede hâk-i der-i Hazret-i Pâşâyı nisâr

-
18. Çiçek yaprakçılarını rüzgar öylesine semaya çıkardı ki, göğün dönen kubbesi yıldızlarla dolmuş görünür.
 19. Meryem ana eli çiçeğinin kokusu Hz. İsa'nın nefesinin yerini almıştır; zambak Hz. Musa'nın el ayasının yed-i beyza olması gibi açtı. (Yed-i beyzâ, Musa peygamberin mucizelerinden olup, pırıl pırıl parlayan ışık saçan el demektir.)
 20. Zambakın goncası bağın gümüşten kol muskasıdır. Tomarının yazısı safran ile yazılmıştır. (Zambakın beyaz çiçeği gümüşe, içindeki sarı tomurcuklar da safranla yazılmış yazıya benzetilmiştir.)
 21. Gül-i ra'nâ seher vaktinde akşamdan kalmanın verdiği baş ağrısını gidermek için altın kadehi gül renkli kırmızı şarap ile doldurmuş. (Gül-i ra'nâ, sarı kırmızı renkli güle denir.)
 22. Taze goncanın ağzı türlü güzellikler söyler, hoş hikayeler anlatır. Al yanaklı gül gülüp açılma şaşılır mı?
 23. Fırsat incisine sakın aldrınma: feleğin dönüşü altın ve gümüşle gözlerini boyamasın (seni aldatmasın.)
 24. Şarap kadehinin daneleri mercân tesbih olsun; geliniz yaptığımız iki yüzlülükten dolayı Allah'tan bizi bağışlamasını dileyelim.
 25. Bu gün lâlce, ovayı Bedahşân'ın yakutları çevirdi; çiy taneleri çiçek bahçesine iri inciler saçtı.
 26. Taze gül. Paşa Hazretlerinin kapısının önüne saçmak için eteğini inci ve kıymetli taşlarla doldurdu.

Medhiyye

27. Sâhib-i tîg u kalem mâlik-i câm u hâtem
Âsâf-ı Cem-azamet dâver-i Cemşîd-vekâr
28. Âsımân-pâye hümâ-sâye Alî Pâşâ kim
Eremez tâk-i celâline kemend-i efkâr
29. Şâh-ı gül neşv ü nemâ bulsa nem-i lutfundan
Ola her gonca-i ter bülbül-i şîrîn-güftâr
30. Âb u gil müşğ ü gül-âb ola çemen sahnında
Bûy-ı hulkuyla güzâr etse nesîm-i eshâr
31. Tab -ı vekkâdın eger âteş-i rahşân görse
Kızara ahker-i sûzân nitekim dâne-i nâr
32. Güneşi keff-i zer-efşânına benzer der idim
Almasa mâha atâ eylediğin âhir-i kâr
33. Şöyledir keff-i güher-pâşî yemîn etmek olur
Ki atâsından erer bahre gınâ kâne yesâr
34. Manzar-ı kasr-ı saâdetten onun re'yi gibi
Rûy göstermedi bir şâhid-i hurrem-dîdâr
35. Bâg-ı cûdunda nihâl-i kereminden derilir
Lutf-ı bî-minnetinin mîvelerinden her bâr
36. Manzar-ı himmetinin küngüre-i rif'atine
Eremez sarsar-ı tûfan-ı fenâ birle gubâr

-
27. Kılıç ve kalem sahibi, kadeh ve mühür maliki. ululukta Cem gibi olan vezir. ağır başlılıkta Cemşid gibi olan adaletli.
 28. Yeri âsumân, gölgesi sema olan Ali Paşa'dır. O ululuğun zirvesine düşüncenin kemendi erişemez.
 29. Gül dalı onun lutfunun nemîyle sulanıp yetiştirilse her taze gonca bir tatlı sözlü bülbül olur.
 30. Seher yelleri onun ahlakının kokusunu taşıyarak geçse su, gülsuyu ve toprak da misk olur.
 31. Ateşli yaratılışını eğer harlı ateş görse, yakıcı kor nar danesi gibi kızarır.
 32. Eğer aya verdiğini ışığını sonunda almasaydı, güneş için onun altın saçan eline benziyor derdim.
 33. İnciler saçan eli öyledir ki, onun lutfundan denize bolluk ve maden ocağına zenginlik eriştiğine yemin edilebilir (Beyitteki yemin, hem yemin etmek hem sağ taraf. sağ el. yesâr da hem bolluk bereket hem de sol taraf. sol el anlamlarına gelir).
 34. Mutluluk sarayının penceresinden onun dıştincesi ve kararı gibi neşeli içi açıcı bir güzel yüz göstermedi, görünmedi.
 35. Cömertliğinin bahçesinde el açıklığının fidanından karşılıksız bağışının meyvelerinden her zaman toplanmaktadır.
 36. Onun himmetinin gözceleme yerinin yölce zirvesine ölümlülük tufanının kasırgasıyla toz erişemez.

37. Eşiği taşı imiş yüz sürececek hayf diyü
Taştan taşa döğer başını şimdi enhâr
38. Serverâ cânı mı var devletin eyyâmında
Sünbülün turrasına el uzada şâh-ı çenâr
39. Eylemez kimse bu gün kimse elinden nâle
Bezm-i işrette meger mutrib elinden evtâr
40. Şer'a uymaz n'idelüm nâle vü zâr eyler ise
Gerçi kânuna uyar zemzeme-i mûsikâr
41. Geşt ederken çemen-i medh ü senânı hatır
Lâyih oldu dile nâ-gâh bu şi'r-i hem-vâr

Tegazzil

42. Gül gibi gülşene kılsan n'ola arz-ı dîdâr
Hayli dökildü saçıldı yoluna fasl-ı bahâr
43. Reşk-i dendânın ile hançere düştü jâle
Berg-i süsende gören etti sanır onu karâr
44. Geçemez çenber-i gîsû-yı girih-gîrinden
Gerçi kim za'f ile bir kılca kalıptır dil-i zâr
45. Turralar milket-i Çîn nâfe-i müşğîn ol hâl
Gözün âhû-yı Hutun gamzelerindir Tâtâr

-
37. "Yüz sürececek yer onun eşiğinin toprağı imiş, yazık bilemedik!" diyerek şimdi nehirler başlarını taştan taşa vurmaktadır.
38. Ey efendim! Senin hükümünün yürüdüğü bu zamanlarda çınar dalının canı mı var ki sünbülün perçeme benzeyen kıvrımlarına el uzatsın!
39. İçki meclisinde çalgıcıların elinde yaylı sazların tellerinden başka, kimse bugün herhangi bir kimseden şikayet edip infemez.
40. Musikarın terennümü gerçi kanuna uyarsa da inleyip feryat etmesi şeriate uymuyor, ne yapalım!
41. Gönül seni öğüp yüceltme çimenlerinde dolaşırken birden bire kalbime bu her beyti ayın güzelliğe olan şiir doğdu:
42. Bahar mevsimi senin yoluna bir hayli dökülüp saçıldı; çiçek bahçesine gelip gül gibi yüzünü göstersen ne olur?
43. Susam yaprağında çiy danesini gören onu orada eyleneip kaldı sanır. Halbuki senin dişini kışkandığından hancere düşmüştür (kendisini hançerin üzerine atıp intihar etmiştir.).
44. Perişan gönü gerçi zayıflayarak bir kıl kadar kalınmıştır ama, senin kıvrım kıvrım saçının çenberinden geçemez.
45. Peçemler Çin ülkesi, o ben ise göbek miski danesi; gözün Hoten (Türkistan) ahusu, gamzeler de Tatar (Türkistan Türkleri).

46. Dil-i mecrûha şifâ-bahş ruh u la'lindir
Gül-be-şekkerle bulur kuvveti tab'-ı bîmâr
47. Degme bir gevheri kirpiğine salındırmaz
Görelî la'l-i revân-bahşını çeşm-i hûn-bâr

Tac Beyit

48. Koma Bâkî kuluntü cür'a-sıfat ayakta
Dest-gîr ol ona ey dâver-i âlî-mikdâr

Fahriyye

49. Bâg-ı medhinde olur cümleye gâlib tenhâ
Bahs için gelse eger bülbül-i hûş-nagine hezâr
50. Puhtedir gayrılar eş'ârı velî puhte piyaz
Hâm anberdir eğer hâm ise de bu eş'âr
51. Hâm var ise eger micmere-i nazmında
Dâmen-i lutfun onu setr eder ey fahr-i kibâr

Duâ

52. Bahr-i eş'âr yeter urdu sûtûr emvâcın
Demidür k'ide du'â dürlerini zîb-i kenâr
53. Lâlelerle bezene niteki dest ü sahrâ
Nitekim güller ile zeyn ola dest ü destâr
54. Nitekim lâlelere şeh-neim olup üftâde
Güllere bülbül-i şeydâ geçine âşık-ı zâr

-
46. Yaralı gönüle şifa verici olan yanağın ve dudagındır; hasta vücud kuvvetini gülbeşeker yiyecek bulur. (Gülbeşeker, gül yaprağından yapılan reçeldir. Zayıf bünyelilere tavsiye edilirdi.)
47. Kanlar ağlayan göz senin can bağışlayan lal renkli dudagını görelî beri her hangi inci olursa olsun göz ucuyla bakmaz bile.
48. Ey derecesi yüksek olan adaletli vezir! Baki kulunu tortu gibi yerde bırakma, ona el uzat
49. Eğer iddia üzere güzel ötüşlü binlerce bülbül boy ölçüşmeye gelse, o senin mehdinin bahçesinde hepsine tek başına galip gelir.
50. Diğer şairlerin şiirleri pişkindir (olgun ve zevk okşayıcıdır). Fakat pişkin soğandır; eğer bu şiirler kasidideki beyitler ham (kusurlu) sayılırsa, ham anberdir (yine de değerlidir.).
51. Eğer şiirinin buhurdanında ham anber varsa bile senin lutfunun eteği onu örtün. ey büyüklüğün kendisiyle iftihar ettiği!
52. Satırlar şiir denizinde yeterince dalgalandılar. Şimdi dua incileriyle sahili süslemenin zamanıdır.
53. Ovalar ve yaylalar lâlelerle bezendikçe eller ve sarıklar güller ile süslendikçe.
54. Çiy taneleri lâlelerin düşkünü olduğkâ inleyen bülbüller güllere deli divane aşık geçindikçe.

55. Gül gibi hurrem ü handân ola rûy-ı bahtın
Sâgar-ı ayşın ola lâle-sıfat cevher-dâr (Baki)

• **Örnek: 3**

Aşağıdaki kasidenin tamamı 39 beyit olup sadece ilk 10 beytini buraya alıyoruz. Kaside musammat olduğundan ahengi yukarıdaki diğer şiirlerden daha güçlüdür. / işareti ile mısraların tekrarlanan tef'ileleri iki eşit kısma ayrılmaktadır. Bu şekilde her beyitten dört mısra çıkmaktadır.

Der Medh-i Sultân Murâd Hân Aleyhi'r-Rahmenü ve'l-Gufrân

1. Esdi nesîm-i nevbahâr / açıldı güller subh-dem
Açsın bizim de gönlümüz / sâkî meded sun câm-ı Cem
2. Erdi yine ürd-i bihişt / oldı hevâ anber-sirişt
Âlem bihişt-ender-bihişt / her gûşe bir bâğ-ı İrem
3. Gül devri ayş eyyâmıdır / zevk u safâ hengâmıdır
Âşıkların bayramıdır / bu mevsim-i ferhunde-dem
4. Dönsün yine peymâneler / olsun tehî humhâneler
Raks eylesin mestâneler / mutribler ettikçe negam
5. Bu demde kim şâm u seher / meyhâne bâğa reşk eder
Mest olsa dilber sevse ger / ma'zûrdur şeyhu'l-Harem
6. Yâ neylesin bî-çâreler / âlüfteler âvâreler
Sâgar sunar meh-pâreler / nûş etmemek olur sitem

55. Bahtının yüzü gül gibi gülüp açılsın, içki kadehin lâle gibi mücevherlerle süslü olsun.[Bazı değişikliklerle, M. Çavuşoğlu, *Baki ve Divanından Örnekler*]

Örnek: 3 (Sultan Murad Han'ın Övgisine Dairdir. Allah Ona Merhamet ve Mağfiret Etsin.)

1. Sabah vakti ilkbahar rüzgarı esti ve güller açtı. İçki sunan güzel, meded! Cem'in içki kadehini sun da bizim de gönlümüz açılsın.
2. Yine nisan ayı geldi, bahar mevsimi erişti. Hava anber kokularıyla kokulandı. Âlem cennet içinde cennet oldu. Her köşe bir İrem cenneti oluverdi.
3. Gül devri, yaşama, yiyip içme günleri, zevk ve safâ zamanıdır. Bu mutluluk mevsimi, aşkların bayramıdır.
4. Yine şarap kadehleri dönsün, meyhaneler boşalsın. Şarkı okuyanlar şarkı okudukça sarhoşlar kalkıp dans etsinler.
5. Akşam sabah meyhanenin bağı kışkandığı bu zamanda Şeyhülharem (Mekke ve Medine'nin idaresiyle görevli, dini bakımından yüksek dereceli memur) sarhoş olsa, güzel sevse mazurdur.
6. Durum böyle olunca, çaresizler, aşıklar, avareler ne yapsın? Ay parçası gibi güzeller kadeh sunarsa onların sunduklarını içmemek zulüm olur.

7. Yâr ola câm-ı Cem ola / böyle dem-i hurrem ola
Ârif odur bu dem ola / ayş u tarabla mugtenem
8. Zevki o rind eyler tamâm / kim tuta mest ü şâd-kâm
Bir elde câm-ı lâle-fâm / bir elde zülf-i ham-be-ham
9. Lutf eyle sâkî nâzı ko / mey sun ki kalmaz böyle bu
Dolsun sîrâhî vü sebû / boş durmasın peymâne hem
10. Her nev-resîde şâh-ı gül / aldı eline câm-ı mül
Lutf et açıl sen dahi gül / ey serv-i kadd-i gonca-fem

(Nef'i)

-
7. Sevgili buluna. Cem'in kadehi ola. mutluluk anı yaşana: arif işte böyle bir durumda zevk ve safayı ganimet bilen kimsedir.
 8. Bir elinde lâle renkli kadeh, bir elinde kıvrım kıvrım sevgilinin saçlarını tutarak sarhoş ve pek sevinçli olan rind, zevki tam anlamıyla yaşar.
 9. İçki sunan saki, lutfet, nazı bırak da şarap sun. Çünkü bu meelis böyle kalmaz. Sürâhi ve testi dolsun, kadeh boş kalsın.
 10. Her yeni yetişen gül fidanı(nı andıran), kadehi eline aldı. Ey servi boylu, gonca ağızlı! Lutfet. açıl, sen de gül.

GAZEL¹¹

I.

Gazel kelimesinin asıl anlamı aşktan bahsetmek, kadınlarla âşıkâne konuşmak, onlarla bu tarzda dostluk ve sohbetle bulunmaktır. Edebiyat terimi olarak, ilk beyti kendi içinde, diğer beyitlerin ikinci mısraları ilk beyitle kafiyeli olmak üzere genellikle beş ile dokuz beyit arasında yazılan nazım biçimidir. Bununla birlikte 15 beyte kadar yazılmış gazeller de bulunur. Dört beyitli gazellere ise nadir olarak rastlanır.

Kafiye düzeni kasidenin kafiye düzeni gibidir: aa, xa, xa, xa, xa

Gazellerin başlıca konusu aşk olmakla birlikte çok farklı konularda yazıldığı da görülmektedir. Bir nazım terimi olmamakla birlikte çeşitli araştırmalarda ve yazılarda aşkın verdiği mutluluk veya ıstırapı dile getiren gazellere *âşıkâne gazel*, dünyadan haz almayı önde tutan, neşe ve zevki konu edinen gazellere *rindâne gazel*, sevgilinin güzelliğinden ona duyulan arzudan doğrudan bahseden gazellere *şühâne gazel*, tasavvuf düşüncesinin hakim olduğu gazellere *sûfiyâne*, *ârifâne gazel*, düşünce yönü ağır basan, yol göstericiliği önde olan gazellere *hikemî*, *hakîmâne gazel* adlarının verildiği görülmektedir. Bu konu çeşitliliğine rağmen gazelde en fazla işlenen tema aşktır. Bunu Âhî şu mısrasıyla dile getirmektedir: “Gazel olunca âşıkâne gerek”

¹¹ Mütercim Asım, *Kamus Tercimesi*, c.4, s. 4; Tehânevî, *Keşşâfı Istılâhâtı'l-Fünûn*, c. 3, s. 399; Mecdî Velîbe-Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemmî'l-Mustalâhâtı'l-Arabîyye fi'l-Lüga ve'l-Edeb*, s.265; Şemseddin b. Muhammed b. Kays er Râzî, *el-Mu'cem fi Meâyiri Eş'âri'l-Acem*, s. 415; Celâleddin Hümâî, *Fünûn-ı Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, s. 124; Mehmed Rifat, *Mecâmü'l-Edeb*, s. 545; Muallim Naci, *Istılâhât-ı Edebîyye-Edebiyat Terimleri*, s. 21; Ismail Habib, *Edebiyat Bilgileri*, s. 102; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul, s. 7; Haluk İpekten “Gazel” *DİA*, c. 13, s. 440; M. Zeki Pakalın, “Gazel” *Tarihî Deyimleri ve Sözlüğü*, c. 1, 652; Tahîrî'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 47; Ahmed Ateş, “Gazel” *İA*, c. 4, s. 730; Sabahattin Küçük, “Musammat Gazel”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, sayı 22, s. 149; Edith Gülçin Ambros, “Osmanlı Gazelinin Uzunluğunda Görülen Gelişmeler: 16. yüzyılda Durum, Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler, s. 391; Lütfi Alıcı, “Klasik Türk Edebiyatında Mürâcaa Şiirleri”, *İlmî Araştırmalar*, sayı 14, s. 1.

Gazelin mısraları birbiriyle kafiyeli ilk beytine *matla*, matlardan sonra gelen beyte *hüsn-i matla*, son beytine *makta*, makta beytinden önceki beyte *hüsn-i makta* adı verilir. Hüsn-i matlam matlardan, hüsn-i maktain da maktadan güzel ve etkileyici olmasına dikkat edilir. (Fakat hüsn-i matla ve hüsn-i maktanın anlamlarının bu şekilde kabulü beş beyitli bir gazelin sadece üçüncü mısrasına ad verilmemesi demektir). Bununla birlikte Farsça kaynaklarda matla beytinin maksada uygun, etkileyici ve güzel olmasına hüsn-i matla, aynı şekilde etkileyici ve güzel makta beytine de hüsn-i makta adının verildiği görülmektedir. Gazel içinde birden fazla mısraları birbiriyle kafiyeli (*musarra*) beyit varsa, bu tür gazellere *zü'l-metâli*, yani birden fazla matla beyti bulunan gazel denir. Gazelin en güzel beytine *şâh beyit* veya *beytü'l-gazel* adı verilir. Fakat bu adlandırma aslında, görece bir niteleme olup bir gazelin en güzel beyti şahıstan şahısa değişebilir.

Şairin mahlası genellikle gazelin son beytinde bulunur. Bununla birlikte son beyitten önce mahlasa yer verildiği de görülür. Gazelerde şairlerin mahlaslarının bulunması genel bir kural olmakla beraber bunun -Kadı Burhaneddin (ö. 1398) ve Kemal Paşazade'nin (ö. 1534) şiirlerinde gördüğümüz gibi- istisnaları da vardır. Şairin mahlasını şiir içinde addan öte, anlamıyla kullanmasına *hüsn-i tehallus* adı verilir. Baki'nin gazellerinde bunun pek çok örneğini bulmak mümkündür. *Hüsn-i tahallus* kavramı Farsça kaynaklarda bunun dışında, kasidenin veya gazelin son beyitlerinde şairin övgüye geçiş yapıp bu yolda bir iki beyit söylemesi ve şiiri ona dua ederek yahut da bir başka şekilde tamamlaması şeklinde açıklanır.

Dört beyitli olanlarına rastlanmakla beraber gazellerin beyit sayısı genellikle 5 ile 9 beyit arasındadır. Üç veya dört beyitli gazellere *nâ-tamâm gazel* de denilir. Aslında gazel, genellikle 5 beyitle yazılır. Gazelin bir diğer adının *penç beyt* olması ve bununla birlikte *beş beyit* kavramına da şiirlerde rastlamamız, ayrıca uygulamada da (Fuzulî gibi istisnaları bulunmakla birlikte) şairlerin en fazla 5 beyitli gazel yazmayı tercih etmesi bunu göstermektedir. 15 beyitten uzun gazellere *gazel-i mutavvel* adı verilir.

Dört mefâilün veya dört müstef'ilün gibi aynı aruz cüzünün tekrarlanmasıyla yazılan bazı gazeller ortadan iki eşit kısma ayrılabilirler. Bu vezinlerle yazılan ve matlardan sonra gelen beyitlerin mısra ortaları ilk beyitle kafiyelendiği durumlarda *musammat gazel* adını verdiğimiz gazel şekli oluşur. Bu tür gazelerde ilk beyitler dörtlük haline gelirler ve iç kafiye

bulundurdukları için ahenk bakımından daha etkileyicidirler. Gazelin bütün mısralarının aynı kafiyeyle takip ettiği gazeller *müsel sel gazel* adını alırlar. Bu gazeller de musammat gazeller gibi ahenklidir. Beyitlerinin aynı temayı birbirleriyle ilişkili bir anlam dairesinde işlediği, yani konu bütünlüğünün açıkça görüldüğü gazeller *yek-âhenk gazel* adını alırlar. Gazellerin beyitleri aynı kudrette ve etkileyicilikte söylenilmişse bu tür gazeller *yek-âvâz* olarak adlandırılırlar.

Matla beytindeki mısraların birisi gazel içerisinde tekrarlanırsa buna *redd-i matla* adı verilir. Redd-i matla konusunda Muallim Naci (ö. 1893) şöyle demektedir: “Ancak, redd-i matla’nın bir kusur sayılmaması tekrar edilen mısra’nın berceste (güzel ve sıra dışı) olması şartına bağlıdır. Şair güya, matlânın birinci mısraını çok uygun ve güzel bulduğu için duyduğu heyecan ile tekrarlamaktan kendini alamaz.” Mahlas beytinden sonra birkaç beytin daha bulunduğu gazellere *gazel-i müzeyyel* (ekleme yapılmış gazel) adı verilir. Bu eklenen kısımlar genellikle övgüyü konu alır. Bu açıdan bakıldığında bu zeyiller, kısa medhiye gibidirler. Mahlas beyitten önce medhiyenin bulunduğu gazeller de vardır. Klâsik edebiyatın şairlerinin çoğu Arap ve İran edebiyatlarını bilmekte, bu edebiyatın türlerini okuyup anlamakta, hatta bir kısmı bu dille rahatlıkla şiir de yazabilmekteydi. İşte bu şairlerin, yazdıkları gazellerin beyitleri arasında üç dilden (elsine-i selâse: Arapça, Farsça ve Türkçe) ikisi veya üçüyle yazılmış mısralar, beyitler bulunursa bu gazellere *mülemma gazel* denir.

İki şairin birer mısra veya beyit yazarak, birlikte oluşturdukları gazele *müşterek gazel* adı verilir. Bu gazelerde hangi mısranın ve beytin hangi şaire ait olduğu genellikle bellidir. İki şairin birlikte kurdukları bu metinler aslında bir şairin kendisine yakın bulduğu bir şair ile birlikte yaptıkları bir mülatafe olarak düşünülmelidir. İlk örneğine 17. yy.da Nabi (ö. 1712) ve Abdi Paşa müşterek gazelinde rastlanıldığı kaynaklarda söylenmekle birlikte, kitabımıza aldığımız Âhi (ö. 1517) ile Vasfî’nin (2. Bayezid dönemi) müşterek gazelleri daha erken dönemlerde de bu tür gazellerin yazıldığını göstermektedir. 19. yy.da fazla itibar görmüştür. Namık Kemal’in (ö. 1888) Hersekli Arif Hikmet (ö. 1903) ile olan müşterek gazelleri burada hatırlanabilir.

Gazel söylemeye *tegazzül*, *gazel tarh etmek*, *gazel inşad etme* gibi adlar verilir. Bir şairin, daha önce söylenilmiş bir gazelle aynı vezin ve kafiye de ve o gazeli andıracak bir üslûpla yeni bir gazel yazmasına *tanzîr etme*, *nazîre yazma*, bu yolla yazılan gazellere de *nazîre* denir. Nazireler model

alınan gazelle aynı üslûp ve aynı anlam dairesinde yazılır. Aksi istikamette, aykırı fikirler çerçevesinde yazılan nazirelere ise *nakîze* adı verilir. Nazireler incelendiğinde bazı şiirlerin asırlar boyunca gündemde kaldığını görüyoruz. Nazirelerin model olarak alınan şiir çerçevesinde zaman içinde bitmeyecek bir yarış sürdürdüğü söylenebilir.

Karşılıklı konuşmanın nakledilmesi şeklinde, “dedim”, “dedi” sözcükleriyle yazılan gazellere *mürâcau şiiri* adı verilir. Bu şiirler sade bir dille yazılırlar, konuşma havası taşırlar, aşk konusunu işlerler ve en dikkat çekici örnekleri “dedim” ve “dedi” kelimelerinin mısra başlarında yer alanlarıdır. Klasik Türk edebiyatının hemen her döneminde rastlamamıza rağmen 17. yy.dan itibaren gittikçe azalan bir seyir izlemiştir.

Akis sanatı yapılan gazellere *gazel-i mükerrer* adı verilir. Bu tür gazeller aslında *tekrir* sanatının yoğun olduğu şiirlerdir. Beyitlerdeki mısraların ilk harflerinin toplamının bir ismi verdiği gazeller, *gazel-i müveşşah* adını alır. Bu da gazel formunda, hüner gösterme, espri yapma gibi maksatlarla yapılır. Yine bu yolda değerlendirilebilecek hünerlerden birisi de iade sanatıyla, yani her beytin son kelimesini, bir sonraki beytin ilk kelimesi yapmayla gazel yazmadır. Bu üslûpla yazılan gazellere *gazel-i muâd* adı verilir. Her beytin ilk kelimesi ile son kelimesi aynı olursa bu takdirde de *mukaddem muahhar* adı verilen hüner yapılmış olur. Hiç noktalı harf kullanılmadan yazılan *gazel-i bi-nokta* da gazel yazarken gösterilen hünerlerdendir.

Gazel ile kasidenin tegazzül kısmı arasındaki fark, tegazzül beyitlerinin bir konu etrafında dönmesine karşı gazeldeki beyitlerde konu çeşitliliğinin bulunabilmesidir.

II.

Gazel, beyit esaslı bir nazım biçimidir. Bu nazım biçiminden başkaca nazım şekilleri türemiştir. Gazelden türeyen nazım şekilleri ya beyti oluşturan mısraların arasına ya da beyitlerin üstüne başkaca beyitlerin eklenmesiyle oluşur. İlk söylediklerimiz *taşîr*, *müstezâd*, diğerleri ise *tahmis*, *tesdis* gibi farklı adlar alırlar.

Gazel divan şairlerin en fazla itibar ettikleri ve en fazla kullandıkları nazım biçimidir. Divan şairleri arasında gazel yazmamış şair yoktur. Bir şairin edebî şahsiyetinin en rahat görüldüğü, onun sanattaki kabiliyetini ortaya koyan bir nazım biçimidir. Gazelin hacim bakımından sınırlı olması

şairi bu kısa hacimde bütün sanatkârlığını, edebî kabiliyet ve hünerini ortaya koyma zorluğuyla imtihan eder. Bu açıdan gazeller anlam yoğunluğu bulunduran bir nazım biçimi olarak karşımıza çıkar. Şairler bu kısa şiirlerde her kelimenin kendi anlam derinliğiyle birlikte diğer kelimelerle de birlikte oluşturdukları anlam katmanlarında az sözle çok anlam üretmeye çalışmışlardır. Bazen aynı duyguyu aynı kelimelerle ifade ettiği sanılan benzer beyitlerin her birinin -belli bir bilgi birikimi ile incelendiğinde- çok farklı anlamlar ürettikleri görülür. Aynı şairler, şiirlerindeki söz varlığının bir araya gelişlerinin etkileyici bir ritim ve ahenk oluşturmalarına da dikkat ederler. Böylece usta şairlerin elinde gazel, anlam ile musikinin bulunduğu bir nazım biçimi olur. Fuzulî Divan'ının mukaddimesinde gazele de yer ayırarak onu şu şekilde niteler:

Gazel bildirir şâirin kudretin

Gazel artırır nâzımın şöhretin

Ki her mahfilin zînetidir gazel

Hıredmendler sanatıdır gazel

Gazeliyyât ki meşhûr-ı devrân ola

Okumakta yazmakta âsân ola

Bu beyitlerde Fuzulî, gazeli şairliğin dereesini bildiren bir ölçü olarak kabul ettiğini, şairlerin gazellerle meşhur olduğunu, gazellerin tutulan, beğenilen bir tür olarak dinlenmesinin ve yazmasının kolay olması gerektiğini söylüyor.

Gazeller divanlarda *gazeliyyât* başlığı altında kasidelerden ve genellikle musammatlardan sonra gelirler ve son kafiye harflerine göre sıralanırlar. Her harfte gazel yazan şair azdır. Bazı harflerde (ra, nun, he, ye gibi) diğerlerine göre daha fazla gazel yazılmıştır. Bu bazı harflerde kafiye bulma güçlüğü dolayısıyladır.

Gazeller genellikle 5 beyitlidir. Daha sonra 7 beyitli gazeller gelir. 16. yy.'da yaşamış on yedi şairin toplam 11002 adet gazelini eşas alan bir araştırmada 5 beyitli gazellerin, bu sayının oransal olarak yaklaşık % 72.3'ünü, 7 beyitli gazellerin % 18.5'ini, 6 beyitli gazellerin ise %5'ini oluşturduğu görülmüştür (E. G. Ambross). Beyit sayısı tek sayılı gazeller beyit sayısı çift olan gazellerden daha fazladır, şeklindeki bir hükümden ziyade 5 beyti alt taban alarak, az beyitli gazeller çok beyitli gazellerden daha fazladır, şeklindeki bir hüküm genel duruma daha uygun düşer. 11

beyitten uzun gazellerin yine bu dönemde rastlanılmakla birlikte, sayısı pek azdır. 7 beyitli gazelleri bazı şairlerin özellikle tercih etmesi 5 beyitli gazeller aleyhine her zaman görülmeyen bir durumdur.

Gazellerin konusu aşk, aşk ıstırabı, şarap, sevgili, özlem, gibi konulardır. Fakat Türk edebiyatında görülen ilk gazel örnekleri arasında bu konular dışında, dinî-ahlakî konularda yazılanları daha çoktur.

Gazelerde her beyit aslında tek başına bir anlam bütünlüğü gösterir. Fakat bu özellik gazelin beyitleri arasındaki ilişkinin bulunmadığı, yahut bulunan anlam ilişkisinin bütünüyle savruk bir şekilde olduğunu göstermez. Gazelin bir beyti mutluluktan diğeri mutsuzluktan bahsedebilir, bir beytinde kendi içi âleminde ve duygularından bahsederken diğeri bir beytinde dış âleme ait bir tasvir bulunabilir. Fakat bu beyitler yine de aynı tema etrafında dolaşır. Redifli şiirlerde ise bu mana bütünlüğü daha açıktır. Her beyit bir şekilde başlar, ama redifi oluşturan kavramla nihayetlenir. Bu ise şiirin belli bir kavram etrafında şekillenmesini, o kavram etrafında dönmesini sağlar. Her ne kadar redifli şiir söyleme, ahenk bakımından metne katkı sağlayan bir değer bulunduğunu gösterse de her beyitteki fikrin belli bir kavrama tabiiyetinde bağlanması, estetik değerlerden taviz vermeden ve kendini tekrara düşmeden sözcüklerin tekrar edilebilmesi aslında zor bir imtihan olarak şair karşısına çıkar. Şairin her beyitte değişik bir anlam dairesinde, farklı düşünceleri dile getirmesi ayrıntıya verilen önemle de ilişkilidir. Nasıl her beyitteki bir kelimenin kendisine has dünyasına çok derin ve geniş bir kültürün penceresinden bakıldığında ayrı bir âlem görülüyorsa, hatta dikkatlice bakıldığında bunlar artıyorsa her bir beyit de aslında şiirin bir parçası olmasına rağmen müstakil bir önem kazanır. Diğer bir ifade ile her bir beyit kendi başına bir şiir/metin- olarak değerlendirilecek bütünlüğe sahiptir. Şeyh Gâlib, bunu en uç noktada:

Pîrâne düştü ol kadar Es'ad ki bu gazel

Mısraların birbirine ittikâsı var

sözleriyle gazelde beyitlerin ötesinde mısraların da anlam açısından sağlam bir ilişki içinde olması gerektiğini, güzel bir temsîlî teşbih formunda ifade etmektedir.

Şairlerin, aşk ve sevgili dışındaki konularda anlam bütünlüğünü gazel boyuna daha iyi sağladıkları görülür. Aşk konusunda ise şairler, kendilerini daha rahat hissetmekte ve içinde bulundukları anın kendileri üzerindeki etkilerini ve o andaki duygularını beyitleri birbirleriyle ilişkilendirmeden,

bunları bir kompozisyon formuna sokma bağından uzak olarak ifade etmektedirler. Bunda sevgiliden ve aşk duygusundan nasıl ve ne şekilde bahsedileceğine dair geleneğin baskısının rolünü de unutmamak lazımdır. Fakat bu baskı şairi, aynı zamanda yazdığı gazelin benzerleri arasında sıyrılmasını sağlayacak bir titizliğe de zorlamaktadır.

Bazı gazellerin yek-âvâz olarak adlandırılması aslında nesnel olmayan bir nitelemedir. Bununla birlikte bazı şiirlerin baştan sona kadar etkileyiciliğini sürdürdüğünü görürüz. Nef'î'nin pek çok kasidesi, uzun bir şiiri aynı düzeyde sürdürmenin güçlüğüne rağmen baştan sona kadar bu özelliği taşır. Ziya Paşa Harabât'ta onun bu özelliğiyle ilgili olarak:

Ettikte kasîdeye serâgâz

Ta âhire dek olur yek-âvâz

demektedir. Bu söylediğimiz, gazelin en güzel beytinin beytü'l-gazel olarak nitelenmesi için daha da geçerlidir. Zira güzelliğin ve etkileyiciliğin herkesçe ortak olarak paylaşılan nesnel ölçütleri yoktur. Yahya Kemal:

Bir tek gazel bıraksa yeter bir gazel-serâ

Her beyti ancak olmalı bir beytü'l-gazel gibi

diyerek bir şairin bir gazel söylemiş olmasının onun şairliği için yeterli olduğunu söylerken bunu her beytinin bir beytü'l-gazel, yani etkileyici ve güzel olması şartına bağlamıştır.

Musammat gazeller her ne kadar, "Aruzun iki eşit parçaya bölünen kalıplarıyla yazılırlar; iç kafiyesi matladan sonra gelen beyitlerin birinci mısralarının sonu ile her iki mısrasının ortasında bulunur ve ikinci mısranın sonundaki kafiye, bir önceki beytin kafiyesine, yani ana kafiye uyar." şeklinde tarif edilmekle birlikte kafiye konusunda her zaman bu durum görülmez. Bazı örneklerde matla beyitlerde musamat bulunmazken bazılarında matla beytinin de musammat olduğu görülür. Matla beytinde iç kafiye bulunan bazı örnekler ise mısraları alt alta dizildiğinde *müzdevic murabba* şeklini alır. Bazı örneklerde ise vezinlerine göre dört kısma ayrılan beyitlerin ikinci mısraların ikine/son kısmı nakarat olarak görülmektedir. Örnek:

Firâk-ı yâra sabr olmaz / gidelim bâri şehrinde,

Gönül çün sındı cebr olmaz / gidelim bâri şehrinde (Alımed Paşa)

Bu durum murabba ile gazellerin birbirine karışmasına yol açmıştır. Bazı araştırmacıların; şarkıların temel biçiminin murabba olduğunu, murabba-ın dışında, ondan ayrı bir nazım biçimi olarak şarkıdan bahsedilmemesi

gerektiği yönündeki görüşleri doğrultusunda aBaB, cccB şeklindeki bu tarz musammat gazellerin de aslında şarkı türündeki murabbaların ilk örnekleri olduğu ileri sürülmektedir.

Halk edebiyatı şairleri, gazel nazım biçimiyle şiir yazmaya çalışmışlardır. Fakat gazelde vezin ve anlam bakımından olması gereken titizlik ve yoğunluk bu şiirlerde görülmez. Halk şairleri Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün vezniyle *divan* adı verilen, Feilâtün, feilâtün, feilâtün, feilün vezniyle *selis* adı verilen, Me'ûlû mefâilû mefâilû feûlün vezniyle *kalenderi* ve Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün vezniyle de *semâi* adı verilen gazeller yazmışlardır. Bunların musammat olanları da vardır. Aruzun Müfteilün müfteilün müfteilün müfteilün vezniyle yazılan gazel biçimindeki şiirlerine de *satranç* adı verilir. Bu şiirlerin her bir beytinden musammat gazelde gördüğümüz gibi dörtlükler çıkar.

III.

Arap edebiyatında müstakil bir nazım biçimi olarak bulunmayan gazel, İran edebiyatında şekillenmiş ve Türk edebiyatına da İran edebiyatından geçmiştir. Genellikle aşk konusu etrafında dönen kısa hacimli şiirlerdir. İran ve Türk edebiyatında, bu çerçevede tanımlanan “gazel nazım biçimi”ne değilse de gazel kelimesine Arap şiirinde erken dönemlerden itibaren rastlanır. Fakat kavram alanı tam olarak belirlenmiş değildir. Nesib, tegazzîl ve teşbîb ile ilişkilendirilmiş, bunların biri bazen diğerinin yerinde kullanılmıştır. Bir dönem divanlarda gazellerin bulunduğu bölümün nesib bölümü olarak adlandırılması da bunu göstermektedir. Kısacası, Arap edebiyatında gelişmiş, kavram ve terim olarak üzerinde karar kılınmış bir gazel nazım biçimi bulunmamaktadır. Ayrıca gazelin konusu olarak gösterilen, aşk, sevgili gibi konuları kasidelerin işlediği de görülür. Genellikle bu tarz şiirler kasidelerin baş taraflarında bulunursa buna nesib, eğer kasidenin bütününe yayılmışsa teşbîb adı verildiği kaynaklardan anlaşılmaktadır. Gazelin bazen nesib manasında, bazen de kaside şeklinde yazılmış aşk şiirlerine ad olduğu, hatta kasideler gibi bestelenerek okunduğu bilinmektedir.

İran edebiyatında gazel terimine 10. asrın ikinci yarısından itibaren rastlanır. Rûdekî (ö. 941), Unsurî (ö. 1040) gazelleriyle ünlü ilk şairlerdendir. Fakat ilk dönem ile ilgili araştırma yapanlar, İran edebiyatında da Arap edebiyatında olduğu gibi gazellerin -bu dönem için- nesibden ibaret olduğunu ve Arap edebiyatında olduğu gibi bestelenerek okunduğunu söylerler. Bu görüşü destekleyen hususlardan birisi de Reşideddin Vat-

vat'ın (ö. 1177) ile Şemseddin Muhammed b. Kays'ın gazelden müstakil bir nazım biçimi olarak bahsetmemeleridir. Vativat, nesib için teşbîb ve gazel de dendiğini söyler. Şemseddin Muhammed b. Kays de aynı görüştedir. Dolayısıyla gazel ilk dönemlerde kasidelerin nesib kısımlarıydı. Bu görüşü destekleyen bir husus da eldeki bu şiir parçalarını medhiye bölümlerinin takip etmesidir. İran edebiyatında bilinen gazel şeklinin gelişmiş örneklerini Enverî (ö. 12. yy. ikinci yarısı), Hakanî-i Şîrvânî (ö. 1199) gibi şairlerde görüyoruz. Nizâmî (ö. 1214?) ve özellikle Sadî (ö. 1291) ile gazel artık gelişmesini tamamlar. Selman (ö. 1376) ve Hafız (ö. 1390) zelin en güzel örneklerini sunarlar. Gazelde şairin adının/mahlasının söylenmesi geleneğinin ise tasavvufî şiirler vasıtasıyla olduğu düşünülmektedir. İlk dönem Arap ve İran şiirinde şairler sanki sevgililerini düşünmek ve anlatmaktan kendi adlarını anmaya fırsat bulamamış gibidirler. Fakat tasavvufî şiirlerde şairler çoğu zaman kendilerine hitap ederler ve bu da genellikle kendi adları veya adlarının yerini tutan mahlaslarıyla olurdu. Zira tasavvuf bir açıdan insanın kendisine yönelmesidir.

Gazelin İran edebiyatında günümüzdeki anlamıyla yer alması Selçukluların son dönemlerinde olmuştur. Bunun iki sebebi olduğu ileri sürülmektedir. İlki sofilerin kendi düşünce ve hayat görüşlerini ifade etmede gazel formunu kasideye göre daha elverişli görmeleri ve bu amaçla gazele daha önem vermeleridir. İkincisi ise Gazneliler olsun Selçuklular olsun, İran edebiyatının gelişme gösterdiği coğrafyadaki hakim otoritenin güç kaybetmesiyle şairlerin de büyük edebiyat merkezleri ve övülecek güçlü hükümdarları bulamamaları; bu bağlamda Moğol hükümdarlarının bu coğrafyadaki tahribatları dolayısıyla bunlara kaside sunulmaması. Bu iki sebep neticesinde kaside önemini kaybederken gazel ön plana çıkmıştır.

Örnekler incelendiğinde gazelin İran edebiyatında üç koldan geliştiği görülür. Bunlardan ilki *Sebk-i Horasanî* adı verilen açık, anlaşılır, mantıklı ve gerçekçi bir düzlemde duyguların ifade edildiği gazellerdir. Rûdekî, Ferruhî gibi şairler bu akımın temsilcileridir. İkinci koldaki gazeller *Sebk-i Irak-ı Acem* adı verilen ve dilin etkileyici bir şekilde kullanıldığı, hayal gücünün öne çıktığı, dinî ve tasavvufî anlayışın yansıdığı gazellerdir. *Sebk-i Hindî* adı verilen kolda yazılan gazellerde ise şairin duyguların gelişine kendisini bırakmadığını, duygu ve hayallerin akıl kontrolünde derin anlamlar ile ifade edildiği görülür. Bu akımlardan ilkinin Horasan'da, ikincisinin İran Irak'mda, sonuncusunun ise Hind kıtasında doğup geliştiğini görüyoruz. Diğer bir ifade ile bu akımların doğup geliştikleri mekânlar bu akımlara ad olmuştur.

Gazelin 13. yy.da Türk edebiyatına İran edebiyatından geçtiğini görüyoruz. Molla Camî (ö.1492), Örfî-i Şirazî (ö. 1591), Sâib-i Tebrîzî (ö. 1670-71) Anadolu sahasındaki şairler üzerinde etkili olan isimlerdir. İlk örnekler genellikle dinî-tasavvufîdir. Şeyyad Hamza (ö. 1348'den sonra) Hoca Dehhanî (ö. 1361'den sonra) gibi isimler dinî-tasavvufî olsun veya olmasın gazeli Türk edebiyatında geliştiren şairlerdir.

14. yy.da kendisine has üslûbuyla Kadı Burhaneddin (ö. 1398) ve Hurufî inancını şiirlerinde işleyen Nesimî (ö.1404?) gazelin gelişmesinde katkısı olan şairlerdendir. Aşık Paşa'nın da (ö. 1332) Yunus'u andıran gazelleri vardır. Fakat bu dönemde etkisi uzun, sürekli ve yaygın olan şair Ahmedî'dir.

15. yy. başlarında Ahmed-i Dâî (ö. 1421'den sonra) pek çok gazel söylemiş olmakla birlikte asıl, gazelin Türk edebiyatında yaygınlaşmasında ve yerleşmesinde Şeyhî (ö. (ö. 1431?), Ahmed Paşa (ö. 1496-97) ve Necatî (ö. 1509) önemli rol oynamışlardır. Necatî döneminin gazel üstadı kabul edilmiştir. Bu dönemin şair padişahı Fatih Sultan Mehmed (ö. 1481) ve şehzadesi Cem Sultan da (ö. 1495) gazel vadisinde pek çok güzel şiir yazmıştır.

16. yy.da devletin başkentinde:

Meddâh olalı çeşm-i gazâlânına Bâkî

Öğrendi gazel tarzını Rûmun şuarâsı

sözlerini söyleyen Bakî (ö. 1600) ile devletin payitahtından çok uzaklarda, fakat önemli bir kültür merkezinde:

Gazeldir safâ-bahş-ı ehl-i nazar

Gazeldir gül-i bostan-ı hüner

diyen Fuzulî gazel şeklinin edebiyatımızdaki en güzel örneklerini vermişlerdir. Bu yüzyılda Hayalî (ö. 1556-57), Zatî (ö.1546), Nev'î (ö. 1599), Rûhî-i Bağdadî de (ö. 1605/6) güzel ve etkileyici gazel yazan şairlerimizdendir. Dönemin şiir hocası Zatî (ö. 1546) çok gazel yazan şairlerdendir. Yine bu dönemde ondan fazla gazel yazan şair ise devrin şair padişahlarından Kanunî Sultan Süleyman'dır (ö. 1566).

17. yy. da Nailî (ö. 1666) yukarıda işaret ettiğimiz Sebk-i Hindî ekolü yolunda şiir yazmıştır. Yine bu yüzyılda Nabi (ö. 1712), gazele fikri, sosyal yararı sokmuştur.

18. yy.da Nedim (ö. 1730) yalın bir dille ifade edilen beşerî aşkı, rintlîği, Şeyh Gâlib (ö. 1799) ise kendisine has bir üslûbuyla tasavvufî inceliği gazellerinde öne çıkarmışlardır. Nedim:

Nef'i vadi-i kasâidde sũhan-perdâzdır
Olamaz amma gazelde Bâkî vü Yahyâ gibi

sözleri ile gazelde kendisinden önce yaşamış iki gazel üstadını anmaktadır.

19. yy. da Enderunlu Vasıf (ö.1824) ve Enderunlu Fazıl (ö. 1810) ile gazellerdeki aşk temi eski konumundan, yüksek mertebesinden sokağa inmiş, fakat bu Nedim'deki etkileyicilik ve zerafette olmamış, yer yer bayagılığa düşmüştür. Encümen-i Şuarâ adı verilen şairler topluluğu tasavvufî bir renk de verdikleri şiir anlayışlarını gazele de yansıtmışlar, fakat bu vadiye yeni bir ruh verememişlerdir.

Türk edebiyatında bazı şairlerin gazellerin beyit sayısı ile ilgili olarak belli tercihlerinin bulunduğu söylenebilir. Baki ve Nailî'nin beşer beyitli, Fuzulî'nin yedi beyitli, Şeyh Gâlib'in ise daha fazla sayıda beyitle gazel yazmayı tercih ettiği görülmektedir.

ÖRNEKLER

• Örnek: 1

Aşağıdaki gazel aynı konuyu geliştirerek ve devam ettirerek işlemektedir. Bu açıdan yek-âhenk gazel örneğidir. Mısraları kafiyeli (musarra) ilk beyit matla beyti, son beyit ise hem makta hem de mahlas beytidir.

1. Mecnûn ki mülket-i gam-ı Leylîde şâh idi
Âhı duhânı başına çetr-i siyâh idi
2. Mecnûna yolda nâka-i Leylînin izleri
Gündüzle âfitâb idi geceyle mâh idi
3. Mecnûn diyâr-ı gamda özün kılmış idi hâk
Mûlar değildi sînesi üzre giyâh idi
4. Mecnûn ki cism-i zerdini ber-bâd kıldı âh
Gûyâ ki hırmen-i gam-ı Leylîde kâh idi

Örnek: 1

1. Mecnun ki Leylâ'nın gibi kara gam ülkesinde sultan idi; âhının dumanı ise başına siyah gölgelik idi.
2. Mecnûna yolda Leylâ'nın devesinin ayak izleri gündüz güneş, gece ise ay idi.
3. Gam ülkesinde Mecnûn kendisini toprak eylediği için göğsünün üzerindeki kıl değil (bu topraktan biten) otlardı.
4. Sararıp solmuş bedenini âhının rüzgârının önüne kattığı Mecnun, sanki Leylâ'nın aşkının harmanındaki bir saman çöpü idi.

5. Mecnûna kâmet ü ruh-ı Leylîsiz Emriyâ
Bâğ-ı cihânda serv ile gül şekl-i âh idi (Emrî)

Örnek: 2

Aşağıdaki gazelin teması aşk olmakla birlikte beyitler, sevgilinin boyunun yüksekliği, aşığına yüz vermemesi, bağ bahçe gezintisinin deniz sefasına yeğ tutulması, bülbülün gülün aşkıyla yanık yanık ötmesi, baharın gelmesi gibi birbirinden farklı konuları dile getirmektedir. Bazı beyitler arasında bulunan ilişki ise dolaylı bir yolladır.

1. Serv ile kâmetine kimse demez hem-serdir
Müntehâ kametin ondan dahi bâlâ-terdir
2. Gül derin gülmez açılmaz bana ol gonca-dehen
Gâlibâ hep yüzüne gül dediğime terdir
3. Seyr-i deryâya ne hâcet dem-i sahrâ geldi
Güyyâ sahn-ı çemen şimdi yem-i ahdardır
4. N'ola gül şevkine çalıp çağırırsa bülbül
Mutribâ ol dâhi başka başına mehterdir
5. Söyle şol kan olacağı bize sunsun Bâkî
Nevbahâr erdi gedâlar içecek demlerdir (Bakî)

• Örnek: 3

Aşağıdaki gazelin matla beytinin ikinci mısrası son beytin ikinci mısrasında tekrar edilerek “redd-i matla” yapılmıştır.

1. Her üstühân-ı pehlû k'anı kucdu cism-i zerd
Ol râ-durur ki ortaya almıştır onu zerd

-
5. Ey Emrî! Leylâ'nın boyu ve yanağı olmadığı takdirde dünya bahçesindeki selvi ve gül âh şekli gibidir. (Âh kelimesinin elif harfi serviye, he harfi de güle işaret etmektedir.).

Örnek: 2

1. Kimse senin boyuna servi ile aynı boydadır, birbirine benzer, diyemez. Yüksekliğinin sonu görünmeyen boyun ondan dahi yüksektir.
2. Gül derim, ama o gonca ağızlı bana açılmaz. Galiba hep yüzüne gül dediğime gücenmiştir.
3. Denizde, suda gezintiye ne hacet var! Sahralarda gezme vakti geldi. Çimenlikler sanki şimdi yeşil bir denizdir.
4. Bülbülün gülün aşkıyla ötümesinde şaşılacak ne var! Ey mutrib! O da kendi başına ıztıkacıdır.
5. Bakî, güzlele söyle de bize şarap sunsun. Bahar erişti, fakirlerin içeceği zamandır.

Örnek: 3

1. Sararmış bedenimin kucakladığı göğüs kafesinin her bir kemiği. (sarı anlamındaki) “zerd” kelimesinin ortasındaki râ harfi gibidir.

2. Kaşın yüzünde ey gül-i ra'nâ-yı bâğ-ı hüsn
Ol râ-durur ki ortaya almıştır onu verd
3. Gönüm içinde hançeri şekli nigârımın
Ol râ-durur ki ortaya almıştır onu merd
4. Şol râ ki desti dâmen-i mihre urup-durur
Ol râ-durur ki ortaya almıştır onu gerd
5. Cismim k'ihata kıldı onu Emrî sarılık
Ol râ-durur ki ortaya almıştır onu zerd (Emri)

• **Örnek: 4**

Baki aşağıdaki gazelinin 5. beytinde mahlasını zikrettikten sonra gazele devam etmektedir. Bu tarz gazeller “müzeyyel gazel” olarak adlandırılır. Mahlas beytinden sonraki beyitler medhe dairdir.

1. Dîvân ider vakt-i seher nevrûz-i sultânî meger
Devrân ufuktan gösterir taht-ı zümürüd tâc-ı zer
2. Âlem müzeyyen pertev-i hurşid-i âlem-tâb ile
Nat'-ı serâser saldılar rûy-ı zemîne ser- be-ser
3. Fasl-ı şitâda beyzâ -i sîmîn idi gûy-i zemîn
Aldı kanadı altına simurg-ı zerrîn-bâl ü per
4. Hâb-ı ademden dîde-i ezhârî bî-dâr eyledi
Tahrîk-i bâd-ı subh-dem âvâze-i mürğ-i seher

2. Ey güzellik bağının parlak, iki renkli gülü! Senin yüzünde kaşın (gül anlamındaki) “verd” kelimesinin ortasındaki râ harfi gibidir.
3. Sevgilimin gönüm içindeki hançer şekli “merd” kelimesinin ortasındaki râ harfi gibidir.
4. (Aşk ve mahabbet ile güneş anlamlarındaki) mihr kelimesinin eteğini tutan (sonunda bulunan) râ harfinin eli, “gerd” kelimesinin ortasındaki râ harfi gibidir.
5. Ey Emri, sarılığın kapladığı bedenim sarı anlamdaki “zerd” kelimesinin ortasındaki râ harfi gibidir.

Örnek: 4

1. Devran ufuktan zümürütten taht ve altın bir tac gösterir. Meğer sultan nevruzu seher vakti divanı toplamış.
2. Bütün dünya alemi aydınlatan güneşin ışığı ile süslenmiş. Baştan başa yeryüzüne değerli serâser kumaşından bir yaygı serildi.
3. Yuvarlak, bir topu andıran dünya, kış mevsiminde sanki altın kanatlı bir simurg kuşunun kanadı altına aldığı beyaz bir yumurta gibi idi.
4. Sabah vakti esen rüzgârın etkisi ve seher vakti öten kuşun ötişü yokluk uykusundan çiçeklerin gözlerini açtı da onları uyandırdı.

5. Bâkî nisâr-ı makden-i sultân-ı âlî şân için
Destinde şâh-ı gül tutar lâ'îfîn tabak lî'li-yi ter
6. Sultân Murâd-ı tâc-ver fermân-revâ-yı bahr u ber
Sâhib-kırân-ı dâd-ger şâhenşâh-ı âlî-nazar
7. Destân-serây-ı midhâtî şâh-ı tarabda nagme-sâz
Tavûs-ı baht u devleti bâm-ı felekte cilveger (Baki)

Örnek: 5

Aşağıda “mutavvel gazel” adı verilen uzun gazel örneği bulunmaktadır. Altıncı beytin ikinci mısrası son beyitte tekrar edilmiş, yani “redd-i mısra” yapılmıştır.

1. Çün kıyâm etti ezelde kâmet-i bâlâ-yı aşk
Yer yerin koptu sadâ-yı “rabbiye'l-â'lâ”-yı aşk
2. Çarha girdi çarlı u eşyâ tuttu bir kezden semâ'
Çünkü çalındı ezel bezminde bir dem nây-ı aşk
3. Dil “nefâhtü fihi min rûhî” deminden cân bulur
Sûr-ı İsrâfîl-veş kılsa sadâ surnây-ı aşk
4. Yine saldı sâyesin devlet hümmâsı başıma
Yine kıldı gönlümün kâfın makâm ankâ-yı aşk
5. Seylden leşker çekip kaldırdı âteşten alemi
Yaktı vîi yıktı vücûdum âlemin dârâ-yı aşk

-
5. Ey Baki, gül dalı, şanı yüce sultanın gelişini kutlamak maksadıyla saçmak için elinde inciler bulunan la'îfden bir tabak tutar.
 6. Fermanı karada ve denizde geçerli tac tahi sahibi Sultan Murad, adalet sahibi ve dilediğini yapmaya muktedir (olan), yüce bakışlı sultanlar sultanı.
 7. Övgüsüne destanlar okuyan mutluluk dalında nağmeler düzmekte. Bahtının ve saadetinin tavusu felek damında görünmekte.

Örnek: 5

1. Ezelde aşkın yüksek boyu kalkıp kendini gösterdiğinde aşkın “Benim yüce Rabbim” sözü her taraftan yükseldi.
2. Ezel meclisinde bir an aşk neyi üflendiğinde felek dönmeye başladı, bütün varlıklar hep birden semaya başladı.
3. İsrâfîl’in suru gibi aşk zuması öttüğünde gönül “Ben ona rıhumdan üfledim” ayetinin nefesiyle can bulur.
4. Devlet hümmâsı yine beni gölgesi altına aldı. Anka kuşunu andıran aşk, yine Kal’ dağını andıran gönlümü makam kıldı.
5. Aşk hükümdarı selî andıran askerler toplayıp ateşten sancak kaldırıp varlık alemimi yakıtı ve yıktı.

6. Yâ ilâhi ben bir avuç toprağa senden meded
Aktı geldi üstüme cûş eyleyip deryâ-yı aşk
7. Yine oldu âlem içre her taraftan hây u hûy
Var ise girdi melâmet şehrine rûsvâ-yı aşk
8. Pây-ı ikdâm ile bil başa varılmaz kûh-ı derd
Kat' olunmaz kuvvet-i bâzû ile sahrâ-yı aşk
9. Hâk-i cismim zerre zerre raksa' girdi şevkten
Çün tecelli eyledi mihr-i cihân-ârâ-yı aşk
10. Var durur âlemde her sûrette bir mâ'nî-i hâs
Lîk sûret âlemine sığmadı mâ'nâ-yı aşk
11. Katrede deryâyı zerrât içre mihr-i enveri
Seyr eder ger dîde-i irfan açar dâna-yı aşk
12. Ka'beyi bülhânenen fark eylemezse vechi var
Dost dîdârın götür her yerde cân bînâ-yı aşk
13. Bir fakîriz kim gınâmız var inâdan çün bizi
Etti müstâgnî iki âlemden istiğnâ-yı aşk
14. Kasd edicek Ka'be-i maksûda kûy-ı vahdete
Bir kademde erişir pâ-yı cihân-peymâ-yı aşk
15. Ey Usûlî hâdisât etfâli yer yer yûgrüşür
Var ise girdi melâmet şehrine rûsvâ-yı aşk

-
6. Ya ilâhî! Ben bir avuç toprağa yardım et. Aşk deryası çoşarak akıp üstüme geldi.
 7. Yine âlem içinde her taraftan bir kargaşa koptu. Aşkta rezil rûsvay olan âşık melamet şehrine girmiş olsa gerek.
 8. Bunu bil, gayret ayağı ile derd dağı aşılmaz. Aşk sahrası kol gücü ile geçilmez.
 9. Bedenimin toprağının her bir zerresi aşktan raksa girdi. Zira aşkın cihanı süsleyen güneşi tecelli etti.
 10. Her görünen surette kendisine has bir anlam vardır. Fakat aşkın manası suret âlemine sığmaz.
 11. Aşk bilgesi irfan gözünü açarsa bir damla suda deryayı, zerreler içinde de parlak güneşi seyredir.
 12. Kabe'yi puthânenen fark edemezse bînin bir sebebi var. Çünkü âşığın gören gözü her yerde dostun güzelliğini görür.
 13. Biz fakîriz, ama dert ve tasaya doymuşuz. Zira aşkın istighnası bizi iki aleme de muhlaç bırakmadı.
 14. Maksud Ka'be'sine ulaşmayı dilerse aşkın dünyayı dolaşan ayağı bir adında vahdet/birlik mekânına erişir.
 15. Ey Usulî! Hadiseler koşuşturan çocuklar gibi cereyan etmekte. Aşkta rezil rûsvay olan melamet şehrine girmiş olsa gerek.

Örnek: 6

“Müsammat gazel” örneği olan aşağıdaki şiirin vezni dört mefâilün’dür. Mısraların eşit olarak ikiye ayrılmasıyla beyitler dört mısra hafine gelir.

1. Meni cândan usandırdı / cefâdan yâr usanmaz mı
Felekler yandı âhımdan / murâdım şem’i yanmaz mı
2. Kamu bîmârına cânân / devâ-yı derd eder ihsân
Niçün kılınmaz bana dermân / beni bîmâr sanmaz mı
3. Gamımı pinhân dutardım men / dediler yâra kıl rüşen
Desem ol bî-vefâ bilmen / inanır mı inanmaz mı
4. Şeb-i hicrân yanar cânım / döker kan çeşm-i giryânın
Uyarır halkı efgânım / kara bahtın uyanmaz mı
5. Gül-i rûhîsârına karşı / gözümünden kanlı akar su
Habîbim fasl-ı gîldür bu / akar sular bulanmaz mı
6. Değildim ben sana mâil / sen ettin aklımı zâil
Mana ta’n eyleyen gâfil / seni görgeç utanmaz mı
7. Fuzûlî rind-i şeydâdır / hemîşe halka rûsvâdır
Sorun kim bu ne sevdâdır / bu sevdâdan usanmaz mı

Örnek: 6

1. Sevgili beni candan usandırdı, kendisi cefa etmekten usanmaz mı? Göklere çıkan âhımın ateşinden felekler tutuştu, halâ muradımın mumu yanmaz mı? (Talihim dönmez mi?)
2. Sevgili bütün hastalarına, yani âşıklarına şifa vermekte. Niçin bana şifa vermez, yoksa beni hasta sanmaz mı (âşık olarak kabul etmez mi?).
3. Ben (âşk) derdini gizlerdim. Sevgiliye açıkla (derdini) dediler. Söylesem bilmem, inanır mı inanmaz mı?
4. Hicran gecesi canım yanar, ağlayan gözlerim kan döker. Bütün insanları feryadım, iniltiletim uyandırır da kara bahtım uyanmaz mı?
5. Gül gibi yanağına karşı gözümünden kanlı yaşlar akar. Sevgilim, gül mevsimidir, bahar gelmiştir. (kanlı gözyaşların dolayısıyla) bu akar sular bulanmaz mı? Şair “Bahar mevsimi tabiat yeşile boyanır, nehirler akar. Benim döktüğüm gözyaşları ise nehirleri kana bulayarak bu tabloyu bozar, demektedir.
6. Ben sana meyletmemiştim, benim aklımı başımdan sen aldın. Beni (sana bu denli tutkun olduğumdan dolayı) kınayan gafil kişi, seni (bu güzelliğini) görtünce (beni kınadığından dolayı) utanmaz mı?
7. Fuzulî kendinden geçmiş çılgın bir âşıktır. Sorun ona, bu ne sevdadır, bu sevdadan usanmaz mı? Beyitte geçen rind, dünyaya fazla önem vermeyen, üzüntü ve kederi aynı şekilde değerlendiren, hayata olumlu bakan âşık tipidir.

Örnek: 7

Aşağıdaki şiir “müsel sel gazel” örneğidir. Kafiyelerinin cınaslı kelimelerle yapılmış olması şiiri, söz sanatları açısından da değerli kılmaktadır. Bu gazel Divan şiirinde nadir görülen örneklerdendir.

1. Her kaçan nâz ile dilber yüzünün üzre *basar*
Hâk-i pâ-yı tütüyâsı artırur nûr-ı *basar*
2. Gerçi kim gülzâr-ı hüsn içre nesîm-i lutf *eser*
Ol yüzü gülde velf bûy-ı vefâdan yok *eser*
3. Ok gibi her kim yolunda togru olursa *eger*
Yâ kaşın sevdâsı kurbân olduğum kaddin *eger*
4. Gerçi şem'-i âlem-ârâ nûr ile kendin *bezer*
Ay yüzün gören şehâ onun yüzünden bin *bezer*
5. Emrî gamzen tîri üzre cân virüben kef *geçer*
Ya'nî sen kaşı kemânın kulu kurbânı *geçer* (Emrî)

Örnek: 8

Aşağıdaki gazelin bir mısrası Türkçe diğer mısrası ise Arapça yazılmış olduğundan “mülemma gazel” örneğidir.

1. Vaslın mana hayât verir firkatin meinât
Subhâne hâlikî halaka'l-meve ve'l-hayât
2. Hicrânına tahammül eden vaslını bulur
Tûbâ li men yüsâidühü's-sabru ve's-sebât

Örnek: 7

1. Ne zaman dilber naz ile yüzünün üzerine bassa, tutiyayı andıran ayak toprağı gözün nurunu artırır.
2. Gerçi güzelliğin bahçesinde lütuf rüzgarı eser, ana o yüzü gülü andıran güzelde vefadan eser yoktur.
3. Eğer her kim yolunda ok gibi doğruluk ederse, o yayı andıran kaşına kurban olduğum boyununu eğcr.
4. Gerçi âlemi aydınlatan mım kendisini bezer (süsler). Ama ey güzeller sultanı, senin ay gibi yüzünü gören onun yüzünden bin bezer.
5. Emrî oku andıran gamzen ile can verip kendinden geçer. Böylece sen kaşı keman gibi olanın kulu kurbanı olarak tanınır.

Örnek: 8

1. (Ey Muhammed!) Sana kavuşmak, seninle birliktelik bana hayat, ayrılığın ise ölüm verir. Ölümlü ve hayatı yaratan Yaratıcım, her türlü noksandan uzaktır.
2. Ayrılığına tahammül edebilen sonunda sana kavuşur. Sabır ve sebatın yardım ettiği insan ne güzel insandır!

3. Mıhrindir iktinâ'-i mekâsıd vesîlesi
Mâ şâe men erâde bihi'l-fevze ve'n-necât
4. Dökmüş riyâz-ı tab'ına barân-ı şevkını
Men enzele'l-miyâha ve ahyâ bihi'n-nebât
5. Hâk âferinişe sebep etti vücûdunu
Evcebe bi'z-zûhûri zûhûri'l-mukevvenât
6. İzid serîr-i hüsne seni kıldı pâdişâh
A'lâ kemâli zatike fî ahseni's-sıfât
7. Kıldın edâ-yı na't Fuzûlî tamâm kıl
Kelleme bi's-selâmi ve temmente bi's-salât

• **Örnek: 9**

Aşağıdaki gazelin beyit sonlarındaki kelime bir sonraki beytin ilk kelimesi olmaktadır. İade adı verilen bu söz sanatının yapıldığı gazellere “muâd” denilir.

1. Ey vücûd-ı kâmilin esrâr-ı hikmet masdarı
Masdarı zâtın olan eşyâ sıfâtın mazharı
2. Mazharı her hikmetin sensin ki kilik-i kudretin
Safha-i eflâke nakş etmiş hutût-ı ahteri
3. Ahteri mes'ûd olan oldur ki tab'-ı pâkinin
Kâbil-i feyz ola lutfundan safâ-yı cevheri

Arzuları, maksatları elde etmek ancak senin lütfunla mümkündür. Onunla kurtulmayı isteye-
nin istediği şeydir.

4. Gökten suları indirip onunla bitkileri diriltten Cenab-ı Hak, benim şairlik bahçelerime senin hararetili aşkını yağmur gibi yağdırmış.
5. Hak, yaratılışa senin varlığını vesile kıldı. Sen ortaya çıkışınla bütün kâinatın da ortaya çıkmasını sağladın.
6. Allahı güzellik tahtına seni padişahı etti. Zâtının kemalini sıfatların en güzelleri içinde yükseltti.
7. Ey Fuzulî! Peygambere övgü şiiri yazma vazifesini eda ettin. Bu vazifeyi ona salât ve selâm ederek tamamla. (Bazı değişikliklerle A. Nihat Tarlan, *Fuzulî Divanı Şerhi*)

Örnek: 9

1. Senin kemal halindeki varlığın, hikmet sırlarının çıktığı yerdir. Zâtından var olan eşya senin sıfatlarının görüldüğü yerdir.
Her hikmetin ortaya çıktığı yer sensin. O kudret kalemin ile felekler sayfasına yıldız çizgilerini (hareket halindeki yollarını) resmetmişsin.
3. Yıldızı, balıyı yaver olan odur ki, temiz yaratılışı onun asıl cevherinin temizliği, saflığı senin lütfundan feyz alacak kabiliyettedir.

4. Cevheri ma'yûb olan nâkıs benim kim mottası
Sâdedir hattın hayâlinden zamîrim defteri
5. Defter-i a'mâlimin hattı hatâdandır siyâh
Kan döker çeşmim hayâl ettikçe hevl-i mahşeri
6. Mahşeri eşkim verir seylâba ger rûz-ı cezâ
Olmasa makbûl-i dergâhın sirîşkim gevheri
7. Gevheridir ışk bahrinin Fuzûlî âb-ı çeşm
Lîk bir gevher ki lutf-ı Hak onadır müştêrî (Fuzûlî)

• **Örnek: 10**

Aşağıdaki şiir “müracaa” adı verilen gazel örneğidir. Şair sevgilisi ile arasındaki konuşmayı “dedim” ve “dedi” sözleriyle bize nakletmektedir.

1. Dedim visâline ermek dedi hayâl-i muhâl
Dedim cemâlini görmek dedi mübârek fâl
2. Dedim yüzümü yüzüne dedi ki sürme yüzünü
Dedim tozunu gözüme dedi ki sürmedir al
3. Dedim ki kâmetin âfet dedi ne doğru haber
Dedim ki kaşların eğri dedi ne eğri hayâl
4. Dedim yitirdi kemâlin dedi aya noksân
Dedim ererdî cemâlin dedi güneşe zevâl
5. Dedim ki Şeyhî'yi aşkın dedi ki öldürüser
Dedim harâmî gözüne dedi ki kanı helâl (Şeyhî)

4. Cevleri, özü kusurlu olan benim ki, daima gönül defterim senin hayalinden mahrumdur.
5. Amel defterim, hata ve günahların kayıtları ile kapkara olmuştur. Mahşerin korkunçluğunu hayal ettikçe gözüm kan döker.
6. Ceza (mahşer) günü gözyaşının incisi Allah'ın huzurunda kabul edilmezse gözyaşını mahşeri sele boğar.
7. Ey Fuzulî! Gözyaşı aşk denizinin incisidir. Fakat bu öyle bir incidir ki, onun müşterisi Allah'ın lütfü, inayetidir. (Bazı değişikliklerle, A.N.Tarlan, *Fuzulî Divanı Şerhi*)

Örnek: 10

1. Sana kavuşmak... dedim. (Sevgili de bu) gerçekleşmeyecek bir hayaldir, dedi. Senin güzel yüzünü görmek... dedim. Talih yaverin olsun, dedi.
2. Yüzümü yüzüne süreyim, dedim. Sürme yüzünü, dedi. Bari ayağının tozunu gözüme süreyim, dedim. Sürmedir, al, dedi.
3. Senin boyun âfetidir, dedim. Ne doğru bir hüküm! dedi. Kaşların eğridir, dedi. Ne eğri/yanlış bir hayal! dedi.
4. Kemalin eksildi, dedim. Aya noksan gelmiş, dedi. Güzelliğin arttı, son noktasına ulaştı, dedim. Güneş tepe noktasındadır, dedi.
5. Şeyhî'yi aşkın... dedim. Öldürecek, dedi. Kan dökücü gözün... dedim. Döktüğü kan helâl, dedi.

• **Örnek: 11**

Aşağıdaki gazel birden fazla şairin ortaklaşa yazdıkları “müşterek gazel” örneğidir. Muhtemelen beyitlerin ilk mısraları Âhî’ye ikinci mısraları da Vasfî’ye aittir.

1. Gün toğınadık başım vatan-ı gam diyâridir
Merdümlerini gör gözümün yâr-ı gâridir
2. Bir sur çekti bürc-i bedende nîlâk-ı yâr
Baştan ayağa mülk-i melâhat hisâridir
3. Mecnûn ki yaptı başına murg âşiyânını
Görenler onu dedi ki Leylî imâridir
4. Zencîr-i ışkı boynuna kim taktı der isen
Dâr-ı cihânda bir güzelin zülfî dâridir
5. Beyti ocağını sulayıp süpürüp silen
Âhiyle Vasfînin gazel-i âbdâridir (Âhî - Vasfî)

Örnek: 12

Aşağıdaki gazelin ilk dört beytinin mısraları birbirleriyle kafiyelidir. “Zü’l-metâlî”, “zâtü’l-metâlî” adları verilen bu gazellerin ahenkleri, tek-rarlanan sesleri dolayısıyla güçlü olur.

1. Bir hüsn dahı bağladı hattın izâr-ı yâr
Etrâf-ı bâg hûb olur olsa benefşe-zâr
2. Ebr-i bahâr-ı hüsnüdür ol zülf-i müşg-bâr
Yağdı izârı bâgına hat sanma zinhâr

Örnek: 11

1. Güneşin doğmadığı (mutsuz) başım gam vatanının ülkesidir. Gözbebeklerim ise (o vatana terk etmek zorunda kalan) mağara arkadaşlarıdır.
2. Sevgilinin kuşağı beden bürcünü kuşattı. Artık o baştan ayağa güzelliğin mülkünün hisaridir.
3. Başına kuşların yuva yaptığı Mecnûn’u görenler bu Leylâ’nın yaptığı bînadır, dediler.
4. Aşk zincirini başıma kim taktı dersin o, bu dünya yurdunda (dünya darağacında) bir güzelin saçının darağacıdır.
5. Evini ocağını sulayan, silip süpüren Ahî ile Vasfî’nin bu güzel gazelidir.

Örnek: 12

1. Sevgilinin yanağı hattın bir güzelliği daha elde etti. Zira bahçenin etrafı menekşe tarlası olsa güzel olur.
2. O misk kokulu saçlar, güzelliğin baharının bulutudur. Onun yanağının bağına bahar yağmuru yağdı. Sakın ha, onu hat sanma.

3. Gülzâr-ı hüsnü olmaz idi böyle sebze-zâr
Akıtmayaydı yaşımı çok çok o gül-izâr
4. Estirmeyeydi sarsar-ı ahım cefâ-yı yâr
Mir'ât-ı hüsnü olmaz idi böyle pür-gubâr
5. Bâkî izâr-ı yârda hat sanma görünen
Zerrâttır ki mihr-i münîr etti aşikâr (Bakî)

-
3. O gül yanaklı güzel, benim yaşımı o denli çok akıtmıyaydı güzelliğinin bahçesi böyle yeşillik olmazdı.
 4. Sevgilinin eziyeti ahımın rüzgarını böyle şiddetle estirmeseydi güzellik aynasının yüzü böyle toz toprak olmazdı.
 5. Bakî, sevgilinin yanağında görüneni hat sanma. Onlar ılık saçan güneşin ortaya çıkardığı, görünmesini sağladığı zerrelere.

MÜSTEZÂD¹²

I.

Müstezâd kelimesinin asıl anlamı artırılmak istenilen şey, demektir. Bir edebiyat terimi olarak, gazelden türetilen ve mısralarının birisi uzun birisi kısa olmak üzere belli vezinlerle yazılan nazım biçimidir. Mef'ûlû mefâil-lû mefâil-lû feûlün vezniyle yazılan gazellerden türetilir. Beyitlerin mısra aralarına Mef'ûlû feûlün ciiz'leriyle yazılan kısa mısralar eklenir. Bu veznin dışında başka vezinlerle yazılanları da vardır. Eklenen kısa mısralar *ziyâde* adını alırlarlar. Bu mısraların vezinleri asıl şiirin vezninden ayrılır.

Kafiye düzeni dört şekilde olur. (Harflerin ilki uzun mısrayı, ikincisi kısa mısrayı gösteriyor.):

1. aa aa; bb aa; cc aa	2. aa aa; bx aa; cx aa
3. ab ab; cc ab; dd ab	4. ab ab; cx ab; dx ab

II.

Ziyâdeleri veya uzun mısraları tekrar eden müstezâdlara *mütekerrir müstezâd*, eklenen ziyâde mısrası eğer kendisinden sonraki uzun mısranın başında da tekrarlanıyorsa *müdevver müstezâd*, eğer ziyade mısrası uzun mısradan sonra değil de önce geliyorsa *mutarraf müstezâd* adları verilir. Çok nadir de olsa bazı müstezâdlarda bu ziyâde mısraların iki olduğu da görülmüştür. Her beyitte ziyade mısraları iki olan müstezâdlara *sâde*, dört olan müstezâdlara ise *çift* adı verilir. En fazla gazel şeklinden türetilmekle birlikte, az da olsa rübâî müstezâdlar, kıt'a, hatta kaside müstezâdlar da görülür. İran edebiyatında beyitlerin mısraları aralarına ekleme yapılırken, nadir de olsa beyit sonuna yapılan ziyadelere de rastlanır

¹² Mütercim Asım, *Kâmus Tercümesi*, c. 1. s. 1157; Mehmet Rifai, *Mecâmîü'l-Edeb*, s. 272; Muallim Naci, *İsulâhât-ı Edebiyye-Edebiyat Terimleri*, s. 116; Tehânevî, *Keşşâfu Isulâhâtü'l-Fünûn*, c. II. s. 296; Celâleddin Hümâî, *Fünûn-ı Belâgat ve Smâât-ı Edebî*, s. 220; Ali Şir Nevâyî, *Mizânü'l-Eyzân*, s. 117; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c.3, s. 48; İsmail Habib, *Edebiyat Bilgileri*, s. 123; *TDED*, c.6. s. 483; Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 110; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 33; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, s. 204; Filiz Kılıç, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, s. 206; Ömer Faruk Akün, "Divan Edebiyatı", *DİA*, c. 9. s. 407; H. İbrahim Şener, Alim Yıldız, *Türk İslam Edebiyatı*, s. 358;

Müstezadlar genellikle Mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün / Mef'ûlü feûlün vezniyle yazılır. Bunun dışında az da olsa:

(a) Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü mefâ'îlü / Mefûlî mefâ'îlü

(b) Müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün fâ' / Müfte'ilün fâ'

(c) Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün / Mefâîlün Mefâîlün

kalıplarıyla (sonuncusu mefâîlün'ün altı defa tekrarlanması dolayısıyla *müstezâd-ı sîdâsiyye* olarak adlandırılır) yazılan müstezadlar da görülmüştür.

Müstezadlar, konuları bakımından gazel ile benzerlik gösterir. Aşk, şarap, ayrılık, tabiat sıkça işlenir. Bunların dışında dinî-tasavvufî, konularda yazılanlara da rastlanır. Anlam bakımından diğer nazım şekillerinden farkı vardır. Ziyadelerin, yani eklenen mısraların okunmaması durumunda anlamda bir kopukluk olmaması lazımdır. Başarılı bir müstezaddan söz edebilmek için iki şart lazımdır. Birincisi ziyade adı verilen bu parçalar çıkartıldığında şiirde anlam bakımından kopukluk görülmemesi, ikincisi bu ilâve mısraların şiire güzellik, etkileycilik katması. Belki de bu sebepten dolayı, şairler bu şekle fazla cesaret edememişler ve neticede de müstezadlar divanlarda fazlaca örneğine rastlanılmayan bir şekil olarak kalmıştır. Divan şiirinin tarihî süreci itibariyle fazlaea itibar edilmeyen bu nazım biçimi, şairlerin arasına kalem oynattıkları bir şekil olarak görülebilir. İran edebiyatında müstezadın kafiye düzeninin uyumuna dikkat şarttır.

III.

Müstezadın Arap şiirindeki müveşşaktan türetilerek İran şiirinde kullanılmaya başlandığı, fakat yaygınlaşmadığı ileri sürülür. Selçuklular döneminde İran edebiyatında müstezâd görülmez. İlk müstezadın Mes'ûd-ı Sa'di-i Selman'a ait olduğu sanılır. Ali Şîr Nevâyî "Yine halk arasında söylenen bir şarkı türü vardır ki hezec-i müzemmen-i ahreb-i mahzûf vezninde ona beyit bağlayıp, beytin bir mısrasından sonra o bahrin iki rükününü (cüzüntü) ilâve edip şarkının nağmelerine uygun getirirlermiş ve ona müstezâd derlermiş." dedikten sonra Mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün ve mef'ûlü feûlün vezniyle yazılmış bir örnek verir.

Anadolu sahası Türk edebiyatında tespit edilebilen ilk müstezad örnekleri 14. yy.da Nesimi'ye (ö. 1404 ?) aittir. Daha sonra tarihî sıra itibariyle Şeyhî (ö. 1431?), Necati (ö. 1509), Fuzulî (ö. 1556), Emrî (ö. 1575), (Yahya Bey (ö. 1582), Nâilî (ö. 1666), Nâbî (ö. 1712), Nedim (ö. 1730), Şeyh Gâlib (ö. 1799), Enderunlu Fazıl (ö. 1810), Leylâ Hanım (ö. 1848) gibi ünlü şairlerin

şiiirleri arasında bu şeklin örneklerine rastlıyoruz. En fazla müstezad yazan ise 45 adet ile Müstakimzade Sadeddin'dir (ö. 1787). Hüseyin Ayvansarayî'nin (ö. 1787) *Eş'âr-nâme-i Müstezâd* isimli kendi dönemine kadar yazılmış müstezâdları topladığı bir şiir mecmuası vardır.

Yeni edebiyat anlayışı çerçevesinde müstezada önem verilmiş, Servet-i Fünûncular, müstezadın bilinen vezin ve kafiye sisteminde değişiklik yaparak *serbest müstezâd* adı verilen bir şekil denemişlerdir. Halk edebiyatında *yedekli, ayaklı* (burada yedek ve ayak, ziyâdenin karşılığıdır) adlarıyla daha çok kullanılmıştır. Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbıyla yazılan müstezâdlara *yedekli/ayaklı divan*, Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün vezniyle yazılan müstezâdlara *yedekli/ayaklı semai*, Mef'ûlî mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün kalıbıyla yazılan müstezada *yedekli/ayaklı kâ-lenderi*, Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün kalıbıyla yazılan müstezada ise *yedekli/ayaklı selis* adı verildiği görülür.

ÖRNEKLER:

Örnek: 1

Aşağıdaki müstezadın vezni Müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün / Müfte'ilün fâ', kafiye düzeni ise ab ab, cc ab, dd ab şeklindedir.

1. Çihre-i zîbâsı onun gülşen-i cândır
Halk-ı cihâna
Mât ridâsı sanasın âb-ı revândır
Bâg-ı cinâna
2. Mutrib-i devrân ile cânânın elinden
Nây gibi ben
Nâle vü feryâd iderin hayli zamândır
Kevn ü mekâna
Cevr ider ol yâr bana hey meded Allah
N'eyleyeyin âh
Kime şikâyet ideyin şâh-ı cihândır
Devr-i zamâna

Örnek: 1

1. Onun gülzel yüzü, insanlar için can gülşenidir. Onun mavi elbisesi cennet bahçesinin akarsıyudur.
2. Sevgilinin yüzünden zamanın çalgıcısı ile ney gibi hayli zamandır bütün kâinata inleyip feryat ediyorum.
3. O sevgili bana zulm ediyor. Meded Allah'ım! Neyleyim, kime şikâyet edeyim? O zamanın cihan padişahıdır.

4. Bağrımı hûn etti benim fûrkat-i cânân
Mihnet-i hicrân
Sevgili yâr ayrılığı hey ne yamandır
Âşık olana
5. Nâz ile Yahya kulunun gönlünü aldı
Odlara saldı
Kûyına varıp garazum âh u figândır
Olsa bahâne (Yahya)

• **Örnek: 2**

Aşağıdaki müstezâdın vezni Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün / Mef'ûlü feülün olup kafiye sistemi de ab ab, cx ab, dx ab şeklindedir.

1. Ey şûh-ı kerem-pîşe dil-i zâr senindir
Yok ıninnetin aslâ
Vey kân-ı güher onda ne kim var senindir
Pinhân u hüveydâ
2. Sen kim gelesin meclise bir yer mi bulunmaz
Baş üzre yerin var
Gül goncasısın gûşe-i destâr senindir
Gel ey gül-i ra'nâ
3. Neylersen edip bir iki gün bâr-ı cefâya
Sabreyle de sonra
Peymâne senin hâne senin yâr senindir
Ey dil tek ü tenhâ
4. Bir bûse-i can-bahşına ver nakd-i hayâtı
Ger kâ'il olursa

-
4. Sevgiliden ayrı düşmek ve ayrılığın acısı benim bağrımı kan etti. Sevgili yar ayrılığı âşık olana hey ne yamandır.
 5. Naz ederek Yahya kulunun gönlünü çaldı, onu ateşlere saldı. Maksudın onun bulunduğu yere varıp acı ile feryat etmektir. Buna bir vesile olsa...

Örnek: 2

1. Ey cömert şûh güzel, bu inleyen âşık göntül senindir. Bımdan dolayı aslâ minnet duyma. Ey cevher madeni. Onda açık gizli ne varsa senindir.
2. Sen ki meclise gelirsin, sana yer mi bulunmaz. Baş üzre yerin var. Gül goncasısın, senin yerin sarığın kenarıdır, gel ey parlak (iki renkli) gül gibi olan güzel!
3. Ey gönül! Nasıl yapıp yap, bir iki gün eziyet yüküne sabr et. Sonunda kadch senin, ev senin, sevgili senindir; hem de tek başına.
4. Eğer kabul ederse can veren bir öpücüğü karşılığında hayatını ver. Söz senindir, pazar senindir. ey çılgın âşık.

Senden yanadır söz yine bâzâr senindir

Ey âşık-ı şeydâ

5. Çeşmânı siyeh-mest-i sitem kâkülü pür-ham

Ebrûları pür-çin

Benzer ki bu dildâr-ı cefakâr senindir

Bî-şüphe Nedînâ (Nedim)

5. Gözleri sitemden kör kütük sarhoş. Kakülleri de kıvrım kıvrım. Kaşları çatık. Sanırım, bu eziyet eden güzel senin sevgilindir, ey Nedim! Bunda şüphe yok.

KİT'A¹³

I.

Kıt'a kelimesinin asıl anlamı bir nesnenin bir kısmı, parçası demektir. Bir edebiyat terimi olarak genellikle iki veya iki beyitten uzun, matla ve mahlas beytinin bulunmadığı bir nazım biçiminin adıdır. Diğer bir ifade ile kaside ve gazel gibi birbiriyle kafiyeli bir beyitle başlamaz, ayrıca şair kendi mahlasına da yer vermez. Beyitlerinin ikinci mısraları birbirleriyle kafiyelidir.

Kafiye düzeni şu şekildedir: xa, xa...

Genellikle iki beyitli olanlar yaygın ise de otuz beyit kadar uzunlukta kıtalar da yazılmıştır. İki beyitten uzun olanlarına *ku'a-i kebîre* adı verilir. Uzun kıt'aları kasideden ayıran özellik, matla beytinin bulunmamasıdır. Konuları arasında aşk, sevgili, şarap gibi gazel konuları bulunduğu gibi övgü, yergi, hikmet, bir olaya tarih düşürme gibi farklı konular da işlenir. Beyitleri arasında konu birliğinin bulunması da özelliklerindendir.

Kıtaların ilk beyti kendi içinde kafiyeli olan şekillerine *nazım* denir.

Nazım¹⁴: Nazım kelimesinin asıl anlamı dizmek, ipliğe inci dizmektir. Bir edebiyat terimi olarak vezinli kafiyeli söz, şiir anlamlarında kullanılır. Bunun dışında kıtanın ilk beyti kafiyeli olan şekline ad olarak da ve-

¹³ Mütercim Âsım, *Kamus Tercemesi*, c. 3, s. 382, c.4, s.380; Tehânevî, *Keşşâfı Istılâhâtı'l-Fünûn*, c. 4, s. 1200; Mecdi Vehbe-Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemü'l-Mustalâhâtı'l-Arabîyye fi'l-Luga ve'l-Edeb*, s. 164; Celâleddin Hümâî, *Filmûn-ı Belâgat ve Sunâât-ı Edebî*, s. 148; Muallim Naci, *Istılâhât-ı Edebîyye-Edebiyat Terimleri*, s. 101; Tahiri'l-Mevlevî, *Edebiyat Lugati*, s. 88; İsmail Habib, *Edebiyat Bilgileri*, s. 42; Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, s. 88; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, s. 202; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 52; Erdoğan Cengiz, "Türk Edebiyatında Musammatlar" *Türk Şiiri Özel Sayısı II*, s. 412.

¹⁴ Mütercim Âsım, *Kamus Tercemesi*, c.4, s. 497; Tehânevî, *Keşşâfı Istılâhâtı'l-Fünûn*, IV, s. 257; Muallim Naci, *Istılâhât-ı Edebîyye-Edebiyat Lugati*, s. 101; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, s. 202; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 57; Erdoğan Cengiz, "Türk Edebiyatında Musammatlar" *Türk Şiiri Özel Sayısı II*, s. 412; Sebahat Deniz, "Dübeyt (Dübeyt) Hakkında" *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, c. 14, s. 77

rilmiştir. Bu haliyle aslında nazım, kıt'anın bir çeşidi olarak değerlendirilebilir. Kafiye düzeni dışında kıtadan ayrılan yönü yoktur.

Kafiye düzeni şu şekildedir: aa xa...

Nazım kısaca, mahlas beyti olmayan *gazel* gibidir. Konu bakımından kıta gibi, hemen her konuda yazıldığı görülür. İki beyitten başlar, 15 beyte kadar uzayabilir. Fakat uzun nazımlar *kıt'a-ı kebire* gibi farklı bir adla adlandırılmaz. İki beyitli nazımlar nispeten daha azdırlar. İki beyitten fazla beyitle yazılan nazımların daha çok olaylara tarih düşürmede, övgü ve yergide kullanıldığı ifade edilir. Bütün mısraları kafiyeli olan nazımlara da rastlanır.

Dübeyt (Dübeyti): İki beyitli nazımların bazı divanlarda *dübeyt* olarak adlandırıldığı görülmektedir. Divanlarda rastlanan ve aa xa şeklinde, ilk beyti kendi içinde diğer beytinin ikinci mısrası ilk beyitle kafiyelenen örneklerin eski temel kaynaklarda rastlanan *dübeyt* (: iki beyit) terimi ile karşılanması mümkündür. Bu terim metinlerde de kullanılmış, bazı şairler bu şekilde yazmış oldukları iki beyitlik nazım parçalarını dübeyt olarak adlandırmışlardır.

II.

Kıt'anın kafiye sistemi genellikle yukarıda söylediğimiz gibidir. Bununla birlikte; ab, ab, ab şeklinde, yani beyitlerin birinci ve ikinci mısralarının birbiriyle kafiyeli olanlarına rastlanılmakta, ayrıca uzun kıtalarda mahlas beytinin bulunduğu da görülmektedir.

Kıtaya hemen her divanda rastlanır. Bu onun çeşitli konuların işlenebildiği bir nazım biçimi olmasından kaynaklanır. Bununla birlikte divanlarda nazım ve rübai ile karıştırıldığı görülmektedir. (Nazım ve rübai ile aralarındaki başlıca fark, bu ikisinde matla beytinin bulunması, ayrıca rübainin özel vezinlerle yazılmasıdır). Genellikle divanların sonunda ve “mukattaât” başlığı altında, nazım müfred ve rübailerle karışık bir şekilde yer alırlar. (Mukattaât, kaside veya gazelin tamamlanmamış hali olup iki yahut daha fazla beyit bulunduran şiir demektir. Mütercim Asım'ın bu tanıma göre nazım, kıt'a mukattaât başlığı altında değerlendirilir.). Kıt'a-i kebirler ise kasidelerden sonra bulunurlar. Bu divanların uzun şiirden kısa şiirlere doğru bir sıralama takip etmesindendir.

Kıt'a sözü şarkı, murabba', muhammes gibi bendlerden oluşan nazım şekillerinin her bendi için de beyit ve mısra sayılarına bakılmaksızın kullanılmıştır.

Nazım, kıta ve rûbai -bunlara dübeyti de dahil edebiliriz- birbirleriyle karıştırılan nazım şekillerindendir. Bunlardan rûbainin özel vezinlerle yazılmış olması sebebiyle fark edilmesi daha kolaydır. Kıt'a ve nazmı birbirinden ayıran özellik ise kıt'anın ilk beytinin musarra, mısralarının birbiriyle kafiyeli olmayışı, nazmın ilk beytinin ise musarra olmasıdır. Bundan dolayı nazım, kıtanın ilk beyti kafiyeli olan şekli olarak kabul edilebilir.

Nazım ile ilgili olarak kaynaklarda işaret edilmeyen bir problem vardır. O da nazımın gazelle karışma durumudur. Gazelden mahlas beytinin bulunmaması sebebiyle ayrılması kolay gibi görünse de bazı divanlarda bulunan nazımların eksik kalan gazel olup olmadığı nazım ile ilgili bir problem olarak gözükmemektedir. Bu noktaya dikkatimizi çeken husus, bir şaire ait bazı mahlâssız nazım şekillerinin mahlaslı olarak başkaca nüshalarda rastlanmasıdır. Bu ise bazı nazım gibi görünen şiir parçalarının eksik kalan gazeller olabileceği ihtimalini doğurur.

Edebiyat bilgisi kitaplarında nazımın, kıtadan ayrı bir nazım biçimi olarak yaygınlık kazanması muhtemelen Muallim Naci'nin (ö. 1893) ayırımından sonra olmuştur. Klâsik pek çok kaynaktaki böyle bir ayırımın bulunmaması, hatta gerek Osmanlı Türkçesi ile yazılan gerekse Cumhuriyetin ilk dönemlerinde yazılan edebiyat bilgisi kitaplarında da böyle bir ayırımın genel kabul görmemesi, ayrıca önümüzdeki örneklerin incelenmesinden çıkan sonuç, nazım ve kıt'a-i kebîre'nin kıt'anın alt bölümleri olarak kabul eden yazarların görüşünün yerinde olduğunu göstermektedir.

III.

Kıt'a, Arap şiirinde en az iki beyitli tamamlanmamış şiir parçalarıdır. Eski Arap şiirinden kalan iki ve daha fazla beyitle söylenilmiş şiir parçaları daha sonraları gelişen ve yaygınlık gösteren kıtaların ilk hali olarak düşünülmektedir. Dinî günlerde şarkı olarak okunulan nazım parçaları da kıt'a şeklindedir. Çoğu zaman bu şiirlerin ilk beyitlerinin mısraları birbiriyle kafiyeli değildi. İran edebiyatında da kıt'a, hem kaside veya gazelin bir parçası olarak geniş anlamda, hem de matla beyti bulunmayan ikinci mısraları birbiriyle kafiyeli müstakil bir nazım biçimi olarak dar anlamda kullanılmıştır. Rûdekî (ö. 941), Nâsır-ı Hüsrev (ö. 1072-77), Senâî (ö. 1131), Abdurrahman Camî (ö. 1492) ve İbni Yemîn (ö. 1368) kıt'a söylemiş şairlerdendir. Türk edebiyatında kıt'a pek çok şair tarafından kullanılmıştır. En çok kıt'ası olan ünlü şairler 60 civa-

rında kıt'a ile Necati (ö. 1509), 42 kıt'a ile Fuzulî (ö. 1556), 20 kıt'a ile Baki (ö. 1600), 31 kıt'a ile Emrî (ö. 1575), 60 civarında kıt'a ile Nevi (ö. 1599), 150'den fazla kıt'a ile Nabi (ö. 1712), 335 kıt'a ile Edirneli Nazımî'dir (ö. 1554).

Edebiyatımızda iki beyitli nazma fazla rastlanılmaz. Ahmed Paşa'da (ö. 1496-97) 3-5 beyit arasında 11, Yahya Bey'de (ö. 1582) bir, Hayali Bey (ö. 1556-57) divanında altı, Baki (ö. 1600) divanında üç nazım bulunduğu dile getirilir. Emrî (ö. 1575), Türk edebiyatında en fazla nazım söyleyen şairler arasındadır. Kendisinin 100'ü aşkın nazım bulunmaktadır. Fakat bunların bir kısmının tamamlanmamış gazel olma ihtimali yüksektir.

Türk edebiyatında özellikle 17. yy.dan itibaren rübai vezinleriyle yazılmayan iki beyitli şiir parçalarının kafiye düzeni dolayısıyla nazım olarak adlandırıldığı görülmektedir. Bunlar için dübeyt terimi kullanılabilir. Zira Prizrenli Teccelli (ö. 1688), Kâşif (1699-70), Osman Nevres (ö.1876) gibi bazı şairlerin divanlarında rastlanılan dübeyt adlandırması Divan şairlerinin dübeyt terimine uzak olmadıklarını göstermektedir.

ÖRNEKLER:

Örnek: 1-2

Aşağıdaki kıt'alar iki beyitlidir. Görüldüğü gibi şairlerinin mahlasları bulunmamaktadır.

İlm kesbiyle pâye-i rif'at
Ârzû-yı muhâl imiş ancak
Aşk imiş her ne var âlemde
İlm bir kîl ü kâl imiş ancak (Fuzulî)

Terahhum eyleyip silmez benim ol bî-vefâ yaşım
Onunçün giryе vü zârım demâdem artar eksilmez
Bana âşıklığımdan sordu dilber ben sükût ettim
Dedi biçâre gör kim hayretinden n'olduğun bilmez (Nev'î)

Örnek: 1-2

İlm yoluyla yücelmek, gerçekleştirilmesi mümkün olmayan bir arzuymuş. Bu dünyada her ne var ise aşk imiş. İlim bir dedikodu. nakledilen bilgi yığınıymış ancak. O vefasız güzel bana acıyıp gözyaşımı silmez. Onun için benim gözyaşlarım. inlemelerim sürekli artar, ama eksilmez. O dilber, bana âşıklığımdan sordu. ben sustum. Gör şu zavallıyı. şaşkınlığımdan ne olduğunu bilmiyor, dedi.

Örnek :3

Aşağıda dört beyitli bir kıt'a bulunmaktadır. Matla ve mahlas beyti bulunmayan bir gazel gibidir.

Her kimin var ise zâtında şerâret küfrü
İstîlâhât-ı ulûm ile müselmân olmaz

Ger kara taşı kızıl kan ile rengîn etsen
Tab'a tağyîr verip la'l-i Bedahşân olmaz

Eylesen tûtiye ta'lim-i edâ-yı kelimât
Nutku insân olur amûnâ özü insân olmaz

Her uzun boylu şecâat edebilmez da'vî
Her ağaç kim boy atar serv-i hırâmân olmaz (Fuzulî)

- Örnek: 4**

Aşağıdaki örnek iki beyitlik bir nazımdır. Bu örneği dübeyt olarak da kabul edebiliriz.

Ey felek maksadın ülfet mi adâvet mi nedir
Yoksa ol mâh ile uşşâka felâket mi nedir

Ermeden vuslata hicrâna eriştik ammâ
Anlasam bari bidâyet mi nihâyet mi nedir (Şeyh Gâlib)

- Örnek: 5**

Aşağıdaki Emrî'ye ait şiire dikkat edildiğinde mahlas beyti bulunmayan gazeli andırdığı görülür. Şeklen nazımın tarifine uymaktadır. Fakat tamamlanmamış bir şiir olması da söz konusudur.

Örnek: 3

Karakterinde kötülük küfrü bulunan kişi bir takım ilim terimleri dolayısıyla Müslüman olmaz. Siyah taşı kızıl kan ile renklendirsen bu yaptığın o taşın özünü değiştirip onu Bedahşân'da çıkan kırmızı renkli kıymetli taş yapmaz. Papağana bir takım sözler söylemeyi öğretilsen, söylediği insan sözü olur, ama özü insan olmaz. Boy atan her ağacın salınan servi ağacı olamayacağı gibi her uzun boylu da cesaret davasına kalkışamaz.

Örnek: 4

Ey felek, senin maksadın dostluk mu yoksa düşmanlık mı nedir? Yoksa o ayı andıran güzel ile âşıklara felaket mi, nedir? Sevgiliye kavuşamadık, ayrılığa eriştik. Anlasam bari, bu başlangıç mı yoksa son mu, nedir?

Örnek: 5

Felek ile yuvarlak gözyaşlarımdan kum saati yaptım. Ömrümün kumları tükendi, ama ayrılık gecesi sabaha erişmedi.

Sipihr ile habâb-ı eşkim ettim şîşe-i sâ'at
 Dükendi rîk-i ömrüm emedi subha şeb-i fîrkat
 Müşâbih olmağ-ıçün ârızında hâline İdrîs
 Şehâ öldü dirildi eyledi me'vâsını cennet
 Habâb-ı bâde geh pinhân u geh peydâ olur sanma
 Değişür tâcını mey la'î-i yâra arz eder kudret
 Degil tâb-ı şarâb-ı nâb-ı sâkî hacletindendir
 Lebin koyup mey içen kimsenin benzindeki humret
 Desem derdinle ben öldüm sen ettin dostluk terkin
 Ölüntün dostu olmaz der ol yâr-ı adû-haslet

İdris senin yanağındaki haline benzemek için ey güzeller sultanı. öldü dirildi sonunda yerini cennet yaptı.

Kadecteki şarabın kabarcıkları bazen görünür bazen kaybolur sanma. Şarap tacını değiştirmekte ve sevgilinin şarabı andıran dudaklarına gücünü ve maharetini göstermektedir.

Senin dudaklarını bırakıp da içki içen kimsenin benzinin kızarması sakinin sunduğu saf şarabın hararetinden değil, utancındandır.

Ben derdinle öldüm, sen ise dostluğu terk ettin, desenı. o düşman gibi davranan sevgili ölünün dostu olmaz, der.

MESNEVİ¹⁵

I.

Mesnevi kelimesinin asıl anlamı ikili, ikişer ikişer demektir. Bir edebiyat terimi olarak aynı vezinde ve her beyti diğer beyitlerden bağımsız olarak kendi arasında kafiyeli bir nazım biçiminin adıdır. Mesnevi adının verililişi kafiye'nin iki mısra da aynı kafiye de olma sı dolayısıyladır. Türk edebiyatına İran edebiyatından geçen mesnevinin ilk rnekleri Arap edebiyatında görülmektedir.

İki beyitten 30 beyte kadar olan kısa mesnevilere divanlarda rastlanmakla birlikte bu nazım biçimiyle daha çok, uzun hacimli ve konulu hikyeler işlenmiştir. Türk edebiyatında mesnevi denildiğinde de bu uzun manzumeler anlaşılmaktadır. Her beytin anlamının kendi içinde tamamlanması ve kafiye bakımından beyitlerin birbiriyle bağlantılı olmaması, hacim sınırı olmaksızın uzun hikyelerin bu nazım biçimiyle yazılması kolaylığını sağlar. Bundan dolayı Leyla ile Mecnun, Ferhad ile Mecnun gibi uzun aşk hikyeleri, dinî ahlakî temelli uzun nasihatnamelerin yanısıra öğretici, bilgi verici kimi eserlerin ve sözlüklerin mesnevi nazım biçimi ile kaleme alınmış olduğu görülür. Bu nazım biçiminin önemli bir özelliği şaire, istediği konuyu işlerken kendisini bir kısıtlama altında hissetmeden dilediği şekilde, zihninde ve hayal dünyasında ne varsa ortaya koymasına imkân sağlamasıdır.

¹⁵ Mütercim Âsım, *Kamus Tercemesi*, c.4, s. 894; Mehmet Rifat, *Mecâmiü' l-Edeb*, s. 222; Tehânevî, *Keşşf Istilht' l-Flnn*, c.1, s.244; Mecdi Vehbe-Kâmil el-Mühendis, *Mu'cem' l-Mustalht' l-Arabiyye fî' l-Luga ve' l-Edeb*, s. 353; şeimseddin b. Muhammed b. Kays er Râzî, *el-Mu'cem f Meâyiri Eş'ri' l-Acem*, s. 418; Celâleddin Hmf, *Fünûn-ı Belâgat ve Sundt-ı Edebî*, s. 156; Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri-Istilâhât-ı Edebiiyye*, s. 106; İsmail Habib, *Edebiyat Bilgileri*, s. 143; Nihad M. etin, *Eski Arap şiri*, s. 88; Tahirü' l-Mevlevi, *Edebiyat Lgati*, s. 99; Cem Dilçin, *rneklerle Türk şiir Bilgisi*, s. 167; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım şekilleri ve Aruz*, s. 59; İsmail nver, "Mesnevi" *Türk şiiri zel Sayısı II*, s. 450; Ahmed Ateş, "Mesnevi" *İA*, c. 8, s. 127; Mustafa iekler, "Mesnevi" *DİA*, c.29, s.320.

Mesneviler en fazla Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ûlün / Mef'ûlü mefâ'ilü fe'ûlün / Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün / Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün gibi kısa vezinlerle yazılmıştır.

Bir şairin yazmış olduğu beş mesneviye *hamse* adı verilir. Hamse geleneği Nizâmî (ö. 1214?) ile başlar. Şairler onun gibi beş mesnevi yazabilmeyi büyük başarı olarak görmüşlerdir. Türk edebiyatında hamse sahibi şairler arasında Hamdullah Hamdî (ö. 1503), Yahya Bey (ö. 1582), Ahmed-i Rıdvân (ö. 1528-38 ?), Lâmiî (ö. 1532), Nevizâde Atâyî (ö. 1635) yer alır.

II.

Mesnevileri konularına göre şu şekilde sınıflandırabiliriz:

1. Eğitici, öğretici ve yönlendirici yanı ağır basan mesneviler:

- a) Dinî mesneviler: Ayet ve hadis tercümeleri ve şerhleri, ilmihaller, mevlidler, siyerler.
- b) Tasavvufî mesneviler: Mevlana'nın Mesnevi'sinin manzum tercüme ve şerhleri, tasavvuf konularını işleyen mesneviler, İran edebiyatından çevirisi yapılan tasavvufî mesneviler.
- c) Ahlakî mesneviler: Tercüme veya telif ahlakî, eğitici yanı ağır basan, dinî telkinlerde bulunan eserler.
- d) Belli bir alanda bilgi veren mesneviler: Ansiklopedik, yani pek çok konuda bilgi veren eserler ile tıp ve astronomi gibi belli bir dalda yazılan mesneviler.
- e) Kahramanlık temasını işleyen mesneviler: Bunlar konuları din kaynaklı menkabelere dayalı Hz. Ali'nin cengleri, gazavatnâmeler gibi eserler ile efsanevi konuları işleyen İskendernâmeler, Şâhnâmeler gibi eserlerdir. Bu mesneviler kahramanlık duygularına hitap eden ve toplumu cihada, kahramanlığa teşvik eden mesnevilerdir.

2. Edebiyat değeri ağır basan mesneviler: Bu mesneviler aşk etrafında döner. Sanat yanı ağır basar. Çoğu konularını İran edebiyatından, bazıları da Arap edebiyatından almıştır. Yusuf u Züleyha, Leylâ ile Mecnun, Hüsrev ü Şirin, Gül ü Bülbül gibi genelde çift kahramanlı aşk hikayeleridir. Bu mesnevilerde şairler, sanatkârlık yönlerini ortaya koyarlar, edebiyat alanında üstad olarak kabul edilen daha önce yaşamış şairlerin işlediği konuları onları aşmak veya onların yolunda olduklarını göstermek için bir daha ele alırlar. Bunların önemli bir kısmı özellikle ilk dönemlerde yazılanlar, tercümeğe dayalıdır.

3. Yaşanılan hayatı merkez alan mesneviler: Şairler yaşadıkları toplum hayatını bu mesnevilerde bize aktarırlar. Yaşanılan olaylar, toplum hayatında görülen tipler, şehir hayatı, meslek grupları, mekânlar bu mesnevilerde işlenir. Şehrengizler, surnâmeler, hasbihaller bu gruba girer.

Mesnevilerin kendisine has bir kompozisyonu olup çeşitli bölümlerden meydana gelirler. Türk edebiyatının ilk dönemlerinde bu bölümler arasında kesin çizgiler bulunmamasına ve bazı bölümlerin olmamasına rağmen daha sonraları genellikle bu düzene uyulmuştur.

1. Giriş: Her kitabın besmele ile başlaması geleneğine mesnevilerde de uyulur. Besmeleden sonra mesnevi başlar. Bu bölümde sırasıyla tevhid (Allah Tealâ'nın birliğini ve yüceliğini konu olan şiirler), münacaat (Allah tealâ'ya yakarış şiiri), na't (Peygamberimizin övgüsüne dair şiir) mesnevilerde genellikle yer alır. Bazı mesnevilerde bu bölümlerden sonra Peygamberimizin mirac hadisesinin, mucizelerinin ve dört halifeye övgünün bulunduğu şiirler bulunur. Mesnevinin adına yazıldığı ve sunulduğu şahsa övgü kısmında övülenin cömertliği, cesareti, kahramanlıkları, faziletleri anlatılır. Bunu "sebeb-i telif" veya "sebeb-i tahrir", "sebeb-i nazm-ı kitab" başlığı altında mesnevinin kaleme alınmasının sebebinin anlatıldığı bölüm izler. Genelde şairler mesnevilerini rüyalarında veya sahibi görünmeyen bir sesle, yani manevi bir işaretle kaleme aldıklarını söylerler. Yahut samimi dostları ondan bunu istemişlerdir. Bu kısımda o konuda eser veren önceki şairler hakkında verilen bilgiler, edebiyat tarihimiz açısından önemlidir.

2. Asıl konunun işlendiği bölüm: "Âgâz-ı destân", "âgâz-ı kitâb", "âgâz-ı kıssa" gibi başlıklarla başlayan bu bölümde asıl mesnevi konusu yer alır. Bu bölüm mesnevilerin konularına göre farklılık gösterir. Âşık Paşa'nın Garibnâme'si gibi kendisine has orijinal bir düzene sahip olan mesneviler de vardır. Yukarıdaki gruplandırmaya göre mesnevilerin kompozisyonlarının da farklı olacağı açıktır. Edebiyat açısından daha önemli olan ikinci gruptaki eserler, her zaman model alınan eserleri takip etmemişlerdir. Konuların işlenişinde olayların yer değiştirdiği, değiştiği, atlandığı veya ilâvelerde bulunduğu görülür. Mesnevilerde ana konu anlatılırken fırsat düşürülerek başka konular da kısaca anlatılır ve daha sonra tekrar asıl konuya dönülür. Çoğunlukla kahramanların ağzından söylenen gazeller ile mesnevinin uzunluğunun yol açtığı yeknesaklık kırılmaya çalışılır, okuma rahatlatılır, yoğun şiir söylenebilir. Bu gazellerde genellikle mahlas bulunmaz. Bu da mesnevilerdeki gazellerin aslında müstakil bir metinden

daha çok mesnevinin onunla bütünleşmiş bir parçası olarak görülmesi sonucudur. Bu gazellerin bir kısmı bir mesnevinin parçası oldukları unutulurken tek başlarına meşhur olurlar. Fuzulî'nin mesnevisindeki bazı gazeller duygu yoğunluğu ve etkileyiciliği bakımından asırları aşan bir kalıcılığa sahip olmuştur.

4. Bitiş Bölümü: Mesnevilerin sonuna doğru ayrı bir başlıkla, çoğu zaman *Hâtîme* başlığı altında mesnevinin bitiş bölümü yazılır. Bazı mesnevilerde bu bölümün başında tevhid, münacaat, fahriyye gibi şiir parçaları yer aldığı görülür. Bu kısım mesnevi hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Mesnevinin adının ne olduğu, kaç beyit olduğu, hangi tarihte ve nerede yazıldığı, kendisinin eseriyle ilgili değerlendirmesi burada yazılır. Bir tür günümüz kitaplarının jenerik sayfası gibidirler. Son olarak da okuyucudan dua istenilir. Böylece besmele ile başlayan mesnevi, dua ile son bulmuş olur.

Takip ve taklit edilen örneği bulunan mesnevilerde konuların orijinal olması elbet beklenemez. Konunun içinde yer alan olaylar bir bütünün birbirinden ayrı parçalarına benzer. Olaylar abartılarak aktarılır. Hatta bu aktarılan olaylar bazen masal havasına bürünür. Kişiler klişeleşmiş kişiliklere sahiptir. İyiler sadece iyilik, kötüler sadece kötülük yaparlar. Kahramanlar her bakımından erişilmez ideal kişilerdir. İç dünyalarına yansıtan tahliller, hatta dikkatler yok gibidir. Kahramanlar bazen destanlardan fırlayarak gelmiş intibakı uyandırır. Olayların geçtiği zaman dilimi belirsiz ve orantısızdır. Zaman kavramı olarak mevsim, ay, hafta, gün gibi belirsiz sözlerle karşılaşırız. Mekanı olay belirler ve düzenler. Olayların geçtiği yerler çoğu zaman hayalîdir. Olay örgüsünde mantıki tutarlılıklar, nasıl ve niçin gibi soruların cevabı aranmaz. Bu mesnevilerde sıkça karşılaşılan motifler masal motifleri ile benzerlik gösterirler. Konusu bakımından yerlilik gösteren mesnevilerde de bu özelliklerin çoğunu bulmak mümkündür (II nolu bu kısım İ. Ünver'den özetlenmiştir.)

III.

Arap edebiyatında mesnevi terimi kullanılmamış olup; mesneviyi andıran, genellikle recez bahriyle yazılan her biri kendi içinde kafiyeli iki beyitli manzumeler/kasideler *mizdevic* olarak adlandırılmışlardır. Abbasilerin ilk dönemlerinde Beşşâr b. Bürd (ö. 784) ile Ebu'l-Atâhiyye (ö. 828) bu yolda şiirler yazmışlardır. Fakat mesnevi, kökü Pehlevî'ye uzanan ve Sasanî döneminden kalan birbiriyle kafiyeli iki mısralı şiir örneklerinin

gösterdiği gibi İran edebiyatının bir nazım biçimidir. İran edebiyatında mesnevinin ilk örneği Samanîler dönemi şairlerinden Mesûdî-i Mervezî'nin Şâhnâmesi'dir. Rûdekî'nin (ö. 941) Kelîle ve Dimne ve diğer mesnevileri, Ebu Şekûr-i Belhî'nin (ö. ? X. yy.) Âferinnâme'si yine bu ilk dönemlerde görülen mesnevilerdendir. Gazneliler döneminde Dakîkî'nin (ö. 976 ?) Güştâsnâme'si, Firdevsî'nin (ö. 1020 ?) Şehnâme'si ile bu gelenek artık yerleşerek devam etmiştir. Şehnâme, dünya çapında bir şahaser kabul edilmekte olup Türk şairlerini de etkilemiştir. Selçuklular döneminde Nizamî (ö. 1214?) beş adet mesnevi yazarak "hamse" geleceğini başlatmış, aynı dönemde Ferideddin Attar (ö. 1221) Mantıku't-Tayr isimli sembolik eseri yazmıştır. Sadi-i Şirazî (ö. 1292) Bostan isimli eseriyile Türk edebiyatı üzerinde etkili olmuş bir isimdir. Emir Hüsrev (ö. 1325), Şerefüddin Yezdî (ö. 1454), Camî (ö. 1492) diğer önemli şairlerdendir. 16. yy.'dan sonra ise mesnevi sahasında bu çapta büyük isimler ortaya çıkmamıştır.

Türk şairleri, Attar (ö. 1193?), Nizamî, Sadî, Emir Hüsrev (ö. 1325), Hoca Kırmanî (ö. 1327), Molla Camî gibi ünlü İran şairlerini mesnevi konusunda kendilerine üstad olarak tanımışlardır.

İran edebiyatında mesneviye *dügâni* ve *müzdevic* adları da verilmiştir.

Türk edebiyatının en önemli eserlerinden olan Doğu Türkçesiyle yazılmış olan Kutadgu Bilig, Türk milletinin derin bir tefekkür sistemine sahip olduğunu ve devlet yönetimine dair felsefî görüşü bulunduğunu gösterir. Aruzun Feûlun feûlun feûlun feûl vezniyle yazılmış bir mesnevidir. Yusuf Has Hacib bu eserini 1069 yılında yazmıştır. Anadolu sahasında yazılan mesnevileri ise şu şekilde özetleyebiliriz:

XIII. yy. Yusuf u Zeliha (Sulî Fakih), Kitâbu Mesâcidi's-Şerîf (Ahmed Fakih)

XIV yy. Yusuf u Züleyha (Şeyyad Hamza), Hurşidnâme (Şeyhoğlu Mustafa), Süheyl ü Nevbahar (Hoca Mesud). Risâletü'n-Nushiyye (Yunus Emre), Süheyl ü Nevbahar (Gülşehrî), Garibnâme (Aşık Paşa), İskendernâme, Cemşid ü Hurşid, Tervîhu'l-Ervâh (Ahmedî)

XV yy. Leylâ vü Mecnûn (Şahidi), Yusuf u Züleyha, Leylâ ile Mecnûn (Hamdullah Hamdi), Hüsrev ü Şirin (Şeyhi), Cemşid ü Hurşid (Cem Sultan).

XVI. yy. Leylâ vü Mecnûn (Bihîştî, Fuzulî), Yusuf u Züleyhâ (Kemal Paşazade, Taşlıcalı Yahya), Hüsrev ü Şirin (Ahmed Rıdvan, Celili, Ferhad u Şirin adıyla Lamîî Çelebi), Şem' u Pervâne (Zatî,

Lamiî Çelebi), Gûy u Çevgân (Lamiî Çelebi), Vamık u Azrâ (Lamiî Çelebi), Veys ü Ramin (Lamiî Çelebi), Edhem ü Hü mâ (Lamiî Çelebi), Şâh u Gedâ (Taşlıcalı Yahya), Gül ü Bûlbûl (Kara Fazlı, Bekayi).

XVII. yy: Yusuf u Züleyha (Hevâî Mustafa), Hüsrev ü Şirin (Nevizade Atâyî, Hilvetü'l-Efkâr adıyla Fasih Ahmed Dede).

XVIII. yy: Yusuf u Züleyhâ (Hevayî Abdurrahman), Hayrabâd, Hayriyye, Sûrnâme (Nabi), Leylâ vü Mecnun (Örfî Mehmed), Hüsn ü Aşk (Şeyh Gâlib), Zafernâme, Edhem ü Hü mâ, Berbernâme (Sabit), Tuhfe, Nuhbe (Sünbülzâde Vehbî)

XIX. yy: Mihnet-i Keşân, Gülşen-i Aşk (İzzet Molla)

İzzet Molla mesnevi şeklinin son önemli şairi sayılır.

ÖRNEKLER

Örnek: 1

Mevlid, mesnevi nazım biçimiyle yazılmış olup Anadolu sahasında en fazla beğenilen, okunulan ve etkisi günümüze kadar ulaşan bir eserdir. Eserin asıl adı Vesîletü'n-Necât'tır. Süleyman Çelebi bu mesnevisinde Peygamberimizin doğumunu, hayatına dair hadiseleri ve şahsiyetini anlatmaktadır.

1. Allah adın zikr edelim evvelâ
Vâcib oldur cümle işte her kula
2. Bir kez Allah dese aşk ile lisân
Dökülür cümle güneş misl-i hazân
3. İsm-i pâkin pâk olur zikr eyleyen
Her murâda erişir Allah diyen
4. Âmine hatun Muhammed ânesi
Ol sadeften doğdu ol dür dânesi
5. Ol gece kim doğdu ol hayrî'l-beşer
Ânesi onda neler gördü neler

Örnek: 1

- 1 İlk önce Allah'ın adını analım. Zira her işte bu (Allah'ın adını anmak) her kulun vazifesidir.
- 2 Dil bir defa aşk ile Allah, dese bütün günahlar sonbahar yaprakları gibi dökülür.
- 3 Allah'ın tertemiz ismini anan (günahlardan) temizlenir. Allah diyen her murada erişir.
- 4 Muhammed'in annesi Amine hatundur. O inci tanesi (Peygamber) o sadeften doğdu.
- 5 O insanların en hayırlısının doğduğu o gecede, onun annesi neler gördü neler.

6. Dedi gördüm ol habîbin ânesi
Bir aceb nûr kim güneş pervânesi
7. Berk urup çıktı evimden nâgehân
Göklere dek nûr ile doldu cihân
8. İndiler gökten melekler saf saf
Kâbe gibi kıldılar evim tavâf
9. Hem hava üzre döşendi bir döşek
Adı Sündüs döşeyen onu melek
10. Yarılıp divar çıktı nâgehân
Üç bile hûrî bana oldu ayân
11. Geldiler lutf ile ol üç meh-cebîn
Verdiler bana selâm ol dem hemîn
12. Çevre yanıma gelip oturdular
Mustafâyı birbirine muştular
13. Dediler oğlun gibi hiç bir oğul
Yaratılalı cihân gelmiş değil
14. Ulu devlet buldun ey dildâr sen
Doğısardur senden ol hulku hasen

Örnek: 2

Şeyhî (ö. 1431), mesnevi sahasında döneminin en önemli ismidir. Harnâme isimli sosyal eşitsizliklere mizahî bir üslûpla değinen eserinde öküzlerle özenerek boynuz sahibi olmayı arzulayan bir eşeğin başına gelenleri anlatır. Hayatta her şeyin bir düzen dâhilinde işlediğini, bunu bilir bilmez eleştirenlerin doğru yapmadığını alaycı bir üslûpla dile getiren bu eser bir açıdan uzun bir fabl sayılabilir.

6. O sevgili insanın annesi dedi ki, acaip bir nur gördüm. Güneş onun etrafında ışığın etrafında ki kelebek gibi.
7. Şimşek gibi çakarak evimden ansızın çıkıverdi. Cihan göklere kadar nur ile doldu.
8. Melekler gökten saf saf indiler. Evimin etrafını Kâbe gibi tavaf ettiler, çevreleyerek döndüler.
9. Hava üzerine bir yatak döşendi. Adı sündüs, onu döşeyen melek.
10. Ansızın duvar yarılıp içinden üç huri çıktı. Üç huri bana birlikte götündü.
11. Ahi'nin ayı andıran o üç güzel latif bir şekilde; nezaket ve yumuşaklıkla bana hemen selam verdiler.
12. Gelip etrafıma oturdular. Mustafa'nın doğumunu birbirlerine müjdelediler.
13. Dediler oğlun gibi hiç bir oğul cihan yaratılalı gelmiş değil.
14. Ey güzel hanım! Ulu saadet, devlet buldun sen. O en güzel huylu insan senden

Harnâme

1. Bir eşek var idi zaîf ü nizâr
Yük elinden katı şikeste vü zâr
2. Gâh odunda vü gâh suda idi
Dîñ ü gün kahr ile kısuda idi
3. Ol kadar çeker idi yükler ağır
Ki teninde tû komamıştı yağır
4. Arkasından alınca palanı
Sanki it artmıştı kalanı
5. Bir gün ıssı eder himâyet ona
Yani kim gösterir inâyet ona
6. Aldı palanını vü saldı ota
Otlayarak biraz yürüdü öte
7. Gördü otlakta yürür öküzler
Odlu gözler ü gerlü göğüsler
8. Boynuzu bazısının ay gibi
Kiminin halka halka yay gibi
9. Hâr-ı miskîn eder iken seyrân
Kaldı görüp sığırları hayrân
10. Ne yular derdi ne gam-ı palan
Ne yük altında haste vü nâlân
11. Acebe kalır ü tefekkür eder
Kendi ahvâlini tasavvur eder

Örnek: 2

1. Yük çekmekten beli bükülmüş, inlemekte olan zayıf bir eşek vardı.
2. Bazen odun, bazen de su çekirdi. Gece ve gündüz eziyet ve sıkıntıda idi.
3. O kadar ağır yükler taşırdı ki yaralar teninde tüy bırakmamıştı.
4. Sırtındaki semeri alınınca sanki kalanı zayıf bir köpekti.
5. Bir gün sahibi onu gözetti, yani iyilik etti.
6. Sırtındaki semeri aldı ve çayıra saldı. Eşek otlaya otlaya biraz öteye yürüdü.
7. Otlakta yürüyen öküzleri gördü. Gözleri ateş gibiydi, göğüsleri dolgundu.
8. Bazılarının boynuzu ay gibi, bazısının da halka halka yay gibiydi.
9. Miskin eşek çayırda dolaşırken bu sığırları görüp hayran kaldı.
10. Ne yular derdi vardı, ne de palan eziyeti. Ne de yük altında hasta olup inlemek.
11. Şaşar ve düşünceye dalar, kendi durumu gözünün önüne gelir.

12. Bunların başında tâc neden
Bize bu fakr ı ihtiyâc neden
13. Didi bu müşkilimizi itmez hal
Meğer ol bir falan har-ı a'kel
14. Ol ulu katına bu miskîn har
Vardı yüz sürdü dedi ey server
15. Sen eşekler içinde kâmilisin
Âkil ü şeyh ü ehl ü fâzılsın
16. Bugün ortakta gördüm öküzler
Gerüben yürür idi göğüzler
17. Her birisi semiz ü kuvvetli
İçi vü taşı yağlı ve etli
18. Niçin oldu bulara erzânî
Bize bildir şu tâc-ı sultânî
19. Yok mudur gökte bizim yıldızımız
Ki olmadı yeryüzünde boynuzumuz
20. Bâr-keşlikte çün biziz fâik
Boynuza niçin olmadık lâıyk
21. Böyle verdi cevâb pîr eşek
Ki ey belâ bendine esîr eşek
22. Bu işin aslına işit illet
Anla aklında yok ise killet
23. Ki öküzü yaradıcak Hallâk
Sebeb-i rızık kıldı ol Rezzâk

-
12. Bunların başındaki tac neden, bizim bu yoksulluğumuz ve ihtiyacımız neden?
 13. Dedi ki, bu problemimizi ancak çok akıllı falan eşek çözer.
 14. O yüce eşiğin huzuruna bu miskin eşek vardı, yere yüz sürdü ve dedi ki, ey önderimiz:
 15. Sen eşeklerin içinde çok olgun, akıllı, bilge, işini bilen ve erdemli birisisin.
 16. Bugün otlakta öküzler gördüm. Göğüslerini gererek yürüyorlardı.
 17. Her birisi semiz ve kuvvetli, içi dışı yağlı ve etli.
 18. Niçin bunlara lâıyk görüldü şu sultan tacı (boynuz), bize söyle.
 19. Bizim gökte talih yıldızımız yok mudur ki, yeryüzünde boynuzumuz olmadı.
 20. Yük çekmekte madem biz onlardan üstünüz, boynuza niye layık görülmedik?
 21. Bilge eşek şöyle cevap verdi: Ey bela başına tutsak eşek!
 22. İyi dinle de bu işin sebebini anla, tabii eğer aklında noksanlık yoksa.
 23. Yarattıcı Allah tealâ, öküzü yarattığında, her canlının rızıkını veren o yaratıcı, onu insanlara rızık vasıtası kıldı.

24. Dün ü gün arpa buğday işlerler
Onu otlayıp onu dişlerler
25. Çü bular oldu ol azîze sebeb
Verdi ol izzeti bulara Çalab
26. Tac-ı devlet konuldu başlarına
Et ü yağ doldu iç ü taşlarına
27. Döndü yüz derd ile zaîf eşek
Zâr u dil-haste vü nahîf eşek
28. Dedi sehl ola bu işin aslı
Çünkü şerh oldu bâb u faslı
29. Varayın ben de buğday işleyeyin
Onda yaylayıp onda kışlayayın
30. Gezerek gördü bir göğermiş ekin
Sanki tutardı ol ekin ile kîn
31. Aşk ile değdi girdi işlemeğe
Gâh ayaklayu gâh dişlemeğe
32. Yiyerek doydu karnı çağnadı
Yuvalandı vü biraz ağnadı
33. Başladı ırlayıp çığırmağa
Anıp ağır yükün ağırmağa
34. Çıkarır har çün enkerü'l-asvât
Ekin ıssına arz olur arasât
35. Ağaç elinde azm-i râh etti
Tarlasını görücek âh etti

-
24. Gece gündüz arpa buğday işlerler, onu otlayıp dişlerler.
 25. Bunlar o saygın nimetin (ekmeğin) meydana gelmesine sebep olduklarından Tanrı o izzeti, şerefi bunlara verdi.
 26. Saadet tacı başlarına konuldu, içleri dışları et ve yağ ile doldu.
 27. Zayıf eşek, inleyen, gönlü hasta, sıksa eşek, yüz dert ile döndü.
 28. Bu işin aslı kolaydır, diye düşündü, çünkü her konu açıklığa kavuşmuştu.
 29. Gideyim ben de buğday işleyeyim, bütün vaktimi onunla geçireyim.
 30. Gezerken yeşermiş bir ekin gördü. Sanki o ekin ile düşmanlığı vardı.
 31. Aşk ile gitti, işlemeye girişti; çiğnedi dişledi...
 32. Yiyerek karnı doydu, sesler çıkardı, yerlerde yuvarlandı, debelendi.
 33. Başladı bağırıp şarkı söylemeye, taşıdığı ağır yükleri hatırlayıp anırmaya.
 34. Tabii, eşek seslerin en çirkinini çıkardığı için hadise ekin sahibine belli olur.
 35. Elinde sopa seğirtti, tarlasının halini görünce âh etti.

36. Yüreği sovumadı söğmek ile
Ulumadı eşeği döğmek ile
37. Bıçağın çekti kodu ayruğunu
Kesti kulağını vü kuyruğunu
38. Kaçar eşek acıyarak cânı
Dökülüp yaşı yerine kanı
39. Bâtıl isteyi haktan ayrıldım
Boynuz umdum kulaktan ayrıldım

• **Örnek: 3**

Sevgiliye ulaşma yolundaki çekilen acı ve ıstıraplar ile aşkın insanı yüceltmesi ve ona maddi dünyanın ötesinde başka ufuklar açmasını ele alan Fuzulî'nin Leyla ile Mecnun isimli mesnevisi, edebiyatımızda onlarca şair tarafından yazılmış aynı addaki mesnevilerin en ünlüsüdür. Aşağıya aldığımız beyitler, Mecnun'un tuzağa tutulmuş bir ceylanı kurtarmasını dile getiriyor.

Leylâ ile Mecnûn

1. Gördü ki bir avcı dâm kurmuş
Dâmına gazeller yüz urmuş
2. Bir âhû esîr-i dâmı olmuş
Kan yaşı kara gözüne dolmuş
3. Boynu burlu ayağı bağlı
Şehlâ gözü nemli cânı dağlı
4. Ahvâline rahm kıldı Mecnûn
Baktı ona döktü eşk-i gül-gûn
5. Gönlüne katı gelip bu bî-dâd
Yumşak yumşak dedi ki sayyâd

-
36. Yüreğinin ateşi sövmek ile sönmedi. Eşeği dövmek ile yetinmedi.
37. Bıçağını çekti, başka tarafını bıraktı, kulağını ve kuyruğunu kesti.
38. Eşek canı acıyarak, gözyaşı yerine kan dökerek kaçır [ve şöyle der:]
39. Yanlış isteyerek doğrudan ayrıldım. Boynuz umdum, kulaktan oldum. (F. Kadri Timurtaş, *Şeyhî'nin Harnâmesi*'nden)

Örnek: 3

1. (Mecnun) bir avcının tuzak kurduğunu ve tuzağına ceylanların geldiğini gördü.
2. Bir ceylan onun tuzağına tutulmuş ve kara gözüne kanlı yaşlar dolmuş.
3. Boynu kıvrılmış, ayağı bağlı, şehla gözleri nemli, gönlü yaralı.
4. Mecnun onun durumuna acıdı, ona bakıp gül renkli (kanlı) göz yaşları döktü.
5. Bu zulme gönlü dayanamayıp yumuşak yumuşak dedi ki: Ey avcı...

6. Rahm eyle bu müşğ-bû gazâle
Rahm etmez mi kişi bu hâle
7. Sayyâd sakın cefâ yamandır
Bilmezsın mi ki kana kandır
8. Sayyâd mana bağışla kânın
Yandırma cefâ oduna cânın
9. Sayyâd dedi budur maâşım
Açman ayağın giderse başım
10. Katlinde bu saydın etsem ihmâl
Etfâl ü ıyâlime n'olur hâl
11. Mecnûn ona verdi cümle rahtın
Pâk eyledi berkten dırahtın
12. Ol turfe gazâlin açtı bendin
Şâd eyledi cân-ı derd-mendin
13. Yüz sürdü yüzüne kıldı efgân
Göz sürdü gözüne oldu giryân
14. Tenhâ koyma men-i zebûnu
Olğıl mana deşt reh-nûmûnu
15. Gez bir niçe gün benimle hem-râh
İnsân deyip etme menden ikrah
16. Kıldıkta hayâl-i çeşm-i Leylî
Sen ver men-i hasteye tesellî

-
6. Acı şu misk kokan ceylana. İnsan bu hale acımaz mı?
 7. Avcı, dikkat et bak, eziyet çok kötü bir şeydir. Bilmez misin ki kan dökme yine kan döktürür.
 8. Avcı, onun kanını benim için bağışla da canını cefa oduna yakma.
 9. Avcı dedi ki. Benim geçimim budur. Başımı kesseler de açmam ayağımı.
 10. Bu avı öldürmekten vazgeçersen çoluk çocuğumun hali ne olur!
 11. (Bu söz üzerine) Mecnun elindeki her şeyi ona verdi. Beden ağacını yapraklardan temizledi (elbiselerini bile verdi de kendisi çıplak kaldı.).
 12. O güzel ceylanın bağıını çözdü de dertli gönlünü mutlandırdı.
 13. Yüzünü yüzüne sürüp inledi. Gözünü gözüne sürüp ağladı.
 14. (Mecnun şöyle dedi:) Ben acizi yalnız bırakma. Bana çölde rehber ol.
 15. Bir müddet yoldaş olup da benimle dolaş. İnsanıym diye benden kaçma.
 16. Leyla'nın güzel gözünü hayal ettiğimde ben hastaya (o güzel gözlerinle) sen teselli ver.

• **Örnek:4**

Aşağıdaki beyitler Nabi'nin oğlu için mesnevi nazım biçimiyle yazmış olduğu Hayriyye adlı manzum nasihatnâmesinden alınmıştır.

1. İlme sa'y eylememekten hazer et
İlm ü sa'y ikisi birdir nazar et
2. Bulamaz ilm bilâ sa'y vücûd
Biri gitse biri olur nâbûd
3. Dahi emr eyledi ol sâhib-i ilm
Mehdden lahde dek ol tâlib-i ilm
4. İlm bir lücce-i bî-sâhildir
Onda âlim geçinen câhildir
5. Cehle Hak mevt dedi ilme hayât
Olma hem-hâl-i gümrâh-ı emvât
6. Bilmek elbette değil mi ahsen
Sorsalar ben onu bilmem demeden
7. Etme âr öğren oku ehlinden
Her şeyin ilmi güzel cehlinden
8. Cehldir âdeme zindân-ı belâ
Ki düşenler göremez rû-yı rehâ
9. Olmaya ilm kadar emr-i bülend
İlimden görmedi hiç kimse gezend
10. Ger reâyâ vü gerek sâhib-i tâc
Lâ-büd olur ulemâya muhtâc

Örnek: 4

1. İlim elde etmeye çalışmamaktan sakın. İlim ve çalışmak, dikkat et, bunların ikisi birdir.
2. Çalışmadan ilim ortaya çıkmaz. Biri olmazsa diğeri de olmaz.
3. İlim sahibi o zat (Hz. Muhammed) emretti. "Beşikten mezara kadar ilim iste, bunun için çalış."
4. İlim, sahili olmayan bir büyük deryadır. Onda alim geçinen, ben bilirim diyen aslında cahildir.
5. Hak (Yüce Allah), cehalete ölüm, ilme hayat adını verdi. O halde ölümlerle birlikte olma.
6. Sordukları şeyi bilmem demekten, o şeyi bilmek daha iyi değil mi?
7. Utanma, ehlinden (ilgili ilmi onu bilenlerden) öğren, oku. Her şeyin ilmi, o şeyi bilmemekten güzeldir.
8. Cehalet, insana belâ zindanıdır. O zindana düşenler bir daha rahat yüzü görmezler.
9. İlim kadar yüksek bir iş yoktur. İlim sahibi olmaktan hiç kimse zarar görmedi.
10. Gerek sıradan halk olsun gerekse tac sahibi olanlar (devleti idare edenler) olsun, muhakkak alimlere muhtac olurlar.

DÖRT MISRALI NAZIM BİÇİMLERİ

RÜBAİ¹⁶

I.

Rûbai kelimesinin asıl anlamı dörtlü, dört harfli demektir. Bir edebiyat terimi olarak özel vezinlerle yazılan dört mısralık nazım biçiminin adıdır. İran edebiyatında doğmuş ve Türk edebiyatına da bu yoldan girmiştir. Arap edebiyatında kullanılan *ed-dübiyî* (dübeyt) şekli ile arasında benzerlik bulunmakla birlikte ikisi birbirinden ayrı şekillerdir.

Kafiye düzeni a a x a şeklindedir (Bu şekliyle iki beyitlik nazım hatırlatır.). Bunun yanı sıra kıt'a şeklinde, yani x a x a şeklinde kafiyelenen rubâîler ve a a a a şeklinde bütün mısraları kafiyeli rubailer de vardır. Bütün mısraları kafiyeli olanlara *rubâî-i musarra* veya *terâne* adı verilir.

Rûbai kendisine özel vezinlerle yazılır. Aslında rûbaiyi nazım ve kıtadan ayıran temel özellik de budur. Bu vezinlerin sayısı 24'e kadar ulaşır. Bunlardan "Mef'ûlü" ile başlayan 12 kalıba Ahreb ve "Mef'ûlün" ile başlayan 12 kalıba da "Ahrem" denilmiştir. Türk şairlerinin aruzun bütün vezinlerini kullanmadıkları ve bir seçmeye tabi tuttukları bilinmektedir. Rûbai yazımında da aynı durum olmuştur. Ahrem kalıplarının Türk şairlerince tutulmaması, bu kalıpta açık hece sayısının az olmasının güçlüğüne, ayrıca ahreb kalıplarının daha ahenkli olmasına bağlanır.

¹⁶ Tehânevî, *Keşşâfı Istılâhâtı'l-Filnûn*, c.2, s. 228; Mecdi Vehbe-Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemü'l-Mustalâhâtı'l-Arabiyye fî'l-Luga ve'l-Edeb*, s. 170, 174, 270; Ahmed Haşimî, *Mîzânü'z-Zelâle fî Sinââtı'l-Arab*, s. 140; Şemseddin b. Muhammed b. Kays er Râzî, *el-Mu'cem fî Meâyiri Eş'âri'l-Acem*, s. 417; Celâleddin Hümâî, *Fünûn-ı Belâgat ve Sinâdt-ı Edebî*, s. 151, 154; Ali Şîr Nevâyî, *Mîzânü'l-Evzân*, s. 90; Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri-Istılâhât-ı Edebiyye*, s. 118; Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lugatı*, 126; İsmail Habib, *Edebiyat Bilgileri*, s. 126; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 75; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, s. 207; H. Erdoğan Cengiz "Divan Şiirinde Musammâtlar" *Türk Şiiri Özel Sayısı II*, s. 416; H. Masse, "Rûbai" *İA*, c. 9, s. 761; Sebahat Deniz, "Dübeyt (Dübeyt) Hakkında" *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, c.14, s. 77.

II.

Rübainin en önemli özelliği vezinde görülür. Kendisine özel vezinlerle yazılması yanı sıra her mısra da ayrı bir vezin kullanılabilir. Yalnız burada vezin değişikliği Ahrem veya Ahreb kalıplarının kendi içinde olmalıdır. Bir mısrasını ahrem diğeri ahreb kalıbı ile rübai yazılmaz.

Türk şairleri tarafından en fazla kullanılan rübai vezinleri şunlardır:

Ahreb kalıpları

1. Meʿûlü mefâ'ilü mefâ'ilün fâ'
2. Meʿûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûl
3. Meʿûlü mefâ'ilün mefâ'ilün fâ'
4. Meʿûlü Mefâ'ilün Mefâ'ilü Fe'ûl
5. Meʿûlü Mefâ'ilün Meʿûlün Fâ'
6. Meʿûlü mefâ'ilün meʿûlü feûl

Ahrem kalıpları

1. Meʿûlün Fâ'ilün Mefâ'ilün Fâ'
2. Meʿûlün Fâ'ilün Mefâ'ilü Fe'ûl

Bunlar içinde ahrem olanları çok az kullanılmıştır.

Rübai kısa bir nazım biçimidir. Bu kısa hacme genellikle düşünce ağırlıklı sözler sığdırılır. Rübaide aşk ve hayal ağırlıklı söyleyişler bulunmakla birlikte gazelde gördüğümüz gibi, söyleyiş şekli, üslup ve söz sanatları kaygısı ifade edilmek istenilen anlamın önüne geçmez. Rübai, bir düşünceyi dört mısraya sığdırır. Genellikle ilk üç mısra dile getirilmek istenilen düşüncenin hazırlığı, son mısra ise bunun etkileyici bir şekilde sunumunun yapıldığı, bir tür ana fikrin verildiği mısradır.

Rübailerde genellikle mahlas bulunmaz. Bir şairin yazmış olduğu rübai sayısı fazla ise bunlar divanlarda gazel gibi kafiyelerinin son harflerine göre sıralanırlar.

Rübai aslında geleneğin belirlediği şartlar çevresinde yazılmakla birlikte, şairin şahsiyeti, düşünce derinliği hakkında fikir edinmemizi sağlayacak bir zemindir.

III

Arap edebiyatında dört mısralı nazım şekillerinin kullanıldığı bilinmektedir. Bunlardan birinci, ikinci ve dördüncü mısraların birbiriyle kafiyeli olanlarına *rübâiyye* adı verilmiştir. Ebu Nüvâs'ın şiirlerinde, özellikle hamriyyât

(içkiye dair) ve aşk konulu olanlarında bu şekil görülür. Fars edebiyatından alınan vezinlerle yazılan, mısraları aynı vezin ve kafiyeyi takip edenlerine de *ed-dübiyât* adı verilir. Bazı kaynaklarda bestelenmiş olmasının şart koşulmaması aslında bunların genellikle bestelenen şiirlerden olduğunu da göstermektedir. Ed-Dübiyât, *fünûm-ı seb'a* olarak başta edebiyat tarihçileri daha sonra da onlara uyan aruz ilmiyle uğraşan alimleri tarafından kullanılan tasnifteki yedi fenden (veya: kıt'alardan oluşan yedi nazım biçiminden) birisidir. Bilinen bahirlerin dışındaki vezinlerle, her hangi bir konuda yazılan örnekleri vardır. a x x a şeklinde kafiyeleneni *er-rûbâi el-muarrec* adıyla anılır. Kafiyeleri cinaslı kelimelerden oluşanları da vardır.

Ali Şîr Nevâyî'nin dübeytî ve terâneyi rûbai ile aynı olduğunu söylemesi onun dönemde aralarında bir fark görülmediğine işaret eder.

Rûbai bilinen şekliyle İran edebiyatında doğan bir nazım biçimidir. Nasıl ortaya çıktığına dair; Türk şiirindeki dörtlüklerden veya eski İran nazım biçimi olan fehleviye adlı dörtlüklerden doğduğu, Rudekî (ö. 941) isimli meşhur İran şairinin bir çocuğun oyun esnasında ağzından dökülen bir cümlelinin ahengini kalıba dökmesi ve bu yeni şekle genç çocukların sözlerinden çıktığı için de *terâne* adını verdiği şeklinde farklı görüşler vardır. Rûbai, Rûdekî'nin şiirlerinde görülmüş, Selçuklular zamanında İran edebiyatında gelişmiştir. Ebu Said (ö. 1049), Efdaleddin Kâşânî ve özellikle Ömer Hayyam (ö. 1136) bu nazım biçimiyle ünlenen şairlerin önemlilerindendir.

Baba Tahir Hemedânî'ye nispet edilen ve Lor lehçesi ile yazılan dübeytîler ile bu dil ve mahallî Farsça ile yazılan bütün şiirler eski edebiyatçılar tarafından "*fehleviyyât-pehleviyyât*" olarak adlandırılmışlardır. H. 9. asırda Muiniddin Abbase adlı bir şair anlamları birbirleriyle bağlantılı olan peşpeşe birkaç rûbairi sıralayarak farklı bir şekil ortaya koymuştur. Buna da *dübeytîhâ-yı peyveste*, bazen de *rûbâiyyât-ı mütevâlî*, *terâne*, *çehâr-mısrâi* ve *çehâr-pâre* adları verilmiştir.

İran edebiyatında rûbaiye *çehârgânî* ve *çehâr-beytî* adı da verilmiştir. Bazı İran edebiyatı kaynaklarında bestelenmemiş olanlarına *dübeyt-dübeytî* dendiği görülür. Bu takdirde dört mısralı ve özel vezinli bu şiirlerin genel adı rûbai, bunların bestelenmişleri *terâne*, bestelenmemiş olanları ise *dübeytî* adını almış olur. Fakat bu konuda bir netlik yoktur. Rûbai ile dübeytî şeklini birbirinden ayıranlar dübeytînin rûbai vezinleri dışında yazıldığını da söylerler. Rûbai vezni dışındaki vezinlerle yazılan iki beyitlik şiir örneklerinin rûbaiden daha öncelere uzanması rûbainin dübeytiden ayrı ve ondan türemiş bir şekil olduğunu göstermektedir. Türk edebiya-

tında da rûbai vezinleri dışında vezinlerle yazılan aa xa şeklinde kafiye, iki beyitli şiir parçalarının dübeyt olarak adlandırılması da bu İran edebiyatı kaynaklarında verilen bilgi ile aynı yöndedir. (bkz. Nazım)

Eski Türk şiiri dörtlüklere alışkın olduğu için rûbai, Türk şairlerine de benimsenmiştir. Rûbainin ilk örneklerini 12. yy.a kadar indiren araştırmacılar varsa da bu görüş örneklendirilememiştir. Mevlana'nın (ö. 1273) rûbaileri ise Farsça yazılmış olduğu için bu bağlamda değerlendirilmemelidir. (Türk şairleri üzerinde etkili olmuş olması bunların Türk edebiyatı içinde değerlendirilmesini gerektirmez. Zira aynı gerekçe Şehnâme için de geçerlidir.)

16. yy. da Lamiî'nin (ö. 1531-32), Camî'den (ö. 1492) çevirmiş olduğu Nefahâtü'l-Üns isimli eserinde rûbailer de bulunmaktadır. Fuzulî'nin (ö. 1556) divanında 80'e yakın rûbai vardır. Bunlardan bir kısmı farklı şekilde kafiyeleşmiştir. Ruhi-i Bağdâdî de (ö. 1605-06) 30 yakın rûbai yazmıştır.

17.yy.da Türk edebiyatında en fazla rûbai yazan şairimiz Azmizade Hale-tî'dir (ö.1631). Bine yakın rûbai yazmıştır. Daha sonraki dönemde Nedim (ö. 1730) onun hakkında:

Mesnevi tarzını geçmiştir Atâyî cümlesin

Hâletî evc-i rûbâide uçar ankâ gibi

demektedir. Bu dönemde Şeyhülislam Yahya'nın (ö. 1644) rûbai vezniyle gazel yazmış olduğunu da görüyoruz.

18. yy.da Nabi (ö. 1712) 150, Şeyh Gâlib (ö. 1798-99) 63 civarında rûbai yazmıştır. Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın da (ö. 1780) çoğu her mısrası kafiye, 80'den fazla rûbaisi vardır. Bunların dışında da rûbai yazan şairlerimiz bulunmaktadır.

Batı edebiyatına yöneldikten sonra Türk edebiyatçılarının rûbaiyle ilgilenmeleri daha ziyade -çevirilerinin de yapıldığı- Ömer Hayyam üzerinden olmuştur. Yeni Türk edebiyatında Yahya Kemal'in (ö. 1958) rûbaileri meşhurdur.

ÖRNEKLER

Örnek: 1-2

Aşağıdaki rûbailerin ilkinin mısralarının vezinleri sırasıyla Mef'ûlü me-fâ'ilü mefâ'ilün fâ' / Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ül / Mef'ûlü mefâ'ilün mefâ'ilü fe'ül / Mef'ûlü mefâ'ilün mefâ'ilü fe'ül şeklindedir. İkinci dörtlüğün mısralarının vezinleri yine sırasıyla Mef'ûlü mefâ'ilün mefâ'ilün fâ' / Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilün fâ' / Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilün fâ' / Mef'ûlü

mefâilün mefâilün fâ' şeklindedir. Her iki rûbainin de mısraları birbirleriyle kafiyelidir.

Ey fâ'ide-i ilmine âlem muhtâc
Hâk-i kademin ehl-i hüner başına tâc
Her kimde ki gördü himmetin sû'-i mizâc
Ol sû-i mizâce lutf ile kıldı ilâc (Fuzulî)

Gördüm seni elden ihtiyârım gitti
Baktım kadine sabr u karârım gitti
Hâk oldum il her yana gubârım gitti
El-kıssa kapında i'tibârım gitti (Fuzulî)

Örnek: 3

Haletî'nin rûbaisinin kafiye düzeni Fuzulî'nin yukarıdaki rûbailerinden farklıdır. Üçüncü mısra dışındaki mısralar kendi aralarında kafiyelidir. Vezin bakımından da durum şudur: 1, 2 ve 4. mısralar Mef'ûlû mefâilün mefâilü feûl, 3. mısrası ise Mef'ûlû mefâilün mefâilün fâ' vezinlerindedir.

Esrârını dil zamân zamân söyler imiş
Hengâme-i gamda dâstân söyler imiş
Aşk ehli olup da mihnet-i hicrâne
Ben sabr iderin diyen yalan söyler imiş (Azmizade Haletî)

• Örnek: 4

Aşağıdaki rûbainin kafiye düzeni de bir önceki örnek gibidir. Vezni Mef'ûlû mefâilû mefâilün fâ' şeklindedir.

Sinemde yanar nâr-ı tecellâdır bu
Tekrîm olunan âdem-i ma'nâdır bu

Örnek: 1-2

Ey seni bilmeye bütün alemin muhtaç olduğu! Ayağın toprağı hüner ve bilgi sahiplerinin başına taçtır. Himmetin bir kimsede kötü huy gördü ise bunu yumuşaklık ve güzellik ile tedavi etti. Seni görünce ihtiyarım (irademe hakimiyetim, seçme yeteneğim) gitti. Boyuna bakınca sabrım kararım gitti. Toprak oldum ve tozum toprağım her yere dağıldı. Kısacası senin kapında benim itibarım gitti.

Örnek: 3

Gönül sakladığı sırları zaman zaman söyler imiş. Üzüntülü zamanlarında destan gibi söylemiş. Aşk olup da ayrılığın ıstırabına ben sabrederim, diyen yalan söyler imiş.

Örnek: 4

Bu, sinemde yanan (Musa peygamber kıssasındaki gibi) tecelli ateşidir. Bu, ululanan mana insanıdır. Bunun anlaşılmasında akıl üstadı Eflatun dahi aciz kahr. Bu gönül adında parlak bir nüktedir.

Fethinde Felâtûn-ı hîred âcizdir

Dil nâmına bir nûkte-i garrâdır bu (Esrar Dede)

• **Örnek: 5**

Nef'î'nin aşağıdaki rübaisinin üçüncü mısrası Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûl diğer mısraları ise Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilün fâ' şeklindedir. Kafiye düzeni de önceki iki rubai gibi aaxa şeklindedir.

Yâ Rab dilimi sehv ü hatâdan sakla

Endîşemi tezvîr ü riyâdan sakla

Bastım reh-i vâdî-i rübâîye kadem

Ta'n-ı har-ı nâdân-ı dü-pâdan sakla (Nef'î)

Örnek: 5

Yâ Rab! Dilimi yanılmadan, yanlış yapmadan koru. Düşüncemi saptırmadan ve iki yüzlülükten koru. Rûbai vadisine giden yola ayak bastım. Beni iki ayaklı cahil eşeğin kınamasından koru.

TUYUG¹⁷

I.

Şarkı söyleme, övme, kapalı söz anlamlarına gelen ve Türkçe bir kelime olan *tuyug*, edebiyat terimi olarak dört mısralı bir nazım biçiminin adıdır. Eski Türk şiirinin dörtlüklerinden doğmuştur.

Kafiyelenişi rübainin genel çizgisini izler tarzda a a x a şeklindedir. Bunun dışında x a x a şeklinde, yani kıta şeklinde kafiyeli olanları da vardır. Tuyuğun özelliklerinden birisi de kafiyeleri cinaslı olanlarına sıkça rastlanmasıdır. Fakat kafiyelerin cinaslı olması genel bir kural değildir, dolayısıyla bu hususun tanımına dahil edilmesi doğru değildir. İlk mısrası, hatta bütün mısraları cinassız tuyuğlar da çoktur.

Tuyuğ, Fâilâtün fâilâtün fâilün vezniyle yazılır. Bunun dışındaki vezinlerle de yazılan az sayıda tuyuğ örneği vardır.

Bu nazım biçimi daha çok Azeri ve Çağatay edebiyatlarında görülür. Dolayısıyla Osmanlı dönemi Türk edebiyatı içinde tuyuğ nazım biçimi istisnai bir durum olarak görülmelidir.

II.

Konuyla ilgili araştırma yapanlara göre; Oğuz Türklerinin Azerbeycan, Doğu Anadolu ve Irak'a yerleşmeleriyle edebiyatlarında kullanılan dört mısralık halk şiirlerinin bu bölgede Fehleviyat denilen ve aruzla yazılan, bestelenip söylenen rübailerden etkilenmesiyle tuyuğ şekli ortaya çıkmıştır. Böylece Türk şairleri öteden beri kullandıkları toyuk, koşuk ve mani şeklini aruzla söylemişlerdir. Maninin cinaslı kafiyelerine tuyugda da sıkça rastlanması ve 11'li hece veznini andıran kısa Fâilâtün fâilâtün fâilün vezninin kullanılması bu görüşü güçlendirmektedir.

¹⁷ Ali Şîr Nevâyî, *Mizânü'l-Evzân*, s. 115; İsmail Habib, *Edebiyat Bilgileri*, s. 130; Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, s. 213; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 80; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, s. 211; H. Erdoğan Cengiz "Divan Şiirinde Musammatlar" *Türk Şiiri Özel Sayısı II*, s. 421.

Ali Şîr Nevaî, Mizânü'l-Evzân isimli eserinde “Türk ulusu bilhassa Çağatay halkı arasında yaygın olan ve meclislerde söyledikleri şarkıları yazdıkları o vezinlerden birisi tuyuğ’dur ki iki beyitten ibarettir. Ve tecnis yapılmasına gayret ederler. Ve o vezin Remel-i müseddes-i mahzuf’tur. [Fâilâtün fâilâtün fâilün]” demektedir. Babür Şah’ın Aruz risalesinde söyledikleri de bu doğrultudadır.

III.

Tuyuğ, Çağatay ve Azeri sahalarında daha fazla kullanılmıştır. Anadolu sahasında ilk örneklerini Kadı Burhaneddin (ö. 1399) ve Seyyid Nesimî’de (ö. 1404) görüyoruz. Bu iki şair Azeri Türkçesiyle şiir söylemiş olmakla birlikte coğrafi olarak ilgi sahamıza girmektedir. Kayseri civarında yaşamış, alim bir devlet adamı olan Kadı Burhaneddin, aynı zamanda çok duygulu bir şairdir. Divanında 100’den fazla tuyuğ vardır. Cinaslı olanlar dikkat çekecek sayıdadır. Hurufî inancına sahip Nesimî’nin de 350’den fazla tuyuğu vardır. Bunların çoğu cinassızdır. Cinaslı tuyuğlar daha çok Azeri ve Çağatay sahalarında görülür.

Çağatay edebiyatında tuyuğ yazan ünlü şairler arasında XV.yy.da Lütî ve Nevâyî yer alır. XVI. yy.da Babür Şah, Çağatay edebiyatında tuyuğ yazan şairlerdendir.

Anadolu sahasında XV yy.da İvazpaşa Atâî tuyuğ yazmıştır. XVI. yy.da Misalî, XVII. yy.da Muhitî gibi hurufî şairlerince de kullanılmıştır. Fakat daha sonraki dönemlerde tuyuğa rastlanılmaz. Son iki şairin aynı dünya görüşüne sahip olmaları dolayısıyla Nesimî’yi izleyerek tuyuğu kullandıkları düşünülebilir.

Divan şairleri tuyuğa ilgi göstermemişlerdir. Hatta Sehî Bey, tuyuğ kelimesini olumsuz bir anlamda kullanmıştır:

Bûlbûl sadâsı gibi şi’r-i Sehî güzeldir

Eş’âr-ı gayrlar hep ona göre tuyuğdur

Divan şairlerinin tuyuğa rağbet etmemesinin onun Halk edebiyatıyla olan ilişkisi dolayısıyla olduğu düşünülebilir.

ÖRNEKLER:

Örnek: 1

Aşağıdaki örnek, tuyuğun en fazla kullanılan vezniyle yazılmıştır. Birinci, ikinci ve dördüncü mısraları birbiriyle kafiyelidir.

Dilberin işi itâb u nâz olur
 Çeşmi câdû gamzesi gammâz olur
 Ey gönül sabr et tahammül kıl ona
 Yâra erişmek işi az az olur (Kadı Burhaneddin)

• **Örnek: 2**

Aşağıdaki tuyuğun kafiye düzeni yukarıdaki örnekten farklıdır. Görüldüğü gibi her mısra birbiriyle kafiyelidir.

Dalmışam şol bahre kim pâyânı yok
 Batmışam şol gence kim hüsrânı yok
 Bulmuşam şol bedri kim noksânı yok
 Girmişem ol şehre kim vîrânı yok (Seyyid Nesimî)

• **Örnek: 3**

Nesimî aşağıdaki tuyuğunun birinci ve üçüncü mısralarında cinaslı kelimeleri kafiye yapmıştır.

İşkın oduna gönül pervânedir
 Tâkatim yoh bilmezem pervâ nedir
 Fursat olunca gönül sen yanadır
 Âşkın âyîni budur ya nedir (Seyyid Nesimî)

• **Örnek: 4**

Anadolu sahasında tuyuğ yazan nadir şairlerden olan Atayî'nin aşağıdaki tuyuğunda birinci, ikinci ve dördüncü mısralar kafiyelidir.

Gönlüm oldu aşkının âvâresi
 Gamzenin gitmez gönülden yâresi

Örnek: 1

Dilberin işi azarlama ve nazdır. Gözü cadı, sihirbaz gamzesi fitneler koparandır. Ey gönül, sabr et, ona tahammül et. Sevgiliye kavuşma zamanla, yavaş yavaş olur.

Örnek: 2

Uçsuz bucaksız bir denize dalmışım. Tükenemeyecek bir hazineye batmışım. Noksanı olmayan dolunayı bulmuşum. Vîran olmayacak bir şehre girmişim.

Örnek: 3

Gönül aşkının ateşinin etrafındaki pervanedir. Takatim kalmadı, bilmiyorum perva nedir? Fursat olunca gönül sana doğru yönelir. Aşkının adeti budur, ya nedir?

Örnek: 4

Gönlüm onun aşkının avaresi oldu. Gamzenin yarası gönülden gitmez. Derdine derman çok istedim, ama la'î taşını andıran dudaklarından başka çaresi yokmuş.

Derdime çok istedim dermân velî
Yoğ imiş la'linden özge çâresi (İvaz Paşazade Atayî)

Örnek: 5

Aşağıdaki dörtlüğü şeklen tuyuğ olarak kabul etmek mümkündür. Kullanılan vezin ve kafiye kelimelerinin cinaslı oluşu bu dörtlüğün tuyuğ olabileceğini göstermektedir. Bu dörtlük, tuyuğun -ısrarla takip edilen bir nazım biçimi olmamakla birlikte- şairin döneminde etkilerinin halâ sürdürdüğünü gösteren bir örnek olarak kabul edilebilir.

Ey yanağı al ü vey geydiği al
Ala gözlüm etme cân almağa al
Âl ile bir bûsen aldım döstüm
Ger peşîmân oldun ise yine al (Ahmed Paşa)

Örnek: 5

Ey yanağı ve giydiği kırmızı olan. Ala gözlüm, can almak için hileye başvurma. Bir hile ile öpücüğünü aldım, dostum. Pişman olduysan tekrar al.

BENDLERDEN OLUŞAN NAZIM BİÇİMLERİ

(MUSAMMATLAR)

GİRİŞ

I.

Arapça “es-simt” kelimesi (inci, boncuk) dizili iplik anlamındadır.¹⁸ *Musammat* kelimesi, bir edebiyat terimi olarak iki farklı anlama gelir.

a) Mefâîlün mefâîlün / mefâîlün mefâîlün, Müstefîlün müstefîlün / müstefîlün müstefîlün gibi her mısrası iki eşit parçaya bölünerek her beytinden dört mısra çıkan gazel ve kasidelerdir (Bunlara musammat kaside ve musammat gazel adı verilir. Örnekleri kaside ve gazel konularında verilmiştir.). Bu dörtlükler genellikle ikinci beytinden itibaren iç kafiye bulundurmakla birlikte bu değişmeyen bir kural değildir.

b) Aynı vezinde üç ve daha fazla mısralı değişik sayıdaki bendlerden oluşan nazım şekillerinin genel adıdır. Bu nazım şekilleri; üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz, on mısralı bendlerden oluşan biçimler ile ayrıca terkîb-i bend, tercî-i benddir. Şairler son bendde mahlaslarını söylerler. Bendlerin son mısraları kafiye ile birbirlerine bağlıdır, dolayısıyla bendler de bu son mısralar ile birbirlerine bağlanarak bir bütünlük gösterirler. Çok değişik konularda yazılan bu musammatlarda bendler arasında konu birliği gözetilir.

II.

Arap edebiyatının, sonraki dönemlerinde “müvellidîn” şairlerince beytin aruz cüzlerinin sonlarının beytin kafiye harfi dışında birbirleriyle kafiyeli olma-

¹⁸ Mütercim Asım, *Kamus Tercümesi*, c. 3, s. 72; Tehânevî, *Keşşâfı Istılâhâtı'l-Fünûn*, c.3, s. 370; Mecdi Vehbe-Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemî'l-Mustalâhâtı'l-Arabîyye fî'l-Luga ve'l-Edeb*, s. 365; Ahmed Haşimî, *Mizânü'z-Zeheb fî Sınâati'l-Arab*, s. 123; H. Abdülcelil Yusuf, *Müstaki's-Şi'ri'l-Arabî, el-cüzil's-sânî*, 1989, s. 31; Celâleddin Hümâî, *Fünûn-ı Belâgat ve Sınâat-ı Edebî*, s. 172; Mehmet Rifât, *Mecâmiü'l-Edeb*, s. 263; Muallim Naci, *Istılâhât-ı Edebîyye-Edebiyat Terimleri*, s. 115; İsmail Habib, *Edebiyat Bilgileri*, s. 125; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 84; H. Erdoğan Cengiz, “Divan Şiirinde Musammatlar” *Türk Şiiri Özel Sayısı II*, s. 291.

rına *tesmât* denmiştir. *Musammat* ise yukarıdaki tanımdan bağımsız olarak şairin musarra bir beyit yazması, daha sonra bu beyitle kafiyeli olmayan dört mısra yazması, son olarak da ilk kafiye ile kafiyeli bir mısra yazmasıyla meydana gelir (a a b b b a). Bunun yanısıra a a a a x, b b b b x şeklinde de kafiye-leri aynı vezinde yazılmış ve her bir kıtânın son mısralarının aynı kafiyeyi tekrarlamaıyla manzumenin birliğinin sağlandığı manzumeler de musammat olarak kabul edilir. Bu kıtaların her biri üçten az ondan fazla olmayan mısralardan oluşur ve müselles, murabba, muhammes gibi adlar alırlar.

III.

Musammatlar başlığı altında toplanan nazım şekillerini her zaman için birbirinden makul ve tutarlı bir şekilde ayırmak mümkün olmamakta, bazen aralarında karışıklık meydana gelmektedir. Muâşşer ile terkîb-i bendler arasındaki durumu buna örnek österebiliriz. Ayrıca tasniflerdeki bir diğer karışıklık meydana getiren durum da tahmîs, tesdîs... şekilleridir. Bunlar en sonunda birer tazmîndir. Bundan dolayı bir şairin sadece bir beytinin alınarak bunun başına üç, dört, beş.. beyit ilâvesiyle bendler şeklinde yazılan şiirler aslında birer tazmîndir. Bundan dolayı İran edebiyatında tazmîn bir nazım biçimi olarak değerlendirilerek mısra sayısına göre: murabba tazmîn, muhammes tazmîn, müseddes tazmîn adlarını almaktadır. Hatta terkîb-i bendler de musammatlardan ayrı kabul edilmeyerek, murabba terkîb, muhammes terkîb şeklinde adlandırılmaktadır. Dolayısıyla beş mısralı musammatların aslında sadece muhammesten ibaret olduğu, tahmîs adı verilen şeklin de muhammesin tazmîn yapılan şekli olduğuna dikkat edilmelidir. Aşağıda nazım biçimleri çok az değişiklik dışında bilinen şekliyle verilmiştir. Bununla birlikte musammatların bu denli tefferuatlandırılması konusunda yeniden düşünülmesi yerinde olacaktır.

ÖRNEKLER

• Örnek: I

Esti nesîm-i nev-bahâr / açıldı güller subh-dem

Açsın bizim de gönlümüz / sâkî meded sun câm-ı Cem (Nefî)

Nefî'nin meşhur musammat kasidesinin bu ilk (matla) beytinde, genellikle izlenen yol dışında, iç kafiyenin bulunmadığını görüyoruz.

Örnek: I

Sabah vakti ilkbahar rüzgarı esti ve güller açtı. İçki sunan gîzel, meded! Cem'in içki sunan kadehini sun da bizim gönlümüz açsın.

Örnek: 2

Aşağıdaki örnek dört mısra haline getirildiğinde, yukarıdak örneğin aksine mısraların birbirleriyle kafiyeli olduğu görülüyor.

Ey zâir-i sâhib-nefes / hubb-i sivâdan meyli kes

Dünyede kalmaz hiç kes / Allah bes bâkî heves (Sami Paşa)

- Örnek: 3**

Aşağıdaki beytin ilk üç mısrası kendi arasında kafiyelidir.

Nedir ol hüsn-i nâdîde / nazîrin görmedi dîde

Her etvârı pesendîde / güzelliğe müsellemsin (Mütercim Asım)

Yukarıda verilen örnekler musammat teriminin ilk anlamına göredir. Musammat teriminin ikinci anlamına göre örnekleri ise aşağıdaki bölümün konusunu oluşturmaktadır.

Örnek: 2

Ey nefes alıp veren (bu dünyadaki) yolcu! Allah'tan başka her şeyden muhabbetini kes. Bu dünyada kimse kalmaz. Allah yeter, geri kalan boş hevestir.

Örnek: 3

O nâdîde güzelliği de nedir? Hiçbir göz benzerini görmedi. Her tavrı beğeniye lâayık. (Sen ey sevgili) Güzelliğini herkes kabul eder, bunda şüphe yok.

ÜÇ MISRALI BENDLERDEN OLUŞAN NAZIM BİÇİMİ

MÜSELLES¹⁹

I.

Müselles kelimesinin asıl anlamı üçleme, üç köşeli olan şey demektir. Bir edebiyat terimi olarak her bendi üçer mısradan oluşan nazım biçiminin adıdır. (Edebiyat terimi olarak, bunun yanısıra ilk lafızlarının alınarak birleştirilmesinden dördüncü bir mısra çıkan üç mısralık manzume, anlamı da vardır.) İlk bendin her üç mısrası birbiriyle kafiyelidir. Diğer bendlerde ise ilk iki mısrası birbiriyle, son mısrası ilk bendle kafiyelidir. Bendin son mısrası aynen tekrarlanırsa *müselles-i mütekerrir*, tekrarlanmazsa *müselles-i müzdevic* adını alır.

Müsellesin kafiye düzeni şu şekildedir (Büyük harfler tekrarlanan mısraları gösteriyor.):

a) Müselles-i mütekerrir: aaA, bbA, cca

b) Müselles-i müzdevic: aaa, bba, cca

II.

Türk edebiyatında müselles genellikle adı anılan, fakat yaygınlık kazanmadığı için örneği verilmeyen bir nazım biçimidir. Aşağıdaki şiir H. Erdoğan Cengiz tarafından verilen ilk müselles örneğidir. Daha sonra Musa Kazım Paşa'ya (ö. 1889) ait birisi hece diğeri aruzla yazılmış iki örnek daha yayımlanmıştır Bunlar aruzla yazılan aşağıdaki örnek gibi Hz. Ali medhindedir. Bu örnekler incelendiğinde iç kafiye bulundur-

¹⁹ Mütercim Asım, *Kanus Tercümesi*, c. 1, s. 641; Tehânevî, *Keşşâfu Istılâhâtı'l-Fünûn*, c. 1, s. 236; Mecdi Vehbe-Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemil'l-Mustalâhâtı'l-Arabîyye fi'l-Luga ve'l-Edeb*, s. 367; H. Abdülcilil Yusuf, *Müsiki's-Şi'ri'l-Arabî, el-cizü's-sânî*, s. 33; Muallim Naci, *Istılâhât-ı Edebiyye-Edebiyat Terimleri*, s. 119; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 75; H. Erdoğan Cengiz, "Divan Şiirinde Musammatlar", *Türk Şiiri Özel Sayısı II*, s. 293 (H. Erdoğan Cengiz'den sonra biri hece iki örnek daha neşredilmiştir. bkz. Muvaffak Eflatun, "Müselles ve Musa Kazım Paşa'nın İki Müsellesi", *Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı.29, s. 89. (Musa Kazım Paşa'nın üç müsellesinin olduğu bilinmektedir.).

dukları ve aruzla yazılanların her mısrasının iki eşit parçaya bölünerek her bendden altı mısra çıktığı ve bu şekliyle müseddesi hatırlattığı görülmüştür. Enderî isimli (ö. 1936) şairin 14'lü hece vezniyle yazılmış ve müselles başlığı altında verilen şiiri de yine Hz. Ali'nin övgüsüne dairdir. Aslında bu örnekleri muhteva ve üslûp bakımından Divan şiirinden ziyade Tasavvufî halk (Tekke) şiiri örnekleridir. Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz şairlerin dışında Manevî Şeyh Mustafa b. Alâaddin Ali (ö. 1702), Haşim Baba Bandarmalızade Mustafa Üsküdarî Celvetî (ö. 1782), İzzet Benlizade Beğlikçizade Mehmed Bey (ö. 1809), Sabri Seyyid Mustafa Halvetî (ö. 1821), Hulusi Ömer Aydınî (ö. 1879) tarafından yazılan birer müselles, Raci Veliyyüddin (ö. 1851) tarafından da üç müselles yazıldığı bu şairlerin Milli Kütüphanedeki yazma eserlerinden anlaşılmaktadır. Bu şairlere bakıldığında müselles nazım biçiminin sonraki dönemlerde daha yaygınlaştığı ve bu şairlerin çoğunun tekke şiiri çerçevesinde şiir yazan şairler olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Halk edebiyatı ile Divan edebiyatı arasındaki karşılıklı etkileşimi gösteren bu örnekleri aslında, üç mısralı şiirlerin ve aruzla yazılan musammat nazım şekillerinin yaygın olduğu Halk şiiri örnekleri olarak kabul etmek daha yerinde olur.

III.

Arap edebiyatında *müselles*, aynı vezin ve kafiyede üçer mısralık bendlerden oluşan şiirlere denir. İran edebiyatında özellikle Şiraz edebiyat çevresinde şairin iki dil ve bir mahalli söyleyişten faydalanarak yazdıkları şiirlere de *müssellasât* adı verildiği görülmektedir.

ÖRNEK

Aşağıdaki örnekte iç kafiyei göstermek için / işareti konulmuştur.

İstimdâd ez Hazret-i Haydar Kerremallâhu Vechehî

1. Ey fâtih-i Hayber Alî / v'ey melce'-i ahkar Ali
Kerrâr hem Hayder Alî / mevlâ-yı her kanber Ali
Ey sâkî-i Kevser Alî / dâmâd-ı Peygamber Alî

Hazret-i Ali'den (Allah onun yüzünü aydın etsin) Yardım Dilenme

1. Ey Hayber kalesinin fatihi Ali! Ey aşağılanıp horlananın sığınağı Ali! Hem tekrar tekrar düşmana hücum eden hem arslan gibi olan Ali! Her Kanberin efendisi olan Ali! Ey (kıyamet gününde) Kevser (havuzunun) sâkisi Ali! Ey peygamber damadı Ali!

2. Sen derd-i dil dermânısın / dil-mürdegânın cânısın
Âşıkların îmânısın / hem mülk-i dîn hâkânısın
Ey sâkı-i Kevser Alî / dâmâd-ı Peygamber Alî
3. Ol dem ki cem' ola usât / senden olur fevz ü necât
Eyle atâ mâû'l-hayât / hayy et beni ba'de'l-memât
Ey sâkı-i Kevser Alî / dâmâd-ı Peygamber Alî
4. Ey şehir-i yâr-ı evliyâ / v'ey mahrem-i fahrü'n-nisâ
Sıhr-ı Habîb-i Kibriyâ / Şîr-i Hudâ Şîr-i Hüdâ
Ey sâkı-i Kevser Alî / dâmâd-ı Peygamber Alî
5. Oldum yine nefse esîr / ahvâlîme sensin habîr
Âsîlere lutfun kesîr / Leylâya sen ol dest-gîr
Ey sâkı-i Kevser Alî / dâmâd-ı Peygamber Alî (Leylâ Hanım)

-
2. Sen gönül derdinin dermanısın, gönül ölü olanların canısın. Aşıkların imanı hem de din mülkünün hükümdarısın. Ey Kevser sâkisi Alî! Ey peygamber damadı Alî!
 3. Asilerin, günahkârların toplandığı o zaman selamet ve kurtuluş sendendir. Âb-ı hayat ihsan et, beni ölümden sonraki o kıyamet zamanında bana can (şefaât) ver. Ey Kevser sâkisi Alî! Ey peygamber damadı Alî!
 4. Ey evliyanın şehriyari! Ey kadınların övüncü (Hz. Fatıma'nın) mahremi, hanımı! Peygamberimizin akrabası, Allah'ın arslanı, Allah'ın arslanı! Ey Kevser sâkisi Alî! Ey peygamber damadı Alî!
 5. Yine nefsimin esiri oldum, sen bütün halimden haberdarsın. Günahkârlara lutfun boldur; o halde Leylâ'nın da elinden tut. Ey Kevser sâkisi Alî! Ey peygamber damadı Alî!

DÖRT MISRALI BENDLERDEN OLUŞAN NAZIM BİÇİMLERİ

A) MURABBA²⁰

I.

Murabba kelimesinin asıl anlamı dörtlü, dört köşeli demektir. Bir edebiyat terimi olarak aynı vezinde dört mısralık bendlerden oluşan nazım biçiminin adıdır. Genellikle ilk bendin her dört mısrası birbiriyle kafiyelidir. Diğer bendlerin ise ilk üç mısrası kendi arasında, son mısrası ilk bendle kafiyelidir. Bendlerin son mısraları aynen tekrarlanıyorsa bu tarz murabbalara, *murabba-ı mütekerrir*, tekrarlanmıyorsa *murabba-ı müzdevic* denir.

Murabbaların kafiye düzeni genellikle şu şekildedir (Büyük harfler tekrarlanan mısraları gösteriyor):

a) Murabba-ı müzdevic: aaaa, bbba, ccca,

b) Murabba-ı mütekerrir: aaaA, bbbA, cccA,

Bununla birlikte bunların dışında kafiye düzenlerine de rastlanır.

Murabbaların bend sayısı genellikle 5-7 bent arasındır. Fakat 4 ve 21 bendlik murabba örneklerine de rastlanmıştır.

Mütekerrir murabbaların bendleri konu bakımından birbirine daha bağlıdır. Murabbaların dili, nispeten sade ve tabii bir söyleyişe sahiptir. Murabba, aşk dışında övgü, yergi, nasihat verici ve öğretici konularda da yazılmıştır.

II.

Murabba, Türk edebiyatında musammatlar arasında en fazla tutulan nazım biçimidir. Bunun sebebi Halk edebiyatımızın yaygın ve sevilen bir nazım biçimi olan koşmayı andırmasına bağlanmaktadır.

²⁰ Mütercim Âsım, *Kamus Tercemesi*, c.4, s.894; Tehânevî, *Keşşâfı Istilahâtı'l-Fünnin*, c. 2, s. 231; Mecdi Vehbe-Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemil'l-Mustalâhâtı'l-Arabiyye fî'l-Luga ve'l-Edeb*, s. 350; Abdülcélil Yusuf, *Mûsiki's-Şi'ri'l-Arabî, el-cüzü's-sânî*, s. 34; Muallim Naci, *Istilahât-ı Edebiyye-Edebiyat Terimleri*, s. 110; İsmail Habib, *Edebiyat Bilgileri*, s. 131; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 84; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, s. 212; H. Erdoğan Cengiz, "Divan Şiirinde Musammatlar", *Türk Şiiri Özel Sayı II*, s. 295; M. Fatih Köksal, *Klasik Türk Edebiyatı*, s. 303.

Nazire yazma geleneği murabbada da görülür. Halili'nin "Gönül eyvay gönül vay gönül vay gönül eyvay gönül" nakaratlı murabbasına pek çok nazire yazılmıştır.

Murabba tanımına kafiye düzeninin konulması karışıklıklara yol açmıştır. Murabbanın tanımında belirleyiciliği mısra sayısına vermek daha doğru olur. Zira divanlar yayımlandıkça farklı kafiye düzenlerinde örnekler ile karşılaşmaktayız. Kadı Burhaneddin divanından başlayarak dönem dönem görülen, özellikle de Tanzimattan sonraki Divan şiirinde bulunan örnekleri dolayısıyla murabbayı terbi dışında dört mısralı bendlerden oluşan nazım biçimi olarak en geniş şekliyle kabul etmek yerinde olur.

III.

Arap edebiyatında kafiye bakımından birbirinden bağımsız yazılmış dört mısralı bendlerden oluşan şiire murabba denir. Ayrıca aaab, cccb, dddb şeklinde ilk üç mısraları kendi aralarında, son mısraları aynı kafiyede birleşen bedlerle yazılan nazım biçimine de murabba adı verilmiştir.

Edebiyatımızda en çok murabba yazan şairler: Aynî-i Timnizî, Câfer Çelebî (ö. 1515), Mihrî Hatun (ö. 1506), Hayretî (ö. 1534), Yahyâ Bey (ö. 1582), Zâtî (ö. 1546), Mıhîbbî (ö. 1566), Edimli Nazmî (ö. 1554), Mahmud Celâleddin Paşa, Vâsîf (ö. 1824), Şeref Hanım (ö. 1858) ve Sermed'dir (ö. 1848). 16. yy.da murabba yazan şairlerimizden Fuzulî'nin (ö. 1556) yazmış olduğu üç murabbasının, Taşlıcalı Yahya'nın (ö. 1582) yazmış olduğu yirmi beş murabbasının hepsinin mütekerrir olması Türk şairlerinin mütekerrir murabbayı tercih ettiklerini göstermektedir. Divan edebiyatında müzdevic murabbalar sayıca azdır.

Halk edebiyatında da murabba şekli kullanılmış, ancak bu şekilde yazılan şiirlere yazıldıkları vezne göre değişik isimler verilmiştir. Örneğin Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbıyla yazılan murabba *Divan* adını alırken, Me'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün kalıbıyla yazılan murabba ise *Kalenderi* adını alır. Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün vezniyle yazılan murabbalara *Semai*, Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün kalıbıyla yazılan murabbalara ise *Selis* denmiştir.

ÖRNEKLER

Örnek: 1

Fuzulî'nin aşağıdaki murabbasının dili sade olup kolay anlaşılacak bir üslûpla yazılmıştır. Her bendin son mısrası tekrarlanmaktadır. Bu bakımdan murabba-ı mütekerrir örneğidir.

1. Perîşân-hâlin oldum sormadın hâl-i perîşânım
Gamından derde düştüm kılmadın tedbîr-i dermânım
Ne dersin rûzgârım böyle mi geçsin güzel hânım
Gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultânım
2. Esîr-i dâm-i aşkın olalı senden vefâ görmem
Seni her kanda görsem ehl-i derde âşnâ görmem
Vefâ vü âşnâlık resmini senden revâ görmem
Gözüm canım efendim sevdiğim devletli sultânım
3. Değer her dem vefâsız çerh yayından bana min ok
Kime şerh eyleyem kim mihnet ü endûh ü derdim çok
Sana kaldı mürüvvet senden özge hiç kimsem yok
Gözüm canım efendim sevdiğim devletli sultânım
4. Gözümden dem be dem bağrım ezip yaşım kimi gitme
Seni terk etmezem çün ben sen dahi terk etme
İyen hem zâlim olma ben kimi mazlûmu incitme
Gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultânım
5. Katı gönlün neden bu zulm ile bî-dâde râgıbdır
Güzeller sen tegi olmaz cefâ senden ne vâcibdir
Senin tek nâzenine nâzenin işler münâsibdir
Gözüm canım efendim sevdiğim devletli sultânım

Örnek: 1

1. Senin yüzünden perişan bir duruma düştüm, ama sen bu perişanlığımı ilgilenmedin (bana acımadın). Senin aşkının gamıyla derde düştüm, ama sen derdime derman bulmadın. Benim hayatım, vakitlerim hep böyle mi geçsin, ne dersin güzel sultanım? Gözüm, cânım efendim, sevdiğim, devletli sultanım
2. Aşkının tuzağının esiri olduğumdan beri senden vefa görmüyorum. Zaten seni her nerede görsem dertlilere (aşıklara) dost olduğunu, onlarla ilgilendiğini görmüyorum. Vefa ve aşinalık konusundaki bu adetini sana yaraşır görmüyorum. Gözüm canım efendim, sevdiğim, devletli sultanım.
3. Her an vefasız feleğin yayından bana bin ok değer. Kime anlatayım, benim mihnetim, tasam, derdim öyle çok ki! Mürüvvet sana kaldı, senden başka hiç kimsem yok! Gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultanım Mürüvvet kelimesinin, güzel bir hadiseden dolayı duyulan sevinç, cesaret gibi anlamları yanında burada olduğu gibi iyilik, eömertlik anlamları da vardır.
4. Her an gönlümü eritip gözümden akan (kanlı) gözyaşı gibi sen de gitme! Ben seni madem terk etmiyorum, sen de beni terk etme. Hem bu kadar zalim de olma, benim gibi bir mazlumu incitme. Gözüm canım efendim, sevdiğim devletli sultanım.
5. Katı gönlün neden bu zulme ve işkenceye isteklidir. Güzeller senin gibi olmaz. Niye eefa etmen gerekiyor? Senin gibi nazlı güzele ince, güzel işler yaraşır. Gözüm canım efendim, sevdiğim devletli sultanım.

6. Nazar kılmassın ehl-i derd gözden akıtan seyle
Yamanlıktır işin uşşâk ile yahşı mıdır böyle
Gel Allâhı seversen bendene cevri etme lutf eyle
Gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultânım
7. Fuzûlî şîve-i ihsânın ister bir gedâyındır
Dirildikçe seg-i kûyun ölen de hâk-î pâyındır
Gerek öldür gerek ko hüküm hükümün rây râyındır
Gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultânım (Fuzulî)

Örnek: 2

Aşağıdaki şiir, bendlerin son mısrası tekrarlanmadığından dolayı inurabba-ı müzdevce örnektir.

1. Âşüfteyiz cemâline Sultan Mehmedin
Dil-besteyiz nihâline Sultan Mehmedin
Ermezse el visâline Sultan Mehmedin
Var kâni ol hayâline Sultan Mehmedin
2. Lutf etmeyip o şâh dilâ ben gedâsına
Fursat düşüp karîn olamazsam likâsına
Etmezse göz ucuyla nazar mübtelâsına
Kurbân olam hilâline Sultan Mehmedin

Bir adl ı dâd sâhibi Sultân imiş diyü
Dil verdin ona derdine dermân imiş diyü
Bir kez bakarsa yoluna kurbân imiş diyü
Bak lutf-ı bâ-kemâline Sultân Mehmedin

-
6. Dertlilerin gözlerinden akıttıkları gözyaşı seline bakmazsın, aldırılmazsın. İşin aşıklara kötülük ve eziyet etmektir. Bu güzel bir şey mi? Gel, Allah'ını seversen bana zulmetme. İyi davran. Gözüm canım efendim, sevdiğim devletli sultanım.
 7. Fuzulî senden iyilik dileyen bir dileneindir. Hayatta oldukça kulun köpeğin, öldüğünde de ayağının toprağıdır. İster öldür, ister bırak, dilediğini yap ona. (Bu konuda) hüküm senin, görüş senindir. Gözüm canım efendim, sevdiğim devletli sultanım.

Örnek: 2

1. Sultan Mehmed'in güzel yüzüne tutulmuşuz. Sultan Mehmed'in fîdan gibi boyuna gönül bağlamışız. Ona kavuşmaya elin ermezse, var o zaman Sultan Mehmed'in hayaliyle yetin.
2. Ey gönül! O padişah ben düşkünlüme lutfetmezse, bir fırsatını bulup da onun yüzünü görmezsem, onun mübtelâsı olan bana göz ucuyla bile bakmazsa... Sultan Mehmed'in hilâline (kaşına) kurban olayım.
Adalet sahibi bir sultan imiş, derdine derman imiş diye ona gönül verdin. Eğer yoluna kurban imiş, diyerek bir kez bana o gözle bakarsa işte o zaman sen Sultan Mehmed'in lutfunun bolluğunu, eksiksizliğini gör.

4. Osmâniyân ki sâhib-i hulk u behâ olur
Lutf u sehâda şâhlara pâdişâ olur
Hep ehl-i lutf-meşreb ü kân-ı sehâ olur
Bak bir nazar cemâline Sultân Mehemmedin
5. Meddâh-ı saltanat kılalı Nev'îyi Hudâ
Şâh-ı edâ benem şuarâ zümresi gedâ
Gûş eyleyip dür-i suhanım söylemez bana
Âlûfeyiz makâline Sultân Mehemmedin (Nev'î)

-
4. İyi ahlaklı, iyi meziyetli Osmanlılar cömertlik ve kerem konusunda bütün sultanların sultanı olurlar, hep cömertlik kaynağı ve lütufkâr olurlar. Bir bak onun güzel yüzüne (de bunu anla).
 5. Allah tealâ Nev'î'yi saltanat övücüsü kılalı beri üslûp, güzel ifade padişahı benim. Diğer şairler zümresi ise bir dilenci. (Halbuki o) inciyi andıran sözüme kulak verip benimle konuşmaz, halbuki Sultan Mehmed'in sözünün, konuşmasının delisiviz, bunsuz yapamayız.

B) TERBÎ²¹

I.

Terbî kelimesinin asıl anlamı dörtleme, dört köşeli yapma demektir. Bir edebiyat terimi olarak bir gazelin beyitlerinin üstüne aynı vezin ve kafîyede ikişer mısra ilâvəsiyle meydana gelen dört mısralı nazım biçiminin adıdır. Bendlerin son iki mısrası asıl şiire ait olup, ilk iki mısrası ise yeni yazılan şiirdir. Bu eklenen ilk iki mısraya *zamîme* adı verilir.

Kafiye düzeni şu şekildedir (Parantez içindeki harfler yeni metne kaynaklık eden asıl gazelin beyitlerini göstermektedir): aa (aa), bb (bb), cc (cc)

II.

Bu nazım biçiminin örnekleri çok eskilere gitmez. Kataloglara göre Salih Çelcibi Kasım Paşalı'nın (ö. 1800) iki, Neşet Süleyman Efendi Edirnevi'nin (ö. 1807) üç terbi şarkı, İzzet Benlîzade Beğlikçi Mehmed Bey'in (ö. 1809) iki ve İydi Hacı Mehmed İydi Baba b. Mehmed Nâcim Aynablî'nin de (ö. 1865) dokuz terbî vardır. Fakat bunların bir kısmı Divan şiiri ile Tasavvufî halk şiiri arasındaki etkileşimi gösteren örneklerdendir. Muallim Naci (ö. 1893) ve Tâhirü'l-Mevlevî de (ö. 1951) terbî yazan şairlerdendir. Her ikisi de kendi şiirlerine terbi yapmışlardır. Muallim Naci terbî konusunda şunu söylemektedir: "Terbide en ziyade dikkat olunacak şey ilâvenin (zamîmenin) mana bakımından asıl beyte güzel bir şekilde ilişkilendirilmesiyle beraber lafız bakımından da hem-alenk olmasıdır. Böyle olmayıp da zamîme/ilâve beyitler asıl beytin aşağısında kalırsa yama gibi görünerek zevk sahibi kişileri tebessüm ettirir."

²¹ Mütercim Âsım, *Kamus Tercemesi*, c.4. s. 894; Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri-İstılahât-ı Edebiyye*, s. 155; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, s. 216; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 87; Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 164; H. Erdoğan Cengiz, "Divan Şiirinde Musammatlar", *Türk Şiiri Özel Sayısı II*, s. 335.

C) ŞARKI²²

I.

Şarkı bestelenmeye uygun şekilde yazılan murabbalara denir. Şarkı olarak değerlendirilecek muhammes ve müseddesler de bulunmakla birlikte şarkı örnekleri genellikle murabba'dır. Üçüncü mısralarına *miyân*, bend sonlarında tekrarlanan mısralarına ise *nakarat* denir. Dili sade, bend sayısı azdır. Halk edebiyatındaki türküyle çağrışır.

Kafiye düzeni genellikle şu şekildedir (Büyük harfler nakaratları göstermektedir.):

1. aaaa, bbba, ccca	2. abab, cccb, dddb	3. aAaA, bbbA, cccA
4. aBaB, cccB, dddB	5. aaaA, bbbA, cccA	

II.

Yukarıda söylenildiği şekilde yazılan murabbalara şarkı adıyla 17. yy'dan itibaren rastlıyoruz. Bu tarz örnekler ilk olarak Naili (ö. 1666) divanında görünür. 18. yy'ın başlarında yaşayan ve naat şairi olarak meşhur olan Yahya Nazım'ın da (ö. 1726-27) divanında şarkılar vardır. Kendisini şarkı üstadı olarak tanıtan ise Nedim'dir (ö. 1730). Yazmış olduğu şarkılarıyla kendisinden sonra gelen şairleri de etkilemiştir. Bu yüzyılın sonlarında vefat eden Şeyh Gâlib de (ö. 1799) –mesnevisine ve divanındaki pek çok şiire nispeten– açık ve sade bir dille yazmış olduğu güzel şarkılar yazmıştır. 19. yy'da şarkı yazmak bir moda olarak pek çok şairde görülmüştür. Enderunlu Fazıl (ö. 1810), Enderunlu Vasıf (ö. 1824), Pertev Paşa (ö. 1873), Leylâ Hanım (ö. 1848), Osman Nevres (ö. 1876), Şeref Hanım (ö. 1858) bu şairlerin önde gelenleridir. Son dönemde de Yahya Kemal (ö. 1958) iki bendli şarkılarıyla bu geleneği sürdürmüştür.

²² Mehmed Rifat, *Mecâmî'l-Edeb*, s. 268; İsmail Habib, *Edebiyat Bilgileri*, s. 132; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, s. 214; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Arız*, s.87; H. Erdoğan Cengiz, "Divan Şiirinde Musammatlar", *Türk Şiiri Özel Sayısı II*, s. 313.

III.

Şarkı yakın zamana kadar genellikle Türk edebiyatına özgü, halk edebiyatındaki türkünün karşılığı ayrı bir nazım biçimi olarak bilinmekteydi. Fakat son zamanlarda yapılan araştırmalarda bu görüşün doğru olduğu hususunda şüpheler ortaya konmuştur. Türk edebiyatında divanında açıkça şarkı adı taşıyan şiirlere yer veren ilk şairimiz Nail-i Kadim'dir. Divanında onu mütekerir, birisi müzdevic toplam 11 şarkı vardır.

Naili'nin şarkılarının kafiye düzeni şu şekildedir:

1. abab, cccb 2. aBaB, cccB 3. aAaA, bbbA

H. Erdoğan Cengiz'in Naili'den sonra yaşamış 19 şair ve bu şairlerin 394 adet şarkısı üzerinde yaptığı araştırmaya göre:

1. Nazım şekillerine göre: 367 adedi 4 mısralı (murabba), 30 adedi 5 mısralı (muhammes), 8 adedi 6 mısralıdır (müseddes).
2. Kafiye bakımından: 187 adedi (%46.1) aaaA, bbbA, 35 adedi (%8.64) aaaa, bbba, 91 adedi (% 22.46) aAaA, bbbA, 27 adedi (%6.66) aBaB, cccB, 10 adedi (%2.26), cccb, 2 adedi (% 0. 5) abaB, cccb, 3 adedi (% 0.74) aaxA, bbbA, 9 adedi (% 2.22) aaxa, bbba, 1 adedi aaaa, bbba, 1 adedi xAxA, bbbA, 1 adedi aAxA, bbbA
3. 5 ve 6 mısralı şarkıların hepsinin son mısrası tekrarlanmıştır. (mütekerir).
4. 405 şarkının 364 adedi 4 ve 5 bendlidir.

Şarkı ile murabbayı biçim bakımından birbirinden ayırmak mümkün değildir. Aşk konusunda yazılan bir murabba ile bir şarkıyı eğer başlık olarak yazılmamışsa, hangisinin murabba hangisinin şarkı olduğunu nazım biçimi, konu ve vezin bakımından belirleyebileceğimiz bir ölçü elimizde yoktur. Ayrıca murabba dışındaki nazım şekilleri ile de şarkı yazılmış olması dikkate alınması gereken diğer bir noktadır.

Şarkının belli mısra sayısı, belli bir kafiye düzeni ve belli bir vezni olmaması dolayısıyla ayrı bir nazım biçimi olarak değerlendirilemeyeceği, konu birliğini her zaman göremediğimizden dolayı da bir "tür" olarak değerlendirmenin zor olacağı ortadır. Dolayısıyla şarkıyı, "bestelenmek üzere yazılmış şiirlerin genel adı" olarak kabul etmek daha doğru olacaktır. Bu sonuç ise bir başka sonucu doğurmaktadır: Divan şiiri nazım şekilleri arasında -aruzla yazılan ve çok nadir olarak örneğine rastlanılan tuyuğu bir tarafa bırakırsak- Klâsik Türk edebiyatının kendisine has, orijinal bir nazım biçimi bulunmamaktadır. Aslında bu duruma Mehmet Rifat'ın, "Şarkı, sözleri bestelenip hânendeler lisânında tegannî ile söyle-

nen murabba ve muhammeslerdir ki, murabbaında ekseriyâ beyt-i evvelin mısra-ı sânsî beyt-i sânsî makâmına kâim olup nakarât denir, ve gerek murabba gerek muhammes olsun üçüncü beyti musikîde miyân namıyla yad olunarak en müessir sûretle edâ olunduğundan ona göre tesirli nazın edilmesi de lâzımdır.” cümleleriyle vaktiyle getirmiş olduğu açıklamadan uzaklaşıp bu istikamette farklı görüşler ortaya konulduktan sonra, musammatlar üzerinde yapılan yukarıda işaret ettiğimiz araştırmayla tekrar Mehmet Rifat’ın söylediği noktaya dönülmüş olunmaktadır.

ÖRNEKLER

• Örnek: 1

Naili’ye ait aşağıdaki şarkının kafiye düzeni aBaB, cccB şeklindedir..

1. Geçer fûrkat zamânı böyle kalmaz
Sağ olsun sevdiğim Mevlâ kerimdir
Onulmaz yâreler bitmez iş olmaz
Sağ olsun sevdiğim Mevlâ kerîmdir
2. Olursa Hazret-i Haktan inâyet
Gül-i sad-berg olur her dâğ-ı hasret
Gider fûrkat gelir eyyâm-ı vuslat
Sağ olsun sevdiğim Mevlâ kerîmdir
3. Olursa mevc-i gam her bâr hâil
Olur şâhid hüveydâ kâm hâsıl
Çıkar bir gün kenâre zevrak-ı dil
Sağ olsun sevdiğim Mevlâ kerimdir
4. Tek ü tenhâ belâ deştinde her dem
Ne hem-râh isterim ne yâr-ı hem-dem

Örnek: 1

1. Ayrılık zamanı hep böyle devam etmez. Sevdiğim sağ olsun, Mevlâ kerimdir (Ben ona dayanıyorum.). İyileşmeyecek yara, bitmeyecek iş olmaz. Sevdiğim sağ olsun, Mevlâ kerimdir (Ben ona dayanıyorum.)
2. Allah lutfeder, yardım ederse her hasret yarası yüz (bol) yapraklı güzel bir gül olur. Aynlık gider de sevgiliye kavuşma günleri gelir. Sevdiğim sağ olsun, Mevlâ kerimdir (Ben ona dayanıyorum.)
3. Gam dalgası daima engel olursa da sevgili, bir gün ortaya çıkar, arzu elde edilir. (Elbet) bir gün gönül sandalı sahile çıkar. Sevdiğim sağ olsun, Mevlâ kerimdir (Ben ona dayanıyorum.)
4. Belâ çölünde her an, tek başıma, yalnız bir haldeyim. (Ama) ne yoldaş isterim ne de samimi bir dost. Bir gün gam menzili sona erer. Sevdiğim sağ olsun, Mevlâ kerimdir (Ben ona dayanıyorum.)

Bulur bir gün nihâyet menzil-i gam
Sağ olsun sevdiğim Mevlâ kerîmdir (Nâilî)

• **Örnek: 2**

Şeyh Gâlib'in aşağıdaki şarkısının kafiye düzeni aaaxa, bbba şeklindedir

1. Fâriğ olmam eylesen yüz bin cefâ sevdim seni
Böyle yazmış alnıma kil-k-i kazâ sevdim seni
Ben bu sözden dönmezem devr eyledikçe nüh felek
Şâhid olsun aşkıma arz u semâ sevdim seni
2. Bend-i peyvend-i dilim ebrû-yı gaddârındadır
Rişte-i cem'iyetim zülf-i siyeh-kârındadır
Hastayım ümîd-i sıhhat çeşm-i bîmârındadır
Bir devâsız derde oldum mübtelâ sevdim seni
3. Ey hilâl-ebrû dilin meyli sanadır doğrusu
Sûy-ı mihrâba nigâhım kec-edâdır doğrusu
Râ kaşından inhîrâf etsem riyâdır doğrusu
Yâ savâb olmuş veya olmuş hatâ sevdim seni
4. Bî-gubârım hasret-i hattınla hâk olsam yine
Sohbetim ruh u lebindedir helâk olsam yine
Tîğ-ı gamzenden kesilmem çâk çâk olsam yine
Hâsılı bihûde cevri etme bana sevdim seni
5. Gâlib-i dîvâneyim Ferhâd u Mecnûna salâ
Yüz çevirmem olsa dünyâ bir yana ben bir yana

Örnek: 2

1. Yüz bin defa eziyet etsen de bırakmam, çünkü sevdim sevdim seni! Kaderin kalemi yazgını böyle yazmış, sevdim seni. Dokuz felek döndükçe ben bu sözden dönmem, sevdim seni. Aşkına yer gök şahit olsun, sevdim seni.
2. Gönlümün takıldığı bağ, senin gaddar kaşındadır. Gönlümün dirligi senin siyahı renkli (kötü işler yapan) saçlarındadır. Ben hastayım, sıhhat ümidi senin hasta gözündedir. Bir onulmaz derde mübtela oldum, sevdim seni.
Ey hilâl kaş! Güzel! Gönlün meyli sanadır doğrusu. Mihrab tarafına doğru bakışın doğrusu. eğrice-
dir. Râ harfine benzeyen kaşından saparsam riyadır doğrusu. Doğru veya yanlış, sevdim seni.
4. Toz topraktan uzağım, senin hattının hasretinle tekrar toprak olsam... Sözüüm, sohbetim yana-
ğım ve dudağın ile ilgilidir: helâk olacak gibiyim yine. Kılıcı andıran gamzenden kesilmem,
yine parça parça olsam bile. Kısacası boş yere eziyet etme, sevdim seni.
5. Ben deli divane âşık Galib'im. Ferhad ile Mecnun'un ruhuna salâ olsun (onlar dönenlerini tanımlayarak ölüp gittiler, gün benim gündümdür.). Dünya bir yana ben bir yana olsam, yine
de yüz çevirmem. Senin mumu andıran güzelliğinin keleşliğini. Sakınıp gizlenmek ne lâ-
zım bana. Dost düşman bilsin, sevdim seni.

Şem'ine pervâneyim pervâ ne lâzımdır bana
Anlasın bîgâne bilsin âşinâ sevdim seni (Şeyh Gâlib)

• **Örnek: 3**

Nedim'in aşağıdaki şarkısının kafiye düzeni aAaA, bbbA, cccA şeklindedir.

1. Sevdığım cânım yolunda hâke yeksân olduğum
İyddir çık nâz ile seyrâna kurbân olduğum
Ey benim aşkında bülbül gibi nâlân olduğum
İyddir çık nâz ile seyrâna kurbân olduğum
2. Cümle yârân sana uşşâk olduğun bilmez misin
Cümlenin tâkatları tâk olduğun bilmez misin
Şimdi âlem sana müştâk olduğun bilmez misin
İyddir çık nâz ile seyrâna kurbân oldum
3. Gâhî Feyzâbâda doğru azım edip eyle safâ
Âsâfâbâda gelip gâhî salın ey meh-likâ
Gel hele gör sahn-ı Sa'dâbâda hiç olmaz bahâ
İyddir çık nâz ile seyrâna kurbân olduğum
4. Kaplatıp gül-penbe şalı ferve-i semmûruna
Ol siyeh zülfü döküp ol sîne-i billûruna
İtr-ı şâhiler sürüp ol gerden-i kâfüruna
İyddir çık nâz ile seyrâna kurbân olduğum
5. Sen açıl gül gibi zâr ile hezâr olsun Nedîm
Bend bend olsun ham-ı zülfün şikâr olsun Nedîm
Sen salın cânâ yolunda hâksâr olsun Nedîm
İyddir çık nâz ile seyrâna kurbân olduğum (Nedim)

Örnek: 3

1. Sevdığım, canım, yolunda perişan olduğum (ey sevgili)! Kurbanın olayım, bayramdır, gezmeye çık. Aşkınla bülbüller gibi ağlayıp inlediğim (ey sevgili)! Kurbanın olayım, bayramdır, gezmeye çık, kendini göster.
2. Bütün dostların sana âşık olduğunu, bütün insanların sana (senin aşkına, güzelliğine) dayanma güçlerinin kalmadığını, şimdi dünyadaki herkesin sana yanıp yakıldığını bilmez misin? Kurbanın olayım, bayramdır, gezmeye çık, kendini göster.
3. Bazen Feyzâbâd'a doğru gidip eğlen bazen de Asâfâbâd'a gelip boyunu posunu göstererek yürü ey ay yüzlü güzel! Hele bir Sadâbâd'ı bir görse, paha biçilmez. Kurbanın olayım, bayramdır, gezmeye çık, kendini göster.
4. Samur kürküne gülpembe şalı kaplatıp o siyah saçlarını beyaz göğsüne doğru döküp, beyaz gerdanına da ıtışâhî kokuları sürüp -kurbanın olayım, bayramdır- gezmeye çık, kendini göster.
5. Sen gül gibi açıl da Nedim feryat edip ağlayarak bülbül (gibi) olsun. Saçlarının her kıvrımı bir bağ olsun da Nedim o tuzağa yakalanıp avlansın. Sen (sevgili) salınarak, bütün alımınla yürü de Nedim senin yolunda toz toprağa karışmış bir halde olsun. Kurbanın olayım bayramdır, gezmeye çık, kendini göster.

BEŞ MISRALI BENDLERDEN OLUŞAN NAZIM BİÇİMLERİ

A) MUHAMMES²³

I.

Muhammes kelimesinin asıl anlamı beşli, beş köşeli olandır. Bir edebiyat terimi olarak beş mısralı bendlerden oluşan nazım biçiminin adıdır. İlk bendin mısraları birbiriyle kafiyelidir. Diğer bendlerin ise ilk dört mısrası kendi arasında, son mısrası ilk bendle kafiyelidir. Bendlerin son mısraları aynen tekrarlanıyorsa bu tarz muhammesler, *muhammes-i mütekerrir*, tekrarlanmıyorsa *muhammes-i müzdevic* adını alır.

Muhammeslerde yaklaşık 20 çeşit kafiye sistemi kullanılmıştır. Bunlardan en fazla kullanılanları yoğunluk sırasına göre şu şekildedir (Büyük harfler tekrarlanan mısraları gösteriyor.):

1. Muhammes-i müzdevic: aaaaa, bbbba, cccca,
2. Muhammes-i mütekerrir: aaaaA, bbbbA, ccccA, ...
3. Muhammes-i mütekerrir: aaaAA, bbbAA (Özellikle 19.yy.da sıkça rastlanır.)

Bend sayısı 2- 7 arasındadır. En fazla beş bendli olanlarına rastlanır. (Elli bende kadar yazılmış muhammesler de görülmekle birlikte bunlar istisnai durumlar olup o şahsın tercihi olarak kabul edilmelidir.). Şair genellikle son bendde mahlasını söyler.

Muhammeslerde en fazla aşk konusu işlenmiştir. Bunun dışında dinî, tasavvufî konular, tabiat, övgü, nasihat gibi çok farklı alanlarda da yazıldığı görülür.

²³ Mütercim Âsım, *Kamus Tercemesi*, c.2, s. 908; Tehânevî, *Keşşâfu Istılâhâtı'l-Fümûn*, c.2, s. 370; Mecdi Vehbe-Kâmil el-Mühendis, *Mu'cenü'l-Mustalâhâtı'l-Arabîyye fi'l-Luga ve'l-Edeb*, s. 343; Abdülcélil Yusuf, *Mûsiki's-Şi'ri'l-Arabî, el-cizti's-sânî*, 36; Mehmed Rifât, *Mecâmîi'l-Edeb*, s. 270; Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri-Istılâhât-ı Edebiyye*, s. 109;; İsmail Habib, *Edebiyat Bilgileri*, s. 135; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s.95; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, s. 217; Tahiri'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 101; H. Erdoğan Cengiz, "Divan Şiirinde Musammât", *Türk Şiiri Özel Sayısı II*, s. 340; Mustafa Erdoğan, *Türk Edebiyatında Muhammes*, Ankara 2002; Nihat Çetin, "Arap", *DİA*, c.3, s. 272.

Tardiye²⁴: Tardiye, muhammesin vezin ve kafiyesi özel bir şeklidir. Bu şekil için *humâsî* ve *tard u rekb* adları da kullanılmıştır. Aruzun Mef'ûlî mef'âilün fe'ûlün vezniyle yazılır. Bendlerin ilk dört mısrası kendi içinde kafiyelidir. Son mısralar ise kafiye girmez. (Kafiye düzeni dolayısıyla onu tercî-i bend olarak kabul edenler de vardır).

Kafiye düzeni şu şekildedir: aaaax, bbbbx, ccccx

II.

Elimizdeki muhammesler, genellikle yukarıda yazılan üç kafiye sistemine uymaktadır. Bunların dışında şu şekilde kafiyelenenlerine de rastlanılmaktadır:

1. aaaab, ccccb, Bu tardiye kafiyesini andırmaktadır. İlk dört mısra ayrı ayrı kendi içinde kafiyelidir.
2. aaaBB, cccBB. Her bendin ilk üç mısrası kendi içinde kafiyelidir.
3. aaaBA, cccBA... Bendlerin ilk üç mısrası kendi içinde kafiyelidir. Bendlerin ilk üç mısrasından farklı kafiyeedeki dördüncü ve beşinci mısraları aynen nakarat olarak tekrarlanır.

III.

Nihat Çetin muhammes hakkında şöyle der: "Arap nazımının en küçük nazım parçası beyittir. ...Biz buradan Arap edebiyatında beyit ve beyit esasına göre yazılan manzumelerin daha makbul tutulduğunu muhammes gibi bend esasına dayalı nazım şekillerinin ilk devirlerden itibaren pek hoş karşılanmadığı ve fazla kullanılmadığı sonucuna varabiliriz. Arapça yazılmış muhammes mecmualarının varlığı, muhammes şeklinde bendlerin ilk dört mısralarının kendi aralarında, son mısralarının da birbirleriyle kafiyeli olduğu aaaab, ccccb şeklindeki şiirlerin sadece son dönemlere has olmadığını gösteriyor. Bu kafiye düzeni dışında aaaaa, bbbbb, cccccc şeklinde de kafiyeli olanları vardır.

İran edebiyatında ise muhammesin bizdekine paralel bir seyir takip ettiğini görüyoruz. Şeyh Ahmed-i Cezerî, Sayîlî, Hacû-yî Kirmânî, Mevlânâ Râzî, Mevlânâ Vâhid, Nidâî ve Hâfız-ı Şîrâzî muhammes yazan şairlerdendir. Bazı Türk şairleri de Farsça muhammes kaleme almışlardır.

²⁴ Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s.98; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, s. 219; Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, s. 145; H. Erdoğan Cengiz, "Divan Şiirinde Musammât", *Türk Şiiri Özel Sayısı II*, s. 345; Mustafa Erdoğan, *Türk Edebiyatında Muhammes*, çeşitli yerleri.

Nev'î (ö. 1599), Hoca Neş'et (ö. 1807), Edib, Ferîdî, Bursalı Nâzik (ö. 1686), Müştak Efendi, Behçet Efendi, Mehmed Celâl Bey (ö. 1912) gibi bazı şairlerimiz Farsça, Niyazi Mısri (ö. 1694) ve Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö. 1772) gibi şairlerimiz de Arapça muhammes yazmışlardır.

Türk edebiyatında muhammesten türemiş olan *tardiye* çok az kullanılmıştır. İlk *tardiye* kafiye düzenine Ahmedî'de (ö. 1412) rastlanır. Daha sonra 2. Murad şairlerinden Hümamî, 15.yy. şairlerinden Huffî de bu tarz kafiye kullanmıştır. Bu kafiye düzenini Me'ûlû mefâilün fe'lûlün vezniyle ilk kullanan bilindiği kadarıyla, Kâmî'dir. (ö. 1724). Fakat bu örnekler 18.yy.'a kadar azdır. Örneklerine 18.yy.'dan sonra daha fazla görüyoruz. Nedim divanında 12 bend uzunluğunda bir *tardiye* bulunmaktadır. Son dönemde Daniş Mehmed b. Ali'nin (ö. 1829) yazmış olduğu bir *tardiye* de görülmektedir. Şeyh Gâlib (ö. 1799) *tardiyenin* üstadı olarak kabul edilir. Onun Hüsn ü Aşk mesnevisinde dört güzel *tardiyesi* bulunmaktadır. Bu mesnevideki *tardiyelerin* durumuna bakılarak, "Eski mesnevilerde şairler yapıtı tezdüzelikten kurtarmak için, olayın kahramanlarının ağzından yer yer gazel, murabba gibi manzumeler de söylerlerdi. Bunlara da *tardiye* denilmektedir." (Dilçin, s. 219) şeklinde bir yorum getirilmektedir. Şemseddin Sami'nin de *tardiyeyi* mesneviler arasındaki muhammes olarak tarif etmesi, kendi döneminde *tardiye* kavramının neyi ifade ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Tanzimattan sonra *tardiye* örneklerine de rastlıyoruz. Abdülhak Hamid'in Eşber'inde bir *tardiye* bulunmaktadır.

Tardiyeyi ayrı bir nazım biçimi olarak kabul etmek için elde yeterli sebep yoktur. Zira bu kafiye düzeninde farklı vezinlerde yazılmış muhammeslere rastladığımız gibi, bu kafiye düzenini kullanan ilk şairler Ahmedî (ö. 1412-13), Hümamî (2. Murad dönemi şairlerinden) ve Huffî'nin (Fatih dönemi şairlerinden) şiirlerine muhammes denilmiş, bu vezin ve kafiye düzenini birlikte kullanan Kâmî (ö. 1724) ve Nedim (ö. 1730) şiirleri için *tardiye* ismini kullanmamışlar, hatta Nedim muhammes ismini koymuştur. Şeyh Gâlib'in (ö. 1799) mesnevisindeki şiirlerine *tardiye*, aynı özellikteki divanındaki şiirine de *tard u rekb* adını vermesi ile bu ad ayrı bir nazım biçiminin adı olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla *tardiyeyi* muhammesten ayrı değil, onun özel bir şekli olarak kabul etmek daha yerinde olur.

ÖRNEKLER

• Örnek: 1

1. Sen usandırma eli, el de usandırmaz seni
Hilekârlık eyleme kimse dolandırmaz seni
Dest-i a'dâdan soğuk su içme kandırmaz seni
Korkma düşmandan ki âteş olsa yandırmaz seni
Müstakîm ol, Hazret-i Allah utandırmaz seni
2. Hep geçer âlemde hiçbir hâlete yoktur sükûn
Zevke bak değmez te'essüf etmeğe dünyâ-yı dün
İstikâmet şerr-i a'dâdan seni eyler masûn
Hak eder ashâb-ı sıdkın hasmını elbet zebûn
Müstakîm ol, Hazret-i Allah utandırmaz seni
3. İster isen hıfz ede ırzın Hudâ-yı lem-yezel
İrzına a'dâ-yı bed-hâhın bile verme halel
Tâ ezelden söylenir halkın dilinde bu mesel
Celb eder elbette insâna mükâfâtı amel
Müstakîm ol, Hazret-i Allah utandırmaz seni
4. Halkı tahrîb eyleyip de kendin âbâd eyleme
Bu cihânda ev yapıp ukbâyı berbâd eyleme
Nef'in için zâlim-i bî-rahme imdâd eyleme
Âlemi tenfir eden ahvâli mu'tâd eyleme
Müstakîm ol, Hazret-i Allah utandırmaz seni

Örnek: 1

1. Sen başkalarını usandırmazsan başkaları da seni usandırmaz. Sen hilekârlık etmezsen kimse de seni dolandırmaz. Düşmanın elinden soğuk su içme, susuzluğunu gidermez. Düşmandan korkma, ateş bile olsa seni yakmaz. (Yeter ki) sen dosdoğru ol, Hazret-i Allah seni utandırmaz.
2. Bu âlemde her hal geçicidir, hiçbir hal aynı şekilde kalmaz. Sen zevk almaya bak, bu değersiz dünya üzülmeye değmez. Doğru yol üzere olmak düşmanlara karşı seni korur. Allah elbet doğru olan insanların hasımlarını mağlup kılar. (Yeter ki) sen dosdoğru ol, Hazret-i Allah seni utandırmaz.
3. Ezeli olan Allah'ın senin ırzını korumasını istiyorsan sen de senin kötülüğünü isteyenlerin bile ırzına zarar verme. Bu atasözü eskiden beri halkın dilinde söylenen bir atasözüdür. İnsanın yaptığı (iyi) iş elbet mükâfâtı getirir. (Yeter ki) sen dosdoğru ol, Hazret-i Allah seni utandırmaz.
4. Başkalarına zarar ziyan vererek kendini âbâd eyleme. Bu dünyada ev yapıp öte dünyayı harap etme. Menfaatin için merhametsiz bir zalime yardım etme. Bütün insanların nefret ettiği halleri alışkanlık haline getirme. (Yeter ki) sen dosdoğru ol, Hazret-i Allah seni utandırmaz.

5. Seyyi'ât insana nefsi-i kemterînden gelir
Her hacâlet âdeme sû-i karîninden gelir
İzzet ü zillet mekâna hep mekîninden gelir
İstikâmet müstakîmü'l-hâle dîninden gelir
Müstakîm ol, Hazret-i Allah utandırılmaz seni.
6. Düşmanı tezlîl için hileyle etme iştigâl
Hüsni-i efkâre olur hâil cihânda sû-i hâl
Yüz suyu dökme te'essüf çekme etme kîl ü kâl
Sen sakîm olma verir maksûdun elbet Zü'l-Celâl
Müstakîm ol, Hazret-i Allah utandırılmaz seni
7. At riyâyı elden ıslâha çalış ef'âlini
Boş boğazlık etme ta'dîl eyle kîl ü kâlini
Sen ne dürlü saklayım dersen de sû-i hâlini
Hak ta'âlâ senden a'lemdir senin ahvâlini
Müstakîm ol, Hazret-i Allah utandırılmaz seni
8. Hâline şeytân güler gördükte sende gafleti
Üstüne güldürme öyle düşman-ı bed-sîreti
Hâin olma ver emânetle cihâna şöhreti
Herkesin destindedir âlemde zill ü rif'ati
Müstakîm ol, Hazret-i Allah utandırılmaz seni
9. Zâmin ü kâfil olan erzâka Hâlık'tır sana
Mâsivâyâ ser-fîrû etmek ne lâyıktır sana

-
5. Kötülükler insana hakir nefsinden gelir. Her utanç insana kötü arkadaşından gelir. Bir yerin, makam ve mevkinin şanı şerefi ile hakir ve değersiz oluşu; o yerde, o makam ve mevkide bulunandan gelir. Dosdoğru olan dürüst bir insanın doğru yol üzere olması onun dininden gelir. (Yeter ki) sen dosdoğru ol, Hazret-i Allah seni utandırılmaz.
 6. Düşmanı utanılacak bir duruma düşürmek için hileyle uğraşma. Güzel düşüncelere bu dünyada kötü hal engel olur. Kimseye yüz suyu dökme, üzülme, dedikodu yapma. Sen yanlış yapma, dürüst ol. Celal sahibi Allah Tealâ elbet istediğini verir. (Yeter ki) sen dosdoğru ol, Hazret-i Allah seni utandırılmaz.
 7. Riyakârlığı bir tarafa at da davranışlarını düzelt. Boşboğazlık etme, doğru konuş. Sen kötü halini ne kadar saklayayım desen de Hak tealâ senin durumunu senden daha iyi bilir. (Yeter ki) sen dosdoğru ol, Hazret-i Allah seni utandırılmaz.
 8. Şeytan sendeki bu gafleti gördüğünde haline güler. Kendine kötü huylu düşmanları güldürme. Hainlik yapma, herkesçe güvenilirliğinle tanın, meşhur ol. Herkesin zilleti de yükselmesi de kendi elindedir. (Yeter ki) sen dosdoğru ol, Hazret-i Allah seni utandırılmaz.
 9. Senin rızıkına kefil olan (seni) Yaratandır. Ondan gayrı kimseye boyun eğmek sana layık değildir. Seni ıstıraplara uğratan dünya ilgilerine meyletmendir. Ondan gayrısı için insanların diline düşme, yazıktır sana. (Yeter ki) sen dosdoğru ol, Hazret-i Allah seni utandırılmaz.

Iztırâbı celb eden meyl-i alâyıktır sana
 Gayr için düşme lisân-ı nâsa yazıktır sana
 Müstakîm ol, Hazret-i Allah utandırılmaz seni (Diyarbakırlı Said Paşa)

• **Örnek: 2**

Şeyh Gâlib'in Hüsn ü Aşk mesnevisinden alınan bu muhammesin (tardiyenin) kafiye düzeni aaaax, bbbbx, ccccx şeklindedir.

1. Hoş geldin eyâ berîd-i cânân
 Gel ver bana bir nüvîd-i cânân
 Cân olsa fedâ-yı îd-i cânân
 Bî-sûd ola mı ümîd-i cânân
 Yârin bize bir selâmı yok mu
2. Ey Hızr-ı fütâdegân söyle
 Bu sırrı edip ayân söyle
 Ol sen bana tercemân söyle
 Ketm etme yegân yegân söyle
 Gam defterinin tamâmı yok mu
3. Yâ Rabbî ne intizârdır bu
 Geçmez nice bu rûzgârdır bu
 Hep gussa vü hârhârdır bu
 Duysam ki ne şîve-kârdır bu
 Vuslat gibi bir merâmı yok mu
4. Çıktım ser-i dâra hem-çü Mansûr
 Âvâzım ezân-ı nefha-i sûr
 Gam kıldı gelûmu şâh-mansûr
 Oldum sipeh-i belâya mahsûr
 Ol pâdişehin peyâmı yok mu

Örnek: 2

1. Ey sevgiliden haber getiren, hoş geldin. Bize sevgiliden bir haber ver. Can, sevgilinin bayranına feda olsun. Sevgiliye kavuşma ümidi boş mu? Sevgilinin bize bir selâmı bile mi yok?
2. Ey perişan âşıkların Hızr'ı söyle: Bu sırrı açıkla da söyle. Sen bana tercüman ol da söyle. Gizleme teker teker söyle. Gam defterinin tamamı, bir sonu yok mu?
3. Ya Rab, ne bekleyiştir bu, geçmek bilmez ne zamandır bu. Hep gussa ve dert keder elemidir bu. Bir duysam -bu çok işveli sevgilinin- buluşmak, kavuşmak gibi bir niyeti yok mu?
4. Darağacına Hallac-ı Mansur gibi çıktım. Sesim sanki mahşer günündeki ezanı andıran surun üfürülüğü. Gam boğazımı (bir çeşit ney olan) şah-ı mansur yaptı. Belâ askeri tarafından kuşatıldım. O padişahın (bütün bunlardan) bir haberi yok mu?

5. Kâm aldı bu çarhtan gedâlar
Ferdâlara kaldı âşinâlar
Durmaz mı o ahdler vefâlar
Geçmez mi bu ettiğim duâlar
Hâl-i dilin intizâmı yok mu
6. Dil hayret-i gamla lâl kaldı
Gâlib gibi bî-mecâl kaldı
Gönderdiğim arz-ı hâl kaldı
El-ân bir ihtimâl kaldı
İnsâfın o yerde nâmı yok mu (Şeyh Gâlib)

-
5. Bu felekten yoksullar bile muradını aldı, ama tanıdıkların, dostların umutları yarınlara kaldı. O verdiği ahitler, vefa sözleri yerinde durmaz mı? Bu ettiğim dualar kabul edilmez mi? Gön- lümün durumu bir dirliği düzeni yok mu?
6. Gönül aşk gamının verdiği şaşkınlıkla dilsiz kesildi. Galib gibi güçlü kuvveti kesildi. Gönder- diğim arzuhal de cevapsız kaldı. Şimdi bir ihtimal daha kaldı. Acaba o yerde insafın namı yok mu?

B) TAHMİS²⁵

I.

Tahmîs kelimesinin asıl anlamı beşleme, beş köşeli kılma demektir. Edebiyat terimi olarak olarak bir gazel ya da kasidenin beyitlerinin önüne aynı vezin ve kafiyede üçer mısra ilâve edilmesiyle meydana gelen nazım biçiminin adıdır. Tahmis genellikle bir başka şairin şiiri üzerinde yapılmakla birlikte bir şair kendi şiirine de tahmis yapabilir.

Kafiye düzeni şu şekildedir: aaa(aa), bbb(ba), ccc(ea)

II.

Tahmis edilecek şiir, ya şairi ya da şiirin kendisi için tahmis edilir. Beğenilen ve tutulan bir şiirin etkileyiciliğinden ve ününden yararlanma gibi bir imkân sağlayan tahmis, eğer asıl şiir ile aynı üslûbu yakalayamamış olursa bu takdirde yazan şair için bir kusur oluşturur.

Gazel ve kaside dışında bir beyte, bir kıtaya tahmis yapıldığı az da olsa görülmektedir. Bir başka şiirden alınan bir mısranın önüne dörder mısra ilâve siyle yazılan manzumeleri ise *tazmin* olarak kabul etmek daha doğru olur.

Tahmis ile muhammes şeklen birbirini andırmaktadır. Bununla birlikte aralarında temel fark, muhammesin tek bir şairin kendi kaleminden çıkması, diğerinin ise iki şairin sanki müşterek şiiri olmalarıdır. Bazı şairlerin kendi şiirlerini tahmis etmesi bu durumu değiştirmez. Çünkü bu takdirde de iki ayrı şiirin/metnin iki ayrı varlık olma durumu yine sürmektedir. Dolayısıyla bu iki ayrı metni birbirine ekleme işlemi, titiz davranılması ve birinin diğeri ile anlam ve söz bakımından uyumlu kılınması gerekmektedir.

²⁵ Mîltercim Âsım, *Kamus Tercemesi*, c.2, s.908; Tehânevî, *Keşşâfu Istılâhâtı'l-Fîmîn*, c.2, s. 370; Ahmed Haşimî, *Mizânü'l-Zeheb fî Sınâati'l-Arab*, s. 136; Celâleddin Hümâî, *Fîmîn-ı Belâgat ve Sınâat-ı Edebî*, s. 211; Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri-Istılâhât-ı Edebiyye*, s. 142; İsmail Habib, *Edebiyat Bilgileri*, s. 135; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 100; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, s. 223; Tahîrî'l-Mevlevî, *Edebiyat Liğati*, s.141; H. Erdoğan Cengiz, "Divan Şiirinde Musammatlar", *Türk Şiiri Özel Sayısı II*, s. 348; Mustafa Erdoğan, *Türk Edebiyatında Muhammes*, çeşitli yerler.

Tahmislerin başında “Tahmîs-i Emrî”, “Tahmîs-i Bâkî Gazel-i Fuzûlî” gibi başlıklar bize tahmisin varlığından haber vermektedir. Ayrıca son bendde iki ayrı mahlasın bulunması da bu konuda bize yine yardımcı olur.

ÖRNEKLER

• Örnek: 1

Bakî'nin, Kanuni Sultan Süleyman'a ait meşhur gazele yaptığı tahmis.

Tahmîs-i Gazel-i Sultan Süleymân Hân

1. Câme-i sıhhat Hûdâdan halka bir hıl'at gibi
Bir libâs-ı fâhîr olmaz cisme ol kisvet gibi
Var iken baht u saâdet kuvvet ü kudret gibi
“Halk içinde mı'teber bir nesne yok devlet gibi
Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi”
2. Ehl-i vahdet kâinâtın âkil ü dânâsıdır
Merd-i fârig âlemin mümtâz ü müstesnâsıdır
Gör ne der ol kim sözü gûyâ Mesih enfâsıdır
“Saltanat dedikleri ancak cihân gavgâsıdır
Olmaya baht u saâdet dünyede vahdet gibi”
3. Tâat-i Hak mûnis-i bezm-i bekâdır âkibet
Sıhhat-i cân u beden senden cüdâdır âkibet
Bâd-ı sarsardır fenâ âlem hebâdır âkibet

Örnek: 1 Sultan Süleyman Han'ın Gazelinin Tahmisi

1. Sıhhat elbisesi Huda'dan insanlara verilmiş değerli bir elbise gibidir. O elbise gibi bir değerli elbise olmaz. Bahtiyarlık ve saadet gibi güç kuvvet varken “Halk içinde devlet gibi muteber, değer verilen bir nesne yoktur. Ama aslında bu dünyada bir nefes sıhhat gibi bir saadet yoktur. (Beyitte geçen “devlet” kelimesi hem devlet hem de baht, saadet anlamlarını işaret eder şekilde kullanılmıştır.)
2. Vahdet ehli bu dünyanın akıllı fikirli insanlarıdır. Dünyadan ve insanlardan uzak, yalnız yaşayan kimse bu âlemin seçkin ve değerli kişisidir. Sözü İsa'nın nefesini hatırlatan o zat gör ne der: “Saltanat dedikleri ancak dünyaya sahip olmak için verilen bir mücadeledir. Vahdet gibi bu dünyada saadet var mıdır? (Vahdet, birlik dirlik anlamlarına gelmektedir. Bu kişinin aklının fikrinin dağılmaması anlamına gelebileceği gibi, devletin birliğinin kastedilmiş olabileceğini de söyleyebiliriz. Ayrıca vahdet, tasavvuf kültüründe Allah'a yakın olmayı da ifade eder.)
3. Allah tealâ'ya itaat ve ibadet sonunda, ebedilik meclisinin dostu olur. Ruh ve beden sağlığı sonunda senden ayrılacaktır. Fanilik şiddetle eser bir rûzgardır. Âlem sonunda bu rûzgarın önünde toz olup savrulacaktır. “Bu eğlenceyi, zevk u safayı bırak. Çünkü işin sonu fenadır, hütûn her şeyin yok olmasıdır. Sürekliliği olan ve seni mutlu eden ibadet gibi bir sevgili ise bulunmaz.”

“Ko bu ‘ayş u işreti çünküm fenadır âkibet
Yâr-ı bâkî ister isen olmaya tâ’at gibi”

4. Âlemi gözden geçirsen eylesen bin yıl rasad
Devr içinde durmasan görsen hezârân nik ü bed
Her taraftan aksa dünya mâlî gelse lâ-yu ‘ad
“Olsa kumlar sağışınca ömrüne hadd ü aded
Gelmeye bu şişe-i çarh içre bir sâat gibi”
5. Menzil-i âsâyiş-i ukbâya istersen vusul
Hubb-i dünyâdan ferâgât gibi olmaz doğru yol
Şâdmân erbâb-ı uzlettir hemân Bâkî melûl
“Ger huzur etmek dilersen ey Muhibbî fârig ol
Olmaya devlet makâmı kûşe-i uzlet gibi”

• **Örnek: 2**

Aşağıda Zâtî’nin şiirine Hayalî tarafından yapılan tahmisi alıyoruz.

Tahmîs-i Gazel-i Zâtî

1. Cânına ateş urur bir mihr-i rahşânın mı var
Sînede dâğ-ı gamından nâr-ı sûzânın mı var
Subha dek şebnem döker bir çeşm-i giryânın mı var
“N’oldun inlersin felek hercâyî cânânın mı var
Her makamı seyr eder bir mâh-ı tabânın mı var”
2. Esmez iken âb u hâkin üzre hergiz bâd-ı serd
Çekmez iken bülbülün goncadan âlâm ile derd

-
4. Dünyayı gözden geçirsen, bin yıl gözetlesen, hiç durmasan binlerce iyi ve kötü şey görse, her taraftan sayısız dünya malı aksa da gelse “Ömrün kumların sayısı kadar uzun olsa da kum saatini andıran feleğe göre bu süre bir saat gibi gelir.”
 5. Ahiretin rahat konağına erişmek istiyorsan dünya sevgisini terk etmek gibi doğru yol olmaz. Bir köşeye çekilen (toplumdan uzaklaşan) insanlar mutludur, Baki (veya geri kalanlar) ise kederli. “Ey Muhibbi! Eğer huzurlu ve mutlu olmak istiyorsan bütün bu işleri bırak. Zira bu dünyada insanlardan uzak bir köşede bulunmak gibi devlet, mutluluk makamı bulunmaz.”

Örnek: 2 Zâtî’nin Gazelini Tahmîs

1. Canını ateşle yakan bir parlak güneşin mi var? Gönlünde aşk yarasından yanan bir ateşin mi var? Sabaha dek şebnem gibi gözyaşları döken ağlayan gözün mü var? “Ne oldun, niye inlersin ey felek! Senin de hercayı bir sevgilin mi var? Her makamı seyreden, dolaşan bir parlak ayın mı var?”
2. Su ve toprağın üzerine aslâ sert bir rüzgar esmez iken, bülbülün goncadan üzüntü ve dert çekmez iken, seni zaman zaman lâle gibi kırmızı bir gül süsler iken “Ey bahçe, senin benzini sonbahar mı sararttı? Yoksa aklı fikri dışarıda, boylu poslu bir servin (boyu serviyi andıran bir güzel sevgilin) mi var?

Zînet eylerken seni geh lâle gibi sürh verd
 “Benzini ey bustân hazan mı etti zerd
 Yoksa başı taşra bir serv-i hırâmânın mı var”

3. Gül güler gülşende sana ağlamak olmuş nasîb
 Goncana yoksa rakib-i hâr mı oldu karîb
 Derde mi düşdün ki dermân edemez ona tabîb
 “Ağlayıp feryâd edersin her nefes ey andelîb
 Hâr ile hemsâye olmuş verd-i handânın mı var”
4. Mürde ihyâ kıldıgıyçtın yâra ben İsâ dedim
 Yoktur ey Hızr-ı Sikender-leb sana hemtâ dedim
 Yoluma can terkin etmezsin dedi hâşâ dedim
 “Yoluna cânım revâ etsem gerek cânâ dedim
 Hişm ile baktı yüzüme dedi kim cânın mı var”
5. Ey Hayâlî aşka kul olalı sultânsın yine
 Ya’ni bir hûrî-veşin hüsnüne hayrânsın yine
 Bir melek sûretlinin derdiyle nâlânsın yine
 “Zülf-i dilber gibi ey Zâtî perişânsın yine
 Cevri bî-had yoksa bir yâr-ı perî-şânın mı var”

-
3. Gül, gül bahçesinde gülmekte, sana da ağlamak nasip imiş. Yoksa senin goneayı andıran güzeline diken andıran rakib mi yakınlaştı? Doktorların tedavi edemeyeceği bir derde mi düştün? “Her nefes ağlayıp feryat edersin ey bülbül! Yoksa dikenin gölgesinin düştüğü (dikenle dost olmuş) bir gülen, açan gülün mü var?”
 4. Ben sevgiliye ölümleri canlandırdığı için İsa dedim. Ey İskender dudaklı Hızır, senin dengin yoktur, dedim. Sevgili benim yoluma canını terk etmezsin dedi, Ben Haşâ, dedim. “Senin yoluna canımı vermem gerek ey sevgili, dedim. Öfke ile baktı yüzüme ve senin canın mı var? dedi.”
 5. Ey Hayalî! Aşka kul olalı sultansın yine. Yani bir huri gibi sevgilinin güzelliğine hayransın yine. Bir melek suretli güzelin derdiyle inlemektesin yine. “Dilberin saçı gibi ey Zâtî, perişansın yine. Yoksa zulmü, eziyetine sınırlı olmayan peri gibi güzel bir sevgilin mi var?”

ALTI MISRALI BENDLERDEN OLUŞAN NAZIM BİÇİMLERİ

A) MÜSEDDES²⁶

I.

Müseddes kelimesinin asıl anlamı altılı, altı köşeli demektir. Bir edebiyat terimi olarak altı mısralı bendlerden oluşan nazım biçiminin adıdır. Genellikle 5-7 bend arasında yazılır. Bendlerin sonundaki bir veya iki mısrası aynen tekrarlanıyorsa bu tarz müseddeslere, *müseddes-i mütekerrir*, tekrarlanmıyorsa *müseddes-i müzdevic* denir.

a) Mütekerrir müseddesin kafiye düzeni iki şekildedir:

- 1) aaaaaA, bbbbbA, ccccaA 2) aaaaAA, bbbbAA, cccaAA (Büyük harfler tekrarlanan, nakarat mısraları gösteriyor.)

b) Müseddes-i müzdevic'in kafiye düzeni ise şu şekildedir:

- 1) aaaaaa, bbbbcc, ddddee...(Bendlerin son iki mısrası kendi arasında kafiyeli.)
2) aaaaaa, bbbbaa, ccccca (Her bendin ilk beş mısrası kendi içinde, bendlerin sonra mısraları da ilk bendle kafiyeli).

Bunların dışında müseddes kafiye düzenleri de görülür.

II.

Müseddesler, murabba ve muhammesten sonra çok kullanılan musammatlardandır.

15. yy.da pek rastlanmıyan müseddes örneklerinden birisi Avnî divanındadır. 16. yy'da Fuzulî divanında 2 müseddes vardır. Bunlardan birisi yedi bentli olup kafiyesi farklı düzendedir. diğeri dokuz bentlidir. (Bu ikincisi Çinuçen Tanrıkörür tarafından bestelenmiştir). Yahya Bey'in divanında üç tane müseddes vardır. Birisi yedi bent, öteki ikisi ise beşer bent-

²⁶ Tehânevî, *Keşşâfı Istılâhâtı'l-Fîlmîn*, c.2, s. 366, 370; Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri-Istılâhât-ı Edebiyye*, s. 116; İsmail Habib, *Edebiyat Bilgileri*, s. 139; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, s. 227; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 103; H. Erdoğan Cengiz, "Divan Şiirinde Musammatlar", *Türk Şiiri Özel Sayısı II*, s. 358.

lidir. Usulî divanında yedi bentli bir müseddes vardır. 17. yy.da Nefî divanında bir, Nâilî divanında dört müseddes örneğine rastlarız. Büyük şairlerimizden bu nazım biçimine en çok ilgi gösteren Şeyh Gâlib'tir. Ondan fazla müseddesi bulunmaktadır. Enderunlu Fazıl'ın dört, Leylâ Hanım'ın da iki müseddes şiiri vardır.

Müseddes şekli Halk Edebiyatında da kullanılmış ve yazıldığı vezne göre değişik şekillerde adlandırılmıştır. Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbıyla yazılan müseddeslere *Divan*, Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün vezniyle yazılan müseddeslere *Semai*, Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün kalıbıyla yazılan müseddeslere *Kalenderi*, fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün kalıbıyla yazılan müseddesle ise *Selis* adı verilmektedir.

ÖRNEKLER

Örnek: 1

Aşağıdaki şiir, müzdevic müseddes örneğidir.

1. Menem ki kâfile-sâlâr-ı kârbân-ı gamem
Müsâfir-i reh-i sahrâ-yı mihnet ü elemem
Hakîr bakma bana kimseden sağıınma kemem
Fakîr-i pâdişeh-âsâ gedâ-yı muhteşemem
Sirişk taht-ı revândır bana vîi âh alem
Cefâ vîi cevri mîlâzim belâ vîi derd haşem
2. Ne mülk ü mâl bana verse çarh memnûnem
Ne mülk ü mâlden âvâre kılsa mahzûnem
Egerçi müflis ü pest ü muhakkar u dûnem
Demâdem öyle hayâl eylerem ki Kârûnem
Gönülde nakd-i vefâ genci lîk pinhânî
Gözüm hıvâne-i la'l ü gülher velî fânî

Örnek: 1

1. Gam ülkesine giden kervanın kâfile başısı olan ben, mihnet ve elem sahrası yolunun bir yolcusuyum. Benî hor görme, başkalarından aşağı sanma. Ben padişah gibi bir fakir, muhteşem bir dilenciyim. Göz yaşları bana tahtırevan, göklere çıkan ahım da sancağıdır. Cevr ü cefa benden ayrılmayan mîlâzımım, belâ ve dert ise benim maiyyetimdir.
2. Felek bana ne ınal mülk verse mutlu olurum, ne de mal mülkten uzak etse mahzûn olurum. Her ne kadar elinde bir şeyi kalmamış, aşağılanmış, hakir ve düşük birisi isem de har an Karun olduğuma hayal ederim. Gönülde vefa hazinesinin akçesi var, fakat gizli. Gözüm kırmızı taşlar ve inciler hazinesi, fakat yok olucu.

3. Hayât sarf ediben derd kılmışam hâsıl
Sirişk-i al ıl ruh-ı zerd kılmışam hâsıl
Zamîr gözgüsüne gerd kılmışam hâsıl
Tabîat-ı seg-i şeb-gerd kılmışam hâsıl
İşim kara gece tâ subh nâle vü feryâd
Ne verseler ona şâkir ne kılsalar ona şâd
4. Sirişk-rîz gül-endâmlar hevâsı ile
Şikeste-hâl siyeh zülfler belâsı ile
Zemâne içre gam-ı ışk mâcerâsı ile
Hemîşe maslahatım özgeler rızâsı ile
Ne devr-i gerdiş-i gerdûn benim murâdım ile
Ne gâyet-i emelim hüsn-i i'tikâdım ile
5. Hasûd sûret-i ahvâlîme nazar kılmaz
Cefâ kılar men-i bîçâreye hazer kılmaz
Sanır ki nâle vü zârım ona eser kılmaz
Onu mürûr ile âlemde der-be-der kılmaz
Zemâne içre mücerredir intikâm-ı zemân
Hemîşe yahşiye yahşi verir yamana yaman
6. Hôşem ki hâme-i takdîr-i îzîd-i müteâl
Vücûd levhine tasvîr edende sûret-i hâl
Rakam kılan eger idbârdır ü ger ikbâl
Olur tegayyür ona gayrden bir emr-i muhâl
Saâdet-i ezeli kâbil-i zevâl olmaz
Güneş yer üstüne hem düşse pâymâl olmaz

-
3. Hayatımı harcamış karşılığında dert elde etmişim. Kanlı gözyaşları ile sararmış bir çehre elde etmişim. Gönül aynasını paslandırmışım. Geceleri uyumayan bir köpeğin huyunu kazanmışım. İşim gücüm karanlık geceler sabaha kadar feryat etmek. Ne verirlerse ona şükreder ne yaparlarsa ona sevinirim.
 4. Gül endamlı güzellerin aşkıyla gözyaşı dökmekteyim. Güzellerin siyah saçlarının belâsı ile de gönlüm kırık, ınutsuzum. Bu zaman içinde aşk gamının macerasını yaşamaktayım. Menfaatim her zaman ancak başkalarının rızası ile. Ne feleğin dönüşü benim muradım üzre, ne de emellerimin vardıgı nokta benim olumlu düşüncem gibi.
 5. Hasetçi bizim durumumuza bakmaz bile. Ben zavallıya zulmeder, hiç çekinmez. Benim feryatlarımın ona tesirini olmayacağını sanır. Zamanla onu bu dünyada perişan etmez sanır. Halbuki tecrübe edilmiştir ki, zamanın intikamı iyiye iyilik, kötüyü kötülük verir.
 6. Şundan dolayı mutluyum: Yüce Allah'ın kaderi yazan kalcı ne olacağını varlık sayfasına yazdığında, saadet olsun bahtsızlık olsun ne yazmışsa o olur. Başkasının onu değiştirmesi mümkün değil. Ezeli saadet yok olacak türden değildir. Güneş yer yüzüne düşse de ayak altında kalmaz, değerini kaybetmez.

7. Azîz-i Hak hased-i düşmen ile olmaz hôr
Hasûd hîlesi ikbâlî eylemez idbâr
Egerçi gülbüne gâhî hazânda âfet var
Tedârük eyler ona âfiyet nesîm-i bahâr
Garaz ki her kim ezelden olursa devlet-mend
Muhâldir yete âsâr-ı devletine gezend
8. Egerçi bir nice gün iktizâ-yı âlem-i dîn
Cihânda eyledi ikbâl râyetini nigûn
Zemâne sûret-i ahvâlim etti diger-gûn
Vefâ hatına kalem çekti çarh-ı bûkelemûn
Künûn zemâne ol ahvâlden peşîmândır
Egerçi kâfir idi hâliyâ müselmândır
9. Fuzûlî eylediğin ahdine vefâ kılğıl
Yeter şikâyet edip şerh-i mâcerâ kılğıl
Vücûdunu hedef-i nâvek-i belâ kılğıl
Kamu ezâlara sabr eyleyip duâ kılğıl
Kim ola döst rızâsı hemîn sana hâsıl
Rızâ-yı dösttur asl-ı temettu ey gâfîl (Fuzulî)

Örnek: 2

Şeyh Gâlib'in yazmış olduğu aşağıdaki şiir, mütekerrire müseddes örneğidir.

1. Tedbîrini terk eyle takdir Hudanındır
Sen yoksun o benlikler hep vehm ü gümâmındır

7. Allah tealâ'nın aziz kıldığı kişi düşmanın hasediyle hakir olmaz. Hasetçinin hilesi saadeti bahtsızlığa çeviremez. Her ne kadar gül fidanı da zaman olur, sonbaharda kurur; fakat bahar rüzgarları ona tekrar sağlık afiyet verir. Kısacası, ezelden bahtiyar, mesut olacağı kesinleşenin saadetine zarar ziyan gelmesi mümkün değildir.
8. Her ne kadar şu değersiz dünyanın gidişatı dünyada saadet bayrağını ters çevirmiş, yaşadığım şartlar, halimi bir başka hale döndürmüş, bukelamun gibi renk değiştiren, iki yüzlü felek vefa sözünü silmiş ise de şimdi ise o yaptıklarından pişmandır. Sanki eskiden kafirdi de şimdi müslüman oldu.
9. Fuzulî, verdiği sözde dur. Yeter başından geçenleri anlatarak şikayet edip durduğun. Varlığını belâ okunun hedefi kıl. Her türlü cziyete sabr edip dua et ki, o dostun hoşnutluğunu elde edebilesin. Hayatın gayesi, dostun, gerçek sevgilinin hoşnutluğudur ey gafil, bunu bil.

Örnek: 2

1. Tedbirini terk et, takdir Huda'nındır. Sen aslında yoksun; o benlikler hep vehmin, kuruntun ve zanlarındır. Aşk birden bire bul, bu arnâğan bulanındır. Bu dünya yaratılış: beri temiz yaratılışlı insanlarındır. Âşık olanda gam tasa ne arar; gam tasa dünya halkıdır. İlâhî aşkın sembolü) kadehi elden bırakma, söz artık meyhanecilerin önderinindir (Mey-şarap ilâhî aşk, meyhane ilâhî aşkın dile getirildiği meclisler, mekanlardır. Pir-i mugân, meyhanede içki sunanların reisi piridir. Burada ilâhî aşkı sunan mürşit, yol gösteren kılavuz demektir.)

Birden bire bul aşkı bu tuhfe bulanındır
 Devrân olalı devran erbâb-ı safânındır
 Âşıktâ keder neyler gam halk-ı cihânındır
 Koyma kadehî elden söz pîr-i mugânındır

2. Meyhaneyi seyrettim uşşâka matâf olmuş
 Teklif ü tekellüften sülkkânı maâf olmuş
 Bir neş'e gelüp meclis bî-havf u hilaf olmuş
 Gam sohbeti yâd olmaz meşrebleri saf olmuş
 Âşıktâ keder neyler gam halk-ı cihanındır
 Koyma kadehî elden söz pîr-i mugânındır

3. Ey dil sen o dildâra lâyık mı değilsin'ya
 Da'vâ-yı mahabbette sâdık mı değilsin ya
 Özrü nedir Azrâ'nın Vâmık ını değilsin ya
 Bu gam ne gezer sende âşık mı değilsin ya
 Âşıktâ keder neyler gam halk-ı cihanındır
 Koyma kadehî elden söz pîr-i mugânındır

4. Mahzun idi bir gün dil meyhâne-i ma'nâde
 İnkâra düşenmiştim efkâr düşüp yâde
 Bir pîr gelip nâgâh pend etti ale'l-âde
 Al destine bir bâde derd ü gamı ver bâde
 Âşıktâ keder neyler gam halk-ı cihanındır
 Koyma kadehî elden söz pîr-i mugânındır

-
2. Meyhaneyi seyrettim, âşıkların dönüp durduğu bir yer olmuş. Orada bulunanlar her türlü kayıttan ve zorlamadan affedilmişler. Bir neşe gelmiş; mecliste ne korku ne de çekişme kalmış. Gamin tasanın adı anılmıyor, huyları tertemiz olmuş. Âşık olanda gam tasa ne arar; gam tasa dünya halkıdır. (İlâhî aşkın sembolü) kadehî elden bırakma, söz artık meyhanecilerin önderinindir.
3. Ey gönül! Sen o sevgiliye layık mı değilsin? Aşk davasında samimi ve dürüst mü değilsin? Azrâ'nın özrü nedir? Sen Vâmık mı değilsin? (Vâmık ile Azra İran edebiyatı kaynaklı bir aşk hikayesinde geçen sevgililerin isimleridir.) Sende bu gam ne gezer, yoksa sen âşık mı değilsin? Âşık olanda gam tasa ne arar; gam tasa dünya halkıdır. (İlâhî aşkın sembolü) kadehî elden bırakma, söz artık meyhanecilerin önderinindir.
4. Bir gün gönül, mânâ meyhanesinde mahzun bir haldeydi. Hatıra bir takım fikirler gelmiş de inkârla dolmuştum. Bir pîr, ansızın gelip adet üzere bir öğüt verdi. Eline al bir kadeh de derdi tasayı ye le ver (at gitsin). Âşık olanda gam tasa ne arar; gam tasa dünya halkıdır. (İlâhî aşkın sembolü) kadehî elden bırakma, söz artık meyhanecilerin önderinindir.

5. Bir bâde çek efzûn kap mecliste zeber-dest ol
 Atma ayağın taşra meyhanede pâ-best ol
 Alçağa akar sular pâ-y-î huma düş mest ol
 Pür cûş olayım dersin Gâlib gibi ser-mest ol
 Âşıkta keder neyler gam halk-ı cihanındır
 Koyma kadehî elden söz pîr-i mugânındır (Şeyh Gâlib)

-
5. Dolu bir kadeh şarap çek, mecliste el üstünde, muteber ol. Ayağını meyhaneden dışarı atma. Meyhanede kalmada ayak dire. Sular alçak yerlere akar; sen de küpün ayak ucuna düş, kendinden geç. Coşup taşayım dersin sen de Galib gibi sarhoş ol. Âşık olanda gam tasa ne arar; gamı tasa dünya halkınındır. (İlâhî aşkın sembolü) kadehi elden bırakma, söz artık meyhanecilerin önderinindir.

B) TESDÎS²⁷

I.

Tesdis kelimesinin asıl anlamı altılama, altı köşeli kılma demektir. Edebiyat terimi olarak bir gazelin her beytinin önüne aynı vezin ve kafiye dörder'mısra ilâvesiyle oluşan nazım biçiminin adıdır.

Kafiye düzeni şu şekildedir (Parantez içindekiler asıl gazelin beyitlerini gösteriyor.): aaaa(aa), bbbb(ba), cccc(ca)

Bir diğer çeşit tesdis örneği de bir gazelin sadece matla beytinin önüne dörder mısra ilâvesiyle oluşan tesdistir. Bu bir çeşit *mütekkerir tesdis* olarak adlandırılabilir (Bununla birlikte, Musannatlar başlıklı giriş kısmına bakınız.)

Bu takdirde de kafiye düzeni şu şekilde olur: aaaa(AA), bbbb(AA), cccc(AA)

II.

Tesdisin örnekleri fazla olmamakla birlikte 17.yy.dan itibaren daha çok görülür. Rahmi Çelebi (ö. 1567) üç, Fevri (ö. 1571) ve Nev'î (ö. 1598) bir, Fenaî Cennet Mehmed Efendi (ö. 1664) üç, İzzet Ali Paşa (ö. 1734) bir Nevres-i Kadim (ö. 1762) bir, Haşmet b. Abbas (ö. 1768) dört, Tokatlı Kâni (ö. 1791) bir, Keçecizade İzzet Molla (ö. 1829-30) biri müstezad tesdis olmak üzere dört, Leyla Hanım (ö. 1847) üç, Şeyh Gâlib (ö. 1799) iki, Osman Şems (ö. 1893) bir tesdis ile bu nazım biçimini kullanan şairlerdendirler.

ÖRNEKLER

• Örnek: 1

Fevrî'nin aşağıdaki tesdisinin kafiye düzeni aaaa(aa), bbbb(ba), cccc(ca) şeklindedir.

²⁷ Mehmed Rifat, *Mecmûi'l-Edeb*, s. 272; Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri-İstılâhât-ı Edebiyye*, s. 158; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 107; H. Erdoğan Cengiz, "Divan Şiirinde Musammatlar", *Türk Şiiri Özel Sayı II*, s. 368.

1. Güller açıldı sahn-ı çemen sebze-zârdır
Devrân-ı lâle mevsim-i zûlf-i nigârdır
Hengâm-ı şevk u zevk ü kenâr ü behârdır
Vakt-i cûnün ü şevk-i mey-i hôş-güvârdır
"Bûlbûl terâne başladı evvel bahârdır
Şeydâlığım benim yine bî-ihitiyârdır"
2. Yolunda cânın etti fidâ bir kıyâmetin
Hâk oldu hâk-ı pâyna düştü bir âfetin
Od gibi yandı aşkına bir lâle-behçetin
Yel gibi yeldi şevkine bir mâh-tal'atin
"Su gibi aktı pâyna bir serv-kâmetin
Dîvâne gönümüz ne aceb bî-karârdır"
3. Çün reşk-i Sidre eyledi nâzûg nihâlini
Bedr eyledi yüzünü meh-i nev hilâlini
Necm-i saâdet etti izârınla hâlini
Lutfeyle arz kıl eser-i Zülcelâlini
"Saklanma mâh-ı nev gibi göster cemâlini
Görmeğe gün yüzünü bu halk intizârdır"
4. Ey hüsn-i bi-misâl ile dillerde yâd olan
Ehl-i vefâya kârî cidâl ü inâd olan
Zâlim rakîbe işi gücü adl ü dâd olan
Rahm et ki yalvarırsa gamın birle şâd olan
"Hakkâ ki bu cihânda güzelden murâd olan
Fursat deminde âşıkâ bûs u kenârdır"

Örnek: 1

1. Güller açıldı, bahçeler yeşillendi. Zaman lâle zamanı, mevsim sevgilinin zûlfünün zamanıdır. Zaman şevk, zevk, sahil ve bahar zamanıdır. Zaman akı bir tarafa atma, içini güzel şarabın şevk vermesi zamanıdır. "Bûlbûl ötmeye başladı, ilk bahardır. Benim bu çılgınlığım elimde değildir."
2. Boylu poslu bir güzelin yolunda canını feda etti. Bir âfetin ayağının toprağına düştü de toprak (zelil) oldu. Lâle gibi bir güzelin aşkına ateş gibi yandı. Yüzlü ay gibi güzel olan bir sevgilinin aşkına rüzgar gibi est. "Servî boylu bir güzelin ayağına su gibi aktı. Delî divane gönümüz ne tuhaf şekilde kararsızdır."
3. Fidanı andıran nazik boyuyla Sidre'yi bile kıskandırdı. Yüzünü bedr eyledi. Kaşını da yeni ay. Mutluluk yıldızı yaptı yanağındaki beni. Lutfet de Celâl sahibi olan sen, eserini göster. "Yeni ay gibi saklanma da güzelliğini göster. Halk senin gün yüzünü görmeyi beklemektedir."
4. Ey benzersiz güzellik ile dillere destan olan. Vefa ehliyle hep mücadele ve çekişme içinde olan. Zalim rakibe işi gücü adalet ve doğruluk olan. Senin aşk gamınla mutluluğu tadan yalvarırsa merhamet et. "Gerçek şu ki, bu dünyada güzelden beklenen fırsat düştüğünde âşıkın kucaklaması ve öpmesidir."

5. Ey sûretiyle Yûsuf u sîrette Mustafâ
 Nâmı Muhammed ü kamu evzâ'-ı Murtezâ
 Yazıktır etme Fevrî-i miskînine cefâ
 Gûş et ne dedi mâlik-i tab'-ı suhan-serâ
 "Tut Şemsî'nin nasihatini olma bî-vefâ
 Geçer güzelliğin demi bu rûzigârdır" (Fevrî)

• **Örnek: 2**

Aşağıdaki tesdisin kafiye düzeni aaaa(AA), bbbb(AA), cccc(AA) şeklindedir.

1. Ne mir'ât-ı dil-i ebnâ-yı âlemde safâ gördüm
 Ne a'yân-ı zamânda lutf ile bir âşinâ gördüm
 Ne nakş-ı sûret-i levh-i hakîkatten bekâ gördüm
 Muhassal halkı semt-i mihrîbânîden cüdâ gördüm
 "Vefâ her kimseden kim istedim ondan cefâ gördüm
 Kimi kim bî-vefâ dünyâda gördüm bî-vefâ gördüm"
2. Zemâne halkı hep mu'tâd idinmişler cefâ resmin
 Gidermişler bozup levh-i hakîkatten vefâ resmin
 Ferâmûş eylemişler her biri lutf u atâ resmin
 Aceb mi mahv edersem ben de ümmîd ü recâ resmin
 "Vefâ her kimseden kim istedim ondan cefâ gördüm
 Kimi kim bî-vefâ dünyâda gördüm bî-vefâ gördüm"
3. Yazıklar bana kim ahibâba hüsn-i i'tikâd ettim
 Hayflar kim kelâm-ı döstâna i'timâd ettim

5. Ey güzelliğiyle Yusuf Peygamber, ahlâkı ve yaşayışı iftâ de Hz. Muhammed gibi olan. Adı Muhammed, bütün hali tavrı (Hz. Ali'ninki gibi) hoşâ giden bir halde olan. Yazıktır, miskin Fevrî'ye eziyet etme. Güzel söz söyleme özeliğine sahip olan bak, ne dedi, kulak ver. "Şemsî'nin nasihatini tut da vefasızlık yapma. Güzelliğin de çağı geçer, bu zamandır."

Örnek: 2

1. Halkın göntül aynalarında saflık, temizlik görmedim. Zamanın önde gelenlerinden iyiliğe aşına, iyiliksever birisini görmedim. Gerçeklik levhasındaki bir güzel suretin şeklinde kalıcılık da görmedim. Kısacası, halkı mahabbet ve şefkat konusundan uzak gördüm. "Kimden vefa istediysem ondan cefa gördüm. Bu vefasız dünyada kimi gördümse vefasız gördüm."
2. Zamane halkı hep eziyeti âdet edinmişler. Hakikat levhasından vefâ âdetini silip yok etmişler. Her biri iyilik ve ihsan âdetini unutmuş. Ben de (birilerinden) ümit ve dilek âdetini kaldırırsam buna şaşılır mı? "Kimden vefa istediysem ondan cefa gördüm. Bu vefasız dünyada kimi gördümse vefasız gördüm."
3. Yazıklar olsun bana ki, dostlar hakkında iyi düşündüm. Yazıklar olsun ki, dostların sözlerine güvendim. Gerçi dünyada pek çok kimseyle birlikte oldum; (ama) kimseden ne (iyiliğe) gayret gördüm ne de kimseden muradımı elde ettim. "Kimden vefa istediysem ondan cefa gördüm. Bu vefasız dünyada kimi gördümse vefasız gördüm."

Cihânda gerçi kim çok kimselerle ittihâd ettim
 Ne gördüm kimseden himmet ne tahsîl-i murâd ettim
 “Vefâ her kimseden kim istedim ondan cefâ gördüm
 Kimi kim bî-vefâ dünyâda gördüm bî-vefâ gördüm”

4. Cihânın halkı hep derd-i hırsa mübtelâ gördüm
 Ne dervîşinde istiğnâ ne şâhında gınâ gördüm
 Ne âzâdında şükr ü bendesinde rızâ gördüm
 Keremle halkı bîgâne sitemle âşinâ gördüm
 “Vefâ her kimseden kim istedim ondan cefâ gördüm
 Kimi kim bî-vefâ dünyâda gördüm bî-vefâ gördüm”

5. İnanma gülse Cevrî bir iki gün yüzüne dünyâ
 Vefâdâ anlayıp halk ile tulfet eyleme aslâ
 Recâyı kat’ edip eyle ferâgat kûşesin me’vâ
 Ne söyler gör Fuzûlî bî-vefâlardan edip şekvâ
 “Vefâ her kimseden kim istedim ondan cefâ gördüm
 Kimi kim bî-vefâ dünyâda gördüm bî-vefâ gördüm” (Cevrî)

-
4. Dünya halkını hep hırs derdiyle mübtela gördüm. Ne dervişinde dünyaya karşı tokluk, ne sultanında gönül zenginliği gördüm. Ne hür olanında haline şükür, ne de kölesinde haline razı olma durumu gördüm. Halkı cömertliğe yabaneî, zulüm ve eziyete dost gördüm. “Kimden vefa istediysen ondan cefa gördüm. Bu vefasız dünyada kimi gördümse vefasız gördüm.”
5. Cevrî! Dünya bir iki gün yüzüne gülerse inanma. Vefalı sanıp da halk ile fazla kaynaşma. İnsanlardan bir şeyler ummayı kes de her şeyden uzaklaşma köşesini kendine sığınak bil. Gör Fuzulî vefasız güzellerden şikâyet edip ne söyler. “Kimden vefa istediysen ondan cefa gördüm Bu vefasız dünyada kimi gördümse vefasız gördüm.”

YEDİ MISRALI BENDLERDEN OLUŞAN NAZIM BİÇİMLERİ

A) MÜSEBBA²⁸

I.

Müsebba kelimesinin asıl anlamı yedili kılınan, yedi köşeli demektir. Edebiyat terimi olarak yedi mısralı bendlerden oluşan bir nazım biçiminin adıdır. Bendlerin son mısrası veya son iki mısrası aynen tekrarlanıyorsa bu tarz müsebbâ'lar, *müsabba-i mütekerrir*, tekrarlanmıyorsa *müsebbâ-i müzdevic* adını alır. Müzdevic ve mütekerrir olmak üzere iki ayrı kafiye düzeni vardır.

a) Müzdevic müsebbâ'ın kafiye düzeni: aaaaaaa, bbbbbbba, cccccc,

b) Mütekerrir müsebbânın kafiye düzeni. (Büyük harfler tekrarlanan mısraları gösteriyor.): 1. aaaaaaA, bbbbbbA, ccccccA 2. aaaaaAA, bbbbbbAA, cccccAA

II.

14. yy.'dan itibaren kullanıldığı görülmekle birlikte az örneği bulunmaktadır. Nesimi (ö. 1404), Hayreti (ö. 1534-35), Fevrî (ö. 1571), Rûhi-i Bağdadî (ö. 1605-06), Esrar Dede (ö. 1797) ve Enderunlu Vasıf (ö. 1824-25), Refî Kâlâyî (ö. 1821), Keçeçizade İzzet (ö. 1830), Leylâ Hanım (ö. 1847) ve Osman Şems (ö. 1893) divanlarında müsebbâ örnekleri bulunur.

ÖRNEKLER

Örnek: 1

1. Bir dem ki ben fâkîr idim ol yâr-ı cân idi

Sâkî idi vü nâzûg idi nûkte-dân idi

²⁸ Mütercim Asım, *Kamus Tercümesi*, c.3, s. 281; Tehânevî, *Keşşâfı Istılâhâtı'l-Fîlûn*, c.2, s. 370, 373; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 108; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, s. 230; H. Erdoğan Cengiz, "Divan Şiirinde Musammatlar", *Türk Şiiri Özel Sayısı II*, s. 372; Ali Nihat Tarlan, *15. ve 18. asır Divan Şiiri*, Rahmî ve Fevrî, s. 63.

Örnek: 1

1. Bir zamanlar ben fakir idim, o benim can dostum idi. Şarap sunardı, nazik idi, nüktedandı. Öyle dostlar vardı ki, her biri birer dünya rindi idi. Lâle devri, gül bahçesi zamanıydı. Eğlence zamanı, erguvan renkli şarap vakti idi. Genç güzellerin aşkıyla bu gönül mutlu idi. Demler o demler, zaman o zaman idi.

Yârân idi ki her biri rind-i cihân idi
 Devrân-ı lâle idi dem-i gûlsitân idi
 Hengâm-ı ayş ü vakt-i mey-i ergavân idi
 Şevk-i cîvân ile bu gönül kâmrân idi
 Demler o demler idi zemân ol zemân idi

2. Ol dem ki rûh-perver idi bâd-ı nev-bahâr
 Reşk-i riyâz-ı huld idi etrâf-ı lâle-zâr
 Açılmış idi gül gibi her gonca-leb nigâr
 Âsûde idi her kes ü râm idi rûzigâr
 Cem eyler idi âdemi bir câm-ı hoş-güvâr idi
 Her kişi ayş ü nûştan olurdu behre-dâr
 Demler o demler idi zemân ol zemân idi
3. Bir dem ki bezm-i bâğ safâ-iktisâb idi
 Savt-ı hezâr tî nâle-i çeng ü rûbâb idi
 Yâkût-ı bâde câmda la'l-i mûzâb idi
 Bezm ehli cümle ârif-i rengîn-hitâb idi
 Bir elde la'l-i sâkî bir elde şarâb idi
 Hengâm-ı ayş ü nûş idi devr-i şebâb idi
 Demler o demler idi zemân ol zemân idi
4. Evvel ki cümle sahn-ı cihân idi bezm-gâh
 Yeksân idi safâda gedâ ile pâdişâh
 Etmezdi kimse kimse uyûbuna bîç nigâh
 Şimdi mürâyî oldu cihân mîr eger sipâh
 Dahi sudûr eylemeden tutulur günâh
 Döndü zemâne aksine derdâ hezâr âh
 Demler o demler idi zemân ol zemân idi

-
2. Öyle bir zaman idi ki, bahar rüzgarı gönlü neşelendirirdi. Lâle bahçesinin etrafı cennet bahçelerini kıskandırırdu. Gonca dudaklı güzeller açılmış gül gibi idiler. Herkes rahat, şartlar uygundu. İçiani hoş içkiler insanı (şarabı bulan) Cem baline getirirdi. Eğlenceden herkes nasi-bini alırdı. Demler o demler, zaman o zaman idi.
 3. Öyle bir zamandı ki, bahçedeki içki meclisi mutluluk doluydu. Bülbül sesi, çeng ve rebab sesleri vardı. Rengi yakutu andıran şarap, kadehte erimiş kırmızı renkli mücevher gibiydi. Meclistekilerin hepsi güzel konuşan yol yordam bilen insanlardı. Bir elde sakinin la'li, diğer elde şarap vardı. Yiyip içme vakti, gençlik zamanı idi. Demler o demler, zaman o zaman idi
 4. Daha önce bütün meydan eğlence yeri idi. Mutluluğu paylaşmada padişah ile dilenci bir idi. Kimse kimsenin ayıbına, kusuruna bakmazdı. Şimdi üst kesim ve idareciler de asker de, herkes iki yüzlü oldu. Daha günâh işlenmeden engel olunurdu. Zamane tersine döndü, eyvahlar olsun. Demler o demler, zaman o zaman idi.

5. Evvel zemân idi halk-ı cihân bî-riyâ idi
Kâr-ı zemâne âlem-i zevk u safâ idi
Aş ile işret ile gedâ pâdişâh idi
Her rind-i pâk bir güzele mübtelâ idi
Mâl ü menâl ü cân u dil ona fidâ idi
Mahbûbun işi âşika mihr ü vefâ idi
Demler o demler idi zemân ol zemân idi
6. Evvel zemânın olmaz idi kıl ü kâli hiç
Dinlenmez idi ehl-i riyânın makâli hiç
Urulmaz idi kimse yüzüne vebâli hiç
Def olmaz oldu ehl-i safânın melâli hiç
Add olur oldu şimdi kişinin kemâli hiç
Bulunmaz oldu eski zemânın misâli hiç
Demler o demler idi zemân ol zemân idi
7. Ey Fevrî gibi mihnet-i eyyâma mübtelâ
Devr-i şebâbı eyleme zâyî' satıp riyâ
Âlâm-ı pîrî eylemeden kaddini dî-tâ
İşretle eyle dehrden al kâm il sür safâ
Şâyed mîlsâid olmaya bu devr-i bî-vefâ
Anıp o demleri diyesin bir zemân ola
Demler o demler idi zemân ol zemân idi (Fevrî)

Örnek: 2

Aşağıya Hayretî'ye ait mütekerrir müsebbain üç bendini alıyoruz:

1. Gülmedi gül gibi açılmadı gönlüm bir zamân

5. Daha önce hiç kimse iki yüzlü değildi. Zamanın işi, zevk ve safa âlemi idi. Her tertemiz rind bir güzele mübtela idi. Mal mülk, can gönül ona feda idi. Güzellerin işi âşika mahabbet ve vefa göstermekti. Demler o demler, zaman o zaman idi.
6. Daha evvel dedikodu olmazdı. Riyakârların sözü hiç dinlenmezdi. Kimsenin suçu yüzüne vurulmazdı. Şimdi ise, temiz insanların üzüntüsü hiç bitmiyor. Kişinin kemali ise hiç yerinde. Eski zamanın benzeri hiç görülmez oldu. Demler o demler, zaman o zaman idi.
7. Ey Fevrî gibi zamanın dertleri, sıkıntılarıyla mübtela olan, gösteriş satıp da gençlik çağını boşa geçirme, Yaşlılığın sıkıntıları boyunu iki büküm etmeden eğlencelere katıl, yaşadığın zamandan murad al, mutluluk sür. Zira bu vefasız dünyanın şartları (daha sonra) bunlara müsait olmayabilir. Bir zaman olur, o vakitleri anıp da, demler o demler, zaman o zaman idi, dersin.

Örnek: 2

1. Gönlüm gülmedi, bir zaman gül gibi açılmadı. Gonca gibi soluğu kesilmişim. Bağırm dert ile kan dolu. Canında lâle gibi gizli bir yara eksik değil. Gözüme her bir çemen suyu yeni verilmiş keskin bir kılıç gibi gelir. Kısacası bahar ve bahçe benim zindanım olmuştur. Bir belâli bûlbûlüm, işim ah edip inlemektir. İmdad işi gücü fenalık olan feleğin elinden imdad!

Gonca-veş dem-besteyem derd ile bağrım tolu kan
 Lâle-vâr eksik degil cânımda bir dâğ-ı nihân
 Gözüm her bir çemen bir hançer-i terdir hemân
 Hâsılı zindânım olmuştur bahâr u bûstân
 Bir belâlı bülbülüm işim-durur âh u figân
 El-amân ey çarh-ı bed-kirdâr elinden el-amân

2. N'eyledim ben sana kim ney gibi nâlân eyledin
 Şem'-i bezm-ârâ gibi sûzân u giryân eyledin
 Derd ile bağrım surâhî-veş tolu kan eyledin
 Yire çaldın cür'a tek hâk ile yeksân eyledin
 Bir sınık sâgar gibi pâinâl-i devrân eyledin
 Aklımı sohbet sonu gibi perîşân eyledin
 El-amân ey çarh-ı bed-kirdâr elinden el-amân

3. Hayretî gamgîni hiç âlemde dil-şâd etmedin
 Kurtarıp bend-i belâdan gitti âzâd etmedin
 Lutf edip bir dem dil-i vîrânın âbâd etmedin
 Nice yıldır zulm edersin bir ağız dâd etmedin
 Kaldı mı bir gam ki cânın ana mu'tâd etmedin
 Kimi yâd ettin ki son demde yine yad etmedin
 El-amân ey çarh-ı bed-kirdâr elinden el-amân (Hayretî)

-
2. Ben sana ne ettim ki, beni ney gibi inlettin. Beni meclisi süsleyen mım gibi yakıp ağlatarak erittin. Dert ile bağrımı sürâhî gibi kan doldurdun. Kadehin dibinde kalan son danıla gibi yere çaldın da beni toza toprağa kattın. Bir kırık kadeh gibi devrana çiğnettin. Aklımı sohbet sonu gibi karmakarışık ettin. İmdad işi gücü fenalık olan feleğin elinden imdad!
3. Gamlı dertli Hayretî'yi hiç bu dünyada mutlu etmedin. Belâ bağından kurtarıp özgürlüğünü vermedin. Lutfedip bir an bile harıp gönlünü yapmadın. Nice yıldır zulmedersin, bir az olsun adaleti gözletmedin. Sürekli yapmadığın bir eziyet kaldı mı? Kimi andın ki son anda yine unutmadın, ona yabancı gibi davranmadın? İmdad, işi gücü fenalık olan feleğin elinden, imdad!

B) TESBÎ²⁹

I.

Tesbî' kelimesinin asıl anlamı bir nesneyi yedili kılma, yedi köşeli yapma demektir. Edebiyat terimi olarak bir başka gazelin matla beytinin veya her beytinin üstüne aynı vezinde beşer mısra ilâvesiyle oluşan nazım biçiminin adıdır.

Elimizdeki örnekler tesbiin bir gazelin sadece matla beytinin önüne dörder mısra ilâvesiyle meydana gelen manzumelerdir. Bunlar, bazı araştırmacılarca bir çeşit mütekerrir tesbî' olarak da görülmektedir. (Musammatlar başlıklı giriş kısmında da söylediğimiz gibi sadece bir matla beyte yapılıyorsa bunları tazmin olarak değerlendirmek daha doğrudur.) Bu durumda iki türlü kafiye düzeni vardır:

1. aaaaa(aa), bbbbb(ba), ccccc(ca)
2. aaaaa(AA), bbbbb(AA), ccccc(AA)

II.

Edebiyatımızda çok az kullanılmıştır. İzzet Molla'nın (ö. 1829) , Vasıf'ın (ö. 1824) ve Leylâ Hanım'ın (ö. 1848) tesbîleri vardır.

ÖRNEK

Aşağıdaki Leylâ Hanım'a ait tesbî' mütekerrirdir.

Tesbî-i Beyt-i İzzet

1. Çâk çâk eyler isem ayb eyleme pîrâheni

²⁹ Mütercim Asım, *Kâmus Tercimesi*, c.3, s. 281; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul 2003, s. 109; Halil Erdoğan Cengiz, "Divan Şiirinde Musammatlar", *Türk Şiiri Özel Sayısı II*, s. 376.

İzzet'in Beytinin Tesbî'

1. Gömleğimi parça parça etsem de ayıplama. Gönümdeki bu âhlar ve matemlerin boş yere olduğunu sanma. Benim güçten kuvvetten düşmüş bedenimin düşmanı senin celladı andıran gözün değil mi? Kıskançlık ateşi ile bedenimi ve ruhumu yakıp yok ettin. Yokluk yoluna git-

Sanma kim bîhûdedir gönlümde âh u şîveni
 Çeşm-i cellâdın değil mi cism-i zârım düşmeni
 Âteş-i gayretle ifnâ eyledim cân ü teni
 Âzim-i râh-ı adem olmak değil mi ehveni
 “Sevdiğim kim kurtarır zincîr-i zülfünden beni
 Görmemek yeğdir görüp dîvâne olmaktan seni”

2. Başıma sevdâ-yı aşkınla neler geldi neler
 Derd ü mihnetle şebâbette ağardı mûy-ı ser
 Eylemez misin aceb ey şûh Mevlâ'dan hazer
 Hep senin sâyende hâsıl ettiğim derd ü keder
 Turmayıp âh eylerim bülbül gibi şâm u seher
 “Sevdiğim kim kurtarır zincîr-i zülfünden beni
 Görmemek yeğdir görüp dîvâne olmaktan seni”
3. Her gören bir kere tarz u tavrına ineftûn olur
 Mâh-rûyun görmeyen tâ haşre dek mahzûn olur
 Hasret-i lâ'linle hep seyl-i sirişki hûn olur
 Âteş-i dîdârına yandıkça dil memnûn olur
 Sen saçı Leylâya çok ehl-i hîred mecnûn olur
 “Sevdiğim kim kurtarır zincîr-i zülfünden beni
 Görmemek yeğdir görüp dîvâne olmaktan seni”
4. Giceler tâ subha dek bülbül gibi nâlânınım
 Hançer-i hecrinle mecrûh eyleme vîrânınım
 Âkîbet cânâ şehîd-i nâvek-i müjgânınım

mem daha iyi değil mi? “Sevdiğim, beni senin zinciri andıran zülfünden kim kurtarır? Seni görmemek görüp de çıldırmaktan daha iyidir.”

2. Başıma senin aşkın dolayısıyla neler geldi, neler. Başımdaki saçlar gençken dert ve sıkıntılarla ağardı. Ey işveli güzel, Allah'tan korkmaz mısın? Bütün derdini kederim senin yüzündendir. Bülbül gibi gece gündüz ah ederim. “Sevdiğim, beni senin zinciri andıran zülfünden kim kurtarır? Seni görmemek görüp de çıldırmaktan daha iyidir.”
3. Senin tarzını tavrını bir kere gören herkes aldanır, kapılır. Ayı andıran yüzünü görmeyen haşre dek mahzun olur. Senin lâ'li andıran dudağının hasretinle seller gibi taşan gözyaşları kan olur. Güzel yüzünün ateşine yandıkça dil buna memnun olur. Akıl fikir sahibi çok kişi sen siyah saçı Leylâ'yı andırana çıldırıcasına tutulur (Meenun olur.) “Sevdiğim, beni senin zinciri andıran zülfünden kim kurtarır? Seni görmemek görüp de çıldırmaktan daha iyidir.”
4. Geceleer sabaha dek bülbül gibi senin inleyenim. Hançer gibi acı veren ayrılığınla yaralama, ben senin yüzünden harap haldeyim. Ey sevgili, ben senin oku andıran kirpiklerinin şehidiyim. Gönlün kurtulması ne mümkün, fermanın kulu kölesiyim. Hem kâküllerinin esiri hem de kendinden geçmiş âşığıyım. “Sevdiğim, beni senin zinciri andıran zülfünden kim kurtarır? Seni görmemek görüp de çıldırmaktan daha iyidir.”

Dil halâs olmak ne mümkün bende-i fermânınım
 Hem esîr-i kâkülün hem mest ü ser-gerdânınım
 “Sevdiğim kim kurtarır zincîr-i zülfünden beni
 Görmemek yeğdir görüp dîvâne olmaktan seni”

5. Ol cefâ-cûnun hele bak incedir gâyet belî
 Seyr edip endâmını Leylâ da olmaz mı delî
 Ben gibi bin âşıkı bend eyledi zülfün teli
 Hâlini arz etmeğe bir kimsenin değmez eli
 İzzet’in bu beytini yâre meger arz etmeli
 “Sevdiğim kim kurtarır zincîr-i zülfünden beni
 Görmemek yeğdir görüp dîvâne olmaktan seni” (Leylâ Hanım)

-
5. O işi gücü eziyet vermek olan sevgiliye hele bir bak, belî ne incedir! Onun endamını seyredip Leylâ da delî olmaz mı? Benim gibi bir âşıkı saçının teli bağladı, esir etti. Hiç kimsenin halini dile getirmeye gücü yetmez. Bari İzzet’in bu beytini sevgiliye sunmalı: “Sevdiğim, beni senin zinciri andıran zülfünden kim kurtarır? Seni görmemek görüp de çıldırmaktan daha iyidir.”

SEKİZ MISRALI BENDLERDEN OLUŞAN NAZIM BİÇİMLERİ

A) MÜSEMME³⁰

I.

Müsemmen kelimesinin asıl anlamı olarak sekizli, sekiz rükünlü ve köşeli demektir. Nazım biçimi olarak her bendi sekiz mısradan oluşan nazım biçimidir. Bendlerin son mısrası veya son iki mısrası tekrarlanıyorsa bu tarz müsemmenlere, *müsemmen-i mültekerrir*, tekrarlanmıyorsa *müsemmen-i müzdevic* adını alır.

Kafiye düzenleri şu şekildedir:

a) Müzdevic müsemmen:

1. aaaaaaaa, bbbbbbbba, ccccccca

2. aaaaaaaa, bbbbbbaa, ccccccaa

b) Mültekerrir müsemmen (Büyük harfler tekrarlanan mısraları göstermektedir):

1. aaaaaAA, bbbbbAA, cccccAA

2. aaaaaA, bbbbbA, cccccA

II.

Türk edebiyatında az kullanılan nazım şekillerindendir. Emrî (ö. 1575), Fevrî (ö. 1571), Nev'î (ö. 1599), Bağdadlı Ruhî (ö. 1605/6), Esrar Dede (ö. 1796), Hoca Neş'et (ö. 1807) müsemmen nazım biçimini kullanan şairlerdendir.

ÖRNEKLER

• Örnek: 1

Aşağıdaki örnek müzdevic müsemmen örneğidir.

³⁰ Mütercim Asım, *Kâmus Tercümesi*, c. 4, s. 574; Tehânevî, *Keşşâfı Istılâhâtı'l-Fîlnûn*, c. 1, 241, c.2, s. 370; İsmail Habîb, *Edebîyat Bilgileri*, s. 141; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, s. 230; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebîyatı Nazım Şekilleri ve Arız*, s. 109; H. Erdoğan Cengiz, "Divan Şiirinde Musammatlar", *Türk Şiiri Özel Sayısı II*, s. 379.

1. Dîde lâle ârızınçün jâle-bâr olmuş-durur
Her müje hüsnün gülünsüz gözde hâr olmuş-durur
Sîne aşkın âteşiyle pür-şerâr olmuş-durur
Cân firâk-ı la'l-i nâbınla figâr olmuş-durur
Dil hevâ-yı kâkülünle bî-karâr olmuş-durur
Akl u fikrim turrân ile târumâr olmuş-durur
Ten gam-ı zülf ü hatınla hâk-sâr olmuş-durur
Üstühân-ı ser mekân-ı mûr ü mâr olmuş-durur
2. Çarh abdâlındır ey meh dâğlar seyyâresi
Subh küştendir ki hûn-âlûdedir ruhsâresi
Oldu Mirrihi siphrin gamzenin mekkâresi
Sîne-çâkindir hilâl eksik değildir yaresi
Gül helâkindir kulağınca-durur her pâresi
Bir leked-kûpun-durur sünbül ki gitmez karesi
Olduğuyçün sâgar-ı bâde lebin âvâresi
Bâd kabrinde habâbın türbe-dârı olmuş-durur
3. Kufl-ı yâkûtun dilin açıp yine ol nâzenîn
Ben fakîr üftâdeye verdi niçe dürr-i semîn
Zâhir olduğu nazarda gözlerim aynel'-yakîn
Gördi müşgîn nâfeyi bir misli yok engüşterin
Kaddimi hâtem gibi ham kıldı ol la'l-i nigîn
Nâfe gibi bağrımı hûn eyledi bu müşg-i çîn
Geh gam-ı kâkül gibi sevdâ-yı zülf-i anberîn
Ayş u nûsı ben fakîrin zehr-i mâr olmuş-durur

Örnek: 1

1. Gözüm lâle yanağın uğruna çiğ tanesi gibi gözyaşı döker. Senin güzelliğinin gülü olmadan kirpiğimin her bir kılı gözümde dikendir. Sinem aşkın âteşiyle kıvılcımlar içinde kalmıştır. Cânım saf la'l dudağından ayrıldığı için yaralıdır. Gönلüm kâkülünün hevesiyle şaşkın bir haldedir. Aklım, fikrim ise saçının buklesinde perişan, darınadadır. Tenim ayva tüyünün ve zülfünün derdiyle toprak oldu. Kafatasım ise (artık) karınca ve yılanların mekânıdır.
2. Ey ay gibi güzel! Felek senin abdal dervişin, etrafındaki gezegeyenlerse onların sinesinde açtığı yaralardır. Şafak senin uğruna öldüğü için yüzüne kan bulaşmıştır. Felekteki Merih gezegeniyse senin yan bakışının hilekâridir. Hilâl senin uğruna göğsünü yırttığı için sinesinde yara eksik değildir. Gül senden dolayı helâk olmuştur, her parçası kulağın gibidir. Sümbül senin için tekme yediğinden karası hiç gitmez. Şarap kadehi dudağının avâresi olduğundan rüzgâr, o şarabın köpüğünün türbedârı olmuştur.
3. O nâzik güzel, yakut kilidin (ağzın) dilini yine açtı da ben düşkün, fakire nice kıymetli inci sundu (gülüp dişlerini gösterdi.). Gözlerim o paha biçilmez yüzüğün misk kokan nefesini bizzat gördü. O la' yüzüğü (dudaklı), boyumu yüzük gibi eğiltti. Misk kokan bukleleri de nâfe gibi bağrımı kan doldurdu. Bazen kâkülünü derdi, bazen amber kokan saçının sevdâsı (beni öyle üzdü ki) ben fakirin yediğini içtiğini yılan zehri yaptı.

4. Aks-i kavsın çeşm-i hûn-bârımda ey nâvek-fiken
Zahm-ı pür-hûnumda zerrîn hançerin ey sîm-ten
Çâk-ı sînem zâhirâ hûn içre ey şemşîr-zen
Kanlı pîrâhen içinde bu dü-tâ olmuş beden
La'l mir'ât içre kaşın aksi ey gonca dehen
Rûy-ı gül-gûnunda nâhun zahmı ey şîrîn-sûhan
Dedi la'lîn câm içinde aks-i engüştîlîn gören
Mâh-ı nevdir ki şafaktan âşikâr olmuş-durur
5. Kâmetin bâlâdır ey servim miyânındır vasat
Safha-i güldür izârin leblerin mîlşgîn nukat
Levh-i dilden yuyamaz hattın eger olursa şat
La'lün üzre yazdı Kevser sûresin gûyâ galat
Kim kazıttı ey cemâli mushafın safhanda hat
Kanına âşıkların la'lîn getürdi çünkü hat
Bir gün ola Emrî için diyeler ey sebz-hat
Bir hatı sebzın gamından dil-figâr olmuş-durur (Emrî)

• **Örnek: 2**

Aşağıdaki şiir, mütekerrir müsemmen örneğidir.

1. Bu aşk-ı mecâzın gam-ı hicrânına la'net
Dünyâda vü ukbâdaki hüsrânına la'net
Erbâb-ı gamın nâliş ü efgânına la'net
Dilberlerinin va'de-i ihsânına la'net
Yok yerlere ittikleri peymânına la'net
Ol tâ'ifenin gerçek ü yalanına la'net

-
4. Ey üzerime kirpik oku atan (güzel)! Kanla dolmuş gözüme yansıyan yay kaşının aksidir. Ey gümüş gibi beyaz tenli! Kanlı yaramda altın hançerin var. Ey kılıç vuran! Kan içinde görünen parça parça olmuş sinemdir. Kanlı gömleğim içindeki bu iki büklüm olmuş bedenimdir. Ey gonca ağızlı! La'l saplı ayna içinde kaşının aksi... Ey şîrin sözlü! Gül renkli yanağında tımak yarısı... La'l kırmızısı kaideh tutan parmağının aksini gören, şafak kızılığında görünmüş yeni aydır, dedi.
 5. Ey selvi boylum! Boyun upuzun, belin orta incelikte... Yanakların gülden sayfadır, dudakların misk kokulu noktadır. Gönlü levhasından nehir geçse hattını silip çıkaramaz. La'l dudakların üzerine Kevser suresi yanlış yazılmış gibidir. Ey yüzü mushaf (Kur'an) gibi güzel! Yüzünden hattını kim tıraş etti? La'l dudakların âşıkların kanını dökmek için verdiği hükmü yazmıştı. Ey ayva tüyü yeni bitmiş güzel! Gün gelir, Emrî hakkında: hattı yeni çıkmış bir güzelin derdiyle gönlü yarananmıştır, derler."

Örnek: 2

1. Bu mecazî aşkın ayrılığının doğurduğu üzüntüye lânet olsun. Dünyada ve ahirette yol açtığı zarar ziyana lânet olsun. Üzüntü içindekilerin ettiği feryada ve inlemelere de lânet olsun. Dilberlerin iyilik vaatlerine, yok yere verdikleri sözlerle lânet olsun. Bu aşkı icad edenin canına, ecdadına, soyuna sopuna lânet olsun.

Baştan bunu icâd edenin cânına la'net
Ecdâdına vü aslına erkânına la'net

2. El yâri çeker sineye sen âşık-ı dîdâr
Sen girye vü zâr eylemede senden o bîzâr
Sen arz-ı niyâz etsen eder nâzın o tekrâr
Sen eyler iken çeşmini yolunda güher-bâr
Sen olmuş iken nakd-i vücûdunla harîdâr
El mâlik olur vaslına bî-dirhem ü dînâr
Bu san'atı icâd edenin cânına la'net
Ecdâdına vü aslına erkânına la'net
3. Ermez ayağın öpmeğe bir âşık-ı mahzûn
Eller ser-i zülfîn erişen ehrimen-i dîn
Sen eyle gerek nâleni ney yaşını mey-gûn
Uşşâka cefâ gayra vefâ bunlara kânûn
Gel olma sakın âdem isen bunlara meftûn
Mahremleri hep mübtezel ü nâ-kes ü mel'ûn
Bu san'atı icâd edenin cânına la'net
Ecdâdına vü aslına erkânına la'net
4. Ey dilbere âşık denilen ebleh ü nadan
Öldürse revâdır seni tîğ-ı gam-ı hicrân
Sen tâlib ü cûyân ona senden o gürîzân
Ol mest-i tegâfûl sen ona vâlih ü hayrân
İnsâf zehî cehl ü zehî nekbet ü hüsrân
Hep oldu buna rağbet eden sonra peşmân
Bu san'atı icâd edenin cânına la'net
Ecdâdına vü aslına erkânına la'net

-
2. El sevgitiyi sineye çeker, sen sevgilinin yüzünün güzelliğine olan aşkınla (oyalan). Sen onun için ağlayıp inlersin, o ise senden bıkmış. Sen yalvarıp yakarsan o nazını tekrar eder. Sen onun yolunda gözlerinden inciler saçarken, onun aşkına varlığını bedel olarak sunarken el karşılıksız ona sahip olur. Bu aşkı icad edenin canına, ecdadına, soyuna sopuna lânet olsun.
 3. Ayağını öpmeğe bir mahzun âşık ermez, ama her eli yetişen alçak şeytan (rakib, yabancılar) senin saçlarını eller. Sen feryatlarını ney, gözyaşlarını şarap rengi kılsan da âşıklara cefa, başkalarına vefa bunların kanunu. Gel, eğer insansan bunlara kapılma. Dostları hep mübtezel, soysuz ve melun. Bu aşkı icad edenin canına, ecdadına, soyuna sopuna lânet olsun.
 4. Ey kendisine bir güzele âşık olmuş denilen ahmak ve cahil! Seni ayrılık derdinin kılıcı öldürse lâyıktır. Sen onu istemekte ve peşinden koşmaktasın; o ise senden kaçmakta. O aldırmançlık ve kendini uzak tutma ile sarhoş olmuş bir halde, sen ise şaşkın ve hayran bir halde. İnsaf! Ne bu cehalet, ne bu bahtsızlık ve hüsrân! Hep buna rağbet eden sonra pişman oldu. Bu aşkı icad edenin canına, ecdadına, soyuna sopuna lânet olsun.

5. Yüz hayf bizüm çekdiğimiz renc ü anâya
 Hep sa'y-i belîğ ettiğimiz gitti hebâya
 Nev'î'den erişsin bu nasihat zurefâya
 Dil vormeyeler her sanem-i mâh-likâya
 Tuş olmayalar gaflet ile tîg-i belâya
 Âmin diyeler hâzır olanlar bu du'âya
 Bu şan'atı icâd edinin cânına la'net
 Ecdâdına vü aslına erkânına la'net

Örnek: 3

Aşağıya Şeyh Gâlib'in, ismini kendi şiirinde mahlas kullanacak kadar sevdiği Esrar Dede için yazmış olduğu mersiye'nin ilk bendini alıyoruz.

Kan ağlasın bu dîde-i dtir-bârım ağlasın
 Ansın benim o yâr-ı vefâdârım ağlasın
 Çeşm ü dehen ü ârız u ruhsârım ağlasın
 Ağyârım ağlasın, bana hem yârim ağlasın
 Gûş eyleyen hikâyet-i esrârım ağlasın
 Nâdîde bir gûther telef ettim dirîğ ü âh
 Hâk içre defn edip geri gittim dirîğ ü âh (Şeyh Gâlib)

5. Bizim çektiğimiz bu eziyetlere, sıkıntılara yüzlerce yazıklar olsun. Bu kadar çok gayretimiz boşa gitti. Nev'î'nin bu nasihatî, halden anlayan zarîf ve kibar kişilerdir. Her ay yüzlü güzelle gönül vermesinler. Gaflet sonucu belâ kılıcıyla karşılaşmasınlar. Bu aşkı icad edenin canına, ecdadına, soyuna sopuna lânet olsun.

Örnek: 3

1. Bu inci gibi gözyaşları döken gözlerin kan ağlasın. Benim o vefalı dostumu ansın da ağlasın. Hem gözüm, hem ağzım, hem yanağım ağlasın. Bana hem dostum ağlasın hem de düşmanım. Esrarım'ın (sırlarımın) hikayesini dinleyen ağlasın. Nadide bir mücevher kaybettiğin, eyvahlar olsun. Toprağa defn ettim de döndün, eyvahlar olsun.

B) TESMÎN³¹

I.

Tesmîn kelimesinin asıl anlamı bir nesneyi sekizli, sekiz köşeli kılmak demektir. Edebiyat terimi olarak bir gazelin her beytinin önüne aynı vezin ve kafiye altı mısra ilâvesiyle oluşan nazım biçiminin adıdır.

Kafiye düzeni şu şekildedir: aaaaaa(aa), bbbbbb(ba), cccccc(ca)

Bir diğer çeşit *tesmîn* örneği de bir gazelin sadece matla beytinin önüne altı mısra ilâvesiyle oluşan *tesmîn*dir. Bu bir çeşit mütekkerir *tesmîn* olarak kabul edilir ve öncesine göre daha fazla görülür.

Bu takdirde de kafiye düzeni şu şekilde olur: aaaa(AA), bbbb(AA), cccc(AA)

II.

Edebiyatımızda *tesmîn* fazla görülmez. Leylâ Hanım'ın (ö. 1848) ve Şeyh Gâlib'in (ö. 1799) bu tarzda yazmış olduğu iki *tesmîn*i vardır.

ÖRNEKLER

• Örnek: 1

Tesmîn-i Beyt-i Meşhûr-ı Mevlânâ

1. Levha-i dilde ben o şâhen-şehi
Seyr edip oldum o zamân vâlihi
Geşt ederek deşt-i kazâda rehi

³¹ Mütercimî Asım, *Kâmus Tercümesi*, c. 4, s. 574; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 110; H. Erdoğan Cengiz, "Divan Şiirinde Musammatlar", *Türk Şiiri Özel Sayısı II*, s. 379.

Örnek: I Mevlânâ'nın Meşhûr Beyitinin Tesmîni

- I. Gönül levhasında ben o şahlar şahını seyr ettiğimde onun şaşkınlığı ve lutkunu (aşığı) oldım. Kader çölünde yol alırken ahım, güneşi ve ayı kararttı. Ahımın boş yere zannettin. Halbuki bazen feryatlar ve inlemeler tesir eder. "Ah, aşktan ve onun yol açtığı durumlardan. Kalbini hararetiyle yakıtı, kavurdu."

Eyledi âhım kara mıhr ü mehi
 Âhımı zann eyledin amınâ tehî
 Nâle vü feryâd eser eyler gehî
 “Âh mine’l-ışkı ve hâlâtîhi
 Ahraka kalbî bi-harârâtîhi”

2. Aşka uyup bir nice dîvâneler
 Zerre tehî kalmadı meyhâneler
 Doldu mey-i eşk ile peymâneler
 Nûş ediyor âşık-ı mestâneler
 Aşk ile söndü nice bin hâneler
 Ağladı bu derd ile çok analar
 “Âh mine’l-ışkı ve hâlâtîhi
 Ahraka kalbî bi-harârâtîhi”

3. Sîneciğim gülşen-i derd oldu âh
 Hûn-ı dilimdir ona berg-i giyâh
 Eşk-i terimle sularım gâh gâh
 Seyrine geldikte o çeşm-i siyâh
 Eylemedi cism-i nizâra nigâh
 Cânımı hem ömrümü kıldı tebâh
 “Âh mine’l-ışkı ve hâlâtîhi
 Ahraka kalbî bi-harârâtîhi”

4. Bâde-i hicrânına kandı gönül
 Zehr içerek kana boyandı gönül
 Bülbül uyanmadan uyandı gönül
 Uyhu uyumağa utandı gönül
 Aşkı mahabbet gibi sandı gönül
 Bilmeyerek ateşe girdi gönül

-
2. Nice divane âşıklar aşka uyup meyhaneleri doldurdular, hiçbirinde zerree boş yer kalmadı. Kadehler gözyaşı şarabı ile doldu. Kendinden geçen âşıklar içiyorlar. Nice bin haneler aşk ile söndü. Bu derd ile nice anneler ağladı. “Ah, aşktan ve onun yol açtığı durumlardan. Kalbimi harareti ile yaktı kavırdı.”
3. Ne yazık ki, küçücük sinem dert bahçesi oldu. Sürekli gözyaşlarımla sularım. O siyah gözlü güzel, scyretmeye, gezmeye geldiğinde zayıf bedenime bakmadı bile. Canımı ve ömrümü yok etti. “Ah, aşktan ve onun yol açtığı durumlardan. Kalbimi harareti ile yaktı kavırdı.”
4. Gönül artık senin ayrılığının şarabına doydum. Zehir içerek kana boyandım. Bülbül uyanmadan gönül uyandı. (Zira) gönül uyku uyumaya utandı. Gönül, aşkı sıradan bir sevgi sandı. Bilmeyerek ateşe girdi. “Ah, aşktan ve onun yol açtığı durumlardan. Kalbimi harareti ile yaktı kavırdı.”

“Âh mine’l-ışkı ve hâlâtîhi
Ahraka kalbî bi-harârâtîhi”

5. Gamzelerin teşne olup kanıma
Gelme füsûn ile benim yanıma
Sehnîni vurma dil-i vîrânıma
Sonra gözün kasd eder îmânıma
Merhamet et çâk-i girîbânıma
Eyle kerem kıyma benim cânıma
“Âh mine’l-ışkı ve hâlâtîhi
Ahraka kalbî bi-harârâtîhi”
6. Yağmaladın nakd-i dili ey perî
Aşk ile Leylâ’yı edip serseri
Lutf u mürüvvetle geleydin beri
Râhına kurbân eder idim seri
N’eyleyeyim silmedin eşk-i teri
Âhım eğer arşa çıkarsam yeri
“Âh mine’l-ışkı ve hâlâtîhi
Ahraka kalbî bi-harârâtîhi” (Leylâ Hanım)

Örnek: 2

Aşağıya Şeyh Gâlib’in Hayalî’nin beytine yaptığı tesmîninin ilk ve son bendlerini alıyoruz.

1. Kalb bir gencînedir cismim onun vîrânesi
Feyz bir bahr-i kerâmettir sözüm dür dânesi

-
5. Gamzelerin kanımı içmeye susamış bir halde. büyü yaparak benim yanıma gelme. Okunu harap olmuş gönlüme atma. Sonra gözün imanıma da kası eder. Yırtılan yakama (perişan halime) merhamet et. Kerem et de canıma kıyma. “Ah, aşktan ve onun yol açtığı durumlardan. Kalbimi sıcaklığı ile yaktı.”
 6. Ey peri gibi güzel! Gönül akçesini yağmaladın. Leyla’yı aşk ile şaşkına çevirdin. Lütuf ve mürüvvet ile geleydin, senin yoluna başımı feda ederdim. N’eyleyeyim, gözyaşımı silmedin. Ahım arşa çıkarsam yeridir. “Ah, aşktan ve onun yol açtığı durumlardan. Kalbimi hararetiyle yakıp kavurdu.

Örnek: 2

1. Kalp bir hazinedir, bedenim de o hazinenin gömülü olduğu bir harabe yer. Feyz bir keramet denizidir, söztüm de onun inci danesi. Söz söyleme kabiliyeti hoş sözler söyleyen bir papağandır. gönllüm de onun yuvası. Gözyaşı bir kırmızı şaraptır, gözüm de onun kadehi. Ye’s bir gam misafiridir, haurım da o misafirin konaklayacağı köşk. Göğsümdeki yara ateş tabiatlı bir kuştur, bedenim de onun ateşten yuvası. “Aşk bir ilâhî mumdur, o mumun pervanesi de benim. Şevk, arzu bir zincirdir. Gönüm de o zincire vurulmuş deli divane aşık.”

Nutk bir tûtî-i hoş-gûdur derûnum lânesi
 Eşk bir sahbâ-yı âteştir gözlüm peymânesi
 Ye's bir mihmân-ı gamdır hâtırım kâşenesi
 Dâğ bir mûrg-ı semenderdir ten âteş-hânesi
 "Aşk bir şem'-ilâhîdir benim pervânesi
 Şevk bir zencîrdir gönlüm onun dîvânesi"

2. Hatt-ı rûy-ı dilberi Gâlib edip bir gün hayâl
 Oldum âhir âteş-i baht-ı siyehten bî-mecâl
 Gâh fikr-i düzeh-i hecrinde hâtır pür melâl
 Tâb-ı sevdâ-yı mahabbetten ederken kıl u kâl
 Geldi eş'âr-ı Hayâlîden bu matla' hasbihâl
 "Aşk bir şem'-ilâhîdir benim pervânesi
 Şevk bir zencîrdir gönlüm onun dîvânesi" (Şeyh Gâlib)

-
2. Galib, bir gün sevgilinin yüzündeki hatları hayal edip kara bahtımın ateşi ile sonunda takatım kesildi. Bazen cehennemi andıran ayrılığının düşüncesinde hatır üzüntülü bir halde aşkın verdiği hararetle konuşurken Hayalî'nin şiirlerinden bu matla sohbete uygun düştü. "Aşk bir ilâhî mumdur, o mumun pervanesi de benim. Şevk, arzu bir zincirdir. Gönlüm de o zincire vurulmuş deli divane aşık."

DOKUZ MISRALI BENDLERDEN OLUŞAN NAZIM BİÇİMİ

MÜTESSA³²

I.

Mütessa kelimesinin asıl anlamı dokuzlu, dokuz köşelidir. Edebiyat terimi olarak her bendi dokuz mısradan meydana gelen nazım biçiminin adıdır. Kafiye düzeni iki türlü olabilir: Her bendin sonunda bir veya iki mısranın tekrarlandığı mütekerrir şekli ve bendlerin sonunda tekrarlanan mısraların bulunmadığı müzdevic şekli. Bu takdirde kafiye düzenleri şu şekilde düşünülebilir:

a) Müzdevic şekli: 1. aaaaaaaaa, bbbbbbbba, cccccccca

2. aaaaaaaaa, bbbbbbbba, cccccccca

b) Mütekerrir müsemmen (Büyük harfler tekrarlanan mısraları işaret ediyor.):

1. aaaaaaaaaAA, bbbbbbbbaAA, ccccccccaAA

2. aaaaaaaaaA, bbbbbbbbaA, ccccccccaA

Fakat mütessanın müzdevic şekline rastlanılmamış olup tek örneğinin de mütekerrir olması dolayısıyla şimdilik, mütessanın sadece mütekerrir şeklinin kullanılmış olabileceği düşünülebilir.

II.

Mütessa örneği olarak elimizde aşağıda aktardığımızın dışında yayınlanmış şiir yoktur. Bosnalı Kaimî'nin (ö. 1680), Hamid Seyyid Ahmed Efendi (ö. 1843) ve Türcü Ali Baba (ö. 1868), ile Şevki (ö. ?) isimli şahısların da mütessa biçiminde şiirleri olduğu katologlarda yazılıdır. Bilindiği kadarıyla bu nazım biçimini ünlü hiçbir Divan şairi kullanmamıştır. Kullanılanların bir kısmı da Tekke şairidir. Dolayısıyla şimdilik mütessa hakkında söylenenler daha çok diğer musammatların durumundan hareket ederek dile getirileceklerle sınırlıdır. Mütekerrir mütessanın birinci şekli

³² Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 111; H. Erdoğan Cengiz, "Divan Şiirinde Musammatlar", *Türk Şiiri Özel Sayısı II*, s. 386.

hariç yukarıda muhtemel kafiye düzeni ile ilgili söylenilenler bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Hiçbir örneğine henüz rastlamadığımız *tetsî* için de aynı şeyler geçerlidir. *Tetsî* gazelin her beytinin önüne sekiz mısra ilâvesiyle yazılan nazım biçimi olarak tarif edilebilir. Metin neşirleri yapıldıkça *tetsî*n ve mütessam müzdevic şeklinin örneklerine rastlamak mümkündür.

ÖRNEK

Tebrik-nâme-i Gazâ-yı Kapudan Hüseyin Paşa der-Mısır-ı Kâhire

1. Habbezâ meydân-ı bahrin Kahramân u Rüstemi

Sad senâ kulzûm-i dehrin vezîr-i ekremi
Pâdişâh-ı âlemin sâdık enîn ü mahremi
Var mı sen gibi saîd olan mübârek makdemi
Kim çekermiş tığına hep ejder-i a'dâ-demi
Esb-i fûlk-i eşheb-i bahrîlere urup gemi
Tevsen-i Mısırîlere kat ettirip gûyâ yemi
Bir vuruşta top gibi yıktın adû-yı azlemi
Bu gazân olsun mübârek ettin ihyâ âlemi

2. Evvelî bilmezken a'dâ askeri a'dâdını

Hep kaçarken saydı sonra anladı efrâdını
Sensin ol gâzî boğazlardan kesip imdâdını
Dâne-i bârûta kasr edip adûnun zâdını
Sükker-i Mısır ararken verdin ağzı dadını
Şimdi buldu düştüğü dâmın adû sayyâdını
Pâdişâhın n'ola sen gâzî okutsa adını
Bir vuruşta top gibi yıktın adû-yı azlemi
Bu gazân olsun mübârek ettin ihyâ âlemi

Mısır-ı Kahire'deki Gazası Mînosebetiyle Kaptan Hüseyn Paşa'ya Yazılan Tebriknâme

- Denizlerin Kahraman ve Rüstemi, tebrikler sana! Ey kâinat denizinin vezir-i ekremi yüzlerce övgü sana. Dünya padişahının gerçek, güvenilir ve samim dostu. Senin gibi geliş uğurlu olan var mı? Deniz arslanlarının gemisinin altına gem vurup Mısır atlarına da sanki denizi geçirtip bir vuruşta zalim düşmanı top gibi yıktın. Bu gazan mübarek olsun, dünyayı ihyâ ettin.
- Düşman daha önce askerlerinin sayısını bilmezken kaçarken saydı da kaç kişi olduğunu anladı. Boğazlardan gelen yardımı kesip düşmanın ağızını top gülleleri yapan gazî sensin. Mısır şekerini ararken ağzı tadını verdin, (düşmana haddini bildirdin). Düşman şimdi düştüğü tu-

3. Bu Refîin hısn-ı kalbin feth et ey âlî-himem
 Kim vücûdum kişverin almak diler a'dâ-yı gam
 Esb-i tab'ım sürsem alıp destime seyf-i kalem
 Bulamam meydân ki ondan mülk-i nazmı feth edem
 Sensin ol gâzî vezîr-i menba-ı bahr-ı kerem
 Zâtına etmek duâ oldu bize kâr-ı ehemm
 Görmesin fîlk-i vücûdun bahr u berde mevc-i gam
 Bir vuruşta top gibi yıktın adû-yı azlemi
 Bu gazân olsun mübârek ettin ihyâ âlemi (Refîî)

zağın avcısını buldu. Padişahı sana gazi adını verse ne olur. Bir vuruşta zalim düşmanı top gibi yıktın. Bu gazan mübarek olsun, dünyayı ihya ettin

3. Ey yüce himmetli, bu Refîî'nin de kalp kalesini fethet. Zira vücudum ülkesini gam askeri almak istiyor. Elime kılıcı andıran kalemimi alıp tabiatının atını sürsem bir meydan bulamam ki oradan nazım ülkesini fethedeyim. Cömertlik denizinin kaynağının gazi veziri sensin. Sana dua etmek bizim için en önemli iştir. Varlığının gemisi, karada denizde gamı denizi görmesin. Bir vuruşta zalim düşmanı top gibi yıktın. Bu gazan mübarek olsun, dünyayı ihya ettin

ON MISRALI BENDLERDEN OLUŞAN NAZIM BİÇİMLERİ

A) MUAŞŞER³³

I.

Muaşşer kelimesinin asıl anlamı ona çıkarma, onlama demektir. Edebiyat terimi olarak aynı vezinde on mısralık bendlerden oluşan nazım biçiminin adıdır. Müzdevic örneğine şimdilik rastlanılmamış olup elimizdeki örnekler muaşşerin mütekkerir şeklidir.

Kafiye düzeni: 1. aaaaaaaaaAA, bbbbbbbbAA 2. aaaaaaaaaA, bbbbbbbbA
Sadece son mısrası tekrarlanan örnekler daha azdır.

II.

Edebiyatımızda müsebba, müsemmin, mütessa nazım şekillerine göre daha fazla örneğine rastlarız. Hayali Bey (ö. 1556-57), Muhibbi (ö. 1566), Gelibolulu Âlî (ö. 1599), Ruhi-i Bağdadi (ö. 1605-06), Fehim-i Kadim (ö. 1648), Pertev Paşa (ö. 1837) muaşşer nazım biçimini kullanan şairlerimizdendir.

III.

Elimizdeki bazı şiirlerin nazım biçiminin muaşşer mi tercî-i bend mi olduğu hususunda farklı görüşler vardır. Taşlıcalı Yahya Bey divanında muaşşer başlığıyla dört tane şiir bulunmaktadır. Haluk İpekten bu şiirlerin ilk bendlerin son mısralarının ayrı kafiyeli olması nedeniyle tercî-i bend kabul edilmesi gerektiğini söyler. Zira terkîb-i bend ve tercî-i bendde bendleri birbirine bağlayan vasıta beyitleri farklı kafiyededirler. Bu şiirler onar mısralık bendlerden oluşmaktadır ve kafiye şemaları birinci bende: aa aa aa aa bb ikinci bende: cc cc cc cc bb üçüncü bende: dd dd dd dd bb şeklinde kafiyelenmektedirler. Muşşer başlığı taşıyan, ama tercî-i bend olarak kabul edilmesi gerektiği belirtilen bu dört şiirin dördü de beşer bendden oluşmaktadır. Bununla birlikte muaşşer dışındaki musammatlarda da böyle bir durumun görülebileceği ve böylece son iki mısrası de-

Militercim Âsım, *Kamus Tercemesi*, c.2, s. 540; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 112; Cem Dilçin, *Örnekle Türk Şiir Bilgisi*, s. 231; H. Erdoğan Cengiz, "Divan Şiirinde Musammatlar", *Türk Şiiri Özel Sayısı II*, s. 388.

gişik kafiyeli olan muhammes, müseddes, müsemmen şeklindeki şiirlerin de terkîb-i bend ve tercî-i bend şeklinde değerlendirilmesi gerekeceği söylenerek bu görüşe cevap da verilmiştir.

Muaşşer kelimesi edebiyat metinlerinde ve divanlarda belli bir nazım biçimini işaret eden bir terim olarak değil, “on mısralı nazım” anlamında kullanılmış olabilir. Kaldı ki, bu husus müsebbâ’, mütessa, için de geçerlidir. Dolayısıyla bu tür adlandırmaları bazen, belli bir nazım biçimine ad olmaktan öte mısra sayısını gösteren, niteleyen kavramlar olarak kabul etmek mümkündür.

ÖRNEKLER

1. Bir güzel gördüm ki reşk-i sûret-i büt-hânedir
Kendisinden gayrıya âteş gibi bigânedir
Kim zebânından gelen efsûn ile efsânedir
Mü'min ü küffâr ile hem-sohbet ü hem-hânedir
Câm-ı zerrîn nûş eder bir bî-vefâ mestânedir
Nûş eden bir cür'asın bin yıl yeri meyhânedir
Tuğ çekmiş bir dilâverdir ki kasdı cânadır
Nûr-ı tab'ımdan çerâğın yakmamıştır yâ nedir
Râstı ben şem'-i dil-sûzam adû pervânedir
Kim dolaşsa âteşe pervâne ya dîvânedir
2. Bir nihâlem kim bana berg-i hazân oldu nasîb
Sûd içinde gayrılar bana ziyân oldu nasîb
Cismden âr eyler oldum tâ ki cân oldu nasîb
Bir hümâ-yi nûr-bâlem üstühân oldu nasîb
Gel haber ver aşktan çünkü zebân oldu nasîb

1. Öyle bir güzel gördüm ki, güzelliği put gibi güzellerin bulunduğu yeri bile kıskandırır. Kendisinden başkasına ateş gibi yabancılık gösterir. Dilinden ancak büyü ve efsane dökülür. Hem mümin ile hem de kafir ile sohbet ve meclis arkadaşıdır. Beyaz şarap içen bir vefasız sarhoştur. O kadehin son damlasını, tortusunu içenin yeri bin yıl meyhânedir. Cana kasteden tuğ çekmiş bir yigittir. Muradını vermemiş, beni mutlu etmemiştir; o halde nedir? Doğrusu ben gönül yakan bir mumumdur, düşman da mumun etrafındaki kelebek. Ateşe dolaşan ya kelebek, ya deli divânedir.
2. Ben nasibi sonbahar yaprağı olan bir fidanıym. Başkaları menfaatler içinde benim nasibim zarar ziyan. Can nasib olduğunda bedenimden utanır hale geldim. Nurdan kanatları olan bir hümâ kuşuyum, kemikler nasibim oldu. Gel de aşktan haber ver, çünkü dil benim nasibim oldu. Hasret ateşi gizli açık benim nasibim oldu. Artık kendi halimi açıklamak da bana nasip oldu. Doğrusu ben gönül yakan bir mumumdur, düşman da mumun etrafındaki kelebek. Ateşe dolaşan ya kelebek, ya deli divânedir.

Sûz-ı hasret âşikâra vü nihân oldu nasîb
 Bana yanmak bî-tereddüd bî-fegân oldu nasîb
 Kendi hâlimden bana çünkim beyân oldu nasîb
 Râstı ben şem-i dil-sûzam adû pervânedir
 Kim dolaşsa âteşe pervâne ya dîvânedir

3. Sûretim nakş-ı fenâ göstermeğe mir'âttır
 Ayn-ı hurşîdem bana pervâneler zerrâttır
 Şöyle gûyâyem ki yanımda cihân asınâttır
 Geh dilimden sihr câri gâh nârencâttır
 Tâk-ı aşka çıkmağa himûnet bana mirkâttır
 Âb-ı Hayvânem şeb-i muzlim bana zulmâttır
 Tende cânım pertev-i envâr-ı bahr-i zâttır
 Mâverâ-yi sûretim fehîm eylemek heyhâttır
 Râstı ben şem'-i dil-sûzam adû pervânedir
 Kim dolaşsa âteşe pervâne yâ dîvânedir

4. Gerçi devrân benden önden gayra verdi fırsatı
 Pây-i taht-ı aşka çalındı Mecnûn nevbeti
 Âhirî Ferhâd hem ırgürdü başa san'atı
 Kible-gâhı oldu Mahmûdun Ayazın türbeti
 Vâmıkın Azrâ ile anıldı türlü hâleti
 Lâcerem her âşkın bir demde oldu şöhreti
 Bunların başındadır iklim-i ıskın devleti
 Şâm-ı gamda bunların oldum چراغ-ı sohbeti
 Râstı ben şem'-i dil-sûzem adû pervânedir
 Kim dolaşsa ateşe pervâne ya dîvânedir

Benim suretim, yokluk çizgilerini gösteren bir aynadır. Ben güneşin kendisiyim, ışıktaki görülebilen zerrelere pervanedir. Ben şöyle söz söyleyenim ki yanımda bütün insanlar sağırdır. Dilimden bazen sihir bazen başka bilyüculükler çıkar. Aşk lakına çıkmak için himmet, üstün gayret bana merdivendir. Ben ölümsüzlük sıuyuyum, karanlık gece benim için karanlıklar ülkesidir. Bedenimdeki canın, zat denizinin nurlarının ışığıdır. Benim görünen halimin âtesine geçmek olacak iş değildir. Doğrusu ben gönül yakan bir mumumdur, düşman da mumun etrafındaki kelebek. Ateşe dolaşan ya kelebek, ya deli divanedir.

4. Gerçi dünya benden önce başkalarına fırsat verdi. Aşk payitahtında Mecnun davulu, bandosu çaldı. Sonunda Ferhad aşktaki sanatı son noktasına ulaştırdı. Ayaz'ın türbesi Mahmud'un kiblegâhı oldu. Vamık'ın Azra ile olan türlü halleri anıldı. Şüphesiz her âşık bir anda meşhûr oldu. Aşk ülkesinin saadeti bunların başındadır. Gam gecesinde bunların sohbetlerini aydınlatan mum oldum. Doğrusu ben gönül yakan bir mumumdur, düşman da mumun etrafındaki kelebek. Ateşe dolaşan ya kelebek, ya deli divanedir.

5. Ey Hayâlî tâ ki gördüm ol kamer-ruhsârımı
 Mihr-i âlem-tâbdan germ eyledim bâzârımı
 Vuslatı hicrâna sattım aldılar ikrârımı
 Deyr-i aşkın râhibiydim kestiler zünnârımı
 Hâsılı asnâmdan pâk ettiler Ferhârımı
 Aldı bir şâh-ı cihân gönlüm ile esrârımı
 Nâr-ı aşkınla yanıp yakılma ettim kârımı
 Mâh-rûlar şevkine nûr eyledim destârımı
 Râsti ben şem'-i dil-sûzam adû pervânedir
 Kim dolaşsa âteşe pervâne yâ dîvânedir (Hayalî)

-
5. Ey Hayalî! O yanağı ay gibi parlak olan güzeli görünee alemleri aydınlatan güneşten alışverişi daha kızıştırdım. Sevgili ile birlikteliği aynlığa sattım, bu konuda ikrarımı aldılar. Aşk manastırının rahibiydim, zünnarımı kestiler. Kısacası putlarıyla (güzelleriyle) meşhur Ferhar şehrini putlardan temizlediler. Bir dünya hükümdarı gönlüm ile sırlarımı aldı. Aşkın ateşiyle yanıp yakılma oldu işim. Ay yüzlü güzeller şevkine sarığımı nur ettim, yaktım. Doğrusu ben gönül yakan bir mumumdur, düşman da mumun etrafındaki kelebek. Ateşe dolaşan ya kelebek, ya deli divanedir.

B) TA'SİR³⁴

I.

Ta'sir kelimesinin asıl anlamı onlu kılma, ona çıkarma demektir. Edebiyat terimi olarak bir gazelin her beytinin önüne veya sadece bir beytinin önüne sekiz mısra ilâvesiyle meydana gelen nazım biçiminin adıdır.

Kafiye düzeni: 1. aaaaaaa(aa), bbbbbb(ba) 2. aaaaaaa(AA), bbbbbb(AA)

II.

Ta'sir edebiyatımızda örneğine fazlaca rastlanmayan nazım şekillerindendir. Aşağıya alacağımız şiir bu konuda genellikle tekrar edilen bir örnektir. Fakat divan neşirleri arttıkça yeni örneklerin ortaya çıkması mümkündür.

Ta'siri, diğer musammatların tanımları yanı sıra eldeki örneklerden de hareket ederek, bir şairin bir başka şairin şiirine eklediği mısralarla o mısralık bendler halinde yazmış olduğu şiir olarak kabul edebiliriz. Pertev Paşa'nın (ö. 1837) Nedim'e (ö. 1730) ait bir müseddesin ilk dört mısrasının her birinin önüne birer mısra ekleyerek oluşturduğu şiire *muâşşer* adını vermesinden, şairin bu nazım biçiminin asıl belirleyici şart olarak mısra sayısını kabul ettiğini anlıyoruz. (Pertev Paşa'nın *Tazmîn bâ-Gazel-i Selâm* başlığı altında *Selâm*'ın gazelinin her beytinin arasına sekiz mısra sokarak yazdığı nazım biçimi aslında taştîrdir).

ÖRNEK

Gazel-i Muhibbî Ta'sir-i Yahyâ

1. Hasta olmak gûş-mâl-i Hazret-i İzzet gibi
Her kişinin yalının alçak ıder gurbet gibi

³⁴ Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul 2003, s. 112 Halil Erdoğan Cengiz, "Divan Şiirinde Musammatlar" *Türk Şiiri Özel Sayısı II*, Ankara 1986, s. 392; M. Fatih Köksal, *Klasik Türk Edebiyatı*, s. 303.

Muhibbî'nin Gazeline Yahyâ'nın Ta'siri

1. Hasta olmak Hazret-i Allah tarafından kulağın bükülmesi gibidir. Her kişinin yalınını gurbet gibi alçak eder. Herkes refahı görmez. İnleyişler sanki rahattan göçü haber veren çingirak gibidir.

Değme bir kimse göre gelmez refâhiyyet gibi
 Nâleler gûyâ derây-ı rıhlet-i râhat gibi
 Dâr-ı dünyâ cây-i fûrkât menzil-i mihnet gibi
 Devleti bir âlet-i hengâme-i zahmet gibi
 Sağlığın bünyâdı yok âyinede sûret gibi
 “Halk içinde mu’teber bir nesne yok devlet gibi”
 “Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi”

2. Yandır erbâb-ı gurûru sôfi-i sâfi-sıfat
 Râhat olmak ister isen meskenette mesken et
 Dîde gibi şevk-ı nûrâniyyeti başa ilet
 Evliyanın ayağı altı olur altı cihet
 Mânî-i işgâl-i Haktır bezm-i ehl-i ma’siyet
 Her libâs-ı gafleti kılma hicâb-ı mağfiret
 Târik-i dünyâdadır sırr-ı sürûr-ı âhiret
 Gör ne der şâh-ı vilâyet nûr-ı ayn-ı ma’dilet
 “Ko bu ayş u işreti çünkim fenâdır âkıbet
 Yâr-ı bakî ister isen olmaya tâat gibi”

3. Hem-dem olma ney gibi ehl-i hevâyı eyle red
 Aynı ile kıl ibâdet-hâneni mâ-beyne sed
 Dâl-veş hâlî değildir secdeden ehl-i hîred
 Pâdişâha bendeye hayrâtır hayrûl-veled
 Sağ iken eyle murâdâtına muhtâcın meded
 Ellere dest-i sehân ile murâd atını yed
 Fursatı fevt eylemektir kâr-ı bed efkâr-ı bed

Dünya yurdu ayrılık yeri ve eziyet menzili gibidir. Saadeti bir zahmet hengamesinin vasıtası gibidir. Sağlığın aynaya yansıyan suret gibi, sağlam bir yapısı yoktur, gerçekliği ve sürekliliği olmaz. “Halk içinde devl. gibi muteber, değer verilen bir nesne yoktur. Ama aslında bu dünyada bir nefes sıhhat gibi bir saadet yoktur.”

2. Gurur sahiplerini tertemiz vasıflı sofiler gibi yak. Rahat etmek istersen, (varlıkta değil) yok-sullukta mesken tut. Göz gibi nuranilik vasfını başa ilet, onu yükseltmeye çalış. Altı yön evliyanın ayağı altıdır. Gınahkârların meclisi Hak işine manidir. Her gaflet elbisesini mağfiret örtüsü (mağfirete engel) kılma. Ahiret mutluluğunun sırrı dünyayı terk edendedir. Gör, ülkenin hükümdarı (veya: velilik şahı) adalet kaynağının nuru ne der: “Bu eğlenceyi, zevk u safayı bırak. Çünkü işin sonu fenâdır, bütün her şeyin yok olmasıdır. Sürekliliği olan ve seni mutlu eden ibadet gibi bir sevgili ise bulunmaz.”
3. Nefsine uyanları dost edinme, onları geri çevir. Akıl sahipleri dal harfi gibi secdeden ayrı kalmazlar. Hayırlı evlat, padişah için de kul için de devam eden hayırdır. Sağ iken muhtaçların muradlarına yardım et. Yabancılarla, uzaktakilere bile cömertlik elinle murad atını koştur. Kötü iş, kötü fikir fırsatı kaçırmaktır. Herkese dünyanın efendisinin bu sözü dayanak olur: “Ömrün kumların sayısı kadar uzun olsa da kum saatini andıran feleğe göre bu süre bir saat gibi gelir.”

Cümleye bu seyyid-i âlem sözlü olur sene
 “Olsa kumlar sağışınca ömrüne hadd ü 'aded
 Gelmeye bu şîşe-i çarh içre bir sâat gibi”

4. Gel der-i dervîşe var kim ma'rifet deryâsıdır
 Cân kulağına kelâmı dürr-i bî-hemtâsıdır
 Mazhar-ı envâr-ı Hak âyîne-i rü'yâsıdır
 Hânkâhında hakikat Kâfinin Ankâsıdır
 Kâf gibi i'tikâfı mesci-i aksâsıdır
 Göz göre ayn-ı kanâat dîde-i bînâsıdır
 Gönülünün vîrânesinde kenz-i lâ-yefnâsıdır
 Vâlî-i âlî-makâlî sözlerin evlâsıdır
 “Saltanat dedikleri ancak cihân gavgasıdır
 Olmaya baht u saâdet âlem-i vahdet gibi”
5. Medd-i bi'smî'llân gibi eyle var Allâha yol
 Kol kanad olsun sana havf u recâsı sağ u sol
 Mâyil-i asl-ı usûl ol mâyl-i asl u usûl
 Lâayk-ı vasl-ı habîb et kendini kable'l-vusûl
 Hatırını eyle vahdet-hâne-i rây-i Resûl
 Maksâd-ı aksâyı gözle menzil-i maksûdu bul
 Vay eger dünyânla meşgûl eyler ise nefis-i gûl
 Olagör Yahyâ gibi bir mürşîd-i ma'kûle kul
 “Ger huzûr itmek dilersen ey Muhibbî farîğ ol”
 “Var mıdur vahdet makamı kûşe-i uzlet gibi” (Yahya)

-
4. Gel, dervişin kapısına var ki, o ilim irfân deryasıdır. Onun sözü can kulağına benzersiz bir incidir. İlâhî nurların görüldüğü bir aynadır. Onun dergahında hakikat Kâf'ının Ankası vardır. Gönülünün viranesinde tükenmez bir hazine vardır. Yüce sözlerin en değerlisi olan sözlü sözlerin en yerinde olanıdır. “Saltanat dedikleri ancak dünyaya sahip olmak için verilen bir mücadeledir. Vahdet gibi bu dünyada saadet yoktur?”
 5. Bismillâh'taki med gibi Allah'a giden bir yol eyle. Ona olan korkun ve ondan olan umudun sana sağ ve sol taraflardaki kol kanat olsun. İşin temeline eğil. İşin temelin eğil. Sevgiliye kavuşmadan önce ona kavuşmaya lâayk ol. Fikrini zihnini Peygamberin görüşlerine ayır. En uç noktadaki maksadı gözle de istediğin yeri bul. Eğer seni şeytan nefsin dünyanla meşgul ederse yazıklar olsun. Sen de Yahya gibi aklı başında bir mürşide kul ol. “Ey Muhibbi! Eğer huzurlu ve mutlu olmak istiyorsan bütün bu işleri bırak. Zira bu dünyada insanlardan uzak bir köşede bulunmak gibi vahdet (insanın gönlünün fikrinin bir olması, huzur) bulunmaz.”

BENDLERLE YAZILAN DİĞER NAZIM BİÇİMLERİ

TAŞTİR³⁵

I.

Taştir (: teştir) kelimesinin asıl anlamı bir nesneyi yarısından ikiye ayırmaktır. Bir edebiyat terimi olarak bir gazelin beyitlerinin arasına ikişer, üçer veya daha fazla mısra ilâve etmek suretiyle meydana gelen dörder, beşer yahut daha fazla mısralı bentler halindeki nazım biçiminin adıdır. Taştirin ikişer mısra ilâvesiyle oluşan şekline *terbî-i mutarref*, üçer mısra ilâvesiyle oluşan şekline de *tahmîs-i mutarref* adı verilir. Bu nazım biçimini tahmis, tesdis gibi diğer nazım şekillerinden ayıran özellik, ilâve olunan mısraların; asıl metindeki beyitlerin mısra aralarına sokulmasıdır.

Taştirler aslında birer tazmindir.

Taştirin en yaygın türü üçer mısra ilâvesiyle yazılan beş mısralı olanlarıdır.

Kafiye düzeni şu şekildedir. (Parantez içindeki harfler asıl şiirin mısralarını, diğerleri ilâve edilen mısraları gösteriyor.):

Terbî-i mutarref (Dört mısralı taştir): 1. (a)aa(a), (b)bb(a) 2. Az olarak:(a)ax(a), (b)ax(a)

Tahmîs-i mutarref (Beş mısralı taştir): (a)aaa(a), (b)bbb(a), (c)ccc(a)...

Ta'sîr-i mutarref (On mısralı taştirler): (a)aaaaaaaa(a), (b)bbbbbbb(b), (c)ccccccc(d)

II.

Terbî-i mutarraf şekli edebiyatımızda fazlaca kullanılmamıştır. Tanzimat devri şairlerinden Aydı'nın (ö. 1865) 19 mutarraf terbi bulunmaktadır. Beş mısralı taştirler ise dört mısralı taştirlerle göre fazla, tahmise göre ise çok az kullanılmıştır. 17.yy.'a kadar fazla rastlanmaz. Nedim'in (ö. 1799) Nedim-i Kadim (ö. 1670) ve İzzet Ali Paşa'nın (ö. 1734) gazellerine, En-

³⁵ Mütercim Âsım, *Kamus Tercemesi*, c.1, s. 431; Ahmed Haşimî, *Mizânîl'-z-Zelîb fî Sıncâtîl'-l-Arab*, s. 136; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 87; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, s. 226; Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lîgati*, s. 171; H. Erdoğan Cengiz, "Divan Şiirinde Musammatlar", *Türk Şiiri Özel Sayısı II*, s. 338; E. Fatih Köksal, *Klasik Türk Şiiri Araştırmaları*, s. 303.

derunlu Vasıf'ın (ö. 1824) Pertev Paşa'nın (ö. 1837) gazeline yaptığı taştirler ilk akla gelenler arasındadır. Yahya Kemal'in de (ö. 1958) Baki'nin (ö. 1600) gazeline yazdığı teştir, geleneğin sürekliliğini göstermesi açısından önemlidir. Pertev Paşa (ö. 1837) divanında doğru olarak tazmin başlığı altında verilen şiir de aslında bu açıdan on mısralı taştir örneğidir. Bu da metin neşirleri yaygınlaştıkça taştirin daha farklı sayıdaki mısralarla yapılanlarının ortaya çıkabileceğini göstermektedir.

ÖRNEKLER

Örnek: 1

Aşağıdaki şiir Nedim'in aynı mahlas ile şiir yazmış Nedim-i Kadim'in bir gazeline yaptığı taştirdir.

1. "Derdin nedir gönül sana bir hâlet olmasın"
Bîmâr eden bu gûne seni râhat olmasın
Bizden tesettür etme abes külfet olmasın
Bîcâ tabîbe varmağa hiç hâcet olmasın
"Sad el-hazer sevdiğin ol âfet olmasın"
2. "Geh hançer-i tegâfûl ü geh nîze-i itâb"
Tarf-ı küleh şikeste vü ebrûda pîç u tâb
Baksan egerçi elde değil sâgar-ı şarâb
Ammâ henüz gamze ser-efgen nîgeh harâb
"Ol mest-i nâz mest-i mey-i nahvet olmasın"
3. "Dünyâya oldu velvele-endâz-ı rest-hîz"
Kad çekdi servler gibi âh-ı şerâre-rîz
Gül-nahle oldu nahveti sermâye-i sitîz
Devşirdi dâmenin yine şimşâd-ı tünd ü tîz
"Gülzâra azmeden o sehî-kâmet olmasın"

Örnek: 1

1. "Gönül, derdin nedir? Senin başına bir hal gelmiş olmasın." Yoksa seni bu şekilde hasta eden rahatlık olmasın. Bizden kendini gizleme, boşuna zahmet olmasın. Boşuna doktora gitmeye ihtiyaç olmasın. "Sakin, sakın, sevdiğin o âfet gibi güzel olmasın."
2. "Bazen aldırılmazlık hançeri. bazen azarlama mızrağı." Külâhın ucu eğilmiş ve kaşlar çatık. Baksan, şarap kadehi her ne kadar elde değil; ama o yan bakışının başı düşmüş, bakışı da harap (sarhoş bakışlı). "Sakin o naz sarhoşu, gurur şarabıyla kendinden geçmiş olmasın."
3. "Dünyayı bir kıyamet velvelesi aldı." Kıvılcımlar saçan ahlar serviler gibi boy çekip göğe doğru yükseldi. Gül fidanının kibri kavga sebebi oldu. Şimşir ağacı eteğini çabucak ve sertçe çekti. "Gül bahçesine gelen sakın o boylu poslu güzel olmasın"

4. "Bîgâne-meşrebâ bize tâ key tegâfîlün"

Ey nahl-ı nâz yok mu bu hâke temayülün
 Açılmaz ise nâhun-ı âhımla kâkûlün
 Yoğ ise bir kelâma bizimle tahammülün
 "Bir âşinâ nigâha da mı ruhsat olmasın"

5. Ey andelîb nâle-i âteş-feşânı ko

Tâ böyle hiffet eyleme âh u figânı ko
 Terkeyle bî-edebliğî eşk-i revânı ko
 Şebnem misâl sen dahi bâr-ı girânı ko
 "Terdir mizâc-ı nâzûk-i gül stiklet olmasın"

6. "Şâyed eser ede nefes-i âteşîni hayf

Olmaz enîn-i âşîka zîrâ metâ vü keyf
 Hem-mahlasım ki nazm ile etmişti sell-i seyf
 Bu mısraı benimçün okurmuş şitâ vü sayf
 "Söylen Nedîm-i zâr ile germ-ülfet olmasın" (Nedim)

• Örnek: 2

Aşağıda Tanzimat devri şairlerinden Aydi Baba'nın Fuzulî'nin bir gaze-line yaptığı taştirin ilk iki bendini alıyoruz. Birinci ve dördüncü mısralar Fuzulî'ye ait bir gazelin beyitleridir. Bu beyitlerin arasına Aydi Baba iki-şer mısra daha ilâve etmiştir.

1. "Cânımın cevheri ol la'l-i güher-bâra fedâ"

Gönlümün şeh-peri ol şûle-i ruhsâre fedâ

-
4. "Ey bize yabancı gibisine davranan, ne zamana dek bu böyle tanımazlıktan gelme devam edecek?" Ey naz fidanı, bu tarafa hiç mi meylin yok? Kakûlün benim ahımın tınaklarıyla açılmazsa, bizimle söyleşmeye dayanamayacaksın "bir dostça bakışa da mı izin olmayacak?"
5. "Ey bülbül! Ateşler saçan inlemeleri bırak." Bu kadar da hafiflik etme, feryat ye figanı bırak. Edeb dışı davranmayı terk et, ağlayıp sızlanmayı kes. Sen de şebnem gibi ağır yükü kaldır. "Zira nazik gül mizacı çok tazedir, ona rahatsızlık vermesin."
6. Ah, (aşığın) ateşli (yakıcı) nefesi tesir ederse (yakarsa onu)... Çünkü âşığın inlemesinin nasıl ve ne zaman olacağı belli değildir. Kılıcını çekip meydana "atılan benimle aynı mahlası kullanan şair, bu mısraı benim için yaz kış (strekli) okurmuş: Söyleyin (o sevgiliye), acıyla inleyip feryat eden Nedim ile fazla samimi olmasın."

Örnek: 2

1. "Canımın özü, cevheri sevgilinin o inciler saçan lal taşını andıran dudaklarına feda olsun." Gönlümün büyük kanatları o yavaşın şulesine feda olsun. Aklımın ışığı şu nurlar saçan aydınlık yüze feda olsun. "Bütün ömrüm boyunca elde ettiğim ne varsa sevgilinin o yürüyüş tarzına ve edasına feda olsun."

Aklımın pertevi ol rûy-ı pür-envâra fedâ
 “Ömrümün hâsılı ol şîve-i refâtâra fedâ”

2. “Derd çekmiş başım ol hâl-i siyeh kurbânı”
 Gayrı görmez dilim ol pâdişehin hayrânı
 Hâke düşmüş yüzüm ol serv-kadin mihmânı
 “Tâb görmüş tenim ol turra-i tarrâra fedâ”

2. “Dert çekmiş başım o siyeh benin kurbanı olsun.” Ondan başkasını görmeyen gönlüm o sultanın hayranıdır. Toprağa düşmüş yüzüm o servi boylu güzelin misafiridir. “İstirap çekmiş olan tenim de o insanları aldatan kaküle feda olsun.”

TERKÎB-İ BEND³⁶

I.

Terkîb-i bend, bir edebiyat terimi olarak genellikle 6-10 beyit arası yazılmış en az üç bendden meydana gelen nazım biçiminin adıdır. Bütün bendlerde aynı vezin takip edilir. Mersiye, övgü, yergi, sosyal tenkit gibi çok farklı konularda yazılır. Sakinâmeler gibi bazı türlerde de kullanılmıştır.

Terkîb-i bendlerde her bende *hâne*, *terkîb-hâne*, bendleri birleştiren beyitlere de *vâsıta*, *bendiyye* adları verilir. Bunların her ikisinin bütününe *bend* adının verildiği de görülür. Son bendde genellikle mahlas yer alır.

Terkîb-i bendin kafiye düzeni şu şekildedir:

1. aa, xa, xa, xa, xa /yy bb, xb, xb, xe, xd/zz

2. aa, aa, aa, aa, aa/yy ; bb, bb, bb, bb, bb/zz (Yahya Bey divanındaki 2 terkîb-i bend bu şekildedir.)

3. aa, xa, xa, xa, xa/aa ; bb, bx, bx, bx, bx/aa

En fazla kullanılan şekli birincisidir. Dikkat edersek bunda her bendin, vasıta beyti hariç, bir gazel gibi kafiyeleştiğini görürüz. Bendlerin mısra sayıları birbirinden farklılık gösterebilir. Diğer iki tür kafiye düzenine nadir rastlanır.

Terkîb-i bendde en fazla kullanılan vezinler Mef'ûlî mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün ile Mef'ûlî fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün vezinleridir. Çoğunlukla bunların ilki sosyal ve fıkri konularda, diğeri mersiyeleri konu alan terkîb-i bendlerde kullanılmıştır. Fakat bu bir kural değildir.

³⁶ Şemseddin b. Muhammed b. Kays er Râzî, *el-Mu'cem fî Meâyiri Eş'âri'l-Acem*, s. 400; Celâleddin Hümâî, *Fünûn-ı Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, s. 180; Mansûr-ı Restgar-ı Fesâî, *Envâ-ı Şi'r-i Fârsî*, s. 630 vd.; Mehmet Rifat, *Mecânülü'l-Edeb*, s. 197; Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri-Istılâhât-ı Edebiyye*, s. 157; İsmail Habib, *Edebiyat Bilgileri*, s. 118; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 114; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, s. 233; H. Erdoğan Cengiz, "Divan Şiirinde Musammatlar", *Türk Şiiri Özel Sayısı II*, s. 395.

II.

Terkîb-i bendde vasıta beyitleri kendi içlerinde kafiyevidir, hem peşisıra geldiği bendden hem de diğer bendlerin vasıta beyitlerinden ayrı kafiye-dedir. Bu onu musammatlardan ayıran bir özelliktir. Fakat yukarıdaki 3. şekilde olduğu gibi, bazı vasıta beyitlerinin kendi aralarında kafiye, ayrıca bendiyye-terkîb-hane ile aynı kafiye de olduğu durumlar da vardır. Bu da musammatlarla karışıklığa yol açmıştır. Ayrıca yukarıdaki 2. şekle giren terkîb-i bendlerin müsemmen, ya da muşşar olarak adlandırıldığı da görülmüştür. Burada da dikkat edilecek husus, bendin uzunluğudur. Eğer 10 mısrayı (beş beyti) aşıyorsa bu takdirde terkîb-i bend olarak adlandır-mak gerekecektir.

Bend sayısı üç olan terkîb-i bendlerin bulunması bize bunun alt sınırının üç olduğunu gösteriyor. Üst sınır olarak Bağdadlı Rûhî (ö. 1605/6) ve Es-râr Dede'nin (ö. 1796) terkîb-i bendleri göz önünde tutulursa 17 sayısı verilebilir. Bununla birlikte yeni metin neşirleri yapıldıkça bu sayının bir veya iki artması şaşırtıcı olmaz. Dolayısıyla terkîb-i bendin bend sayısını üst sınır olarak bu terimin tanımına dahil etmemek yerinde olur. Şairler Bakî'nin meşhur terkîb-i bendinde gördüğümüz gibi, bend sayısını şiirin-le söyleyebilir.

Bendlerin mısra sayıları konusunda da tam bir sınırlama ortaya koymak zordur. Ruhi-i Bağdadî'nin (ö. 1605/6) divanında her bendi altı beyitli bir, altı beyitli yedi terkîb-i bendin bulunması, ayrıca Yahya Beyin (ö. 1582) divanında da altı beyitli terkîb-i bendleri görmemiz, beyit sayısını beş beyte kadar azaltabilmektedir. Beyit sayısının üst sınırıyla da ilgili olarak; Ahmed Paşa (ö. 1496-97) divanında 18, Yahya Bey (ö. 1582) di-vanında 12 beyitlik bendlere rastlamamız bu konuda da ihtiyatlı olmamızı gerektiriyor. (Bu söylediklerimiz aynı zamanda terci-i bend için de geçer-lidir.)

Bendleri eşit sayıda mısradan oluşanlar daha fazla olmasına rağmen bir-birine göre eksik veya fazla beyitten oluşan terkîb-i bendler de vardır. Meselâ Fuzulî'nin (ö. 1556) terkîb-i bendlerinden birisinde birinci bend beş beyitten oluşurken, ikincisi dört, üçüncüsü beş, dördüncüsü altı, be-şincisi yedi, altıncısı sekiz, yedinci bendi ise dokuz beyitten oluşmakta-dır.

Şiirde işlenen çoğu temanın, terkîb-i bendde de işlendiğini görüyoruz. Dolayısıyla bu nazım biçimini mersiye ve sosyal tenkitle sınırlamamak lazımdır. Bununla birlikte mersiye türünün pek çok güzel örneğinin bu

nazım biçimiyle ifade bulması, bu konuda dikkat çekmektedir. Şehzade Mustafa mersiyesinden (15.yy. sonu) başlayarak Bakî'nin Kanûnî için söylemiş olduğu (16. yy.), Şeyh Gâlib'in sevgili dostu Esrar Dede için yazmış olduğu mersiye (18. yy. sonu) kadar pek çok mersiye bu şekilde yazılmıştır.

III.

İran edebiyatında bendlerin arasındaki fasıla beyitlerine *bend-i terkîb* ya da *beyt-i vâsıta* denir. Tercî-i bendde ise *bend-i tercî*, *bend-i gerdân* adı verildiği görülür. İran edebiyatında hicrî 7. asırdan sonra terkîb-i bend adına rastlıyoruz. Daha önceleri tercî-i bend ve terkîb-i bend, tercî adıyla anılmakta ve *tercîât* şeklinde çokluk olarak da kullanılmaktaydı. Tercî-i bend terimi de eskiden nazım biçimine ad olarak değil, bendler arasındaki fasıla beyitleri için kullanılıyordu.

İran edebiyatı kaynaklarında terkîb-i bend ve tercî-i bend, musammatlardan çok farklı görülmemektedir. Farklılık her benddeki mısra sayılarının farklı olabilmesidir. Bu açıdan musammatların bir türü olarak da kabul edilebilirler. Bundan dolayı musammatları andırır bir tarzda, bendlerin mısra sayıları dörder olursa *murabba-terkîb*, *terkîb-i murabba*, beşer mısra olursa *muhammes-terkîb*, *terkîb-i muhammes*, altışar mısra olursa *müseddes-terkîb*, *terkîb-i müseddes* adları verilir.

Terkîb-i bend, Türk edebiyatında çok kullanılan nazım şekillerindendir. Edebiyatımızda en meşhur terkîb-i bend, Ruhi-i Bağdadî'nin onaltışar mısralı 17 bendden oluşan manzumesidir. Yer yer içinde yaşadığı toplumun aksayan yanlarını mizahî bir dille eleştiren bu şiir, pek çok şair tarafından tanzir edilmiştir.

Bu şekilde yazılan mersiyele arasında şehzadeler için söylenilmiş olanları Türk edebiyat tarihinin ve edebiyat metinlerinin, siyasî tarih ile buluştuğu noktalardandır. Ahmed Paşa'nın (ö. 1496-97) Şehzade Mustafa mersiyesi, Necati Bey'in (ö. 1508-09) Şehzade Abdullah ve Şehzade Mahmud mersiyele, Yahya Bey'in (ö. 1582) Şehzade Mehmed ve Şehzade Mustafa mersiyele bunlardan ilk akla gelenlerdir. Ruhi-i Bağdadî'nin (ö. 1605/6) terkîb-i bendi ise edebiyat tarihimizde ince dille bir yerginin nasıl bir edebî türünde ifade bulunduğunu göstermesi açısından önemlidir. Pek çok şair ona cevap vermiş-nazire yazmış, fakat bunların en meşhuru Ziya Paşa'nın (ö. 1880) olmuştur.

ÖRNEK

Aşağıdaki terkîb-i bend, bu nazım biçiminde yazılan şiirlerin en ünlülerindendir. Şair şiirini heft-bend (: yedi bend) olarak nitelemektedir. Fakat aşağıda sekiz bend olarak göreceksiniz. Bunun sebebi, neşirlerin bir kısmında şairin Kanunî'nin ölümünden sonra tahta geçen Sultan Selim için yazmış olduğu bende de daha önce yazmış olduğu bendle birlikte yer vermeleridir.

I.

Ey pây-bend-i dâm-geh-i kayd-ı nâm u neng

Tâ key hevâ-yı meşgale-i delr-ı bî-direng

An ol günü ki âhır olup nev-bahâr-ı ömr

Berg-i hazâna dönse gerek rûy-ı lâle-reng

Âhır mekânın olsa gerek cür a gibi hâk

Devrân clinden ersc gerek câm-ı ayşâ seng

İnsân odur ki âyine-veş kalbi sal' ola

Sinende n'eyler âdem isen kîne-i peleng

İbret gözinde niceye dek gaflet uyhusu

Yetmez mi sana vâkıa-i şâh-ı şîr-ceng

Ol şeh-stivâr-ı mülk-i saâdet ki rahşına

Cevlân deminde arsa-i âlem gelirdi teng

Baş eğdi âb-ı tîgina küffâr-ı Üngürûs

Şemşîri gevherini pesend eyledi Freng

Yüz yere kodu lutf ile gül-berg-i ter gibi

Sandûka saldı hâzin-i devrân gülher gibi

I.

Ey şan şeref ve kıyanın bağının luzağına ayağını kaptırmış kimse! Bu bir karar üzere olmayan, sebatsız dünyanın meşgalesi hevesi daha ne zamana dek sürecek?

İlkbaharı andıran ömrün sona erip lâlâ renkli yüzün sonbahar yaprağına döndüğü günü bir düşün.

Sonunda yerin kadehin içinde kalan son tortu, son damla gibi senin de yerin toprak olacak. Eğlence kadehine feleğin elinden bir taş gelecek (ve kadchi kıracak).

İnsan, gönlü ayna gibi saf, tertemiz olandır. Eğer sen insansan, o halde gönlündeki bu kaplan kini ne arıyor?

İbret gözünde ne zamana kadar bu gaflet uykusu sürecek. Sana arslanlar gibi çarpışan padişahın hadisesi (gaflet uykusundan uyanmanın için) yetmez mi?

O bahtiyarlık ülkesinin süvarisinin atına, koştuğu zaman dünya arsası dar gelirdi.

Onun kılıcının keskinliğine Macar kalırları baş eğdi. Kılıcının cevherini (çeliğinin kalitesini gösteren üzerindeki menevişleri) Frenkler beğendi.

Yüzünü taze gül yaprağı gibi yumuşak bir şekilde yere koydu. Felek hazinedarı onu bir mücevher gibi sandığa bıraktı.

II.

Hakkâ ki zîb ü zînet-i ikbâl ü câh idi
 Şâh-ı Sikender-efser ü Dârâ-sipâh idi
 Gerdûn ayağı tozına eylerdi ser-fürû
 Dûnyâya hâk-i bâr-gehi secde-gâh idi
 Kem-ter gedâyı az atası kılarıdı bay
 Bir lutfı çok mürüvveti çok pâdişâh idi
 Hâk-i cenâb-ı hazreti dergâh-ı devleti
 Fazl u belâgat ehline ümmîd-gâh idi
 Hükm-i kazâyâ virdi rızâyı egerçi kim
 Şâh-ı kazâ-tevân u kader-dest-gâh idi
 Gerdûn-ı dûna zâr u zebûn oldu sanmanız
 Maksûdı terk-i câh ile kurb-i İlâh idi
 Cân u cihânı gözlerimiz görmese n'ola
 Rûşen cemâli âleme hûrşîd ü mâh idi
 Hûrşîde baksa gözleri halkın dola gelir
 Zîrâ görünce hâtıra ol meh-likâ gelir

III.

Döksün sehâb kaddin anıp katre katre kan
 Etsin nihâl-i nârvenî nahl-i ergavân

II.

Gerçekten de saadetin, makam ve mevkiin süsü ve bezeği idi. İskender taçlı ve Dara askerli bir padişahı.
 Felek onun ayağının tozuna bile baş eğdi. Onun otağının kurulduğu toprak, dünya halkına secde yeri idi.
 Az bir bağışı bile en fakir bir dilenciye zengin kılarıdı. İyiliği çok, insanlığı çok bir padişahı.
 Yüce zatının bulunduğu yerin toprağı ve devletinin kapısı fazilet ve belâgat ehlinin (ilim ve sanat adamlarının) ümit kapısı idi.
 Her ne kadar kaza kudretli ve kader sanki elinin altında bulunuyormuş idiyse de kazanın hükmüne rıza gösterdi.
 Alçak ve değersiz dünya karşısında boyun eğdi, zelil oldu sanmayın. Bu ölümü ile onun amacı makam mevkiyi bırakarak Allah'a yakınlaşmaktı.
 Gözlerimiz eanî ve cihânı görmese ne olur! Onun parlak yüzü dünyaya güneş ve ay idi.
 İnsanlar güneşe baksa gözleri dolurverir (yaşlanıverir). Çünkü güneşi görünce hatırlarına o ay yüzlü güzel (padişah) gelmektedir.

III.

Bulut padişahın o güzel boyunu anıp damla damla kan döksün, nar fidanını erguvan dalı gibi etsin.

Bu acılarla çeşm-i nücüm olsun eşk-bâr
 Âfâkı tutsun âteş-i dilden çıkan duhân
 Kılsın kebûd câmelerin âsmân siyâh
 Giysin libâs-ı mâtem-i şâhı bütün cihân
 Yaksın derûn-ı sîne-i ins ü perîde dâg
 Nâr-ı firâk-ı Şâh Süleymân-ı kâm-rân
 Kıldı firâz-ı küngüre-i arşı cilve-gâh
 Lâyık degildi şânına hakkâ bu hâk-dân
 Mürğ-i revânı göklere erdi hüma gibi
 Kaldı hazîz-i hâkte bir iki üstühân
 Çâpûk-sülvâr-ı arsa-i kevn ü mekân idi
 İkbâl ü izzet olmuş idi yâr ü hem-inân
 Ser-keşlik etti tevsen-i baht-ı sitîze-kâr
 Düştü zemîne sâye-i eltâf-ı Kirdigâr

IV.

Olsun gamında bencileyin zâr u bî-karâr
 Âfâkı gezsın ağlayarak ebr-i nev-bahâr
 Tutsun cihânı nâle-i mürğân subh-dem
 Güller yolunsun âh u figân eylesin hezâr
 Sümbüllerini matem edüp çözsün ağlasın
 Dâmâne döksün eşk-i firâvânı kûhsâr

Bu acılarla yıldızların gözü yaş yağdırısın. Gönül ateşinden çıkan duman ufukları sarsın. Gökyüzü mavi elbiselerini siyahı kılsın; bütün cihan, padişah için matem elbisesi giysın. Her dileğine kavuşan Sultan Süleyman'ın ayrılığı ateşi, insanların ve cinlerin gönülleri içinde dağ yaksın.

Arşın en yüksek yerinin en yüce mekanın mesken etti. Gerçekten de bu topraklık yer onun şânına layık değildi.

Can kuşu Hüma gibi göklere ulaştı. Toprak altında ondan sadece birkaç kemik kaldı.

Kâinat arsasının çevik ve hızlı süvarisi idi. Talih ve azamet ona dost ve atbaşı beraber giden yoldaş olmuşlardı.

Bahtının huysuz atı dik başlılık etti, Allah'ın lutfunun gölgesi yere düştü.

IV.

İlkbahar bulutu senin ölümünün hüznüyle benim gibi inlesin dursun. Bahar bulutu da ağlayarak ufuklarda dolaşsın.

Sabah vakti öten kuşların feryatları, yanık yanık ötüşleri bütün dünyaya yayılsın. Güller yolunsun, bülbüller ah çekip feryat etsin.

Dağlar matem ederek sümbüllerini (saçlarını) çözüp ağlasın, gözyaşlarını eteğine döksün. Dağ eteklerinde akan nehirler ile çok fazla dökülen gözyaşı arasında benzerlik kurulmuştur.)

Andıkça bûy-ı hulkunu derdinle lâle-veş
 Olsun derûn-ı nâfe-i müşg-i Tatar târ
 Gül hasretinle yollara tutsun kulağını
 Nergis gibi kıyâmete dek çeksin intizâr
 Deryâlar etse âlemi çeşm-i güher-feşân
 Gelmez vücûda sencileyin dürr-i şâh-vâr
 Ey dil bu demde sensin olan bana hem-nefes
 Gel nây gibi inleyelim bârî zâr zâr
 Âheng-i âh u nâleleri edelim bülend
 Ashâb-ı derdi cûşa getürsin bu heft bend

V.

Gün doğdu şâh-ı âlem uyanmaz mı hâbdan
 Kılmaz mı cilve hayme-i gerdûn-cenâbdan
 Yollarda kaldı gözlerimiz gelmedi haber
 Hâk-i cenâb-ı sūdde-i devlet-me'âbdan
 Reng-i izârı gitti yatar kendi huşk-leb
 Şol gül gibi ki ayrı düşüptür gül-âbdan
 Gâhî hicâb-ı ebre girer hüsrevâ felek
 Yâd eyledikçe lutfunu terler hicâbdan

Tatar miskinın göbeğinin içi, senin ahlakının kokusunu andıkça lâle gibi yanıp kararsın. Gül senin hasretinle kulağını yollara diksın, nergis gibi kıyamete dek beklemenin acısını çeksin. (Divan şiirinde gül ile kulak, nergis ile de göz arasında benzerlik ilişkisi kurulur.) İnciler saçan göz, âlemi deniz bile etse yine de senin gibi büyük bir inei meydana gelmez. Ey gönül! Şu anda bana yoldaşlık, dostluk edecek olan ancak sensin. Gel de ney gibi yanık yanık inleyelim. Ahlarımızın, feryatlarımızın ahengini yükseltelim de bu yedi bent(lik şiir) dert sahiplerini coştursun.

V.

Güneş doğdu (herkes uyandı), bütün dünyanın padişahı uyanmaz mı? Avlusu felekler olan (o büyük) çadırından çıkıp görünmez mi? Gözlerimiz yollarda kaldı. Yüce devlet makamının eşliğinin avlusunun toprağından haber gelmedi. Yanağının rengi gitti, şimdi dudağı kurumuş yatıyor. Sanki gülsuyundan ayrı düşmüş bir gül gibi. Ey hükümdar! Felek senin lutfunu andıkça utancından terler ve zaman zaman bulut örtüsüne bürünür, saklanır.

Tıfl-ı sirîşki yerlere girsin duâm odur
 Her kim gamından ağlamaya şeyh u şâbdan
 Yansın yakılsın âteş-i hecrinle âfitâb
 Derdinle kara çullara girsin sehâbdan
 Yâd eylesin hünerlerini kanlar ağlasın
 Tîğın boyunca karaya batsın kırâbdan
 Derd ü gamınla çâk-i girîbân edip kalem
 Pîrâhenini pârelesin gussadan alem

VI.

Tîğın içirdi düşmene zahm-ı zebânları
 Bahs etmez oldu kimse kesildi lisânları
 Gördü nihâl-i serv-i ser-efrâz-ı nîzeni
 Ser-keşlik adın anmadı bir dahı bânları
 Her kanda bassa pâ-yı semendin nisâr için
 Hânlar yolunda cümle revân etti cânları
 Deşt-i fenâda mûrg-i hevâ durmayıp döner
 Tîğın Hudâ yolunda sebîl etti kanları
 Şemşir gibi rûy-ı zemîne taraf taraf
 Saldın demir kuşaklı cihân pehlevânları

Genç ihtiyar kim senin gamından ağlamazsa ona duam ancak şudur: Gözyaşı çocuğu yerlere girsin (onlar da üzüntüye, belâyâ düşsün.)
 Güneş senin ayrılığının ateşiyle yanıp yakılsın. Üzüntünden. (malem elbisesi olarak) bulutları kara çullara girsin.
 Kılıcın senin hünerlerini hatırlayıp kanlar ağlasın. kınından (kımına girip) boyu boyunca sı-yahlara. karanlıklara batsın.
 Senin dert ve gamınla kalem yakasını yırtıp sancak da kederinden gömleğini parçalasın.

VI.

Kılıcın düşmanlara dil yaraları açtı: dilleri tutulduğu hiç kimse söz açamaz oldu.(Kılıç şekli itibariyle dile benzetilir)
 Senin göğze baş çeken servi fidanının andıran mızrağını görünce, düşman beyleri bir daha baş kaldırıma lafını ağızlarına almadılar.
 Senin atının ayağı nereye bassa bütün hanlar, yolunda saçmak için canlar akıttılar.
 Arzu, heves kuşu ölümlülük çölünde (dünyada) durmayıp döner. Senin kılıcın ise Allah yolunda kanlar akıtmıştır.
 Demir kuşaklı cihan pehlivanlarını kılıç gibi yeryüzünün her tarafına saldı.

Aldın hezâr büt-gedeyi mescid eyledin
 Nâkûs yirlerinde okuttun ezânları
 Âhır çalındı kûs-ı rahîl ettin irtihâl
 Evvel konağın oldu cinân bûstânları
 Minnet Hudâya iki cihânda kılıp saîd
 Nâm-ı şerîfin eyledi hem gâzî hem şehîd

VII

Kıldıkça Şâh-ı âleme Hak fazl u rahîmeti
 Versin cihânda Hazret-i Pâşâyâ devleti
 Sâhib-kırân-ı arsa-i iklim-i saltanat
 Ol dem ki kıldı mülk-i bekâyâ azîmeti
 Ol cism-i pâki cânı gibi eyledi nihân
 Âsûde kıldı hâl-i sipâh u raiyyeti
 Halk-ı cihâna kırk sekiz gün duyurmayıp
 Bir hafta kıldı gayrılar ancak bu hâleti
 Tedbîri gör ki ermedi kimse hayâlîne
 Âsaf cihâna gelse göreydi vezâreti
 Gayret kemerlerini kuşandı kılıç gibi
 Aldı hisârı verdi Hudâ feth ü nusreti
 Râhat yüzünü görmedi çalıştı cân ile
 Çekti efendî yoluna bu denli zahmeti

Binlerce puthaneyi aldın da mescid yaptın. Çan kulelerinde ezanlar okuttun. Sonunda göç davulu çalındı, sen de göçtün. İlk konağın cennet bahçelerin oldu. Allah'a şükürler olsun ki, seni iki cihanda bahtiyar kıldı da mübarek namını hem gazi hem şehit eyledi.

VII

Allah, âlemin padişahına ihsan ve rahmet ettikçe Paşa hazretlerine de saadet ve devlet yönetiminde devamlılık versin. Saltanat ülkesinin her dilediğini yapabilen hükümdarı ebedilik ülkesine göçtüğünde, (Padişahın) o tertemiz bedenini kendi canı gibi sakladı ve böylece ordunun ve halkın asayişini sağladı. Ölümünü kırk sekiz gün kimseye duyurmadı, halbuki başkaları bunu ancak bir hafta yapabilişlerdi. Gayret kemerini kılıç gibi kuşandı. Allah'ın yardımıyla hisarı (Zigetvar'ı) aldı. Rahat yüzü görmedi can ile çalıştı. Efendisi yolunda bu denli zahmetler çekti.

Yâ Rab kemâl-i lutfuna kaldı senin hemân
 Pâşâ kulun cihânda tamâm etti hizmeti
 Âsîb-i dehr ü âfet-i devr-i zamânen
 'Hıfz u himâyet eyle o sâhib-saâdeti
 Dâim çerâğ-ı devlet ü bahtın münevver et
 İki cihânda gönlü murâdın müyesser et

VIII

Bâkî cemâl-i Pâdişeh-i dil-pezfîri gör
 Mir'ât-i sun'-ı Hazret-i Hayy-i Kadîri gör
 Pîr-i Azîz-i Mısır-ı vücûd etti intikâl
 Mîr-i cevân-ı çâpîlk-i Yûsuf-nazîri gör
 Gün doğdu şimdi gâyet erdi sepîde-dem
 Ruhsâr-ı hûb-ı husrev-i rûşen-zamîri gör
 Behrâm-ı vakti gûra yitirdi bu sayd-gâh
 Var eşîğine hizmet-i Şâh Erdşîri gör
 Ber-bâd kıldı taht-ı Süleymânî rûzgâr
 Sultân Selîm Hân-ı Sikender-serîri gör
 Vardı peleng-i küh-ı vegâ hâb-ı râhate
 Kûh-sâr-ı kibriyâda duran nerre şîri gör

Ya Rab! Artık gerisi senin sınırsız lutfuna kaldı. Paşa bu dünyada gereken hizmeti tamamladı. Zamanın felâketlerinden, dönemin afetlerinden o saadet sahibi Paşa'yı koru, muhafaza et. Onun saadet ve baht çerağı sürekli yansın. İki dünyada da gönlünün muradına ulaştır.

VIII

Bâkî, padişahın gönle hoş gelen güzelliğine bak. Her zaman hayat ve sınırsız kudret sahibi olan Allah'ın sanatının yansıdığı aynayı gör. Varlık Mısır'ının ihtiyar azizi (Sultan Süleyman) ahirete göçtü. Şimdi Yusuf'u andıran genç ve çevik hükümdarı (Sultan Selim'i) gör. Artık sabah aydınlığı sona erdi, güneş doğdu. Gönlü pırıl pırıl olan padişahın güzel yüzünü gör. Bu av yeri zamanın Behram'ını çukura düşürdü. Şimdi Şah Erdşir'in huzuruna git de onun hizmetini gör. Zamanı Süleyman'ın tahtını yok etti. Şimdi İskender tahtındaki Sultan Selim Han'a bak. Savaş dağının kaplanı (Sultan Süleyman) istirahat uykusuna vardı. Azamet dağında duran er-kek arslana bak.

Cevlâne gitti ravzaya tâvûs-ı bâğ-ı kuds
Ferr-i hümay-ı evc-i saâdet-mesîri gör
İkbâl ü baht-ı husrev-i âfâk müstedâm
Rûh-ı revân-ı şâha tahiyyât ve's-selâm (Bakî)

Kutsallık bağının (cennetin) tavusu (Sultan Süleyman), cennet bahçesine dolaşmaya gitti. Saadet göğünün en üstünde seyreden Hüma'nın (Sultan Selim'in) şanını gör. Ufuklar hükümdarının (Sultan Selim'in) mutluluğu ve talihi sürekli olsun; padişahın (Sultan Süleyman'ın) yürüten ruhuna da içten saygı ve selâm olsun.

TERCÎ-İ BEND³⁷

I.

Tercî-i bend, bir edebiyat terimi olarak genellikle 4-10 beyit arası yazılmış en az üç bendden meydana gelen nazım biçiminin adıdır. Bendleri eşit sayıda mısralardan oluşanlar daha fazla olmasına rağmen birbirine göre eksik veya fazla beyitten oluşan *tercî-i bend*ler de vardır. *Terkîb-i bend*den ayrılan yönü vasıta beyitlerin aynen tekrarlanmasıdır. Mersiye, övgü, yergi, sosyal tenkit gibi çok farklı konularda yazılır.

*Terkîb-i bend*lerde bendlere *hâne*, *tercî-hâne*, bendleri birleştiren beyitlere de *vâsita*, *bendiyye* adları verilir. Bunların her ikisinin bütününe bend adının verildiği de görülür. Mahlas genellikle son bendde yer alır.

*Tercî-i bend*in kafiye düzeni iki şekildedir:

1. aa, xa, xa, xa, xa/yy bb, xb, xb, xc, xd/yy (Gazel gibi kafiyeleşmiştir.)
2. aa, aa, aa, aa, aa/yy bb, bb, bb, bb, bb/yy (Musammat gibi kafiyeleşmiştir.)

En fazla kullanılan şekil birincisidir. Dikkat edilirse bu şekilde, her bendin vasıta beyti hariç, bir gazel gibi kafiyeleştiğini görürüz.

II.

*Tercî-i bend*in vasıta beyitleri aynen tekrarlanır. Bu musammatlardaki nakaratı andırır. Bunun hem olumlu bir yanı hem de zor bir tarafı vardır. Bu “metin tekrarları” ahenk bakımından şiire katkıda bulunur. Ayrıca hem konuyu dağıtmadan sürdürmek için şaire yol gösterir, hem de okuyucunun temadan kopmamasını sağlar. Bununla birlikte zor tarafı da her bendde işlenen fikrin vasıta beyitlerinde noktalanmasında gereken ustalıktır. Bu vasıta beyti şiirin temasını belirler. Vasıta beyitlerinin bir açısı

³⁷ Mehmed Rifat, *Mecâmîü'l-Edeb*, s. 219; Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri-İstılâhât-ı Edebiyye*, s. 157; İsmail Habîb, *Edebiyat Bilgileri*, s. 121; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 119; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, s. 250; H. Erdoğan Cengiz, “Divan Şiirinde Musammatlar”, *Türk Şiiri Özel Sayısı II*, s. 395.

dan varılan bir nokta, diğer açıdan da sonraki bend için hareket noktası olarak kabul edilmesi mîmkündür. Tercî-i bend yazma, redifli şiir söylemenin hem avantajlı hem de zor olma durumunu hatırlatır. Bundan dolayı tercî-i bendin terkîb-i bende göre daha az kullanıldığını ileri süren araştırmacılar da vardır. Bununla birlikte meselâ 16. yy. şairlerinin divanlarına bakıldığında bunun kesin doğru bir hüküm olmadığı söylenebilir.

Terkîb-i benddeki durum gibi tercî-i bendde de mütekerrir musammatlarla karışıklık söz konusu olmuştur. Bundan dolayı meselâ Yahya Bey (ö. 1582) divanındaki bazı mütekerrir muaşşer ve müseddesler bazı araştırmacılarca tercî-i bend sayılmışlardır.

Terkîb-i bend konusunu işlerken bend ve bendlerdeki mısra sayıları konusunda söylediklerimiz, tercî-i bend için de geçerlidir.

III.

Tercî-i bend, Türk edebiyatında 14.yy'dan itibaren görülür. Nesimî (ö. 1404 ?), Şeyhî (ö. 1431?), Ahmed Paşa (ö. 1496-97), Sultan Cem (ö. 1495), Cafer Çelebi (ö. 1515), Fuzulî (ö. 1556), Bakî (ö. 1600), Nedim (ö. 1730), Şeyh Gâlib (ö. 1799) tercî-i bend söyleyen şairlerimizdendir. Osmanlı şiirinin son döneminde yazılan Ziya Paşa'nın (ö. 1880) tercî-i bendi ise bu konuda en başarılı bulunanlarındanır.

ÖRNEK

I.

Çözdü saç açtı baş tûğ u âlem
Büktü bel döktü yaş tîğ u kalem

Kana boyandı bayrağın yüzü
Beli büküldü yayın oldu ham

Vurdu göğsünü gök gök eyledi mâh
Oldu yıldızların gözü pür-nem

Şafak ol denli döktü kanlı yaş kim
Dâmen-i çarhı eyledi plîr-dem

I.

Tuğ saçını çözdü, âlem (sancak) başını açtı. Kılıç belini bükttü, kalem yaşlar döktü. Bayrağın yüzü kana boyandı. Yayın beli büküldü, eğildi.

Ay (malemî intanlar gibi) göğsünü dövdü, morarttı. Yıldızların gözü yaş doldu. Şafak o denli döktü ki, feleğin eteklerini (ufukları) kan doldürdü.

Subh-dem derd ile bir âh etti
Kim söyündürdü mâh şem'in o dem

Geceden dehr giydi kara palâs
Tuttu şâh-ı cihân için mâtem

Nice şeh mihr-i âsümân-dergâh
Nice sultân meh-i nücûm- haşem

Azmde mihr idi hazmde sipihr
Rezmde Rüstem idi bezmde Cem

Çarh-ı bî-rahm ona bir zahm ur
du ki bulmadı kinseler merhem

Gör ne acıyla eyledi teslîm
Cân-ı şîrîni hüsrev-i âlem

Öldü Sultân Selîm hâyf u dirîg
Hem kalem ağlasın anı hem tîg

II.

Kaldı yerli yerinde hayl ü sipâh
Yalnız eyledi sefer ol şâh

Bunca yüzbin nökerden ü kuldân
Birisi olmadı ona hem-râh

O gece kim yıkıldı serv-i sürûr
Vâki' oldu bu vâkıa nâ-gâh

Sabah vakti öyle bir ah çekti ki, o an mumu andıran ayı söndürdü.

Devran, geceden kara bir çul giydi de cihan hükümdarı için matemı tuttu.

O öyle bir hükümdardır ki, gökyüzü dergâhı olan bir güneş gibidir. O öyle bir sultandır ki, etbai yıldızlar olan bir ay gibidir.

Azîm hususunda güneş gibi, dirençte felek gibi idi. Harp meydanında Rüstem, eğlence meclisinde ise Cem gibi idi.

Merhametsiz felek ona öyle bir vurdu ki, kinseler vurduğu yere merhem bulamadı.

Gör, dünya hükümdarı (Hüsrev) tatlı canını (Şîrin)ne acıyla teslim etti.

Yazıklar olsun, eyvahlar olsun Sultan Selim öldü. Ona hem kalem ağlasın, hem kılıç.

II.

Hükümdarın yanındakiler ve askerleri yerli yerinde kaldı, o padişah yalnız seferc çıktı.

Bunca yüz bin beyden ve köleden birisi bile ona yoldaş olmadı.

O gece mutluluk servisi yıkıldı. Bu hadise (rüya) birden bire gerçekleştii.

Göge çıktı yer ehlinin âhı
 Dûd-ı âhiyle doldu revzen-i mâh
 Rûî büküldü pîr-i gerdûnun
 Mâder-i dehr etti derd ile âh
 Âh ile boyandı rûy-ı cihân
 Döndü zengî yüzüne oldu siyâh
 Bürtidü yer yüzünü göz yaşı
 Göge çıktı figân ü nâle vü âh
 Bağrı oldu delik delik otağın
 Kara çul giydi hayme vü hargâh
 Oktan ırımıştı terkini tâcın
 Tahtını dahi etti terk ol şâh
 Oldu zâ'il erip zalam-i âdem
 Nûr-ı hurşîd-i mülk ü zill-ı ilâh
 Öldü Sultân Selîm hâyf u dirîg
 Hem kalem ağlasın anı hem tîg

III.

Bezm eyvânının Süleymânı
 Rezm meydânının Nerîmânı
 Dâstânı okunsa idi onun
 Kim anar idi Pîr-i Destânı

Yer ehlinin ahları, feryatları göge çıktı. Bu ahlara dumanı ile ayın penceresi (görülen yuvarlak yüzü) doldu.

Kocanuş feleğin beli büküldü. Devran anası dert ile feryat etti.

Dünyanın yüzü ahi ile boyandı, da zenci yüzü gibi siyahlaştı.

Yer yüzünü gözyaşı kapladı. Feryatlar, inlemeler ve ahlara göge erişti.

Otağın bağı delik delik oldu. Büyük çadır, otağ kara çul giydi.

Tacının terkini oklardan yapmıştı. Şimdi o sultan tahtını bile terketti.

Yokluğun karanlığı erişti, mülk gölgesinin nuru ve Allah'ın gölgesi kalktı.

Yazıklar olsun, eyvahlar olsun Sultan Selim öldü. Ona hem kalem ağlasın, hem kılıç.

III.

Eğlence meclislerinin yapıldığı salonların Süleyman'ı, harp meydanlarının Neriman'ı. Onun destanı okunsaydı, kim bir daha Pîr-ı Destan'ı anardı!

Tahtına çıksa tutsa dîvânı
 Heybet alırdı görse dîv anı
 Nice sâhib-kırândı ol kim
 Bir kulu idi Mısır sultânı
 Bendesiydi şimdi Tatarın
 Deşt-i Kıpçak ilindeki hânı
 Bunca yıllardır intizâr çekip
 Göz açıp gözler idi devr anı
 Erdi âhir bahâr-ı devleti lîk
 Gül gibi tîz geçti devrânı
 Gülşen etmişti kûlhan-ı dehri
 Yeri olsun cinân gülistânı
 Kanı ol leşker-i temâşâyî
 Kanı ol kışver-i sehâ hânı
 Kanı ol şâh diyû âh etsen
 Yaş yerine akar ciğer kanı
 Öldü Sultân Selîm hâyf u dirîg
 Hem kalem ağlasın anı hem tîg

IV.

Azmde nev-civân hazmde pîr
 Sâhibü's-seyf ü sâ'ibü't-tedbîr

Tahtına çıksa ve divanını toplasa, bunu gören cin korkuya kapılırdı.
 Her dilediğini yapan öyle bir birisi idi ki Mısır sultanı sıradan bir kulu idi.
 Tatar'ın Deşt-i Kıpçak'taki hanı kölesi idi.
 Devran bunca yıllar bekleyip göz açıp onu gözlerdi, beklerdi.
 Sonunda onun saadetinin ve devletin baharı erişti, ama gül gibi zamanı tez geçti.
 Dünyanın kûlhanını gülbahçesine çevirmişti, kendi yeri de cennetteki gülbahçesi olsun.
 O seyredilmeye değer ordu nerede? O eömertlik ülkesinin hanı nerede?
 "Nerede o hükümdar!", diye ah etsen yaş yerine ciğer kanı akar.
 Yazıklar olsun, eyvahlar olsun Sultan Selim öldü. Ona hem kalem ağlasın, hem kılıç.

IV.

Bir şeye azmetti mi genç bir yiğit, doğru kararlarında ise yaşlı bir bilge idi. Hem savaş erba-
 bı, hem de tedbirlerinde isabetli idi.

Hem saf-ârây idi hem Âsâf-rây
 Ne vezîr ister idi vü ne müşîr
 Eli şemşîr idi dili hançer
 Nîze idi kolu vü parnağı tîr
 Az müddette çoğ iş itmiş idi
 Sâyesi olmuş idi âlem-gîr
 Şems-i asr idi asrda şemsin
 Zilli memdûd olur zamânı kasîr
 Tâc u taht ile fahr eder begler
 Fahr onunla ederdî tâc u serîr
 Gönü ol sûrda buldu sūrûr
 Ki çala çağırırđı tîg u nefîr
 Rezm işinde vü bezm işinde
 Görmedi pîr-i çarh ona nazîr
 Çıksa eyvân-ı bezme mihr-i mûnîr
 Çıksa eyvân-ı rezme şîr-dilîr
 Olucak dârugîr ol şîri
 Ansın u kanlar ağlasın şemşîr
 Öldü Sultân Selîm hâyf u dirîg
 Hem kalem ağlasın anı hem tîg

V.

Çarh kendisin etti zîr ü zeber
 Meğr erdi kulağına bu haber

Hem ordudaki safları süsleyen bir kahraman idi, hem de Asaf görüşlü. Kendisine ne vezir is-
 temişti ne de müşir; her ikisine de ihtiyacı yoktu.

Eli kılıç idi, dili de hançer. Kolu mızrak idi, parmağı da ok.

Az zamanda çok iş yapmıştı. Gölgesi dünyayı tutmuştu.

İkinci güneşi gibi idi. İkinci vakti güneşin gölgesi uzun olur, ama zamanı kısa.

Beyler tac ve taht ile övünürler. Ama tac ve taht onunla övünürdü.

Onun gönü ancak kılıcın çaldığı, harp borusunun öttüğü bir düğünde eğlenirdi.

Harpte de eğlencede de kocamış felek onun gibisini görmedi.

Eğlence meclisine çıksa ısıp sağan bir güneş. Harp meydanına çıksa cesaretli bir arslan.

Harp olduğunda kılıç, o arslanı ansın da kanlar ağlasın.

Yazıklar olsun, evvâhlar olsun Sultan Selim öldü. Ona hem kalem ağlasın, hem kılıç.

V.

Felek kendisini alt üst etti. Meğr bu haber kulağına gelmiş.

Ki kodı dîde-ter cihân halkın
 Huşg-leb gitti şâh-ı bahr ü ber
 Kân-ı ihsân ü âsûmân-ı kemâl
 Cân-ı halk u cihân-ı fazl u hüner
 Server-i meh-külâh u mihr-efser
 Kayser-i Cem-haşem Sikender-der
 Dûr olmuştu cevri deycûrî
 Nûr-ı adli ile tolup kişver
 Çekmiş idi elin yinine kılıç
 Dilini kendide tutup hançer
 Sarsar-ı berg-rîz-i mevt etti
 Gül gibi ömr defterin ebter
 Bu musibetle ola yandı cihân
 Dûda boyandı künbed-i ahdar
 Hâk yırtar yüzün döker yaş âb
 Bâd hayrân gezer yanar âzer
 Mihr ü mehten elinde iki taş
 Durmadan sînesini çarh döger
 Öldü Sultân Selîm hâyf u dirîg
 Hem kalem ağlasın anı hem tîg

Dünya halkının gözünü yaşlandırdı. Ama o denizlerin ve karaların hükümdarı dudağı kuru-muş bir halde gitti.

İyilik ve bağış madeni, olgunluk göğü. İnsanların canı, fazilet ve hüner dünyası.

Külâhı ay, tacı güneş kadar parlak bir sultanı. Öyle bir sultanı ki maiyeti arasında Cemşid-ler bulunurdu. Kapısı İskender'in kapısı gibi âlemin müracaat ettiği yerdî.

Karanlıkların zulmü uzaklaşmış, memleket adaletinin nuru ile dolmuştu.

Kılıç yenine girmiş, hançer dilini kendisinde tutmuştu.

Ölümün yaprakları döken sert rüzgarı gülün yapraklarını döktüğü gibi onun ömür defterini de dürdü.

Bu musibetle bütün dünya yandı yakıldı. Gökyüzü dumanlara boğuldu.

Toprak yüzünü yırtar, su göz yaşı döker. Rüzgar şaşkın bir halde gezer, ateş yanar.

Felek, ay ve güneş elinde iki taş olmuş, durmadan göğsünü döğmekte.

Yazıklar olsun, evvahlar olsun Sultan Selim öldü. Ona hem kalem ağlasın, hem kılıç.

VI.

Gökte ebr-i bahâr ağırlar anı

Yaş döküp zâr zâr ağırlar anı

Berf ü bârân değil-durur felegün

Gönlü gözü yanar ağırlar anı

Yağmur olup yağar gözü yaşı

Anıcak rûzgâr ağırlar anı

Kef-i mevciyle sînesi döğüp

Acı ile bihâr ağırlar anı

Gözleri yaşı çeşmeler olmuş

İnleyip kuhsâr ağırlar anı

Ne kadar taş bağırlı ise dahi

Ansa bî-iẖtiyâr ağırlar anı

Akıtıp göz yaşını taşlarla

Döğünüp cııybâr ağırlar anı

Çeşmeler dahi yaş döker durmaz

Her kimin çeşmi var ağırlar anı

Türk ü Rûm u Arab Acem Deylem

Türkmân u Tatar ağırlar anı

Öldü Sultân Selîm hâyf u dirîğ

Hem kalem ağlasın anı hem tîğ

VI.

Ona gökte bahâr bulutu ağırlar. Yaşlar döküp acıyla feryat ederek ağırlar.

Kar yalnız yağmur değildir, feleğin gönlü gözü yanar da ona ağırlar.

Göz yaşı yağmur olup yağar. Rûzgâr hatırlayınca ona ağırlar.

Denizler dalgalarının köptükleriyle sinesini döğüp acı ile ona ağırlar.

Göz yaşları çeşme olmuş dağ bile inleyerek ona ağırlar.

Dağlar ne kadar taş bağırlı olsa da hatırlarsa elinde olmadan ona ağırlar.

Nehirler gözyaşlarını akıtıp taşlarla döğünüp ona ağırlar.

Çeşmeler dahi durmaz yaş döker. Her kimin gözü varsa ona ağırlar.

Türk, Rum, Arab, Acem Deylein, Türkmên, Tatar bütün halklar ona ağırlar.

Yazıklar olsun, evvahlar olsun Sultan Selim öldü. Ona hem kalem ağlasın, hem kılıç.

VII.

Gül-i gülzâr-ı mülk soldu hemî

Cûybâr-ı kerem soğuldu hemî

Zulmet-i mâtem içre kaldı cihân

Mihr-i burc-ı şeref tutuldu hemî

İnledi derd ile zemîn ü zamân

Gam-ı mâtem cihâna doldu hemî

Lâle yüzün ciğer kanıyla yuyup

Saçlarını benefşe yoldu hemî

Seyl-i tûfân-ı merg erip nâ-gâh

Sedd-i İskenderî bozuldu hemî

Cân-ı âlem cihânı terk etti

Cism-i dünyâ zübûl buldu hemî

Âkıbet hilkat-ı latîfenden

Hil'at-ı âfiyet soyuldu hemî

Nûş yerine ayşinin câmı

Nîş-i pür-zehr-i kahr doldu hemî

Âh u zâr ile doldu şehir ü diyâr

Şehriyâr-ı zamâne öldü hemî

Rûm u Şâm Arab u Acem şâhı

Öldü emri tamâm oldu hemî

Öldü Sultân Selîm hâyf u dirîg

Hem kalem ağlasın anı hem tîg

VII.

Mülk ve saltanat bahçesinin gülü soldu, öyle mi? Kerem nehri toprağa çekildi, öyle mi?

Dünya matem karanlığına girdi, şeref burcundaki güneş tutuldu, öyle mi?

Zemin de zaman da dert ile inledi. Matem gamı bütün dünyaya doldu, öyle mi?

Lâle yüzünü ciğer kanıyla yıkayıp menekşe de saçlarını yoldu, öyle mi?

Ölüm tufanının seli amsızın geldi de İskender'in seddi yıkıldı, öyle mi?

Dünyanın ruhu bu dünyayı terketti, dünyanın bedeni sararıp soldu, öyle mi?

Sonunda onun güzel yaratılışından afiyet elbisesi sıyrıldı, öyle mi?

Eğlence kadehindeki tatlı içecek yerine iğneli ve zehirli kahr içkisi doldu, öyle mi?

Âh edip inlemeler ile şehir ve memleket doldu. Zamanın hükümdarı öldü, öyle mi?

Rum, Şam, Arap, Acem hükümdarı öldü gitti, öyle mi?

Yazıklar olsun, eyvahlar olsun Sultan Selim öldü. Ona hem kalem ağlasın, hem kılıç.

ÖLÇÜ (ARUZ)

GİRİŞ³⁸

I.

Değişik milletlerin şiirlerinde hecelerin sayısı veya niteliklerini esas alan ölçünün, ses ile ilgili önemli bir öge olarak yer aldığı görülmektedir. Türk şiirinde de hece ölçüsü (: hece vezni) ve aruz ölçüsü (: aruz vezni) denilen iki ölçünün kullanıldığını biliyoruz. *Hece ölçüsü* mısralardaki hece sayısını, *aruz ölçüsü* ise hecelerin açıklık ve kapalılığını esas alır. Hece ölçüsü genellikle Halk şiirimizde kullanılmıştır.

Aruz, önce Arap edebiyatında, daha sonra İran ve Türk edebiyatlarında asırlar boyu kullanılmış bir ölçüdür. Türk edebiyatında aruzun başarılı bir şekilde kullanılması belli bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Başlangıçta Türkçe kelime kadrosu aruzun ihtiyaç duyduğu uzun ünlüleri bulundurmadığından aruz ile şiir yazmak çok zordu ve istenilen düzeyde başarıya ulaşılamıyordu. Zamanla Arapça ve Farsça'dan giren kelimelerin de katkısıyla aruz ölçüsünün kullanıldığı, son derece ahenkli ve etkileyici şiirler yazılmaya başlandı. Türk edebiyatının klâsik olarak nitelenen en uzun ve en olgun döneminde ölçü olarak aruz benimsenmiştir. Edebiyat alanında Batı medeniyeti tesiri altına girildikten sonra da aruzla şiir söylenilmeye devam edilmiştir. Bazı şairlerimizin hem aruzla hem de hece vezniyle söylenilmiş şiirleri vardır. Halk edebiyatında da aruz belli bir oranda kullanılmış, aruza dayalı nazım şekilleri ile şiir söylenmiştir.

Gerek hece gerekse aruz ölçüsünün şiir dilinde, ritim bakımından çok önemli rolü vardır. Bunlarla düzenli ses oluşumları elde edilerek söze müzik ögesi katılır. Bazı şairlerin ölçüye başvurmadan da ahengi sağladığı görülmekle birlikte, bu her zaman kolaylıkla gerçekleştirilebilecek bir durum değildir. Aslında ölçü, vurgu, mısralardaki durak yerleri, tekrarlar hep bu ahengi sağlayan öğelerdendir.

³⁸ Nihad M. Çetin, "Aruz", *DİA*, c. 3, s. 424; Weil, "Aruz" *İA*, c1, s.625; Köprülü, M. Fuad, "Aruz (Türk)", *İA*, c. 1, s. 643; M. A. Yekta Saraç, "Klâsik Edebiyat Bilgisine Göre Divan Şiirinde Ahenk Öğeleri", basılmamış bildiri; Yakup Şafak, *Aruz Terimleri*, çeşitli yerleri.

İslamiyet öncesi Türk edebiyatında şiirin kendisine has bir ölçüsü vardı. Hece sayısını esas alan bu ölçü günümüze kadar ulaşmıştır. İslamiyeti seçtikten sonra müşterek kültürün müşterek ölçüsü olan aruz benimsendiğinde, ilk olarak hece veznine yakın aruz vezinlerinin tercih edildiği görülür. Kutadgu Bilig Türk şiirinin en yaygın 11'li hece ölçüsünü andıran bir vezinle yazılmıştır. Anadolu sahasındaki Türk edebiyatının ilk ürünlerinde görülen aruz hataları sonraki dönemlerde zaman içerisinde azalmıştır. Bu asırlar süren gelişim çizgisinin sonunda aruz Türkçe ile bir uyum sağlamış, Mehmet Akif ile de günlük dil bile aruzla ifade edilebilir hale gelmiştir. Fakat Cumhuriyet döneminde aruza ilgi gittikçe azalmıştır. Günümüzde aruz, Divan şiiri incelemeleri için gerekli nazım bilgisi olarak önemini hala korumaktadır.

II.

Aruz, Arap edebiyatında doğmuş ve diğer İslamî edebiyatlara geçmiş bir ölçüdür. *Aruz* kelimesinin lûgat anlamları arasında ikisi öne çıkar. Bunlardan birisi çadırın orta direği, diğeri kendisiyle bir şeyin karşılaştırıldığı ölçü ve örnektir. Aruz kelimesinin terim anlamının şiirin doğru veya bozuk olanını birbirinden ayırmayı sağlayan bir ölçü, bir terazi şeklinde tarif edilmesi kelimenin bu ikinci asıl anlamı dolayısıyladır. En yaygın açıklaması ise bir çadırın orta direği çadırı nasıl ayakta tutuyorsa aruzun da nazımı öyle ayakta tutuyor olmasıdır. Aruz kelimesinin terim olarak ikinci anlamı bir beytin ilk mısrasındaki son tefilesinin adıdır. Beytin iki mısrasını bir satır olarak düşündüğümüzde bu ilk mısranın son kısmı beytin -çadırın orta direği gibi- ortasında bulunur.

Nazımda ahengin en önemli ögesi vezin meselesini bir esasa bağlayan el-Halil b. Ahmed el-Ferahî'dir. (ö. 791). Ondan önce de Araplar aruzu, kuralları belli bir sistemin içinde belirlenmemiş bir halde, uygulamada öğreniyorlardı. Halil ile bu uygulamalar ve dağıtık bilgiler bir esasa bağlanmıştır. O aruzu geniş anlamıyla nazım bilgisi olarak ele almış ve kafiye de aruza dahil ederek incelemiştir. Osmanlı döneminde Türkçe yazılan eserlerde de aruzun kafiye ve söz sanatları ile birlikte nazım bilgisi olarak ele alınmasında bu geleneğin tesiri vardır.

Arap edebiyatında aşağıda sıralanacak bahirlerin hepsi eşit veya birbirine yakın bir nispette kullanılmamıştır. (Bahir kavramının açıklaması ilerideki bölümde gelecektir.). Eski Arap şiirinde tavîl daha sonra vâfir, kâmil ve basît bahirleri çok kullanılmıştır. Arap aruzu İran edebiyatına geçti-

ğinde bir takım değişikliklere uğramıştır. Bunların en önemlisi Arap aruzundaki beş bahrin kullanılmamasıdır. Bu husus İran edebiyatında aruz ile ilgili bir tecrübe döneminin yaşandığını ve bunun neticesinde de İran'ın kendi eski edebiyat geleneklerinin de bir ölçüde etkili olduğu belli bir seçme işleminin yapıldığını göstermektedir. Bir diğer önemli değişiklik ise Arap nazmına göre mısranın uzunluğunun (tef'ile sayısının) daha da artmasıdır. Manzumenin beyitler gibi mısralarla da kurulabileceği düşüncesi Fars şiirinin İslamiyetten önceki dönemlerine bağlanır. Ayrıca İran edebiyatında üç yeni bahir daha ilâve edilmiş, fakat bunlardan sadece birisi tutunabilmiştir.

İran edebiyatında gördüğümüz bu durum Türk edebiyatında tekrarlanmış, Türk şiirinde İran edebiyatında kullanılan bütün bahirler olduğu gibi aktarılmamıştır. Muktedab, mütedârik, cedîd, karîb ve müşakil bahirleri neredeyse hiç kullanılmamıştır. Ayrıca İran şiirinde Arap edebiyatında görülen belli bahirlerdeki bazı tef'ilelerin farklı tef'ilelerle yer değiştirmesi nasıl sınırlandırılmışsa, Türk şiirinde bu sınırlandırma daha da ilerletilmiş ve sadece mısra başında fâilâtün tefilesinin feilâtün olması ve sekt-i melih gibi belli değişikliklere hasredilmiştir. Fakat İran şiiri ile Türk şiiri arasındaki farklar, Arap şiiri ile İran şiiri arasındaki farklara göre çok azdır. Bundan dolayı Türk aruzunun pek az değişiklikle İran aruzunu takip ettiğini söyleyebiliriz.

Aruzla Türk şiirinin ilişkisinin başlangıç döneminde hece veznine yakın aruz vezinlerinin tercih edilmesi, Türk şiir geleneğinin devam gücünü ve kendi varlığını sürdürme kabiliyetini gösterir. İslamî dönem Türk edebiyatının ilk büyük şaheseri olan Kutadgu Bilig her ne kadar aruz ile yazılmış ise de tercih edilen vezin 11'li hece veznine yakın olan mütekârib bahrinden alınmıştır. Bunu geleneğe bağlayan düşünceyi destekleyen bir diğer husus da aynı eserde bulunan 173 dörtlüğün eski nazım biçimini andırmasıdır.

İran edebiyatı nazım bilgisi konusunda önemli bir isim olan Şems-i Kays'ın Türk oluşu ve el-Mu'cem fî Meâyiri Eş'âri'l-Acem isimli eserinde –isminden de anlaşılacağı gibi– Arapça dışında, Farsça ve Arapça dillerinde yazılan şiirlerin nazım tekniğini ele alması vezin bakımından İran ve Türk edebiyatları arasındaki yakınlığı açıklayan hususlardandır. Türk edebiyatında aruz ile ilgili eserlerin geç dönemlerde kaleme alınması ve az sayıda olması bu konudaki ihtiyacın Farsça eserlerle doldurulmasının sonucudur. Fakat 15. yy.dan itibaren gördüğümüz Türkçe yazılmış aruz ile ilgili eserler bu konuda telif verildiğini de göstermektedir.

Aruz Türk edebiyatında sadece Divan şiirinde kullanılmamış, Halk şiirinde de denenmiş ve divan, selis gibi farklı adlarla anılan türlere kaynaklık etmiştir. Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün vezniyle gazel, müstezâd, muhammes ve müseddes biçimlerinde yazılan şiirlere *divân*, bu biçimlerin Mefâilün, mefâilün, mefâilün mefâilün vezniyle yazılanlarına *semâî*, Mef'ûlû mefâilû mefâilû feûlün vezniyle yazılanlarına *kalenderî*, Feilâtü, feilâtün, feilâtün, feilün vezniyle yazılanlarına *selis* adı verilmiştir. Bunların her biri için müstezadda ayaklı divan, ayaklı semai, ayaklı kalenderi adları kullanılır. Müfteilün müfteilün müfteilün müfteilün vezniyle musammat gazel biçiminde yazılan şiirlere *satranç* denmiştir. Müstef'ilâtün müstef'ilâtün müstef'ilâtün vezniyle yazılan şiirler ise *vezni-âhar* olarak adlandırılır.

Türk edebiyatı Batı edebiyatına yöneldikten sonra da aruz ile ilgi kopmamış, şairler yeni arayışlar peşinde koşarken aruzu yeni ifade teknikleri için yine ölçü olarak korumayı sürdürmüşlerdir. Aruz, Tevfik Fikret (ö. 1915) ve Mehmet Akîf'in (ö. 1936) şiirlerinde Türkçe ile en güzel şekilde bağdaşmıştır. Bununla birlikte siyasi şartların da katkısıyla yeni edebiyat anlayışı içerisinde aruz, gittikçe önemini kaybederek Yahya Kemal (ö. 1958) ile devrini kapatmıştır.

Din birliği etrafında kurulan medeniyetlere dahil olan milletler belli bir ölçüde müşterek bir hüviyet kazanırlar. İslam medeniyeti içindeki Arap, İran ve Türk milletleri için de aynı durum geçerlidir. Bu milletler müşterek bir kültür zemininde buluşmuşlar ve temas noktaları pek çok alanda büyük birlikteliklere dönüşmüştür. Bununla birlikte müşterek kültür unsurları sürekli ve her durumda "aynı" olmayı gerektirmemiş; nasıl Araplar İslam olduktan sonra geride kalan edebiyat birikimlerini bütünüyle bırakmamışlarsa diğer milletlerin asırlara dayalı köklü ve güçlü edebiyat ve sanat birikimleri de bu yeni dine geçtikten sonra bir şekilde kendisine zemin aramış ve bunu bazen genel hatlar içindeki ayrıntılarda saklamışlar, bazen de hece vezninde gördüğümüz gibi yeninin yanında ayrı bir kol olarak devam ettirmişlerdir.

III.

Aruz vezinlerini oluşturan sekiz ana kelime (*usûl*) vardır. *Ef'ail* ve *tef'ail* yahut *tef'ile* adı verilen bu kelimeler şunlardır: Feûlün, fâilün, mefâilün, müstef'ilün, fâilâtün, müfâiletün, mütefâilün, mef'ûlâtü. Görüldüğü gibi bu kelimeler Arapça gramer kurallarına göre fe-a-le kökünden türetilmiş-

tir. Bu tef'ilelerin sayısı bir takım değişikliklerle 4I'e ulaşır ve bunların meydana getirdiği 16 vezin, asıl vezinleri oluşturur. Bu vezinlere *bahir* adı verilir. Diğer vezinler bu asıl bahirlerden doğmuşlardır. Bahirler, yani asıl vezinler kendilerini oluşturan kelimelerin hareke veya sükûnlarına göre beş şekilde gruplandırılmış olup her gruba *dâire* adı verilmiştir.

Aşağıda daireler ve bu dairelerde gruplanan bahirler sıralanmıştır. Bu bahirlerin her birinin bir aslî vezni ve bu aslî vezinden türetilen vezinleri bulunmaktadır.

I. Dâire (*Dâire-i muhtelif*)

1. *Tavîl*: Feûlün mefâilün feûlün mefâilün (İran ve Türk edebiyatlarında kullanılmamıştır.).
2. *Medîd*: Müstef'ilün fâilün müstef'ilün fâilün (İran ve Türk edebiyatlarında kullanılmamıştır.).
3. *Basît*: Fâilâtün fâilün fâilâtün fâilün (İran edebiyatında çok az, Türk edebiyatında hiç kullanılmamıştır.).

II. Daire (*Dâire-i mü'telif*)

4. *Vâfir*: Müfâaletün müfâaletün müfâaletün (İran edebiyatında az kullanılmış, Türk edebiyatında kullanılmamıştır.).
5. *Kâmil*: Mütefâilün mütefâilün mütefâilün (Türk şairlerince çok az kullanılmıştır.).

III. Dâire (*Dâire-i müctelibe*)

6. *Hezec*: Mefâilün mefâilün mefâilün (İran aruzunda 4 mefâilün'dür. İran ve Türk edebiyatlarında en fazla ilgi gören bahirdir.).
7. *Recez*: Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün (İran ve Türk aruzunda 4 müstef'ilündür. İran ve Türk edebiyatlarında ilgi gören bir bahirdir.).
8. *Remel*: Fâilâtün fâilâtün fâilâtün. (İran aruzunda 4 fâilâtündür. İran ve Türk edebiyatlarında vezinleri en fazla kullanılan bahirlerdendir.).

IV. Dâire (*Dâire-i müştebihe*)

9. *Serî*: Müstef'ilün müstef'ilün mef'ûlâtü (İran edebiyatında aslî vezin Müfteilün müfteilün mef'ûlâtü'dür. Türk edebiyatında bu bahrin sadece bir vezni kullanılmıştır.).
10. *Münserih*: Müstef'ilün mef'ûlâtü müstef'ilün. (İran aruzunda ise Müfteilün fâilâtü müfteilün fâilâtü'dür. İran ve Türk edebiyatlarında bu bahirden çıkarılmış bir vezin az olarak kullanılmıştır.).

11. *Hafif*: Fâilâtün müstefîlün fâilâtün. (İran edebiyatında aslî vezni Feilâtün mefâilün feilâtün'dür. İran ve Türk edebiyatlarında bu bahrin tek bir vezni ilgi görmüştür.).
 12. *Muzârî*: Mefâilün fâilâtün mefâilün. (İran edebiyatında aslî vezni Mefâilü fâilâtü mefâilü fâilâtü'dür. İran ve Türk edebiyatlarında bu bahrin iki vezni ilgi görmüştür.).
 13. *Muktedab*: Mef'ûlâtü müstefîlün müstefîlün. (İran edebiyatında nadir kullanılmış, Türk edebiyatında hiç kullanılmamıştır.).
 14. *Müctes*: Müstefîlün fâilâtün fâilâtün. (İran edebiyatında aslî vezni Mefâilün feilâtün mefâilün feilâtün'dür. İran ve Türk edebiyatlarında bir vezni ilgi görmüş, diğeri de nadir olarak kullanılmıştır.).
- V. Dâire (*Dâire-i müttefika*)
15. *Mütekârib*: Feûlün feûlün feûlün feûlün. (İran ve Türk edebiyatlarında kullanılan vezinleri vardır.).
 16. *Mütedârik*: Fâilün fâilün fâilün fâilün. (İran ve Türk edebiyatında ilgi görmemiştir.).

ARUZLA İLGİLİ TEMEL KURALLAR VE TERİMLER³⁹

I. Aruza Göre Hece Türleri

Aruz ölçüsüne göre heceler üç gruba ayrılırlar. Bu, hece sonlarının durumlarına göre yapılan bir gruplandırma dır.

1. Açık hece (Kısa hece): Sonu ünlü ile biten heceler açık hece veya kısa hece olarak adlandırılır (örnek: *ge-li-yor*). Tek ünlüden meydana gelen heceler de aynı adı alırlar. (*e-mek*). Bunlar vezin bulmak için yapılan işaretlemede hece altında nokta (.) ile gösterilir.

2. Kapalı hece (Uzun hece): Sonu ünsüz veya uzun ünlü ile biten heceler kapalı hece veya uzun hece olarak adlandırılır. (örnek: *dün-yâ*). Tek uzun ünlüden meydana gelen heceler de aynı adı alırlar. Bunların dışında mısra sonları da açık hece ile bitse bile, kapalı hece kabul edilir. Bunlar vezin bulmak için yapılan işaretlemede hece altında düz çizgi (-) ile gösterilir.

3. Bileşik hece (Birbuçuk hece): (a) İki ünsüz veya (b) bir uzun ünlüden sonra gelen bir veya iki ünsüzle biten hecelere bu ad verilir. (örnek: *aşk, yâr, döst*). Bu heceler, normal bir heceden daha fazla uzatılarak okunur ve buna *med* adı verilir. Bileşik heceler iki hece kabul edildiğinden vezin bulmak için yapılan işaretlemede hece altında bir düz çizgi ve bir nokta olarak iki işaretle (. -) gösterilir.

³⁹ Mehmed Rif'at, *Mecâmi'ü'l-Edeb*, s. 418; Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*; Nihad M. Çetin, "Aruz", *DİA*, c. 3, s. 424; Weil, "Aruz" *İA*, c.1, İstanbul 1965, s.625; Köprülü, M. Fuad, "Aruz (Türk)", *İA*, c. 1, İstanbul 1965, s. 643; Yakup Şafak, *Aruz Terimleri*, Konya 2003; Yakup Şafak, "Aruz Ölçüsü ve Bazı Değerlendirmeler" *Yedi İklim*, c. 7, sayı 49, s. 12; Yakup Şafak, "Fars ve Türk Edebiyatlarındaki Aruz Vezinlerinin Ritmik Yapıları Üzerine Düşünceler", *Yedi İklim*, c. 10, sayı 70, s. 31; Hakan Taş, On Altıncı Yüzyıl Divan Şairlerinde Vezin Kullanımı (Yüksek Lisans Tezi, Dan. M. A. Yekta Saraç), İ. Ü. 2000; M. A. Yekta Saraç, "Klasik Edebiyat Bilgisine Göre Divan Şiirinde Ahenk Ögeleri", Basılmamış bildiri.

II. Aruzla İlgili Yapılan İşlemler

Vasıl: Kelime anlamı ulama, bitleştirme olan vasıl, aruzda sonu ünsüzle biten bir kelimeyi vezin gereği ünlü ile başlayan kelimeye bağlayarak okumaktır. Bu bir aruz kusuru değildir. Aslında Türkçenin ses akışına da uyan bir durumdur. Türkçede kelime, sonunda ünsüz bulunan bir heceyle bitiyor ve ikinci kelimenin ilk hecesi ünlü ile başlıyorsa okuyuşta bu ünsüz, önüne gelen ünlüyü kendi hecesine alır. Kelimelerin bu şekildeki birleşmesine gramerde bazı araştırmacılarca vasıl karşılığı olarak *ulaşma/bağlama* denir. Dilimizde yanyana gelen iki kelime birlikte farklı bir kavramı gösteriyorlarsa bu iki kelimenin seslendirilmede durak yerinin daha belirsizleştiğini görürüz. “Yo-ket-mek”, “kı-zı-lır-mak” örneklerindeki gibi seslendirilen bu kelimelerin ilkinin sonu bir durak olarak çoğu zaman hissolunmazlar.

Gramer kitaplarında bu şekilde açıklanan Türkçenin bu özelliği, aruzda yazılış değil, söyleyiş esas olduğundan vasıl hadisesini de açıklamaktadır. Vasılın uygulamadaki durumu ve dildeki tabiiliği aşağıdaki örneklerde görülebilir:

Gittin_ammâ ki kodun hasret_ile cânı bile
İstemem sensiz_olan sohbet-i yârânı bile⁴⁰ (Neşatî)

Dir_istem derd-i ser_oldı lebin_emmek bana dir
Derd-i ser hâsı/_ider içse kişi tatlı şerâb⁴¹ (Emrî)

Bu beyitler vasıl yapılmadan okunursa beyitteki ahengın olumsuz olarak etkilendiği görölmektedir. Bununla birlikte vasıl yapılması gerekirken yapılmadığı örnekler de vardır:

Gördi sensiz eşk-i şebnem gül yüzün yaş / eylemiş
Şemsî dülbendi ucıyla sildi yaşın / âfıtâb⁴² (Emrî)

Bu beyitte kesme işaretli iki yerde aslında imale yapılabilirken yapılmamıştır. Bunun metne bir katkısı olduğunu söyleyemeyiz. Hatta buralarda vasıl yapılmamış olmasının ahengi, ses akışını olumsuz olarak etkilediği görölmektedir. Aşağıdaki örneklerde ise farklı bir durum görüyoruz:

⁴⁰ Gittin, ama cânı bile hasret ile bıraktın. Sensiz olan dost sohbetini bile istemem artık. Dudaklarını emmek başımın derdi oldu. dersem o da bana insan talı şarap içerse elbet başı ağrır, der.

⁴² Güneş, gülün yüzünü senden ayrı kaldığından dolayı şebnemin ıslattığını görünce şemsî dülbent ile onun gözyaşlarını sildi.

Varak-ı zerdini her berg-i hazânın / el-ân

Mühre-i jâle ile kıldı mücellâ devrân ⁴³ (Emrî)

Bu beyitte işaretli yerde vasıl yapılmamıştır. Fakat şairin bu tercihi anlamla da ilişkilidir. Ayrıca vasıl yapılmayan bu yer aynı zamanda tef'ile/cüz sonudur. Dolayısıyla hafif duraklamaların hissettirilmesi gereken bu gibi yerlerde vasıl yapılmaması (sekte) inşâd, yani şiir okuma diline de uygun düşmektedir.

Vasl-ı ayn: Sonu ünsüz ile biten bir kelimenin ünsüz ile başlayan kelimeye vasıl yapılamayacağı bellidir. Dolayısıyla ünsüz ile biten bir kelimenin ayın harfi ile başlayan bir kelimeye de vasl edilememesi gerekir. Bununla birlikte Türk şairlerinin bu kurala fazla uymadığı görülmektedir. Bu durum aruzda *vasl-ı ayn* adını alır. Bunun sebebi, ayın harfinin teleffuzda elif harfinin sesiyle karşılanıyor olmasıdır. Aşağıdaki örneklerin ilk ikisinde vasl-ı ayn yapılmış, sonuncusunda ise yapılmamıştır.

Ol âteşin_izârdan artuk yakar dili

Hâl-i siyâhu gerçi söyünmüş şerâredir ⁴⁴ (Emrî)

“Bütün insânlar_akılsız bltün_âlem miskîn” (Tevfik Fikret)

Ol serv-i hûş-hırâm ne âlemedir / aceb

Ol gonca-i merâm ne âlemedir / aceb ⁴⁵(Şeref Hanım)

Türkçe Kelimelerde Ünlünün Ünlüye Vasıl Yapılması: Bir kelimeye iki ünlünün bir araya çok nadir olarak geldiği Türkçede, kelimeyi meydana getiren hecelerin ve söz içinde yanyana gelen kelimelerin komşu hecelerinin de birbirlerini etkilediği ve bir düzene koyduğu belirtilir. Bununla ilgili olarak; bazı birleşik olan kelimelerde ya birinci kelimenin son ya da ikincinin ilk ünlüsünün düştüğü görülür. Ni-çin, kah-val-tı gibi. Bazen de birleşik olmayan iki kelime arasında ünsüz düşer. “ağ-lar-mo-la” , “ney-le-sin” gibi. Bu durum Divan şiiri yanı sıra Halk şiirinde de sıkça görülür. Bu tür vasıl örneklerinin n’ola, v’ey, anun’çün, k’ol, k’ola, n’eyleyem gibi yaygın ve alışılmış olanları metinlerde tabîi olarak yer alırlar:

⁴³ “Şimdi felek her sonbahar yaprağını kırağı mühresi ile cilaladı.”

⁴⁴ “Sevgilinin siyah beni her ne kadar sönmüş bir kıvılcım ise de gönlü o ateşli yanağından daha fazla yakar.”

⁴⁵ “O hoş ve alımlı yürüyüşlü serviye andıran güzel ne âlemedir acabâ? O maksat goncası ne âlemedir acabâ?”

Cefâsın hiç bir dil çekmez andan gayri ağyârın
Anunçün gâlibâ halk eylemiştir Tanrı ağyârı ⁴⁶ (Fuzulî)

Gam mektebinde kaddini yâd eylesem n'ola
Ey serv çün eliftir okumağa ibtidâ ⁴⁷ (Emrî)

Aşağıdaki iki örnekte ise farklı bir durum görüyoruz:

Ey dil bu mevsim içre olan teşne-dillere
Şâh-ı cihânın ebr-i kefi_eyler nisâr âb ⁴⁸ (Ahmed Paşa)

Ne_itse_ider başa çıkardı ser-i zülf ile gönül
Âh anun lâl ü hatı âh onun gözi kaşı ⁴⁹ (Necatî)

Bu örneklerdeki vasıllar rahatsızlık veren, alışılmamış ve yadırganacak niteliktedir. Zira bu örneklerde iki ünlüden birisinin düşmesi değil, kaynaşması söz konusudur.

Kısacası, vaslı vezin gereği olarak nitelerken, aynı zamanda bu ses düzenlemesinin Türkçenin ses yapısına da uyan bir hadise olduğunu göz önünde tutmalı ve mutlak olarak bir kusur olarak değerlendirmemeliyiz. Dolayısıyla vasıllar şiir dilinde tabii bir hadise olarak kabul edilmeli; yapılmadığı durumların metne ne yönden etki ettiği ineelenmeli ve ona göre hüküm verilmelidir.

2. İmâle: Bir kelimedeki ünlüyü, uzun ünlü şeklinde okumak ve takti'de o şekilde değerlendirmektir. Kısacası, açık heceyi kapalı hece yerine koymaktır. (Eski yazı sistemimize göre, harekeyi medd harfi yerine koymak, çekmektir. Bu değişikliğe uğrayan heceler nokta yerine uzun çizgi ile işaretlenirler. İmalenin asıl anlamı kafiye gereği bir kelimedeki fetha ve zammenin kesre şeklinde okunması veya â uzun ünlüsünün “ey” veya “iy” şeklinde incelti olarak okunmasıdır. Türkçemizde yukarıdaki anlamı kazanması sonraları ve muhtemelen Tanzimat sonrasıdır.).

İşidilir ki ugrular gîricek bir eve dünle
Ölü toprağını saçıp uyudurlarmış insânı ⁵⁰ (Necâtî)

⁴⁶ “Ondan başka kimse ağyârın (sevgilisi ile arasına girenlerin) eziyetini çekemez. Galiba Tanrı onun için ağyârı yaratmıştır.”

⁴⁷ “Gam, dert mektebinde senin boyunu anımsan ne olur. Çünkü ey boyuyla serviyi andıran güzel, okuma öğrenmeye (sevgilinin güzel boyunu andıran) elif harfiyle başlanır.”
“Ey gönül, bu mevsimde susuz gönüllere cihan sultanın bulutu andıran avucu su saçar.”
“Ah onun beni, hatı; ah onun gözü ve kaşı. Gönül ne ederse eder, saçının ucuyla başa çıkardı.”
“Şöyle söylenir: Hırsızlar geceleyin eve girdiklerinde içerideki insanları ölü toprağı saçarak uyudurlarmış.”

Bu beyit Türk şiirinin aruz ile tam anlamıyla uyum sağlayamadığı bir döneme aittir. Ayrıca imalelerin, ahenk ve anlama ne denli kötü bir etki yapabileceğini de göstermektedir. Daha sonraki dönemden seçilen aşağıdaki beyitte bulunan imâle daha az kusurludur.

Bâğ-ı tab'ımda hazân gördün ise olma hamûş
Eyle bu şi're ser-âgâz gel ey bülbül-i cân ⁵¹ (Emrî)

Aşağıdaki beyitte bulunan imaleler de kusur olarak görülmeyebilir.

Esdî nesfîm-i nevhâr açıldı güller subh-dem
Acsın bizim de gönlümüz sâkî meded sun câm-ı Cem ⁵² (Nefî)

Atıf vavlarının, tamlama kesrelerinin, imlâ harfi olan ye'lerin imâlesi eskiden beri belirgin bir kusur olarak görülmemektedir. Fakat imale yapılacak hecelerin, kelimelerin sonlarında bulunması lazımdır. Bu söylediğimiz husus uzun ünlü bulunduran Arapça ve Farsça için söz konusudur. Buna karşılık Türkçe kelimelerde yapılan imâleler çirkin karşılanır; özellikle de kelime ortasında ve i ünlüsünün dışındaki ünlülerde. Türkçe kelimelerde uzun ünlü bulunmaması durumu Türk şairlerini bilhassa ilk dönemlerde imâle yapmaya zorlamıştır. Başlangıç döneminde yoğun olarak yapılan bu imaleler, daha sonraları kelime varlığındaki gelişme ve zenginleşme ile azalmış, Türkçe ile aruz uyum sağladığında da usta şairlerin elinde bir ahenk vasıtası halini almıştır.

İmale genellikle bir kusur olarak görülmekle birlikte bazı durumlarda metne ahenk katan bir öge olarak da yer alır.

İmâlenin bu şekline *imâle-i maksûre* adı da verilir. İmâlenin ikineî şekli, yani *imâle-i memdûde* ve *med* adlarıyla anılanı ise aşağıda ele alınaeaktır.

3. Medd (İmâle-i memdûde): Asıl anlamı uzatma, çekme olan med, aruzda bileşik hecelerin kendi değerlerinden biraz daha fazla uzun okunması demektir. Bileşik hece; iki ünsüz ile (örnek: mest, aşk) veya bir uzun ünlüden sonra gelen bir veya iki ünsüzle biten heceler (örnek: yâr, döst) olup med, bu hecelerin bir uzun bir kısa hece değerinde okunmasıdır. Dolayısıyla med, bileşik hecenin seslendirilmesini ve aruz açısından değerlendirilmesini niteleyen bir terimdir.

⁵¹ “Bir bağı andıran şairlik tabiatında sonbaharı gördünse suskunluğa düşme. Ey can bülbülü! Gel de bu şiiri okumaya başla.”

⁵² “Sabah vakti ilkbahar rüzgarı esti ve güller açtı. İçki sunan güzel, meded! Cem’in içki kadehini sun âa bizim de gönlümüz açilsin.”

Med yapılan hecelerın bulunduğu kelimelerden sonraki kelimenin, kendisine ulama yapılacak bir şekilde sesli harfle başladığı durumlarda med ortadan kalkabilir. (Örnek: mest oldu) Ayrıca bileşik kelime Farsça terkinin ilk kelimesi olduğunda da med kalkar. (örnek: aşk-ı yâr). Bu aruzun kelimelerin yazılışlarının değil, okunuşlarının esas alınması kuralı ile ilgilidir.

İnşâd (özellikli şiir okuma) esnasında “nâz” ve “aşk” gibi bu tür bileşik heceleri med ile, yani abartmamak kaydıyla hakkettiğı şekilde uzatarak okumak, birbuçuk hece değeri vermek gerekmektedir. Aksi durumda bu bir kusur sayılır.

Bir ünlü harften sonra sonu ünsüzle biten Türkçe kelimelerde de bazen med yapıldığı görülür. “Dağ”, “toprağ”, “var” kelimelerinin “dâğ”, “toprâğ”, “vâr” şeklinde uzatılması bunun örnekleridir. Bu tür medleri olumlu değerlendirmek için ahenge katkısı yanısıra anlamla bağlantılı olması da gerekmektedir. Sadece vezin gereğı yapılan, yapılmak zorunda kalınan medler aruz kusuru sayılır.

Yâr hâl-i dilimi zâr biliptir bilemem

Dil-i zârında ne kim *var* biltiptir bilemem ⁵³ (Fuzulî)

Bu beyitlerdeki “vâr” kelimesindeki med ilk mısradaki iki med ile birlikte etkileyici bir birliktelik oluşturmuştur. Dolayısıyla bu kelimelerdeki medler sadece vezin zarureti şeklinde yorumlanınamalıdır. Aşağıdaki beyitlerde de ahenkle olduğu kadar anlamla da ilişkilendirilmesi mümkün olumlu nitelikte med örnekleri vardır.

Eşiğinde dîne ol seng-dilin taş yatar

Nazar et her kademinde nice bin *baş* yatar ⁵⁴ (Hayalî)

Kâmetinçün yaş dökmüştür çemende bâğbân

Servi onunla suvarmış olmuş onunçün bülend ⁵⁵ (Emrî)

Aşağıdaki örnekte “dal” kelimesinde yapılan med, alt mısradaki paralelindeki “bâl” kelimesindeki med ile birlikte hoş bir birliktelik oluşturmuştur.

⁵³ “Sevgili gönlümün halini inlemekte, cefa çekmekte olarak biliyormuş. bilemem. İnleyen gönlümde ne olduğunu bilmiştir. bilemem.”

“O ıaş gönüllü sevgilinin eşiğı ıaştır, deme. Bak, her ayağında, basamağında nice bin sevgili-nin başı yatar.”

⁵⁵ “Bahçede bahçıvan senin boyunu düşünerek göz yaşı dökmüş, serviyi de o gözyaşı ile sula-mıştır. Onun için servinin boyu yüksektir.”

Nihâl-i sîmsin ey serv müşğîn dallar salmış

Ya bir tâvûs-ı cennetsin muanber bâllar salmış ⁵⁶ (Emrî)

Türkçe bir kelimedede meddin, şiirde söze değer katan bir unsur olabileceğini gösteren en iyi örneklerinden birisi Hersekli Arif Hikmet'e ait:

"Hakka karşı duralım *er* kişi niyyetine"

mısrasındaki "er" kelimesinde yapılan meddir.

Sonu elif nun ile biten -ûn, -în, -ân gibi hecelerde kural gereği med yapılmaması daha yerinde olmakla birlikte şairler, uygulamada bu kurala pek uymamışlardır. Dolayısıyla bunları yanlış olarak nitelerken dikkatli olmak gerekir. Aşağıdaki örnekte med yapılmadığı görülmektedir.

Aşk derdiyle hoşem el çek ilâcından tabîb

Kılma dermân kim helâkim zehri dermânındadır ⁵⁷ (Fuzulî)

Fakat bu durumda meddin yapıldığı pek çok örnek vardır:

Şâd olur dil tenime çünkü o peykân batar

Sebz olur hâk kaçan katre-i bârân batar ⁵⁸ (Hayalî)

Görüldüğü gibi yukarıdaki beyitte med yapılmasının metne olumlu bir katkısı vardır. Aşağıdaki örnekler de bu yöndedir:

Şem'dir terbiyetin dâr-ı cihân bir zindân

Kişî zindânda bî-şemî' oturmak müşkil ⁵⁹ (Necatî)

Delîl-i zillet-i isyândır taarruz-ı hâl

Tarîk-i hüsn-i rızâsı cemî'-i hâle rızâ ⁶⁰ (Fuzulî)

Olmasan ger cihânda bir dâne

Zülfün olmazdı cân murgına dâm ⁶¹ (Bakî)

Sonuç olarak uzun ünlüden sonra gelen nun harfinin bulunduğu hecelerde (ân, in, ûn gibi) med yapılmaması gerektiği şeklindeki kuralın pratikte uygulanmadığını, dolayısıyla kusur sayılmaması gerektiğini söyleyebiliriz.

⁵⁶ "Ey boyu serviye andıran güzel. Sen misk gibi kokulu dallar salmış gümüşten bir fidansın. Ya da anberden kanatlarını açmış cenneteki tavus kuşusun."

⁵⁷ "Doktor, ben aşk derdiyle mutluyum, beni tedavi etmeye kalkışma. Beni iyileştirme, zira benim helâkime yol açacak zehir bu aşk hastalığının tedavisindedir."

⁵⁸ "O okun peykânı batınca gönlüm mutlu olur. Nitekim ne zaman yağmur yağsa toprak yeşillenir."

⁵⁹ "Bu dünya bir zindan, eğitimin ahlakın da bir mumdur. Kişinin zindanda mumsuz kalması çok zordur."

⁶⁰ "İçinde bulunulan hale karşı çıkmak isyanın zilletine delildir. Başa gelen her şeye rızâ göstermek O'nun hoşnutluğunu kazanmak için güzel bir yoldur."

⁶¹ "Sen eğer dünyada bir tane (danenin diğer anlamı: kuş tuzağına konan yem) olmasaydın, saçların cân kuşunu avlamak için tuzak olmazdı."

Med özellikle Arapça ve Farsça kelimelerde aruz kusuru değil, aksine şiire ahenk katan bir öğedir. Türkçe kelimelerdeki medler ise dilimizde uzun ünlü bulunmadığından ve kelimenin dil kurallarına aykırı şekilde metinde var olması sonucunu doğurduğundan sadece vezin gereği yapılmış ise kusur olarak kabul edilmelidir.

Aheng Ögesi Olarak Paralel İmale ve Medler

Zihafın -aksi yöndeki az sayıda örneği göz ardı edersek- bir aruz kusuru olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Fakat imale, vasıl ve medlerin aruz kusurları başlığı altında değerlendirilmesi doğru değildir. Vasıl doğrudan Türk dilinin özellikleri ile ilişkili bir olgudur. Çoğu zaman yapılması yapılmamasından daha doğrudur. Kaynaklarda medlerin aheng ögesi olarak kullanıldığı daha çok vurgulanır. Fakat imale ile ilgili onun Türkçenin ses yapısına aykırı bir düzenleme olduğu düşüncesi yaygındır ve bu hüküm büyük ölçüde de doğrudur. İlk dönemlerden itibaren imalelerin bir taraftan şiiri değerinden düşüren bir kusur olarak yer aldığını, bir taraftan da bazı durumlarda aheng unsuru olarak kullanıldığını görüyoruz.

Paralel imaleler adını verdiğimiz durum ise imalenin metne olumlu katkıda bulunan bir öge olarak kullanılmasının ilginç örneklerini verir. Şair, beyitlerin alt ve üst mısraları arasında aynı yerlerde paralel bir tarzda imaleler yapar. Bu işlem bazen medlerle birleşmekte ve böylece beyte ses bakımından sağlanan katkı artırılmakta, sesin mısralar arasındaki ses değerleri bakımından mevcut paralellliği belirginleşmektedir. Böylece mısralarda bir ölçüde tarsî sanatında, iç kafiyede duyduğumuz katımlaşmış ses tekrarı ve ahengi ortaya çıkmaktadır.

Cevr ü cefâsı cânıma lutf ı vefâ yeter

Derd ü belâsı gönlüme zevk ı safâ yeter⁶² (Ahmed Paşa)

Hüsni ile sana öykünemez çün gül-i ra'nâ

Hüzn ile bana benzeyemez bülbül-i şeydâ⁶³ (Bakî)

Yukarıdaki beyitlerde imalelerin mısralarda paralel olarak yer aldığını görüyoruz. Aşağıdaki beyitlerin ilk ikisinde ise imale, med ve vasıllar, üçüncü beyitte de med ve imaleler alt ve üst mısralarda birbirlerine paralel halde sıralanmışlardır:

⁶² “Sevgilinin cziyeti bana lütuf ve vefa olarak yeter. Onun derdi ve belâsı gönlüme zevk ve safa olarak yeter.”

⁶³ “Çift renkli, güzel ve parlak gül nasıl güzellikte sana öykünemez ise çılgın bir aşık olan bülbül de hüzn konusunda bana benzeyemez.”

Bu gün_ urmakta tutmakta katı sehhârdır gamzen
Bu gün_ asmakta basmakta katı kattâldır zülfün ⁶⁴ (Necatî)

Ona refik hemân bir kitâb_ ola bir sâz
Ona nedîm hemîn bir kadeh_ ola bir yâr ⁶⁵ (Fuzulî)

Devrden hâsıl mana dâim neşât-ı müstedâm
Bahttan rûzî sana peyveste câh-ı müstedâm ⁶⁶ (Fuzulî)

4. Zihaf: Aslından uzaklaştırmak anlamına gelen zihaf, aruz terimi olarak iki anlama sahiptir. Bunların ilki aruz tef'ilelerinde meydana gelen değişikliklerdir. Fakat Türk edebiyatında bu anlam unutulmuş ve zihaf, uzun okunması gereken hecelerin kısa okunması, diğer bir ifade ile de kapalı hecelerin açık hece haline getirilmesine ad olmuştur. Dolayısıyla imâle-nin aksine bir durum söz konusudur. Bu heceler nokta yerine uzun çizgi ile işaretlenirler.

Zihafın çeşitleri: Zihaf örneklerini incelediğimizde bunları iki grupta değerlendirebiliriz.

1. Metnin edebî değerini düşüren zihaf: Uzun ünlülerin kısa ünlü şeklinde, yani açık hece olarak değerlendirilmesidir. Bu tür zihaf, metnin edebî değerini düşürür.

Ey âfitâbın kıl hazer eflâki edinme siper
Çarh okudur âhım tokuz kat çarhî kalkandan geçer ⁶⁷ (Emrî)

Yukarıdaki beyitte “çarhî” şeklinde okunması gereken kelime “çarhi” şeklinde kısa okunmuş ve zihaf yapılmıştır.

Kıl tefâhür kim senin hem var men tek âşkın
Leylînin Mecnûnı Şîrinin eger Ferhâdî var ⁶⁸ (Fuzulî)

Bu beytin ikinci mısrasındaki “Leylî” kelimesinde zihaf yapılarak “Leyli” şeklinde okunmuştur.

⁶⁴ “Bugün senin gamzen vurmakta ve tutmakta çok sihirbazdır. Zülfün de asmakta, basmakta çok katıldır.”

⁶⁵ “Ona arkadaş sadece bir kitap ile bir saz olsun. Ona meclis dostu da bir kadeh ile bir sevgili olsun.”

⁶⁶ “Bu devrandan elde ettiğim sürekli bir mutluluktur. Senin bahtının nasibi de sürekli makam mevkidir.”

⁶⁷ “Ey güneşi andıran güzelim! Sakın, kork; felekleri (boşuna) siper edinme. Zira benim ahım feleğin öyle bir okudur ki, dokuz kat çarhî kalkandan geçer.”

⁶⁸ “Leylâ’nın Mecnun’u, Şirin’in Ferhad’ı varsa da senin de benim gibi aşığı için övün.”

Halk râhatta sehâb-ı keremin feyzinden

Belî uyhu getirir tab'a hevâ-yı bârân⁶⁹ (Bakî)

Beyitte “belî” kelimesi “beli” şekline sokularak zihaf yapılmıştır.

2. Metnin edebî değerini düşürmeyen ve bir ölçüde hoş görülen zihaf lar: Bu tür zihaf ların başında med ile okunması gereken yerleri med ile okumamak gelir. Bu zihaf çeşidi ilki gibi büyük bir kusur sayılmaz.

Dedi gördüm ol habîbin anesi

Bir aceb nûr kim güneş pervânesi⁷⁰ (Süleyman Çelebi)

Bu beyitteki “nûr” kelimesinin bir kapalı bir açık (bir buçuk) yerine bir kapalı hece olarak okunması zihaf olmakla birlikte yukarıdaki örneklerdeki kadar metni edebî değerden düşürdüğü söylenemez.

Kelime sonunda bulunan ye ve vav med harflerini, imlâ harfî gibi okumak (î>i, û>u) yahut “hîç” gibi çok kullanılan kelimelerde yapılan zihaf lar bir dereceye kadar tabii görülür. Aşağıdaki beyitlerde de “sâkî” kelimesi ile “edânî” kelimelerinin sonlarındaki uzun ünlüler vezin gereği uzun okunmadığını, yani kapalı hecelerin açık hece haline getirildiğini görüyoruz:

Bir câm sun ey sâkî-i meclis bize yoksa

Hûn-ı ciğer-i Nâilî-i zâra ne minnet⁷¹ (Nâilî)

Baş eğmeziz edânîye dünyâ-yı dün için

Allâhadır tevekkülümüz i'timâdımız⁷² (Bakî)

Bakî, Emrî, Fuzulî gibi mahlaslar, ayrıca sonunda nisbet ye'leri bulunan kelimeler terkiye girdiğinde sondaki nisbet yerlerinin uzatılarak okunmaması, yani açık hece hükmünde olması şairlerin bunu bir kusur olarak görmediklerini ortaya koyuyor:

Bâkîye âb-ı vaslın ermez ise

Âteş-i hecr ile yanar kül olur⁷³ (Bakî)

⁶⁹ “Bütün insanlar senin cömertlik bulutunun feyzinden rahat içinde. Elbette yağmur havası insana uyku getirir.”

⁷⁰ “O sevgili peygamberin annesi: Güneşin pervanesi olduğu bir nur gördüm. dedi.”

⁷¹ “Ey meclisin içki sunan güzeli. Bize bir kadeh sun. İnen, eziyet çeken Nâilî'nin ciğerinin kanına ne minnet!”

⁷² “Alçak, değersiz insanlara değersiz dünya için baş eğmeyiz. Bizim tevekkülümüz Allah'adır, ona dayanırız.”

⁷³ “Bakî, suyu andıran seninle birlikteliğine kavuşmazsa ayrılığının ateşi ile yanar kül olur.”

Mülk-i nazmın şâhısın dîvânın gördüm velî
Görmedim ey Emrî bu tertîbi bir dîvânda ben ⁷⁴ (Emrî)

Şükr et Fuzûlî etme figân yâr kılsa cevır
Kim ehl-i aşka cevırdır onun inâyeti ⁷⁵ (Fuzûlî)

Arapça ve Farsça kelimeler için geçerli olan zihaf, bir kusurdur. Bununla birlikte tüm zihaf örnekleri aynı ölçüde kusur sayılmazlar.

III. Aruzla İlgili Diğer Bazı Terimler

Taktî: Asıl anlamı kesmek, parçalamak olan taktî aruzda, bir mısrayı yazılmış olduğu veznin cüzlerine ayırmadır. Şiirin veznini bulmayı ve bulunan vezne göre şiiri ahenkli şekilde okumayı sağlar. Taktîde teleffuz, okunuş esas alınır. Birbirlerine ulanan kelimelerin ulandığı şekle dikkat edilir. Bileşik heceler birisi uzun diğeri kısa olmak üzere iki hece olarak değerlendirilir. Mısralar taktî yapılırken kelimelerin mısraya girmeden önceki halleri değil, mısra içindeki vezne göre aldıkları şekil esas alınır. Bunun için imâle, zihaf, med, tahfîf, teşdîd gibi değişikliklere dikkat edilir. Kelimeler bittiği yerden değil, kendi içlerinden de cüzlerin ayrılışına göre parçalanabilir.

Nâlemi zem/zeme-i mür/g-ı seherden / sorasın

Derd-mend ol/duğumu has/ta ciğerden / sorasın ⁷⁶ (Fuzûlî)

Bu beyitte de görüldüğü gibi, tef' ile sonları bazen kelime içerisinde de olabilir.

Bir şiiri güzel okumak için taktînin bilinmesi lâzımdır. Cüz' bitimlerindeki abartıya düşmeden gerçekleştirilen hafif duraksamalar, vezne ahenk katar.

Tef'ile: Aruzdaki vezinleri meydana getiren fe-a-le kelimesinden türetilmiş kelimelere verilen addır. Bunlara cüz' de denir. Meselâ Fâilâtün fâilâtün fâilün vezninin her bir kelimesi veznin tef' ileli veya cüz'üdür.

Türkçemizde kullanılan tef' ileler şunlardır:

Fâ' _

Fâûl

Fa'lün

⁷⁴ "Sen şiir ülkesinin sultanısın. Divanını gördüm, ama bu düzeni başka bir divanda görmedim."

⁷⁵ "Ey Fuzulî, sevgili eziyet ederse feryat etme, şükr et. Zira onun eziyeti aşıklara lütuf ve ihsandır."

"Feryadımı seher vakti öten kuşun (bûlbûlün) ötüşünden, nağmelerinden sormalısın, ne denli dertli olduğumu hasta ciğer(im)den sormalısın."

Feûlün

Feilün

Fâilün

Fâilâtün

Feilâtün

Fâilâtü

Mef'ûlü

Mef'ûlün

Mefâîlün

Mefâilün

Mefâîlü

Müfteilün

Müstef'ilün

Müstef'ilâtün

Mütefâilün

Bu tef'ileler birbirleriyle birleşerek vezinleri oluştururlar.

İmlâ harfleri-Med harfleri : Ünlüleri gösterme fonksiyonunda bulunan elif, vav, ye, he harflerine *imlâ harfleri* denir. Uzun ünlüleri göstermek için yazılan elif, vav, ye harflerine ise *med harfleri* denir. Kelime başlarında ve ortalarındaki med harflerini imlâ harfi gibi değerlendirmek, yani bunları kısa okumak aruz hatasıdır. Bununla birlikte kelime sonunda terkip halinde bulunan ye ve vav harflerini imlâ harfi gibi okumak, yani kısa okumak hoşgörülür. Bu durumu sonunda nisbet yesi bulunan mahlaslara ek geldiğinde sıkça görürüz. “Vâdî-i hayret, Emrî-i bî-çâre” gibi. Bu kelimelerin asılları “vâdî” ve “Emrî” iken sondaki ye’ler kısa okunur.

Sekt-i melîh: Mef'ûl/ü mefâilün feûlün (_ _ / _ _ / _ _) vezninin Mef'ûl/ün fâilün feûlün (_ _ _ / _ _ / _ _) şeklini almasına denir. İtalik yazıda da görüleceği gibi bu, aslında iki açık hecenin bir kapalı heceye dönüşmesidir. Beytin sadece bir mısrasında da sekt-i melîh yapılabilir.

Sensin hâ/lâ benim/de cânım

Gözde nû/rum ciğerde/ kanım (Fuzulî)

Bin yıllık/ yol harâ/be-i gam

Anın ö/tesi sarâ/-yı mâtemi⁷⁷ (Gâlib)

⁷⁷ “Bin yıllık yol, gam harabesine gider. Onun ötesi ise matem yeri.”

Tahfif (Kasr): Vezin gereği şeddeli bir harfi şeddesiz okumak demektir. Bu işleme daha çok “hadd”, “hatt”, “hakk”, “dürr” gibi tek heceli kelimeler terkibe girdiğinde vezin gereği baş vurulur.

Çeşmim hayâl-i gamze-i hûbân-ı şehîr ile
Bâzâr-ı gamda döndü kılıççı *dükânına* ⁷⁸ (Emrî)

Her şahs-ı harîmî *Haka* mahrem mi sanırsın (Ziya Paşa)⁷⁹

Çemende sun’-ı *Hakı* gerçi her varak söyler
Senin belîğdir ammâ beyânın ey bülbül ⁸⁰ (Münif Paşa)

Yukarıda Emrî’ye ait beyitte “dükân”, Ziya Paşa ve Münif Paşa’ya ait mısralarda ise “Hakka” denilecek yerde bu kelimeler şeddesiz okunarak tahfif yapılmıştır.

Ayrıca bazı kelimelerde uzun ünlülerin düşürülmesine, kelimelerin kısaltılmasına da bu ad verilir. Mâh..meh, şâh..şeh, eger..ger, İstanbul..Sitanbul, Eflâtun...Felâtun, İskender...Sikender, -gâh...geh gibi.

Bu şehîr-i Sitanbul ki bî-misl ü bahâdır
Bir sengine yekpâre Acem mülki fedâdır ⁸¹ (Nedim)

Bana dûzâhtan ey meh dem urur gülzârlar sensiz
Diraht âteş nihâl âteş gül âteş berg ü bâr âteş ⁸² (Şeyh Gâlib)

Teşdîd: Vezin gereği şeddesiz bir harfi terkibe girdiğinde şeddeli okumaktır. Per...perr gibi.

Dâg-ı siyehler ile cism-i nizâr u zerdi
Bir bâl ü perri yanmış pervânedir sanurlar ⁸³ (Bakî)

Hurûf-ı ma’zûle (Düşürülen harfler): Uzun ünlüden sonra nun harfinin geldiği hecelerde imlâ harflerine dönüşen (öyle kabul edilen) med harfleridir. Yani “cân”, “yârân” gibi kelimeleri “can”, “yaran” şeklinde kabul etmektir. Bu durumda bunlar bir buçuk değerinde değil, bir hece olarak değerlendirilir.

⁷⁸ “Gözüm şehrin güzellerine gamzesinin hayali ile gam pazarında kılıççı dükkanına döndü.”

⁷⁹ “Her yakın olanı, Hakka da yakın mı sanırsın!”

⁸⁰ “Bağ ve bahçede her yaprak gerçi Hakk’ın sanatını söylemekte, O’na delâlet etmektedir. Ama ey bülbül, senin beyanın, açık ifaden ve üslûbun ise belîğdir.”

⁸¹ “Bu benzersiz paha biçilmez İstanbul şehrinin bir taşına baştan başa İran ülkesi fedadır.”

⁸² Ey sevgili! Bana gül bahçeleri bile sensiz cehennemi hatırlatır. Ağaç ateş, çiçek fidanları ateş, gül ateş, yapraklar meyveler ateş.

⁸³ “Kararan yaralar ile zayıflamış sararmış aşığın bedenini, (mumun etrafında dönen) kolu kanadı yanmış kelebek sanırlar.”

Hurûf-ı müstahlefe: Med harflerine dönüşmüş, aslında kısa ünlüleri gösteren imlâ harfleridir. Bu yapılan işleme imâle adı da verilir.

Bahr-i tavîl: Aslında birinci dairenin birinci bahridir. Aslî vezni Fe'lûlün mefâilün fe'lûlün mefâilün şeklindedir. Uzun bir kalıp olduğundan bu ad verilmiştir (tavîl: uzun). Türk edebiyatında ise bundan çok farklı bir anlamda kullanılmıştır. Feilâtün, fâilâtün, mefâilün, müstef'ilün gibi cüzlelerin her mısra da aynı olmak üzere istenildiği kadar tekrarlanmasıyla yazılan şiirlerdir. Örneklerinin az olması ve yaygınlaşmamış olması bunu bir hüner veya fantezi şeklinde algılandığını gösterir.

ÖRNEKLER

Gül_açar her ten-i hâkîde gerçi gül'bün-i tîrin

Velî hâk-i ten-i zerdimde açtığı olur ra'nâ (Einrî)⁸⁴

Yukarıdaki beyitte bir vasıl bulunmaktadır. Bu vasıl, veznin zorlamasından çok Türk dilinin ses yapısıyla ilişkilendirebiliriz. Diğer terkip halinde bulunan yerlerde ise vasıl yoktur. Zira Farsça terkipleri yazış şeklimiz ile ayrı kelimeden sonra ayrı bir ünite olarak görülen i sesleri aslında bir önceki harfin harekesidir. Dolayısıyla beyit tef'ilelere ayrıldığında aşağıdaki şekli alır:

Gül açar her/ teni hâkî / de gerçi gül / büni tîrin

Velî hâkî / teni zerdim / de açtığı / olur ra'nâ

Arsa-ı ışıında tîr-endâz-ı âhım / oynadur

Barmağında halka-i gerdûnı bir zilgîr-veş⁸⁵ (Einrî)

Bu beyitte “âhım oynadur” sözünde vasıl yapılmamıştır. Bu vasıl yerinin aynı zamanda tef'ile sonu olması dikkat çekmektedir.

Cihânı tuttu bu keyfiyyer_ 'aşk-ı Bîcen-veş

Yeşerdi neşve-i nevrûz ile der ü divâr⁸⁶ (Şeyh Gâlib)

Beyitte işaretli yerde vasl-ı ayn dediğimiz, sessiz bir harfle biten hecenin ayn harfî ile başlayan bir kelimeye vasl edilmesi durumunu görüyoruz. Bu vasıl, ayn harfinin ancak elif şeklinde okunması sonucu olabilir.

⁸⁴ “Her (âşğın) topraktan yaratılmış bedeninde gül tîdanını andıran kirpik okların gül gibi yaralar açar. Fakat benim sararmış bedenimde açtığı yaralar (dışı sarı içi kırmızı gülü andırır) daha bir güzel olur.

⁸⁵ “Aşk meydanında ok atan ahım. feleğin halkasını ok yüzüğü gibi oynatır.”

⁸⁶ “Bu durum Bîcen’in aşkı gibi bütün dünyayı ıltu. Kapı duvar her yer, bahar neşesi ile yeşerdi.”

Elîne aldı çevgânını zülf-i anber-efşânın
Melâhat topını kaptı ser-i zülf-i perîşânın⁸⁷ (Emrî)

Beyitte yedi imale bulunmaktadır. Bunlardan terkiib i'leri ve ilk kelime-deki i sesindeki imale kusur olarak fazla göze batmasa da e sesindeki imale kulağı rahatsız etmektedir.

Bîşe-i gam şîriyiz deşt-i mahabbet bekleriz
Ya'nî âhû-çeşmîler saydına fırsat bekleriz⁸⁸ (Emrî)

Bu beyitte aslında “ya'nî” şeklinde iki kapalı hece bulunduran kelimenin uzun ünlü (med harfî) bulunduran ikinci hecesinin kısa ünlü (imlâ harfî) şekline konulmasıyla (:ya'nî) zihaf yapılmıştır. Bunun sebebi beyti vezne uydurmaktır. Kelime sonunda olduğu için kusur olarak görülmeyebilir.

Yattık bü/end servlerin gölgesinde şâd
Dehrin bu hâyuhûyuna mecbûl-i handeyiz⁸⁹ (Yahya Kemal)

Beytin birinci mısrasında on iki, ikinci mısrasında on dört hece vardır. Bunun sebebi ilk mısradaki iki med bulunmasıdır. Medler aslında bir uzun bir kısa hece hükümünde olduğundan, ilk mısraların sayıları da on dörde ulaşır.

Ey Fuzûlî inuttasıl devrân muhâlifîtir sana
Gâlibâ erbâb-ı isti'dâdî devrân istemez⁹⁰ (Fuzulî)

Yukarıdaki beyitte imale, zihaf, med ve vasıl bulunmamaktadır.

⁸⁷ “Güzel kokulu saçın çevganını eline aldı. Güzellik topunu dağınık saçının ucu kaptı.”

⁸⁸ “Gam ormanının arslanlarıyız. Aşk ve muhabbet çölüntü gözlüyoruz. Yani ceylan gözlüleri avlamak için fırsat bekleriz.”

⁸⁹ “Yüksek servîlerin gölgesinde mutlu bir halde yattık. Dünyanın bu hayhuna gülmeğe yatkın yaratılmışız.”

⁹⁰ “Ey Fuzulî! Bu dünya ve yaşadığımız şartlar sürekli sana muhaliftir. Galiba bu dünya kabiliyetli insanları istemiyor.”

VEZİN BULMA USULÜ

Aruz bilmekten maksat, aruzun dairelerini, bahirlerini ezberlemek, hatta vezinleri bulmak değildir. Bu nazarî bilgiler uygulama ile pekiştirilmeli ve veznin ahenk ile ilişkisi uygulamada ortaya konulabilmelidir. Aşağıda verilen vezin bulma ile ilgili pratik öneriler bu çerçevede değerlendirilmelidir. Elbette aruzun ses düzeninin kavranılması ve kişide bunun yerleşmesi aşağıda önerilen yola ihtiyaç bırakmaz.

Aruzla yazılmış bir şiirin veznini bulmak için yapılan işlemlerde -bu ölçüde hecelerın uzunluk/kapalılık ve kısalık/açıklık esas alındığına göre- aşağıdaki sıralamaya dikkat edilmelidir.

1. İlk önce mısralardaki heceler açıklık ve kapalılıklarına göre işaretlenmeli. Bu artık günümüzde açık hecelerin nokta, kapalı hecelerin düz çizgi ile gösterilmesi ile sağlanmaktadır. Vasıl yapılan heceler ise alttan bir çizgi ile birbirine bağlanır.

Bir çok gidenin her biri memnûn ki yerinden

Bir çok seneler geçti dönen yok seferinden (Yahya Kemal)

2. Vezin mutlaka iki mısra, yani beyit boyutunda aranmalı. Daha sonra işaretlenen beytin alt ve üst mısraları arasında paralellik olup olmadığı kontrol edilmeli. Bu paralellik açıklık ve kapalılık ile hece sayısı bakımından (!) olmalıdır. Meselâ yukarıdaki beyitte mısralardaki hece sayıları aynıdır, dolayısıyla med bulunma ihtimali de azalmıştır.

3. Eğer mısralar problemsiz olarak, paralel şekilde sıralanmış ise baştaki işaretlenmiş hecelere dikkat edilmeli ve yorumlanmalı. Meselâ, eğer heceler bir açık ve üç kapalı gidiyorsa, bir açık üç kapalı hece ile başlayan vezinlerden hangisine karşılık geldiği bulunmalıdır. Yukarıdaki beyit iki kapalı bir açık bir hece ile başlıyor. Bu görüldükten sonra iki kapalı bir açık hece ile başlayan vezinler diğerlerinden ayrıştırılmalı, bu vezinler birden fazla ise iki kapalı iki açık başlayan vezinlerin neler olduğu hatır-

lanmalı, bu şekilde vezinler elenmeli ve vezin bulunduğu da bu vezin ile uygunluk sağlayıp sağlamadığı kontrol edilerek vezin belirlenmelidir.

4. Eğer alt ve üst mısralarda açıklık kapalılık sıralamasında ve hece sayılarında uyumsuzluk var ise;

a) Öncelikle bu uyumsuzluğun mısranın neresinde olduğunun belirlenmesi gerekir. Bunun için de alt ve üst mısralar baştan itibaren karşılaştırılarak kontrol edilmeli. Bu işlem sırasında da bir problem ile karşılaşılırsa ve uyumsuzluğun yerinden emin olunamadıysa, bu sefer mısraların paralelligi mısra sonlarından başa doğru gelerek kontrol edilmeli ve uyumsuzluğun yeri belirlenmeli.

Artık demir almak gönül gelmişse zam ndan

Mech le giden bir gemi kalker bu limandan (Yahya Kemal)

b) Uyumsuzluğun yeri belirlendiğinde ya alt mısrayı üste ya da üst mısrayı alt mısraya uydurmanın yoluna gidilmelidir. Burada yardımcı olacak anahtarlar imâle, zihaf, vasıl ve meddir. Bir mısrada med bulunup bulunmadığının belirlenmesinde alt ve üst mısralardaki hece sayılarının eşit olup olmaması da yardımcı olur.

Yukarıdaki örnekte bu uyumsuzluk dördüncü hecededir. Üst mısra: kapalı, kapalı, açık kapalı, kapalı... şeklinde alt mısra ise kapalı, kapalı, açık, açık, kapalı... şeklinde gitmektedir. Üst mısradaki “mir” hecesini  mak ve “gi” hecesine uygun hale getirmek mümkündür. Bunun için gerekli olan anahtar ise vasıldır. Vaslı gösterirken “...demir_almak...” şeklinde vasıl yapılan heceleri alttan i aretleriz. Mısraların geri kalan kısımlarında ise uyumsuzluk yoktur.

c) Uyum sağlandıktan sonra hecelerin durumuna göre eldcki vezinlerden hangisine uyuyorsa beyit onunla e le tirilmeli, tef ilelerin yeri belirlenmelidir.

 nemli  pu ları: Bir beytin veznini bulurken aşağıdaki hususlar her zaman göz önünde tutulmalıdır.

1. Vezin bir mısrada değil, bir beyitte aranıp bulunmalı. Alt ve üst mısraların, hecelerin açıklık ve kapalılığı bakımından uyumlu olması gerektiği unutulmamalı.

2. Mısra başındaki feilâtün c z  (. - -), fâilâtün (- - -) , mısra sonundaki feilün (. -) c z’  de fa’lün (- -)  ekline dönüşebilir.

3. Mısra sonları her zaman kapalı kabul edilir.

4. Alt ve üst mısralardaki heceler aynı sayıda değilse hece sayısı az olan beyitte med bulunuyor demektir.

5. Günümüzde kullandığımız Latin alfabesinde ayın ve hemze harflerini yazıda göstermiyoruz. Bundan dolayı bu harflerin gösterildiği Osmanlı dönemi Türkçesinde kullanılan harflerinin yazılışlarını göz önünde tutmalıyız. Günümüz Türkçesinde yazımda hece sonlarındaki ayın ve hemze harflerinin kesme işareti ile gösterilmesi bu hecelerın kapalı olduğunu belirtir. Örnek. neş'e: (-) ; ma'lum: (- -)

Harf Sırasına Göre Türkçede Kullanılan Vezinler:

Aruz vezinleri sonraki bölümlerde önce tef'ilelerin tekrarlanıp tekrarlanmamasına göre, daha sonra da bahirlere göre gruplandırılarak verilecektir. Burada ise bu vezinler alfabetik sıra ile verilmiştir. Öğrenirken tef'ilelerin tekrarlanıp tekrarlanmamasına göre oluşturulan listenin takip edilmesi daha yararlı, ama vezin bulunurken aşağıdaki listeden yararlanmak daha kolay olacaktır. Zira açık ve kapalı hecelerini işaretlediğiniz vezinlerin hangi sıra ile başladığını gördükten sonra bu listedeki bir vezin ile eşleştirmek daha kolay olabilir.

1. Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün	- . - - / - . - - / - . - - / - . -
2. Fâilâtün fâilâtün fâilün	- . - - / - . - - / -
3. Feilâtü fâilâtün feilâtü fâilâtün	/ - - - / . . - / - . - -
(Mütefâilün feülün mütefâilün feülün)	
4. Feilâtün feilâtün feilâtün feilün	- - / . - - / - - /
5. Feilâtün feilâtün feilün	- - / . . - - /
6. Feilâtün mefâilün feilün	. . - - / - . - /
7. Feülün feülün feülün feül	. - - / . - - / . - - /
8. Mefâilün feilâtün mefâilün feilün	. . - - / . - - / . . - - /
9. Mefâilün mefâilün feülün	. . - - / . - - - /
10. Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün	. . - - / . - - - / . - - - /
11. Me'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün	- - . / - . - . / . - - . / - . -
12. Me'ûlü fâilâtün me'ûlü fâilâtün	- - . / - . - - / - - . / - . - -
(Müstef'ilün feülün müstef'ilün feülün)	
13. Me'ûlü mefâilü mefâilü feülün	- - . / - - . / . - - . /

ğu hecelerin bileşik hece olduğunu ve bu gibi hecelerde med yapıldığını bildiğimizden, bu hecede med yaparız ve böylece alt mısra üst mısraya uyum sağlar.

Bundan sonraki adım, beytin mısraların arasında uyum sağlanıp veznin bulunmasıdır. Açık, kapalı ve açık şekilde başlayan vezinlerimiz dört mefâilün ile Mefâilün feilâtün mefâilün feilün vezinleridir. Mısraların bunlardan ikincisine uyduğunu ilk cüzden sonraki hecelere baktığımızda görürüz.

Cânı cânânı bütün varımı alsın da Hudâ

Etmesin tek vatanımdan beni dünyâda cüdâ (Mehmed Akif)

Bu mısralardaki heceleri işaretlediğimizde alt ve üst mısraların sekizinci hecelerinde uyumsuzluk görülüyor. “Varımı” kelimesindeki ilk hece açık, alt mısrada buna denk düşen “dan” eki kapalıdır. Mısralar arasındaki uyumsuzlukları çözmek için elimizdeki imale, vasıl, med ve ziaftan sadece imâle ile bu uyumu sağlayabiliriz. Şu şekilde de düşünülebilir: Alt mısradaki kapalı heceyi açık hece haline getirme imkânı bulunmamakla birlikte yukarıdaki açık heceyi kapalı hale getirebiliriz.

Alt ve üst mısralar arasında hecelerin açıklık kapalılık bakımından uyum sağlandıktan sonra sıra beytin vezninin bulunmasına gelir. Kapalı, açık, kapalı, şeklinde başlayan vezinlerimiz, Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün, ile (baştaki Feilâtün cüzünün Fâilâtün şekline dönüşebileceği kuralı dolaısıyla) Feilâtün Feilâtün Feilâtün Feilün ve Feilâtün mefâilün feilün vezinleridir. Beytin ilk cüzünden sonrasına baktığımızda bu vezinlerden Feilâtün Feilâtün feilâtün feilün vezniyle beytin yazıldığını görürüz.

Ne yâr-ı cân_imişsin âh ey ümmîd-i istikbâl

Cihânı sensin_âzâd eyleyen bin ye’s_ü mihnetten ⁹¹ (Namık Kemal)

Beyitteki alt ve üst mısraların hece durumları paralellik göstermemektedir. Uyumsuzluğun ilk görüldüğü yer “imişsin”in ilk hecesi ile “sensin”in son hecesidir. Bu problem alt mısrada yapılacak vasıl işlemi ile çözülür. Daha sonra ilk mısradaki “âh” kelimesi ile alt mısradaki paraleli ara-

⁹¹ “Ah, geleceğe yönelik umut! Ne can dostuymuşsun sen. Dünya halkını ümitsizlikten ve sıkıntılardan kurtaran sensin.”

sında uyumsuzluk görülür. Mısra sayılarının farklı olması bu uyumsuzluğun med ile çözülebileceğini bize gösterir. Ayrıca “ye’s” kelimesinde vasıl bulunduğu da belirgindir. Bu şekilde alt ve üst mısraları uyumlu hale getiririz; fakat bildiğimiz vezinlerden hiç biri bu mısralarda olduğu gibi başlayıp devam etmemektedir. Açık, kapalı, açık, kapalı şeklinde başlayan bir tek dört mefâilün vezni vardır. Fakat mısraların ilk dört hecesi bu kalıbın ilk tef’ilesine uyuyor ise de devamları uyuşmamaktadır. İşaretlere dikkat ettiğimizde bu mısraların cüzleri tekrarlanan bir vezin ile yazılmış olması gerektiğini anlarız. O zaman yapılması gereken dört mefâilüne uymayan bu veznin hem “yâr-ı” kelimesinde imaleye yatkın olan terkebî’sinin hem de alt mısradaki “cihâ-nı” kelimesinin son hecesinin de imale yapılarak dört mefâilün şekline uydurmasıdır.

CÜZLERİNE GÖRE ARUZ KALIPLARININ GRUPLANDIRILMASI⁹²

Aruz kalıplarının bahirlere göre sıralanması ve örneklendirilmesi konu ile ilgili kitaplarda genellikle izlenilen bir yoldur. Bununla birlikte kalıplar-daki cüzlerin birbirleriyle olan durumlarına ve tekrarlarına göre de sınıf-landırma yapıldığı görülmektedir. Bu yol öğrenim kolaylığı sağlaması açısından daha yararlıdır. Biz de aşağıda bu yolu takip edeceğiz.

Aşağıya aldığımız kalıplar Türk edebiyatında çok kullanılanlardır. Bu vezinler, hangi kalıpların edebiyatımızda kullanıldığına dair genel bir çerçeve çizmeye ve bu ölçünün nasıl işlediğini göstermeye yeterlidir. (Edebiyatımızda daha az kullanılan vezinler ise bir sonraki bölümde bahirlere göre örnekleriyle birlikte verilecektir.). Bu bölümdeki örneklerin çoğu Türkçenin aruzla uyum sağlamış olduğu ve aruz kusuru niteliğindeki imale ve zihafın nadir görüldüğü son dönem şairlerinden alınmıştır. (Bundan öğrenim kolaylığı amaçlanmaktadır. Yine aynı amaçla tef'ilelerin nerede bitip başladığının kolaylıkla görülmesi için kesime işareti konulmuş ve vasıllar da alt çizgi ile gösterilmiştir.).

Bütün Cüzlerin Tekrarlandığı Kalıplar

1. Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün (Hezec)

Ne irfândır / veren ahlâ/ ka yükseklik / ne vicdândır
Fazîlet his/si insânlar/da Allah kor/kusundandır (Âkif)

2. Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün (Recez)

Sâdik mı ol/maz kendine / bir şâir-i / mâhir demek
Vîcdânî-i / hoş-meşrebin / âsârı cem/iyyetlidir

⁹² İsmail Habib, *Edebiyat Bilgileri*, s. 22; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s. 129; Hikmet İlaydın, *Türk Edebiyatında Nazım*; Yakub Şafak, "Fars ve Türk Edebiyatlarında Aruz Vezinlerinin Ritmik Yapıları Üzerine Düşünceler", *Yedi İklim*, c. 10, sayı 70, s. 31; Yakub Şafak, "Fuzuli, Hayali ve Yahya Bey Divanlarında Yeknesak ve Alması-şık Vezinlerle Yazılmış Manzumelerin Özellikleri", *Yedi İklim*, c.10, sayı 7, s. 45.

Mecmûa-i / eş'ârını / bir kerre ted/ kâk eyleyin

İsmi peri/şandır fakat / efkârı cem/'iyyetlidir ⁹³ (Muallim Naci)

3. Müste'îlâtîn müste'îlâtün (Recez. Veya mütekarib: Fa'lün feûlün fa'lün feûlün)

Her yer karanlık / pür nûr o mevki

Mağrib mi yoksa / makber mi yâ Rab ⁹⁴ (Abdülhak Hamid)

II. Sonuncusu Dışındaki Cüzlerin Tekrarlandığı Kalıplar

1. Mefâîlün mefâîlün feûlün (Hezec)

Bu mülkün far/kı yok bir ten/gnâdan

Niçün nûr in/miyor artık / semâdan ⁹⁵ (Yahya Kemal)

2. Fâîlâtün fâîlâtün fâîlâtün fâîlün (Remel)

Çok bilen gör/düm ben_aslâ / görmedim hâl/den sezen

Ben senin Mec/nûnunum, çöl/lerde gölgem/dir gezen

Öyle bir mes/tim ki hoş gör / tutmuyor_ak/lım düzen

Âşıkım, bil/sen nasıl sev/dim, nasıl sev/dim, nasıl

(Bekir Sıtkı Erdoğan)

3. Fâîlâtün fâîlâtün fâîlün (Remel)

Âh eden kim/dir bu sâat / kuytuda

Sustu bülbul/ler hıyâbân / uykuda

Şimdi ay bir / serv-i sîmîn/dir suda

Esme ey bâd / esme cânân / uykuda ⁹⁶ (Faruk Nafiz)

4. Feilâtün feilâtün feilâtün feilün (Remel)

Korkma! Sönmez / bu şafaklar/da yüzen al / sancak

Sönmeden yur/dumun_üstün/de tüten en / son_ocak

O benim mil/letimin yıl / dızıdır par / layacak

O benimdir / o benim mil/letimindir / ancak (Mehmed Âkif)

⁹³ "Kendisine maharetli bir şair demek doğru olmaz mı? Hoş meşrepli, vicdanlı o insanların eserleri anlam açısından zengin ve yoğundur. Onun şiir mecmûasını bir inceleyin. İsmi peri-şandır (dağınıktır, peri'yi andırır) ama fikirleri zengin ve yoğundur."

⁹⁴ "Her yer karanlık, ama o yer nur içinde. Orası güneşin battığı yer mi yoksa mezarlık mı?"

⁹⁵ "Bu sıkıntılı yerin mezarlıktan farkı yok. Niçin gökten artık nur inmiyor?"

⁹⁶ "Bülbüllerin sustuğu, ağaçlıklı yolun uykuya yattığı bu saatte, bu kuytuda ah eden kimdir? Ay şimdi, suya aksetmiş bir gümüş servi gibidir. Ey rüzgâr esme, zira sevgilim uykuda."

5. Feilâtün feilâtün feilün (Remel)

Bu emel gur/betinin yok/tur ucu
 Dâimâ yol/lar_uzar kal/b_üzülür
 Ömrü olduk/ça yürür her / yolcu
 Varmadan men/zile bir yer/de ölür (Yahya Kemal)

6. Müfteilün müfteilün fâilün (Serî)

Ninni değil / dinlediğin / velvele
 Kükreyerek / akmada müs/takbele
 Bir ebedî / sel ki zamân/dır adı
 Haydi katıl / sen de o coş/kun sele (Mehmed Âkif)

7. Feülün feülün feülün feül (Mütekârib)

Safâya / sakın has/r-ı nefis ey/leme
 Ki hep zevk/_için gel/medik â/leme ⁹⁷ (Abdülhak Hamid)

III. Cüzlerin İkişer İkişer Tekrarlandığı Kalıplar

1. Mef'ûlü mef'âilün mef'ûlü mef'âilün (Hezec)

Ahbâbı / tutar sandım / birkaç ge/cecik mâtem
 Baktım ki / giden gitmiş / dünyâda/kiler hurrem
 Devrân yi/ne ol devrân /âlem yi/ne ol âlem ⁹⁸ (Recaizade M. Ekrem)

2. Müfteilün mef'âilün müfteilün mef'âilün (Recez)

Başıma ol / hümâ benim / salmadı sâ/ye n'eyleyim
 Bilmedi kad/r-i zulfünü /verdi hevâ/ye n'eyleyim ⁹⁹ (Şeyh Gâlib)

3. Müfteilün fâilün müfteilün fâilün (Münserih)

Yâr yolun / da bu kim / hasret_ile / cân verir
 Hak yoluna / ol kişi / zevk_ile kur / bân verir (Zatî)

4. Mef'ûlü fâilâtün mef'ûlü fâilâtün (Müstef'ilün feülün müstef'ilün feülün. Muzâri)

Her kûşesinde dehrin / nâm-ı bekâ-nisânın
 Şâyestedir denilse / âlem se/nin mezârın ¹⁰⁰ (Abdülhak Hamid)

⁹⁷ "Kendini bütünüyle eğlenceye ve zevke verne. Zira bu âleme sürekli zevk almak için gelmedik."

⁹⁸ "Dostlar hiç olmazsa birkaç gece matem tutar sanmışım. Baktım ki giden gitmiş. dünyada kalanlar ise mutluluklarında devam ediyorlar. Zaman yine aynı zaman, âlem yine aynı âlem. devam ediyor."

⁹⁹ "Gölgesinin düştüğü insanın talihinin yaver gittiği düşünülen hüma kuşu benim başıma gölgesini salmadı, elimden ne gelir. Güzel saçlarının kıymetini bilmedi, havaya verdi, elimden ne gelir."

¹⁰⁰ "Zamanın her köşesinde senin namın ebediyete kadar sürecek. Bütün bu dünya senin mezarındır, denilse yeridir."

5. Feilâtü fâilâtün feilâtü fâilâtün (Kâmil) (veya remel: Mütefâilün feûlün mütefâilün feûlün)

Yine zevra/k-ı derûnum / kırılıp ke/nâre düştü

Dayanır mı / şişedir bu / reh-i seng/sâre düştü ¹⁰¹(Şeyh Gâlib)

IV. Cüzlerin Farklı Olduğu Kalıplar

1. Meḡûlü meḡâilü meḡâilü feûlün (Hezec. Veya: Fa'lün feilâtün feilâtün feilâtün Müstezad)

Gülmezse / yüzün bahçe/lerin kalbi / kan ağlar

Güllerle / dolar görse / gülerken se / ni dağlar (Faruk Nafiz)

2. Meḡûlü meḡâilün feûlün (Hezec. Meḡûlün fâilün feûlün: sekt-i melih)

Kandilli / yüzerken_uy/kularda

Mehtâbı / sürükledik / sularda

Mevsim so/nu öyle bir / zamân ki

Gâib bir / mûsikiy/di sanki (sekt-i melih)

Gitmiş kay/bolmuşuz / uzakta (sekt-i melih)

Rûyâ so/na ermeden / şafakta (Yahya Kemal)

3. Meḡûlü fâilâtü meḡâilü fâilün (Muzârî)

Gönlüm di/lim kanım ve / mizâcım / sizdenim

Dünyâ ve / âhirette / vatandaşla/rım benim (Yahya Kemal)

4. Meḡâilün feilâtün meḡâilün feilün (Müctes)

Çok_insan_an/layamaz es/ki mûsikî/nizden

Ve ondan_an/lamayan bir / şey_anlamaz / bizden (Yahya Kemal)

5. Feilâtün meḡâilün feilün (Hafif)

Ta Budinden / Iraka Mıs/ra kadar

Fethedilmiş / uzak diyâr/lardan

Vatan_üstün/de hür esen /rûzgâr

Ses götürmüş / bütün bahâr/lardan (Yahya Kemal)

6. Rûbai Vezinleri: Bir nazım biçimi olarak rûbai ile ilgili bilgi "Nazım Biçimleri": bölümünde verilmiştir. Burada ise çok kullanılan rûbai vezin-

¹⁰¹ "Yine gönül kayıgım (şişem) kırıldı da sahile (kenara) düştü.. Taşlı bir yola düştü: hiç dayanır mı, bu bir şişedir."

lerini kaydediyoruz. Rübainin en önemli özelliği kendisine özel vezinlerle yazılması ve her mısrasında farklı vezinlerin kullanılabilmesidir.

- a) Meḫ'ûlü Mefâ'ilün Mefâ'ilü Fa'ûl
- b) Meḫ'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fa'ûl
- c) Meḫ'ûlü Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fâ'
- d) Meḫ'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilün Fâ

Dünyâda ne ikbâl ne servet dileriz (b)

Hattâ ne de ukbâda saâdet dileriz (b)

Aşkın gül açan bülbül öten vaktinde (d)

Yârânla tarab yâr ile vuslat dileriz (b) ¹⁰² (Yahya Kemal)

Bazı Notlar:

1. Birinci ve üçüncü gruptaki vezinlerle yazılan şiirler ortadan iki kısma ayrılabilirler. Bu durum iç kafiye imkânını sağlar ve âhengi güçlü kılar. Musammat gazel ve kasidelerin bu gruplardaki vezinlerle yazılmış oldukları burada hatırlanmalıdır.
2. Yukarıdaki vezinlerden birinci ve üçüncü gruptakilerin bir kısmının mısra ortalarında durak vardır. Yani mısra ortasında tef' ile birlikte genellikle kelime de bitmekte, bölünmemektedir.
3. Türk şairlerinin kullandıkları vezinler incelendiğinde kapalı hecelerin bulunduğu vezinleri daha fazla tercih ettikleri görülür. Kapalı hecelerin çokluğu ritmin yavaşlamasını, açık hecelerin çokluğu ise ritmin hızlanmasını sağlar.
4. Kapalı hecelerin hece sonunda bulunması şiirin anlamlandırılarak okunması için daha fazla imkân sağlamaktadır. Bundan dolayı buradaki imâlelerin değerlendirilmesinde bu da göz önünde tutulmalıdır.
5. Üç kapalı hece ardarda gelebilirken üç açık hece ardarda gelmez.
6. Yukarıdaki vezinlerle ilgili çalışma yapılırken mısra sonlarının her zaman için kapalı olarak kabul edildiği, mısra başlarındaki feilâtün cüzlerinin fâilâtün, mısra sonlarındaki feilün cüzlerinin de fâilün şeklini alabileceği unutulmamalıdır.

¹⁰² "Bu dünyada ne makam mevki ne de zenginlik isteriz. Hatta öte dünyada saadet bile istemeyiz. Sadece aşkın gül açan bülbül öten vaktinde dostlarla eğlence, sevgili ile birlikte olmak isteriz."

7. Şiirde tema ile vezin ilişkisi üzerinde zaman zaman durulmuşsa da böyle bir ilişkinin varlığı tutarlı ve makul bir şekilde ortaya konamamış, aynı vezinle birbirinden çok farklı temaların işlendiği görülmüştür.

ÖRNEKLER

Aşağıdaki örnekler yukarıdaki gruplandırmalara ve bu grupların içindeki vezinlerin sırasına uygun tarzda sıralanmışlardır. Dolayısıyla vezinlerini bulmak kolaylaştırılmıştır. Bundan umulan amaç, aruzla yeni tanışanları Türkçenin aruzla uyum sağlamış metinleri ile karşılaştırmak ve bu şekilde aruzun kavranmasını ve özümсенmesini sağlamaktır. Ayrıca buradaki metinler imale, zihaf ve meddin en az düzeyde bulunduğu örneklerdir.

I. *Bütün Cüzlerin Tekrarlandığı Vezinler*

Dedem koynunda yattıkça benimsin ey güzel toprak,
Neler yapmış bu millet, en yakın târîhe bir sor, bak (Süleyman Nazif)

Eşin var âşîyânın var bahârın var ki beklerdin
Kıyâmetler koparmak neydi ey bülbül nedir derdin

O zümürüt tahta kondun bir semâvî saltanat kurdun
Cihânın yurdu hep çiğnense çiğnenmez senin yurdun

Neden öyleyse mâtemlerle eyyâmın perîşândır
Niçin bir damlacık göğsünde bir ummân hurûşândır ¹⁰³ (Mehmed Âkif)

Geçen geçmiştir artık ân-ı müstakbelse mübhemdir
Hayâtından nasîbin, bir şu geçmek isteyen demdir ¹⁰⁴ (Mehmed Âkif)

Görüp ahkâm-ı asrı münharif sıdk u selâmetten
Çekildik izzet ü ikbâl ile bâb-ı hükûmetten ¹⁰⁵ (Namık Kemal)

Bigâne gibi kaçma gel kardaşcuğumsun sen benim
Ko her ne dirse disün el kardaşcuğumsun sen benim ¹⁰⁶ (Hayretî)

Allâhu ekber Allâhu ekber

¹⁰³ “Eşin var, yuvan var, beklediğin bahar mevsimin de gelmiş. Ey bülbül, o halde kıyametler koparmak neydi, nedir derdin? O zümürüt renkli tahta kondun, gökte saltanat sürdün. Bütün herkesin yurdu çiğnense senin yurdun çiğnenmez. Öyleyse bu mâtemlerle günlerini perişan geçirmen nedendir? Niçin bir damlacık göğsünde bir okyanus coşup taşmakta?”

¹⁰⁴ “Geçen geçmiştir, gelecek ise belirsizdir. Hayâtından nasîbin sadece şu geçmek üzere olan andır.”

¹⁰⁵ “Yaşadığımız dönemin şartlarının doğruluktan ve iyilikten sapmış olduğunu görüp izzetimizle, gururumuzla devlet kapısından ayrıldık.”

¹⁰⁶ “Yabancıymış gibi kaçma gel, sen benim kardeşimsin. Başkaları ne derse desinler aldırma, sen benim kardeşimsin.”

Bir samt-i ulvî gûyâ tabîat
Hâmûş hâmûş eyler ibâdet ¹⁰⁷ (Tevfik Fikret)

II. Sonuncusu Dışındaki Cüzlerin Tekrarlandığı Vezinler

Bir zamânlar bizde millet hem nasıl milletmişiz
Gelmişiz dünyâya milliyyet nedir öğretmişiz
Kapkararlıkken bütün âfâkı insâniyyetin
Yarmışız edvâr-ı fetretten kalan yeldâları ¹⁰⁸ (Mehmed Âkif)

Şarka bakmaz, garbı bilmez görgüden yok pâyesi
Bir kızarmaz yüz, yaşarmaz göz bütün sermâyesi (Mehmed Âkif)

Kimseden ümmîd-i feyz etmem dilenmem perr ü bâl
Kendi cevvim kendi eflâkimde kendim tâirim ¹⁰⁹ (Tevfik Fikret)

Cânıma bir merhabâ sundu ezelden çeşm-i yâr
Öyle sermest oldum ki gayrin merhabâsın bilmedim ¹¹⁰ (Ahmed Paşa)
Söyleyenler kendisin bilmez bilenler söylemez
Cûyler çün vardılar deryâyâ hâmûş oldular ¹¹¹ (Nev'izâde Atâyî)

Sakladıkça kendisin ol meh-likâ
Her taraftan oldu bin sır rû-nümâ ¹¹² (Esrâr)

Allah adın zikredelim evvelâ
Vâcib oldur cümle işte her kula ¹¹³ (Süleyman Çelebi)

Hangi sözlerle ninem gönlünü açmışsa bana
Ben o sözlerle gönül vermedeyim sevgilime
Sözlerim ninni kadar duygulu olmak yaraşır
Bağlıdır çünkü dilim gönlüme gönlüm dilime (Faruk N. Çamlıbel)

¹⁰⁷ “En yüce ve en büyük olan Allah’tır. En yüce ve en büyük olan Allah’tır. Bir yüce ve manevi sessizlik... Sanki tabiat sessiz sessiz ibadet ediyor.”

¹⁰⁸ “...İnsanlığın bütün ufukları kapkararlık iken fetret devirlerinden kalan uzun karanlık geceleri yarmışız.”

¹⁰⁹ “Kimseden feyiz ummam, kimsenin bana kol kanat germesini dilenmem. Kendi havamda, kendi feleklerimde kendi başıma uçarım.”

¹¹⁰ “Sevgili ezelde göz ucuyla beni selamladı. Öyle sarhoş oldum ki, başkasının selâmını artık almadım.”

¹¹¹ “Söyleyenler kendilerini (kendi gerçekliklerini) bilmezler, bilenler de bahsetmezler. Coşkun nehirlerin denize vardıklarında suskunlaştıkları gibi...”

¹¹² “O ay yüzlü güzel kendisini sakınıp sakladıkça her taraftan bin sır kendisini gösterdi.”

¹¹³ “İlk olarak Allah’ın adını analım. Hangi işe başlayacaksa her kula gerekli olan odur (Allah’ın adını anmaktır).”

Derler insânda derin bir yaradır köksüzlük
Budur âlemde hudûdsuz ve hazîn öksüzlük (Yahya Kemal)

“İnsan âlemde hayâl ettiği müddetçe yaşar” (Yahya Kemal)

Ordu milletlerin en çok döğüşen en sarpı
Adamış sevdiği Allâhına bir böyle yapı (Yahya Kemal)

Sana dün bir tepeden baktım azîz İstanbul
Görmedim gezmediğim sevmediğim hiç bir yer (Yahya Kemal)

Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker
Gökten ecdâd inerek öpse o pâk alnı değer

Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın
Gömelim gel seni târihe deseın sığmazsın

Ey şehîd oğlu şehîd isteme benden makber
Sana âgûşunu açmış duruyor peygamber (Mehmed Âkif)

Yumuşak başlı isem kim dedi uysal koyunum
Kesilir belki fakat çekeneğe gelmez boyunum

Kanayan bir yara gördüm mü yanar tâ ciğerim
Onu dindirmek için kamçı yerim, çifte yerim

Adam aldırma da geç git diyemem aldırırım
Çiğnerim çiğnenirim hakkı tutar kaldırırım (Mehmed Âkif)

Sanırım ismini kuşlar heceler
Seni söyler bana dağlar dereler
Su çağıldar kuzular kırdı meler
Seni söyler bana dağlar dereler (Yahya Kemal)

Adalardan yaza ettikti vedâ
Sızlıyor bağrımız üstündeki dağ
Seni hatırlıyoruz vîrân bâğ (Yahya Kemal)

Balkanın üstünde sızan her pınar
Bir yaradır durmaz içinden kanar
Hangi taşın kalbini deşsen mezâr
Gör ne mîlbârek yer uğurlar ola (Mehmed Âkif)

Yılmam ölümden yaradan askerim

Orduma gâzî dedi Peygamberim
 Bir dileğim var ölürüm isterim
 Yurduma tek düşman ayak basmasın (Mehmed Âkif)

Nedir aşktan böyle dem urduğun
 Ki yoktur ne sabrın ne de durduğun

Eğer aşkı öğrenmek ister isen
 Bir âteş ki yok kurtuluş ölmeden (Mehmed Âkif)

Uyansak da zulmetteyiz bî-delîl
 Uyanmaktan anlar mı çeşm-i alîl ¹¹⁴ (Abdülhak Hamid)

Küçük mutterid muhteriz darbeler
 Kafeslerde camlarda pür ihtizâz ¹¹⁵ (Tevfik Fikret)

Dağılmış hazân-dîde tüller gibi
 Uçuşmakta sessizce huffâşeler

Giderler gelirler san örmekteler
 Nücûm-ı kederle zalâm-ı şebi ¹¹⁶ (Ahmed Haşim)

III. Cüzlerin İkişer İkişer Tekrarlandığı Vezinler

Âşıқта keder neyler gam halk-ı cihânındır
 Koyma kadehi elden söz pîr-i mugânındır ¹¹⁷ (Şeyh Gâlib)

Aşk ile kendiden gider âşıka bir nidâ gelir
 Yazısı yok kitâb okur âlim olur çıka gelir (Yahya Bey)

Yâr bizim ile yine gör ki ne âl eyledi
 Tâ ki yaşım kan ola yanağım al eyledi ¹¹⁸ (Kadı Burhaneddin)

Rûsvâlarından ol meh saymaz meni Fuzûlî
 Dîvâne olmayam mı dünyâda yok mu ârim ¹¹⁹ (Fuzulî)

¹¹⁴ “Uyansak da gerçekten kılavuzsuz bir halde karanlıktayız. Hasta bir göz uyanmaktan anlar mı?”

¹¹⁵ “Küçük sürekli ve çekingen vuruşlar. Evlerin kafeslerinde ve camlarında titremeler.”

¹¹⁶ “Yarasalar sonbahar görmüş tüller gibi dağılmış sessizce uçuşmakta. Sürekli giderler, gelirler. Sanki keder yılâızlarıyla gecenin karanlığını örmekteler.”

¹¹⁷ “Aşık olanda tasa keder ne arar. Gam sıradan insanlar içindir. Kadehi elden bırakma, şimdi söz meyhanecilerin en yaşlı ve bilgesinindir (mürşidindir).”

¹¹⁸ “Sevgilinin bizi yine nasıl aldattığını bir gör. Gözyaşım kan olunca yanağımı da kırmızıya boyadı.”

¹¹⁹ “Ey Fuzulî, o ay gibi güzel beni aşkı uğrunda rûsya olanlardan (âşıklardan) saymıyor? (Bu bir hakarettir.). Nasıl çıldırmam, dünyada benim ar namus duygun yok mu?”

O zamân ki bezm-i cânda bölüşüldü kâle-i kâm
Bize hisse-i mahabbet dil-i pâre pâre düştü ¹²⁰ (Şeyh Gâlib)

IV. Cüzlerin Farklı Olduğu Vezinler

Bin atlı akınlarda çocuklar gibi şendik
Bin atlı o gün dev gibi bir orduyu yendik (Yahya Kemal)

Sâhipsiz olan memleketin batması haktır
Sen sâhip olursan bu vatan batmayacaktır (Mehmed Âkif)

Feryâdı bırak kendine gel, çünkü zaman dar
Uğraş ki telâfi edecek bunca zarar var (Mehmed Akif)

Allâha dayan sa'ye sarıl hikmete râm ol
Yol varsa budur bilmiyorum başka çıkar yol ¹²¹ (Mehmed Âkif)

Târîhi tekerrür diye ta'rîf ediyorlar
Hiç ibret alınsaydı tekerrür mü ederdi (Mehmed Âkif)

Zulmün topu var güllesi var kal'ası varsa
Hakkın da bükülmez kolu dönmez yüzü vardır

Göz yumma güneşten, ne kadar nûru kararsa
Sönmez ebedî, her gecenin gündüzü vardır (Tevfik Fikret)

İstanbulun öyledir bahârı
Bir aşk oluverdi âşinâlık (Yahya Kemal)

Yıllar geçiyor ki yâ Muhammed
Aylar bize hep muharrem oldu (Mehmed Âkif)

Yollarda kaldı kervânının çingirak sesi!
Vursun şakaklarımda zamânın ayak sesi! (Arif Nihat Asya)

Ülfet belâlı şey fakat uzlet sıkıntılı
Bilmem nasıl geçirmeliyim son beş on yılı (Yahya Kemal)

İcrâ-yı hakk için geçer âdem hükûmete
Haktan ziyâde hükmünü icrâya sa'y eder ¹²² (Namık Kemal)

¹²⁰ "Can meclisinde murad metâi (kumaşı) bölüşüldüğünde bize aşk hissesi olarak parça parça gönül düştü."

¹²¹ "Allah'a dayan, gayret edip çalış, hikmete boyun eğ. Yol varsa budur, bilmiyorum başka yol."

¹²² "İnsan yönetime hakkı gerçekleştirmek, hakka uygun icraat yapmak için geçer. Yönetime geçtiğinde ise haktan fazla kendi düşüncelerini, kendi hükmünü gerçekleştirmek ister."

Elbet değil nasîbi mezellet kadınlığın
Elbet sefil olursa kadın alçalır beşer ¹²³ (Tevfik Fikret)

Zevki kederde mihneti râhatta görmüştüz
Âyînedir birbirine subh u şâmımız ¹²⁴ (Şeyh Gâlib)

Kenâr-ı Diclede bir kurt aşırsa bir koyunu
Gelir de adl-i ilâhî sorar Ömerden onu

Bir ihtiyâr karı bîkes kalır, Ömer mes'ûl
Yetîmi giry-e hüsrân alır, Ömer mes'ûl ¹²⁵ (Mehmed Âkif)

Ağır ağır çıkacaksın bu merdivenlerden,
Eteklerinde güneş rengi bir yığın yaprak,
Ve bir zamân bakacaksın semâya ağlayarak... (Ahmet Haşim)

Dönülmez akşamın ufkundayız. Vakit çok geç;
Bu son fasıldır ey ömrüm, nasıl geçersen geç! (Yahya Kemal)

Hayır, hayâl ile yoktur benim alış verişim;
İnan ki, her ne demişsem görüp de söylemişim.

Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek:
Sözüm odun gibi olsun; hakikat olsun tek! (Mehmet Âkif)

Vatan muhabbeti millet yolunda bezl-i hayât
Hülâsâ âile hissiyle cümle hissiyât

Mukaddesâtı için çırpınan yürekte olur
İçinde leş taşıyan sîneden ne hayr umulur ¹²⁶ (Mehmed Âkif)

Eğilmiş arza kanar muttasıl kanar güller
Durur alev gibi dallarda kanlı bülbüller
Sular mı yandı neden tunca benziyor mermer (Haşim)

¹²³ "Elbette kadınlığın nasibi zillet, alçaklık değildir. Elbette kadın sefil olursa insanlık alçalır."

¹²⁴ "Zevki kederde mihneti rahatta görmüşüz. Sabahımız ve akşamımız birbirinin aynasıdır, biri diğerini gösterir."

¹²⁵ "Dicle nehrinin kenarında bir kurt bir koyunu kapsa ilâhî adalet gelir bunun hesabını (Halife) Ömer'den sorar. Bir ihtiyar kadın kimsesiz kalırsa Ömer sorumlu. Bir yetim yokluktan gözyaşı dökse yine Ömer sorumlu."

¹²⁶ "Vatan sevgisi, millet yolunda can vermek...Kısacası aile hissiyle bütün hisler kutsal duygular için çırpınan yürekte olur. Yoksa içinde leş taşıyan sineden ne umulur?"

Virneyeler iki cihâna seni
Olur ise bir yana iki cihan ¹²⁷ (Yahya)

Nice sevdâlılarla sevgililer
Aşkî yollarda böyle beklediler
Nice sevdâlîlar da var ki diler
Akşam olsun bu kuytu yollarda (Yahya Kemal)

Ey şâh-ı cihân bu çarh u eyvân kimin
Îcâd kimin bu lutf u ihsân kimin
Adl eyler isen dahi ben olmam me'yûs
İsyân benimse afv u gufrân kimin ¹²⁸ (Gâlib)

¹²⁷ “Bir tarafta sen diğer tarafta iki dünya olsa, seni iki dünyaya değişmesinler.”

¹²⁸ “Ey dünya sultanı! Bu felek, bu kubbe kimin? Yaratma işi kimin? Bu lutf ve ihsan kimin? Adaletli davranırsan da ben umutsuzluğa kapılınam. Zira isyan benden kaynaklanıyorsa da affetme, mağfiret etme kimin şanına yakışır?”

TÜRK EDEBİYATINDA KULLANILAN BAHİRLER VE KALİPLARI

Önceki bölümde Türk edebiyatında sık kullanılan vezinler cüzlerinin tekrarlanıp tekrarlanmamasına göre gruplandırılarak verilmişti. Bu yol, öğrenimde ve bilginin özümsemesinde yararlı bir yöntemdir. Aşağıda ise aruz vezinlerinin klâsik tarza uygun olarak bahirlere göre gruplandırılmış şekillerini göreceksiniz. Her bahirdeki vezinlerin çok kullanılanları ile az kullanılanları ayrıştırılmıştır. Arap ve İran edebiyatlarında da bahirlerin kullanım sıklığı değişmektedir. Elbette aşağıdaki çok kullanılan vezinler ile az kullanılanlar listesi yapılacak metin neşirleri ile değişebilir.

1. Hezec Bahri

Çok Kullanılanlar

1. Mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün

Ne dehrin bendesi ne şâh -ı âlî-şânıyız cânâ
Esîrin olalı mülk-i gamın sultânıyız cânâ ¹²⁹ (Nev'î)

2. Mefâîlün mefâîlün feûlün

Hayâlin âşıkâ eğlence bestir
Visâlin istemek zâid hevestir ¹³⁰ (Bâkî)

3. Mef'ûlû mefâîlün mef'ûlû mefâîlün

Dünyâya gelen durnaz dünyâ ne aceb yerdir
Ukbâya giden gelmez ukbâ ne aceb yerdir ¹³¹ (Ruhî)

4. Mef'ûlû mefâîlû mefâîlû feûlün

¹²⁹ “Biz bu dünyada ne kuluz, ne de anlı şanlı sultanız, ey sevgili! Ama biz senin esirin olalı gam mülkünün sultanıyız, ey sevgili!”

¹³⁰ “Âşık için gönül eğlencesi olarak hayalin yeter. (Bundan fazlasını) senin birlikteliğini istemek boş bir hevestir.”

¹³¹ “Dünyaya gelen dünyada kalmaz, dünya ne tuhaf yerdir. Öte dünyaya giden bir daha gelmez, öte dünya ne tuhaf yerdir.”

Güller kızarır şerm ile o gonca gülünce

Sünbül ham olur reşk ile kâkül bükülünce ¹³² (Fitnat Hanım)

5. Meḥʿülü meḥʿîlün feʿlün (Meḥʿülün fâilün feʿlün şeklini de alır: sekt-i melih)

Uşşâka işin cefâdır ey döst

Kaddin elif-i belâdır ey döst ¹³³ (Revanî)

Az Kullanılanlar

6. Meḥʿîlün meḥʿîlün (Birinci veznin murabba şeklidir.)

Yamandır hecr ile hâlim

Bana yâr olmadın gittin

Nedir cürmüm be-hey zâlim

Bana yâr olmadın gittin ¹³⁴ (Nâilî)

7. Meḥʿülü meḥʿîlün (Üçüncü veznin murabba şeklidir).

Hak şerleri hayr eyler

Zann etme ki gayr eyler

Ârif anı seyr eyler

Allah görelim neyler

Neylerse güzel eyler (Hakkı)

8. Meḥʿîlü feʿlün meḥʿîlü feʿlün

Kanı gözleri bādâm kanı serv-i gül-endâm

Kanı yâr-i dilârâm ki olmadı bana râm ¹³⁵ (Şeyhî)

2. Recez Bahri

Çok Kullanılanlar

I Müsteḥʿilün müsteḥʿilün müsteḥʿilün müsteḥʿilün

İki cihânın cânısın sen cânâ sıhhat yaraşır

Cûd u kerem bürhânısın bürhâne sıhhat yaraşır ¹³⁶ (Ahmed Paşa)

¹³² “Güller o gonca gibi güzel gülünce kendi hallerinden utanarak kızarırlar. Sünbül çiçeği de sevgilinin kâkülüne duyduğu kıskançlıktan iki büküm olur.”

¹³³ “Ey sevgili, senin işin aşıklara eziyet etmektir. Ey sevgili, boyun posun belâ kelimesindeki elif gibidir.”

“Senden ayrı kalmam dolayısıyla durumum pek kötüdür. Bana yâr olmadın gittin. Be hey zalim, suçum nedir? Bana yâr olmadın gittin.”

¹³⁵ “Hani nerede o gözleri badem gibi, o gül dolanmış servi gibi güzel. Hani nerede bana râm olmayan o gönül süsü sevgili?”

¹³⁶ “Sen iki cihânın canısın: cana sıhhat yaraşır. Sen cömertlik ve iyilik delilisiz: delile sağlam ve doğru olmak yaraşır.”

2. Müstef'ilâtün müstef'ilâtün (Fa'lü faülün fa'lü faülün. Mütekârib)
 Gencînen olsam vîrân edersin
 Âyînen olsam seyrân edersin ¹³⁷ (Gâlib)
3. Müfteilün mefâilün müfteilün mefâilün
 Hüsn-i taleble kıl gönül ruhsat-ı vasl ise murâd
 Lutf-ı sülâli bilmeyen gam-zede-i cevâb olur ¹³⁸ (Mezakî)

Az Kullanılanlar

4. Müstef'ilün müstef'ilün (Birinci veznin murabba şeklidir.)
 Leşker yürütlün saf saf
 Her yana itsinler mesaf
 Olmak gerek sîne-şikâf
 Olsun kılıçlar bî-gılâf ¹³⁹ (Muhibbî)
5. Müfteilün müfteilün müfteilün müfteilün
 Gizli gel ey yâr buyur ey şeh-i muhtâr buyur
 Çünkü hep agyâr uyur bu gice tekrâr buyur ¹⁴⁰ (Hakkî)

3. Remel Bahri

Çok Kullanılanlar

1. Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün
 Âşiyân-ı murg-ı dil zülf-i perîşânındadır
 Kande olsam ey perî gönülüm senin yanındadır ¹⁴¹ (Fuzulî)
2. Fâilâtün fâilâtün fâilün
 Bu cihânda kimse bâkî kalmadı
 Ol gidenler sonra bunda gelmedi ¹⁴² (Mihrî Hatun)
3. Feilâtün feilâtün feilâtün feilün (Fâilâtün feilâtün feilâtün feilün; Feilâtün feilâtün feilâtün fa'lün; Fâilâtün feilâtün feilâtün fa'lün)

¹³⁷ "Hazinen olsam viran eder yağmalarsın. Aynan olsam seyredersin."

¹³⁸ "Eğer maksadın vuslat konusunda sevgiliden izin almak ise ey gönül, bunu güzelce talep et. Güzellikle soru sormayı bilmeyen aldığı cevaptan üzülür."

¹³⁹ "Asker saf saf yürüslün. Her yandan harp safları düzsünler. Artık göğüs yarmak gerekir. Kılıçlar kılıflarından çıksın."

¹⁴⁰ "Gizli gel ey sevgili, buyur ey seçkin sultan buyur. Çünkü (bizden başka) herkes uyur bu gece, tekrar buyur."

¹⁴¹ "Gönül kuşunun yuvası senin dağınık saçındadır. Nerede olursam olayım ey peri gibi güzel, gönülüm senin yanındadır."

¹⁴² "Bu dünyaya kimse gelip de baki kalmadı. O gidenler sonra buraya tekrar gelmedi."

Devr iderken gice mecliste şarâb-ı gül-fâm
Der-i meyhâneye mühr urdu gelip mâh-ı sıyâm ¹⁴³ (Vasîf)

Ehl-i aşkın dil-i hûnûnin adın gül kodular
Bağ-ı kûyunda benim adımı bülbül kodular ¹⁴⁴ (İsmetî)

Neşve-i câm-ı muhabbetle gönül cûş eyler
Çekilen derd ü gamı cümle ferâmûş eyler ¹⁴⁵ (Fîtnat)

4. Feilâtün feilâtün feilün (Fâilâtün feilâtün feilün; Feilâtün feilâtün fa'lün; Fâilâtün feilâtün fa'lün)

Amelim yokdurur Allaha yarar
Âh yok bir işim ol şâha yarar (Muradî)

Hûblar cylediler şîve kitâbın ezber
Fenn-i hüsn içre velî bâb-ı vefâ muglâktır ¹⁴⁶ (Nev'î)

Az Kullanılanlar

5. Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilâtün

Ey nefes bîhûde geçme cân-ı âteş-meskenimden
Ra'se-rîz-i şu'le-i âh ol nesîm-i şîvenimden ¹⁴⁷ (Fehîm)

6. Fâilâtün fâilâtün: (Yukarıdaki veznin murabba şeklidir.)

Âşıkam bir dilrübâya
Bir cevân-ı bî-vefâya
Tâkatım yoktur cefâya
Rahun edin ben mübtelâya ¹⁴⁸ (Fâzıl)

7. Feilâtün feilâtün feilâtün feilâtün (Fâilâtün feilâtün feilâtün feilâtün)

¹⁴³ “Gece vakti mecliste gül renkli şarap (kadehi) dönerken oruç ayı gelip meyhaneinin kapısına mühür vurdu.”

¹⁴⁴ “Âşıkların kanlar içindeki gönlünün adını gül koydular. Senin bağ bahçeyi andıran mahal- lende benim adımı da bülbül koydular.”

“Gönül, aşk kadehinin verdiği neşce ile coşar taşar da çekilen onca deri ve gamı bütünüyle unuttur.”

¹⁴⁶ “Güzeller gerçi naz, eda ve işve kitabını ezberlediler, ama güzellik ilminde vefa konusu kapalı kaldı.

¹⁴⁷ “Ey nefes, boş yere benim meskeni ateş olan canımdan geçme. Benim yas tutma, inleme rûzgarımdan âh şulesinin kıvılcımlar saçanı ol.”

¹⁴⁸ “Ben bir gönül alıcı güzlele, vefasız bir gence aşığım. Artık eziyetle tahammül edemiyorum. Musibetlere, derilere uğayan bana merhamet edin.”

Sitemin gerçi yamandır onu terk eyleme bi'llâh
Ki tegâfûl siteminden dahi elbette beterdir ¹⁴⁹(Fuzulî)

8. Feilâtü fâilâtün feilâtü fâilâtün (Kâmil bahrinden: Mütefâilün feûlün mütefâilün feûlün)

O güzel güzel edâlar o nigâh-ı mest ü haste
O yaman yaman belâlar ider ehl-i aşkı beste ¹⁵⁰ (Fâzıl)

4. Münserih Bahri

Çok kullanılan

1. Müfteilün fâilün müfteilün fâilün

Gözde gezer çizginip katre-i eşkim müdâm
Katre-i eşkim kimi çerhde seyyâre yoh ¹⁵¹ (Fuzulî)

Az Kullanılan

2. Müfteilün fâilün (Yukarıdaki veznin murabba şeklidir.)

Ey sanem-i cân-fezâ
V'ey gül-i bâg-ı edâ
Bülbül-i sahn-ı vefâ
Sağ olasin dâimâ ¹⁵² (Şeref Hanım)

5. Muzâri Bahri

Çok Kullanılanlar

1. Me'ûlü fâilâtün me'ûlü fâilâtün

Aşkın oduna ey dil yanarsa cân-ı şeydâ
Her bir avuç külünden bir bülbül ola peydâ ¹⁵³ (Şeyhülislam Yahya)

2. Me'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün

Gelmez o şûh meclise agyâr gelmese
İster ki arz-ı hâle bile ruhsat olmasın ¹⁵⁴ (Nedim)

¹⁴⁹ "Sitemin gerçi kötüdür, ama onu Allah aşkına bırakma. Zira bizi tanımazlıktan gelmen, bizi yok sayman siteminden elbette daha kötüdür."

¹⁵⁰ "O güzel güzel edalar, o süzgün süzgün bakışlar, o yaman yaman belâlar aşıkları bağlar."

¹⁵¹ "Gözyaşım gözde dönüp durmakta. Gözyaşım gibi felekte gezegen yok."

¹⁵² "Ey cana can katan put gibi güzel! Ey işve ve eda bağının gülü! Ey vefa meydanının bülbülü! Sen daima sağ olasin."

¹⁵³ "Çılgın âşırın aşk ateşiyle yanarsa ey gönül, onun her bir avuç külünden bir bülbül ortaya çıkar."

¹⁵⁴ "O işveli güzel, yabancılar gelmezse meclise gelmez. Böylece âşırın, sevgiliye durumunu anlatmak için fırsat bulamamasını ister."

Az Kullanılan

3. Mef'ûlû fâilâtün (Birinci veznin murabba şeklidir.)

Bir fâzıl-ı yegâne
 Allâme-i zemâne
 Üstâd-ı bî-behâne
 Buldı makâm-ı a'lâ ¹⁵⁵ (Fatîn)

6. Müctes Bahri*Çok Kullanılan*

1. Mefâilün feilâtün mefâilün feilün

Hevâ-yı aşka uyup kûy-ı yâra dek gideriz
 Nesîm-i subha refîkiz bahâre dek gideriz ¹⁵⁶ (Nâilî)

Az Kullanılan

2. Mefâilün feilâtün mefâilün feilâtün

Gönül hevâya uyup ârzû-yı gurbete düşmüş
 Reh-i safâ diyerek hârzâr-ı hayrete düşmüş ¹⁵⁷ (Neşâtî)

7. Serî Bahri*Çok Kullanılan*

1. Müfteilün müfteilün fâilün

Ahde vefâ eylemedin öyle mi
 Terk-i cefâ eylemedin öyle mi ¹⁵⁸ (Ahmed Paşa)

Az Kullanılanları

2. Müfteilün müfteilün müfteilâtün (Yahut recez bahrinden: Müfteilün müstefîlün müstefîlâtün)

Âşık olan yâr yoluna yana gerektir
 Yana bilicek bu yola ya ne gerektir ¹⁵⁹ (Kadı Burhaneddin)

¹⁵⁵ “Bir benzeri olmayan erdemli kişi, dönemin en bilgini, kusursuz bir üstad yüce makamı buldu.”

¹⁵⁶ “Aşkın rüzgarına kapılmış (aşk arzusuyla) sevgilinin bulunduğu inahalleye dek gideriz. Sabah esen rüzgara arkadaşız, bahar ülkesine dek gideriz.”

¹⁵⁷ “Gönül aşka uyup gurbet arzusuna düşmüş. Mutluluğa giden yol diyerek şaşkınlık dikenliğine düşmüş.”

¹⁵⁸ “Verdiğin sözleri tutmadın, öyle mi? Eziyet etmeyi bırakmadın, öyle mi?”

¹⁵⁹ “Âşık olanın sevgilisi yolunda yanması gerekir. Şikayet edecek olduktan sonra bu yola girmeye ne gerek vardır?”

3. Mefâilün mefâilün mefâilün ınefâilün

Yiğin efendiler yiğin bu hân-ı iştihâ sizin
Doyunca tıksırınca çatlayıncaya kadar yiğin ¹⁶⁰ (Tevfik Fikret)

4. Mefâilün mefâilün (Yukarıdaki veznin murabba şeklidir.)

Çoban kaval çalar onun
Hayâtı şâirânedir
Güler perîsi tarlanın
Bu bir güzel terânedir ¹⁶¹ (Tevfik Fikret)

8. Hafif Bahri

1. Feilâtün mefâilün feilün (Feilâtün mefâilün fa'lün; Fâilâtün mefâilün feilün; Fâilâtün mefâilün fa'lün)

Bu gice hayli mihnetim vardır
Çarh elinden şikâyetim vardır ¹⁶² (Ruhî)
Gel beri sôfiyâ ki mest olalım
Mest-i câm-ı mey-i elest olalım ¹⁶³ (Nesîmî)

9. Müttekârib Bahri

Çok Kullanılan

1. Feûlün feûlün feûlün feûl

Gözümnden akan yaş mıdır kan mıdır
Lebin yâdına la'l ü mercân mıdır ¹⁶⁴ (Avnî)

Az kullanılan

2. Feûlün feûlün feûlün feûlün

Ferâgat güzel sevmeyden tevbe meyden
Zehî re'y-i bâtil zehî fıkır-i fâsid ¹⁶⁵ (Bakî)

¹⁶⁰ "Yiğin, efendiler yiğin. Bu istek duyulacak yemek sofrası sizin. Doyuncaya, tıksırıncaya, çatlayıncaya kadar yiğin."

¹⁶¹ "Çoban kaval çalar, onun hayatı şairanedir. Tarlanın perisi güler. Bu bir güzel nağmedir (dörtlülüdür.)"

¹⁶² "Bu gice hayli sıkıntım vardır. Felekten şikâyetim vardır."

¹⁶³ "Ey sofî, beri gel de mest olalım. Ruhların. Rablerine sen bizim rabbimizsin dediği, ikrar verdiği o mecliste sunulan aşk şarabının bulunduğu kadehle sarhoş olalım."

¹⁶⁴ "Gözümnden akan gözyaşı mıdır, kan mıdır? Yoksa o kırmızı dudaklarını hatırlatan la'l ve mercan taşları mıdır?"

¹⁶⁵ "Güzel sevmeyi bırakmak, şarap içmekten de tövbe etmek... Ne yanlış görüş, ne bozuk fikir."

10. Kâmil Bahri

Çok kullanılan

1. Mütefâilün feûlün mütefâilün feûlün (Aslı remel bahrinden: Feilâtü fâilâtün feilâtü fâilâtün)

Tutalum ki va'd-i vuslat sebeb-i neşât olurmuş
Dil-i zârî küşte eyler gam-ı intizâr derler ¹⁶⁶ (Mezakî)

Az Kullanılan

2. Mütefâilün mütefâilün mütefâilün mütefâilün

Yeter ey felek bu cefâ yitür men-i zâre serv-i revânımı
Meh-i tal'atiyle mînevver et dil ü dîde-i nigerânımı ¹⁶⁷ (Fuzulî)

3. Mütefâilün mütefâilün (Yukarıdaki veznin murabba şeklindedir.)

Yakışıklıdır seviyor cihân
Anı ben de pek severim inan
Benim olsa bârî şu kahramân
Olanmaz ne çâre nişânlıdır (Muallim Naci)

Ahreb ve Ahrem (Rûbai) Kalıpları

Bu kalıplar Hezec bahrinden çıkarılmıştır. Mef'ûlü şeklinde başlayanları ahreb, Mef'ûlün şeklinde başlayanları ise ahrem kalıpları olarak adlandırılırlar. Bunlar rûbai nazım biçiminin vezinleridir. Rûbaide mısralar – diğer nazım şekillerinin aksine- farklı vezinlerle yazılabilirler.

Çok Kullanılanlar

- a) Mef'ûlü Mefâ'ilün Mefâ'ilü Fe'ûl
- b) Mef'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ûl
- c) Mef'ûlü Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fâ'
- d) Mef'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilün Fâ'

Hôş ol ki çekem dem-i ecel bâde-i nâb (a)
Sermest yatam kabrde tâ rûz-ı hisâb (b)
Gavgâ-yı kıyâmette duram mest ü harâb (b)

¹⁶⁶ "Tutalım, sevgilinin birliklik vaadi aşğın mutluluğuna sebep olsun. Ama aşğın inleyen gönlünü, beklemenin verdiği dert öldürmüş. derler."

¹⁶⁷ "Ey felek, yeter bu eziyet. Acıyla inleyen bana, alımlı yitüryüşü ile bir serviye andıran güzeli getir. Ay gibi güzel yüzüyle gönlümü ve onu gözleyen gözümü nurlandır."

Ne fikr-i hisâb ola ne idrâk-i azâb ¹⁶⁸ (b) (Fuzulî)

Yok dehrde bir muvâfık-ı tab' harîf(a)

Kim sohbeti dil-güşâ ola tab'ı zarîf (a)

Feryâd ki nâ-cins musâhibler ile (b)

Bifâide zâyî oldu evkât-ı şerîf (a) ¹⁶⁹ (Fuzulî)

Az Kullanılanlar

a) Me'ûlü mefâ'ilün me'ûlün fâ'

b) Me'ûlü mefâilün me'ûlü faûl

c) Me'ûlün fâ'ilün mefâ'ilün fâ'

d) Me'ûlün fâ'ilün mefâ'ilü fa'ûl

ÖRNEKLER

Aşağıdaki örnekler vezinlerin yukarıda işleniş sırasına göre değil, ilk mısrasının ilk harfine göre sıralanmıştır. Bunların dışında kitabın nazım şekilleri bölümündeki şiirler de aruz için örnek olarak kullanılabilir.

Aç vatan göğsünü ilâhına aç
Şühedânı çıkar da ortaya saç (Nâmîk Kemal)

Adû benzer nifâk etmiş
Bizimle yâr söyleşmez ¹⁷⁰ (Nail-i Kadîm)

Akşam yine akşam yine akşam
Göllerde bu dem bir kâşîş olsam (Ahmet Haşim)

Ârız üzre zülf salmış ol habîb
Eyle kim kâfir suya salar salîb ¹⁷¹ (Emrî)

Aşkımı yazmak istesem noktası bir kitâb olur
Şevkimi söylesem eger zerresi âfîtab olur ¹⁷² (Nev'î)

¹⁶⁸ "Şu hal ne hoş olur; Ecel geldiğinde saf şarap içsem de hesap gününe değin kabirde sarhoş yatсам. Kıyametin o kargaşa gününde sarhoş bir halde dirilip kalksam da (sarhoş olduğumdan) hesap verme, azap görme nedir bilmesem."

¹⁶⁹ "Bu dünyada sohbeti gönül açıcı, zarif ve karakteri uygun bir dost yok. Eyvah ki, aynı cinsten olmayan (uygunsuz) sohbet arkadaşlarıyla boş yere kıymetli vakitlerimiz yok oldu."

¹⁷⁰ "Ara bozucu düşman sanki münafıklık etmiş. Zira sevgili bizimle söyleşmiyor, konuşmuyor."

¹⁷¹ "Kâfirin suya haç saldığı gibi o sevgili de yanağının üzerine saçını salmış."

¹⁷² "Aşkımı yazmak istesem noktası bir kitap olur. Aşkımı, şevkimi ifade etsem zerresi güneş gibi büyük olur."

Bana bir tenhâca yer olsa firâvân ağlasam
 Eyle kim yaşum kurusa kalmasa kan ağlasam ¹⁷³ (Emrî)

Bâtıl isteyü haktan ayrıldım
 Boynuz umdum kulaktan ayrıldım ¹⁷⁴ (Şeyhî)

Bir samt-i ulvî kalb-i tabîat
 Bir samt-i nâlân rûh-ı avâlim
 Etmekte zikr-i Hallâkî dâim
 Etmekte ra'sân ra'sân ibâdet ¹⁷⁵ (Tevfik Fikret)

Bir zaman ben söyledim, kim bildi? Bundan böyle de
 Gönlümün hâlin yıkılmış hânûmâmın söylesin (Muallim Naci)

Bu devlet-i fânîye bu râğbet çöktür
 Bu çihre-i ikbâle bu nahvet çöktür

Başında bu kubbe denli destâr nedir
 Vîrân olıcak kasra bu zînet çöktür ¹⁷⁶ (Nâbî)

Bu gice koynuma girdi düşümde mihr-i münîr
 Uyanıcak seni kucmağa eyledim ta'bîr ¹⁷⁷ (Emrî)

Bu şehr-i Sitanbul ki bî-misl ü bahâdır
 Bir sengine yekpâre Acein mülktü fedâdır

Kûhsârları bâğları kasrları hep
 Gûyâ ki bütün şevk u tarab zevk u safâdır ¹⁷⁸ (Nedim)

Bülbül kitâbın almış ele pendî bu ki der
 Hôştur piyâle bir sanem-i gül-izâr ile ¹⁷⁹ (Bakî)

Cân virsem ölmege şeb-i fûrkatte tan degil
 Ölmek bu dirliğe göre uyhu gibi gelür ¹⁸⁰ (Emrî)

¹⁷³ “Bana تنها bir yer olsa da bol bol ağlasam. Öyle ki gözyaşım kurusa, kalmasa da kan ağlasam.

¹⁷⁴ “Bânilî, yanlış şeyi isteyerek haktan ayrıldım. Boynuz umdum, ama kulaktan oldum.”

¹⁷⁵ “Bir yüce sessizlik, tabiatın kalbi... Bir inleyen sessizlik, bütün âlemlerin ruhu... Sürekli Yaratıcı zikretmekte. Titrek titrek ibadet etmekte.”

“Bu yok olucu dînyaya bu arzu, râğbet çöktür. Bu bahta, talihin yüz göstermesine duyulan gurur ve büyülenme çöktür. Başındaki bu kubbe kadar büyük sarık da nedir? Viran olacak bu köşke bu kadar süsleme çöktür.”

“Bu gece rüyamda ışık saçan güneş koynuma girdi. Uyanınca (rüyayı) seni kucaklamaya tabir ertim.”

¹⁷⁸ “Bu benzersiz ve paha biçilmez İstanbul şehrinin bir taşına bütün İran ülkesi fedadır. Dağları, bahçeleri, köşkleri hep neşe, eğlence, zevk ve safa yeridir.”

¹⁷⁹ “Bülbül kitabını ele almış. Verdiği öğüt budur: Bir gül yanaklı güzel ile kadch (içmek) güzeldir.”

¹⁸⁰ “Ayrıtlık gecesinde ölmek için can versem (ölümü arzulasam) şaşılmaz. Zira bu şekilde yaşamaya göre ölmek uyku gibi gelir.”

Dîdede âb başta hâk elde hevâ gönülde nâr
 Derdimizin devâsı yok bulmadı kimse çâremiz ¹⁸¹ (Emrî)

Dîvân eder vakt-i seher nevrûz-ı sultânî meger
 Devrân ufuktan gösterir taht-ı zümrüd tâc-ı zer ¹⁸² (Bakî)

Ecel tutmuş elinde bir ulu câm
 Ki ol câmin içi tolu serencâm ¹⁸³ (Şeyyad Hamza)

Eger haşr olmaz isem ol kıyâmet-kad nigârımla
 Gezem mahşerde göğsüm döğerek seng-i mezârımla ¹⁸⁴ (Emrî)

Emriyâ öldi dime Mecnûna
 Gam-ı Leyliyle etti terk-i diyâr ¹⁸⁵ (Emrî)

Etvâr-ı çarha uy mevlevî ol
 Seyrân edersin devrân edersin ¹⁸⁶ (Şeyh Gâlib)

Evvel bize vâcib olan
 Allah adın anmak-durur ¹⁸⁷ (Âşık Paşa)

Ey her maraz ilâcına hükm eyleyen tabîb
 Bîmâr-ı derd-i aşk olanın yok mu çâresi ¹⁸⁸ (Fuzulî)

Ey meh şu'â sanma ki hüsnünden âfitâb
 Barmakların yüzüne tutar eyleyip hicâb ¹⁸⁹ (Emrî)

Ey rahmeti bol pâdişâh cürmüm ile geldim sana
 Ben işledim hadsiz günâh cürmüm ile geldim sana ¹⁹⁰ (Kuddusî)

¹⁸¹ “Gözde yaş, başta toprak, elde hava (elimiz boş), gönülde ise ateş. Derdimizin devası yok, kimse çaresini bulamadı.”

¹⁸² “Devran ufuktan zümrüden bir taht ve altından bir tac gösterir. Meğer sultan nevruzu seher vakti divanı toplamış.”

¹⁸³ “Ecel elinde ulu bir kadeh tutmuş. O kadehin içi pek çok macera dolu.”

¹⁸⁴ “Eğer ben o uzun boylu güzel ile haşrolmaz (hesap için kalktığımızda o güzel ile birlikte olmaz) isem mezar taşınla göğsümü döverek mahşer alanında gezerim.”

¹⁸⁵ “Emri! Mecnun’a öldü deme. O Leyla’nın aşk gamıyla bu diyardan gitti.”

¹⁸⁶ “Çarhin, feleğin hareketlerine, çarh vurmasına uy da sen de mevlevî ol. Seyrân edersin, devrân edersin.”

¹⁸⁷ “Bize ilk olarak gereken Allah’ın adını anmaktır.”

¹⁸⁸ “Ey her hastalığın tedavisini bilen doktor. Aşk derdinin hastasının çaresi yok mu?”

¹⁸⁹ “Ey ay gibi güzel! Görüneni güneşin ışınları sanma. (Senin güzelliğini görünce) kendi halinden utancından parmaklarıyla yüzünü kapatır.”

¹⁹⁰ “Ey rahmeti bol Rabbim! Günahım ile geldim sana. Ben işledim sınırsız günah, günahım ile geldim sana ”

Fıkr-i müjgânın düşelden kalbine
İğne yutmuş kelbe dönmüştür rakib ¹⁹¹ (Emrî)

Fuzûlî başına ol serv sâye saldı bu gün
Ulûvv-i rif'at ile yitmez âfitâb sana ¹⁹² (Fuzulî)

Ganı-ı hecrdir ki artar eseriyle aşk zevki
Galat eylemiş Fuzûlî ki visâle tâlib olmuş ¹⁹³ (Fuzulî)

Gamınla ülfetimiz var sürûru n'eyleyelim
Safâ-yı hâtırımız yok huzûru n'eyleyelim ¹⁹⁴ (Nâilî)

Gel dirâht üzre nazar eyle hazân yaprağına
Zer-nişân etti şecer üslûne kudret eli san ¹⁹⁵ (Emrî)

Gönlüne katı gelip bu bîdâd
Yumuşak yumşak dedi ki sayyâd ¹⁹⁶ (Fuzulî) (sekt-i melih)

Gûş tutup münâfika eevri ko yâr-ı sâdika
Dilber odur ki âşika müşfik ü mihrîbân ola ¹⁹⁷ (Bakî)

Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi
Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi ¹⁹⁸ (Muhîbbî)

Hâne-i agyârdan çıktı çün ol meh bî-nikâb
Eyle sandum doğdu magrib menzîlinden âfitâb ¹⁹⁹ (Emrî)

Helâk oldum nedir cânâ bu fûrkatler cüdâlıklar
N'olaydı olmayaydı tâ ezelden âşinâlıklar ²⁰⁰ (Emrî)

¹⁹¹ "Rakib (sevgili ile uşşın arasına giren kişi) senin kirpiklerinin düşüncesi gönlüne düştüğünden beri. iğne yutmuş köpeğe dönmüştür."

"Fuzulî! Senin başına o servi gibi güzel bugün gölge saldı. Güneş çok yınarılarda olmakla sana yetişmez."

¹⁹³ "Sevgiliden ayrı kalmanın gamı sebebiyle aşk zevki artar. Demek ki Fuzulî, ona kavuşmayı istemekle yanlış yapmış."

¹⁹⁴ "Senin gamına alıştık, mutluluğu neyleyelim. Gönlümüzün rahatı kalmadı, huzuru neyleyelim."

¹⁹⁵ "Gel de ağacın üzerindeki sonbahar yaprağına bir bak. Kudret eli ağaç üzerine sanki altın işleme süs yapmış."

¹⁹⁶ "Gönlüne bu zulüm çok ağır gelip yumuşak yumşak dedi ki ey avcı..."

¹⁹⁷ "Münafığa kulak tutup gerçek dostu eziyet etmeyi bırak. Dilber, âşığa şefkatli ve merhametli olmalıdır."

Halk içinde devlet gibi muteber, değer verilen bir nesne yoktur. Ama aslında bu dünyada bir nefes sıhhat gibi bir saadet yoktur.

¹⁹⁹ "O ay gibi güzel, örtünmeden açık seçik bir halde, yabancıların evinden çıktı. Batı ufuklarından güneş doğdu sandım."

²⁰⁰ "Helâk oldum, yok oldum ey sevgili, nedir bu ayrılıklar, uzak durmalar! Ne olaydı da ezelden gelen bu tanışıklıklar, (aşklar) olmasaydı!"

Hûrşide baksa gözleri halkın tola gelür
 Zîrâ görünce hâtıra ol meh-likâ gelür ²⁰¹ (Bakî)

Hüsrev-i âleme yok minnetimiz
 Öyle bir şâh-ı kerîmin kuluyuz ²⁰² (Esad Dede)

Muîni zâlimin dünyâda erbâb-ı denâettir
 Köpektir zevk alan sayyâd-ı bî insâfa hizmetten ²⁰³ (Nâmîk Kemal)

Mutrib makber nedîm makber (sekt-i melih)
 Gülşen makber nesîm makber ²⁰⁴ (Abdülhak Hamid)

Nâm u nişâne kalmadı fasl-ı bahârdan
 Düştü çemende berg-i dirâht i'tibârdan ²⁰⁵ (Bakî)

Ne deryâdır bu şi'rînin bahri yâ Rab
 Ki ondan kâinât olmuş güher-çîn ²⁰⁶ (Bakî)

Ne zîbâ yaraşmış o leblerle dendân
 Ne hûb imtizâc eylemiş şi'r ü şekker ²⁰⁷ (Bakî)

Ol gül endâm bir âl şâla bürünsün yürüsün
 Ucu gönlünü gibi ardınca sürünsün yürüsün (Enderunlu Fazıl)

Perîşan-hâlin oldum sormadın hâl-i perîşânım
 Gamından derde düştüm kılmadın tedbîr-i dermânım
 Ne dersin rûzgârım böyle mi geçsin güzel hanım
 Gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultanım ²⁰⁸ (Fuzûlî)

Saçına ey göz eşkten gönlümdeki odlare su
 Kim bu denli tutuşan odlare kılmaz çâre su ²⁰⁹ (Fuzulî)

²⁰¹ “İnsanlar güneşe baksa gözleri dolup yaşarırverir. Çünkü güneşi görünce hatırlarına o ay yüzlü güzel (padişah) gelmektedir.”

²⁰² “Biz öyle bir saygın ve cömert bir sultanın kuluysanız ki, bu dünyanın sultanına minnetimiz yoktur.”

²⁰³ “Zalime yardım eden bu dünyada alçak kimselerdir. İnsafsız, merhametsiz avcıya hizmet etmekten zevk alan köpektir.”

²⁰⁴ “Şarkı çalıp söyleyen makber, meclis arkadaşı makber. Gül bahçesi makber, hoş esen rüzgar makber.”

²⁰⁵ “İlkbahar mevsiminden hiçbir iz kalmadı. (Sonbahar geldi) ağaçların yaprağı bağ bahçede itibardan düştü.”

²⁰⁶ “Ya Rab! Bu şiir denizi nasıl bir okyanus imiş ki, bütün herkes ondan inci toplamakta.”

²⁰⁷ “Ne güzel yaraşmış o dudaklarla dişler! Ne hoş karışmış siit ile şeker.”

²⁰⁸ “Senin yüzünden perişan bir duruma düştüm, ama sen bu zavallı halimle ilgilenmedin (bana acımadın). Senin aşkın sebebiyle derde düştüm, ama sen derdime çare bulmadın. Gözüm, cânım efendim, sevdiğim, devletli sultanım. Benim hayatım, vakitlerim hep böyle mi geçsin, ne dersin güzel sultanım?”

²⁰⁹ “Ey göz! Gönlümdeki ateşlere gözyaşından boşuna su saçına (söndüremezsin). Çünkü bu denli tutuşan ateşlere su çare olamaz.”

Saldı gönül illerine akını
 Kırdu göz ırmağına otağını (Şeyh Gâlib)

Seni koyup dil ü cân gayrıya mâyıl mi olur
 Gökte hurşîde eren zerreye kâyıl mi olur ²¹⁰ (Emrî)

Sevdim seni ben cândan cânım seven ölsün mü
 Ayrılımazam senden cânım seven ölsün mü (Ahmed-i Dâî)

Sormak ayb olmazsa sultânım su'âlimdir benim
 Kangî âşıktır senin gönlünde gönlün kimdedir ²¹¹ (Şeyh Gâlib)

Terâne eylese bülbül çemende güftârım
 Gelip önünde zemîn-bûs ederdi âb-ı zülâl ²¹² (Bakî)

Saçar bezme nûrî döker rezme nârı
 O tâc-ı murassa o tîg-i mücevher ²¹³ (Bakî)

Vefâ ummaz cefâdan yüz çevirmez Bâkî âşıktır
 Niyâz etmek ona cânâ yaraşır sana istignâ ²¹⁴ (Bakî)

Yanağında zülfün cemâl üzre cîm
 Yüzünde dehânın kamer içre mîm ²¹⁵ (Emrî)

Yârin dudağından getirilmiş
 Bir katre alevdir bu karanfil (Ahmed Haşim)

Yârsız bu cihânda n'eylersin
 Gülü yok gülsitânda n'eylersin ²¹⁶ (Emrî)

²¹⁰ “Gönül seni bırakıp da başkasına meyl eder mi? Gökteki güneşe eren (o güneşin ışınlarında görünen toz) zerrelerini bir daha kabul eder mi, bu zerrelerle yetinir mi?”

²¹¹ “Sormak ayıp olmazsa sultanım, benim sâalim şudur. Senin gönlündeki hangi âşıktır, gönlün kimdedir?”

“Bülbül gelip de benim sözümü (şiiirlerimi) bahçede okusa, o akan berrak su gelip önünde toprağı öper, saygı gösterirdi.”

“O kıymetli taşlarla süslenmiş tac ile mücevherlerle süslenmiş kılıç mecliste nur saçar, harpten ise ateş.”

²¹⁴ Bakî âşıktır, sevgilinin vefa göstermesini ummaz., cefadan da yüz çevirmez. Yalvarıp yakarmak ona, nazlanma, kendini ağırdan satma ise sana yakışır.”

²¹⁵ “Yanağındaki zülfün sanki (güzellik anlarındaki) eemal kelimesinde bulunan cîm harfî. Yüzünde ağzın sanki (ay anılarındaki) kamer kelimesinde bulunan mîm harfî.”

²¹⁶ “Sevgilisiz bu dünyada neylersin? Gülü olmayan bir bahçede neylersin. (Bu dünyada sevgilisi olmayan gülü olmayan bir bahçede bulunan gibidir.)”

KAFİYE

GİRİŞ²¹⁷

I.

Kafiye kısaca, en az iki mısra sonundaki ses tekrarıdır. Bu ses tekrarının bulunduğu kelimelerin ya kendilerinin ya da anlamlarının farklı olması gerekir. Şiire ahenk katan unsurlardan birisi olan kafiye, sadece Türk edebiyatına özgü değildir. Diğer dillerin edebiyatlarında da farklı niteliklerde de olsa kafiye bulunmaktadır. Yüzyıllar boyu şiirin vazgeçilmez unsuru olarak görülen kafiye, günümüzde şiirin tanımı içinde belirtilmemekle birlikte her dönemde şiir dilinin bir özelliği olarak kendisini gösterir.

Kafiye, klâsik edebiyat anlayışımızda vezin ile birlikte şiirin bulundurma-sı gereken iki şartından birisidir. Neyin söylenildiği kadar nasıl söylendiği de önemli olan Divan şiirimizde kafiyenin nazım şekillerini belirleyici bir niteliğe sahip oluşu, ona verilen önemi gösterir. Şiirde ölçüden sonra onun musiki, ses yönünü sağlayayan ahenk öğelerinin en önemlisi kabul edilir. Kafiyeden sonra tekrarlanan ek ve kelimeler ise *redif* adı verilir. Redifler de kafiye gibi aynı şekilde metne ahenk katan öğelerdendir.

Kafiye kelime sonundaki en az bir sesin tekrarı ile olur. Bazen de bu sesi gösteren harften önceki harflerin tekrar ettiği de görülür.

II.

Türk şiirinde kafiye olgusu İslam öncesi dönemden itibaren görülmektedir. 8. yy. sonlarından itibaren yazılı metinlerde mısra başında kafiye gibi ses düzenlemelerinin bulunması eski Türk şiirinde kafiyeden ahenk sağlayan unsur olarak yararlanıldığını gösterir. İslâm medeniyetine dahil

²¹⁷ M. A. Yekta Saraç-Mustafa Çiçekler, "Kemal Paşazadenin Kafiye Risalesi, *TDED*, cilt 28, s. 445; Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri-İstılahât-ı Edebiyye*, s. 65; Latîfi, *Tezkiretül'ş-Şuarâ ve Tabsuratü'n-Nüzemâ*, s. 95; Ali Seydî; *Secî ve Kafiye Lügati*, İstanbul, 1323; Yahya Kemal Beyatlı, s. 135; *Edebiyata Dair*; Eliot, T. S.; *Edebiyat Üzerine Düşünceler*, s. 136; Reşit Rahmeti Arat; *Eski Türk Şiiri*; Tahirü'l-Mevlevî; *Edebiyat Lügati*; Tanpınar, Ahmed Hamdi; "Eski Şairleri Okurken" *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 180; Doğan Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Ankara. s. 188; M. Yekta Saraç, "Klâsik Edebiyat Bilgisine Göre Divan Şiirinde Ahenk Öğeleri", Basılmamış bildiri.

olunduktan sonra müşterek edebiyat kültürü çerçevesinde bu konu belli bir yapıya ve kurallara kavuşmuştur. “İlmü’l-kâfiye/ilmü’l-kavâfî” adı altında yazılan pek çok risale bu konuyu ele almış, ne tür kafiyelerin edebiyat değeri taşıdığını, kafiye kusurlarının neler olduğu bu eserlerde belirtilmiştir.

Kafiye her ne kadar ses ile ilgili bir düzenleme ise de klâsik edebiyatımızda imlâ ve kullanılan alfabe ile de doğrudan ilişkilidir. Meselâ Türkçemizde aynı sesle ifade edildiğini kabul ettiğimiz “peltek se” harfi ile “sin” harfi farklı harfler olduğundan bu edebiyat anlayışına göre kafiye yapılmamalıdır. (Bununla birlikte Divan şiirinde bunun aksi yönünde bazı örnekler de bulunmaktadır.) Bu konu, 1895 yılında “abes” “muktebes” münakaşaları olarak adlandırılan bir tartışma başlatmıştır. Recaizade Mahmud Ekrem’in, Hasan Asaf isimli bir şairin söylediği “Zerre-i nûrundan iken muktebes / Mihr ü mehe işaret etmek abes” beytindeki kafiye oluşturulan kelimelerin ilkinin son harfi sin, ikincisinin ise peltek se harfi olması dolayısıyla, klâsik edebiyat bilgisine göre kafiye olamayacağı yönündeki görüşler üzerine kafiyenin göz için değil, kulak için olduğu söylenmiş ve bu görüşle buna karşı çıkanlar arasında bir tartışma başlamıştır.

Edebiyat tarihimizde yer alan bu tartışma ortamından klâsik edebiyatımızda “kafiyenin göz için yapıldığı” şeklinde kesin bir sonuç çıkarılması yanlıştır. Bu hüküm ancak, kısmen doğrudur. Zira konu etrafında yazılan eserler incelendiğinde bu durumun konu ile ilgili gösterilen titizliğin bir sonucu olduğu ve klâsik edebiyat bilgisinde, dolayısıyla Divan şiirinde kafiyenin temelde ses benzerliği olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Diğer bir ifade ile harflerin belli seslerin gösterenleri olduğu ve farklı gösterenlerin aslında aynı sesi gösteremeyeceği düşüncesinden hareket edilmektedir. Klâsik kültürümüzde kafiye üzerinde yazılan yazılarda ve risalelerde verilen bilgi onun ses yönünü ele almaktadır. Dolayısıyla Divan şiiri anlayışında ahenge katkı sağlayan -yani kulak için olan- ve bu açıdan değerlendirilen; bunun tam olarak gerçekleşmesi için harflerin de aynı olmasında titizlik gösteren kafiye anlayışının sadece “göz için” olduğunun ileri sürülmesi açık bir çelişkidir. Mısra sonlarında tekrarlanan, hareke ve harekesizlikte birbirinin aynısı olan harfler doğrudan kulağa hitap etmektedirler. Divan şiiri anlayışında kafiyenin gerçekleşmesi için yazıda görülen son harfin aynen tekrarlanmasının yetmemesi, o harfin yazıda görülmeyen harekesinin de aynı olmasının aranması bu anlayışın ne denli temelsiz olduğunu gösteren bir başka husustur.

Yeni edebiyat anlayışıyla kafiye konusunda yapılan köklü değişikliklerin birisi yukarıda değindiğimiz kafiye hem göz hem de kulak için kabul eden klâsik edebiyat anlayışından kafiye sadece ses yönünü kabul eden anlayışa geçilmesidir. Kaynaklarda yeni Türk edebiyatı anlayışının yerleşmesiyle kafiye konusunda yapılan diğer değişikliğin, kafiye olan kelimelerin aynı cinsten olma şartının kalkması olarak gösterilir. Fakat eldeki örnekler incelendiğinde bu kuralın da klâsik Türk edebiyatında uygulamada her zaman izlenmediği anlaşılmaktadır.

Eski kafiye anlayışının bırakılmasında rolü olan en önemli isim Abdülhak Hamid'dir. Kendisi kafiye düzenini değiştirmiş, vezni ikinci plana atarak kafiye öncelikle, yeni vezinlerle birlikte yeni kafiye düzenleri de denemiştir.

Kafiye oluşturan kelimelerin ses ve yazılış bakımından uygunluğu yanı sıra, kafiye anlamla ilişkisine de dikkat edilmelidir. “Şiirde musikinin anlamla ilişkili olmayan bir musiki olmadığı, aksi halde anlamsız fakat musiki değeri üstün şiirler yazılabileceğini” ama yazılamadığını söyleyen Eliot’un bu sözleriyle aynı istikamette Tanpınar da kafiye ile ilgili şunları söyler: “Hakikatte düşünce ve hayal onun mihveri etrafında kuruluyor, onun imkânlarıyla şair, vev ki kıyas yoluyla olsun, duygularının veya duyularının dünyasına giriyordu... Bu gelenekte her yeni kafiye ve redif yeni bir mana âlemine açılmış yola benzer.”

Yahya Kemal’in ifadesiyle “kuştaki kanat gibi olan kafiye”, şairi yeni anlam ufuklarına uçuran bir zemindir. Kafiyesiz şiirin yazılamayacağı klâsik edebiyatımızda şair, bir mühendis gibi şiirini inşa ederken şiirin temelini vezin ve kafiye oluşturunca. Bir gazelde veya kasidede aynı kafiye takip edileceğinden her beyit sonu özel önem kazanır. Şairin önündeki bu zorluk onun şairliğinin değerlendirilmesinde dikkate alınması gereken hususlar arasındadır. Bir gazelde aynı kelimenin şairin kafiye bulamamasından dolayı tekrarlanması pek görülmezken uzun şiir olan kasidede pek çok şairin aynı kafiye tekrarladığı görülür. Fakat aynı kafiye tekrarlayan beyitler arasında dinleyenin kafiye tekrarını hemen farketmemesi için belli sayıda - genellikle yedi- beyit bulunmasına dikkat edilir.

Divanlarda toplanan gazeller kendi içlerinde kafiye harflerine göre gruplanıp sıralanırlar. Bazı şairler bütün harflerde kafiye bulabildiklerini yazdıkları şiirlerle göstermeye çalışmışlarsa da bunlar az sayıdadır. Kasideler kendi içlerinde kafiyelerine göre sıralanmazlar, ama kasidelerin adlandırılış biçimlerinden birisi de kafiye kafiye. Mesnevilerde ise her beyit kendi

içinde ayrı kafiyeli olduğu için şairler için kafiye bulma zorluğu söz konusu olmamıştır. Böylece aşktan bilimsel konulara değin pek çok konuda binlerce beyitlik uzun şiirler yazılabilmektedir.

Kafiye mısra sonlarında tekrarlanan sestir. Bu tekrarlanan ses, aslında tekrarlanan bir harftir. Bu harfin adı *revi*'dir. Dolayısıyla *revi* harfî, kafiye-yi var kılan harftir. Ama aynı zamanda bu tekrarlanan sesi bulunduran kelimeye de kafiye denir. Kısacası, kafiye hem *revi* harfî, hem de *reviyi* bulunduran kelime için söylenir. *Revi* ise sadece tekrarlanan harftir. Bu harften sonraki ekler ve kelimeler ise *redif* adını alır.

Redif: *Redif*, reviden sonra gelen anlam ve fonksiyon bakımından aynı ek, kelime yahut kelime topluluklarıdır. Ek dışındaki redifler şiiri belli bir düşünce etrafında toplar, ortak bir zemine oturtur, ona bütünlük kazandırır. Redifler bazen tek kelime olur, bazen de birden fazla, hatta mısranın neredeyse çoğuna yayılır bir durumda görülür. Bu takdirde redif, ahenk bakımından metne kafiyeden daha fazla katkı sağlar. Redif aslında ilk başta şair için bir kolaylık olarak görülebilir ise de aslında başarılı şiir ile başarısız şiiri belirleyen ölçütlerden birisi olarak kabul edilmektedir.

Muallim Naci redif ile ilgili şunları söyler: “Arap edebiyatında redif pek görülmez. Ancak, belîğ bir gazelin redifi ise ilk beyitten itibaren okunduğunda dinleyende tesir bırakırken takip eden beyitlerde redifin nasıl bir maharetle tekrar edildiğini görmeye o kişinin tabiatı arzu ve şevk duyar. Redif tekrar ettikçe bu şevki artar. Redifsiz şiirde ise bu durum bulunmaz. Onda yalnız kafiye zevki vardır... Mazmunları redif cezb eder... (Ancak,) redifli gazeller ekseriya yek-âheng olamaz. Şairin takip etmek istediği mazmun redife yahut redif mazmuna uymaz. Bu (nedenle) söylenen gazel redifin esareti altında tamamlanır. Meydana muhtelif mazmunları ihtiva eden bir şey çıkar. Redifli olmayan gazellerde ise vezinden sonra yalnız kafiye gâilesi bulunacağından aynı mananın sürdürülmesinde güçlük çekilmez. Buna binâen, belâgatçe denk kıymetteki biri redifli diğeri redifsiz iki gazelden birincisi ikincisine tercih olunur ” Aslında Yahya Kemal de aynı şekilde “Duygusuz şairler redife tıpkı can kurtarana sarılır gibi sarılır. Duygulular ise redifi şevkin en yüksek zirvesine fırlamak için kullanırlar” der.

Redifler bir açıdan belâgatteki tekrar olarak görülmelidir. Kelime ve ek tekrarlarını redif olarak adlandırmak için –tekrirde tekrarlanan kelimeler için olduğu gibi- bunların aynı anlamda ve fonksiyonda olması gerekir. Bu şartın dışında, ayrıca kafiyeden sonra yer alması da lazımdır. Kafiyeden önce yer alan tekrarlanan kelime/ler ayrı bir isimle anılır.

Bazı araştırmacılar redifin şairin içinde yaşadığı şartları yansıtan, toplumun içinde bulunduğu ortama dair ipuçları taşıdığını ileri sürmüşler ve Baki'nin döneminde kullanılan “eksilmede, kalmamış, unutulmuş, o da bir zaman imiş” gibi redifleri buna örnek göstermişlerdir.

Redif, Divan şiiri ve Halk şiirinde görülen önemini ve yoğunluğunu yeni şiir anlayışında bütünüyle kaybetmiştir.

III

Kafiye konusunu ilk olarak ele alan Araplar erken dönemlerden itibaren bu konuda eser vermeye başlamışlar, bunun neticesinde de ilmü'l-kavâfi adı verilen bir dal oluşmuştur. Kafiye ile ilgili müstakil eserler yazılmış olması ona verilen önemi göstermektedir. Bu eserler yukarıda “ses benzerliği” olarak kısaca tarif ettiğimiz kafiye, çeşitleri ve muhtemel durumları ile incelemiş, gruplandırmış, revî harfinden önceki harfleri ele almıştır. Kafiye, klâsik edebiyat kültürümüzde “ilim” olarak nitelenir ve ilmü'l-kâfiye (yahut: ilmü'l-kavâfi) ile mısra sonlarında yapılması muhtemel hatalardan kaçınılmasının sağlandığı söylenir.

Şiiri bilgi temeline oturtan eski anlayış, bu bilgi biriminden uzak olan şairleri eleştirmiştir: Latîfî bu konuda şöyle demektedir: “Buhûr u kavâfî ve revâdif nedir bilmeden ve taktî-i evzândan haberdâr olmadan her Gülistân okuyan şâir ve iki mısraâ kâdir olanlar mübdi' ü mâhir geçinip...”

Klâsik Türk edebiyatında kafiye en geniş olarak inceleyenlerin başında Kemal Paşazade gelir. Yazmış olduğu risalesinde genellikle Camî'ye dayanan bu büyük ilim adamı, bir çok hususta ona muhalefet de etmiştir. Son dönemde ise Muallim Naci Istılahât-ı Edebiyye isimli eserinde kafiye ile ilgili çok geniş bilgi vermiştir. Naci'nin kafiyeyle dair verdiği bilgiler klâsik edebiyat anlayışımızın bu konudaki görüşlerini özetlemektedir.

Kafiye konusunda Arap kafiye anlayışı ile bizim kafiye anlayışımız arasındaki farklardan en dikkat çeken, Arap şiirinde mısra sonunda bulunan kafiye kelimesinin bölünebilmesidir. Bölünmüş kelimenin bir kısmı ilk mısra da, geri kalan kısmı ikinci mısra başında kalır. Türk şairleri bu tarzı benimsememişlerdir. Bununla birlikte tespit ettiğimize göre bunun istisnaları da bulunmaktadır. Meselâ Kemal Paşazâde, Sultan Selim için yazmış olduğu meşhur mersiyesinin:

Çarh-ı bî-rahm ona bir zahım ur
du ki bulmadı kimseler merhem

beytinde bu şekilde kafiye kelimesini mısra sonunda ikiye bölmüştür. (Neşredilen metinlerimiz klâsik edebiyat bilgisine göre incelendiği takdirde bu örneklerin artacağını tahmin edebiliriz.) Bu durum aynı zamanda Türk şairlerinin müşterek edebiyat bilgisi ile olan temaslarının sadece İran edebiyatı üzerinden olmadığını da gösteren bir husustur.

Klâsik edebiyat bilgisinde kafiye verilen önem *inşâd* adıyla adlandırılan, şiir okuma dilinde de kendisini gösterir. Meselâ Fuzulî'nin meşhur su kasidesinin ilk beytinin kafiyelerinin okunuşu bilindiği gibi "...odlare su / ...çâre su" şeklinde olup diğer beyitler de bu şekilde devam eder. Şiir dilinde bu tür kafiyelerin genellikle ince sıradan okunması Divan şiirinin kendisine has ses ile ilgili dikkat edilmesi gereken yönlerinden birisidir.

Klâsik edebiyat bilgisinde kafiye konusunun ortaya konuluş şekli doğrudan o dönemde kullanılan Arap alfabesi ile ilişkilidir. Diğer bir ifade ile kafiye çeşitleri, kafiye'nin edebiyat değeri bakımından değerlendiriliş biçimi, kafiye kusurları gibi konular; Osmanlı Türkçesinin yazı şekli ile ancak ortaya konulabilir, anlaşılabilir ve bu şekilde eldeki şiir örnekleri değerlendirilebilir. Günümüzde kullanılan Latin alfabesiyle okunmuş Divan şiiri metinleri kafiye konusunda değerlendirilirken bu husus göz önünde tutulmalıdır.

Latin alfabesinde ünlüler, harflerle gösterilirken, Arap alfabesindeki farklı harflerin gösterdiği bazı ünsüzler de tek bir harfle gösterilir. Bu durum günümüzde farklı bir kafiye anlayışı meydana getirmiştir. Bu kafiye anlayışının fazla teferruata girmediğini, eldeki kafiye örneklerini derinlemesine analiz etme yerine sadece şekil bakımından örnekleri gruplandığını görürüz. Bu anlayışa göre kafiye çeşitleri şunlardır:

1. Yarım kafiye: Tek ünsüz harfle oluşan kafiye'dir. "...çeker / ...akar" gibi.
2. Tam kafiye: Bir ünlü bir ünsüz harfle, yahut uzun ünlü ile oluşan kafiye'dir. "...asker / ...değer"; "...dâim / ...riyâ" gibi.
3. Zengin kafiye: İki'den fazla harfin benzeşmesiyle oluşan kafiye'dir. "...yolculuk / ...soluk" gibi.

Kafiyeli kelimelerden birisinin, diğer kelimenin içinde yer almasına tunç kafiye denildiğini de görüyoruz. Fakat aslında bu da bir çeşit zengin kafiye'dir. "...yâr / ...diyâr" gibi.

Bunların dışında *cinaslı kafiye* şeklinde bir adlandırma da vardır. Bu, kafiye'nin cinaslı kelimelerle yapılmasıdır. "...vakit çok geç / ...nasıl geçersen geç" gibi.

Günümüz şiiri için söz konusu olan bu kafiye adlandırmalarının ve tasnifinin Divan şiiri için kullanılması doğru değildir. Elbette Divan şiiri örneklerindeki kafiyeler yukarıda geçen kafiye çeşitlerinden birisine dahil olabilir. Fakat bu durum Divan şiirinin var olduğu edebiyat anlayışından uzak bir şekilde; ihmal etmediği, hatta derinlemesine incelediği kafiye konusunda sunduğu bilgi birikiminin göz ardı edilerek kendi estetik kuralları dışında incelenmesi sonucunu doğurmamalıdır.

ÖRNEKLER

Kalbim bir güldür ki gündüzler ölgün

Gelin gelin onu açın geceler

Beni yâd edermiş gibi bütün gün

Ötün kulağında çın çın geceler (Necip Fazıl)

Bu şiire ses bakımından güç katan öge, ölçüden daha fazla kafiye. Birinci ve üçüncü mısralar ile ikinci ve dördüncü mısralardaki kafiyeler, zengin kafiye çeşidi olarak adlandırılan türden olup ayrıca birisi diğer kafiye kelimesinin bir kısmını oluşturuyor olması dolayısıyla da etkileyici bir tarzdadır. İkinci ve dördüncü mısralardaki “geceler” kelimeleri ise rediftir.

Tutam yar elinden tutam

Çıkam dağlara dağlara

Olam bir yaralı bülbul

İnem bağlara bağlara (Erzurumlu Emrah)

Halk şiirinden alınan bu örnekte ahenk öğelerinden; ölçü, ek ve kelime tekrarı ile kafiye bulunmaktadır. İkinci ve dördüncü mısralarda “dağ” ve “bağ” kelimeleri kafiye. Kelimelerin bundan sonraki kısımları ise rediftir. Fakat dördüncü ses bakımından güçlü kılan asıl öge mısra başlarındaki fiillerde yer alan –m ekidir. İstek bildiren eke bitişen bu birinci teklik şahıs ekleri şairin kafiye mısra başlarına da taşıdığı izlenimini vermektedir

- Mevsim boyunca kendini hissettirir vedâ

Artık bu dağdağayla uğuldar deniz ve dağ (Yahya Kemal)

Beyitte şair, sonu ayın harfi ve gayn harfi ile biten kelimeleri kafiye yapmıştır. Bu yeni edebiyat anlayışı neticesidir.

Memleket bitti yine bitmedi hâlâ sen ben

Bize bu hâli ile bizden büyük olmaz düşmen

Dest-i a'dâdayız Allah için ey ehl-i vatan (Namık Kemal)

Yukarıdaki mısraların kafiyeleri “ben, düşmen, vatan” kelimeleridir. Kafiye var kılan, ses tekrarını sağlayan ise tekrarlanan n harfidir. Bununla birlikte sondaki “vatan” kelimesindeki n ünsüzünden önce a ünlüsünün bulunması kafiyeden umulan yararı eksiltmektedir (Divan şiirinin kafiye anlayışını eleştirmek için sıkça tekrarlanan bu örnek, aslında bu konuda kesin bir delil sayılamaz. Kaldı ki yeni Türk şiirinde ve Halk şiirindeki yarım kafiye de burada hatırlanmalıdır.)

Efendimsin cihânda itibârım varsa sendendir

Miyân-ı âşıkânda iştihârım varsa sendendir ²¹⁸(Şeyh Galip)

Beytin kafiyeleri “itibâr” ile “iştihâr” kelimeleridir. Bu kelimelerde tekrarlanan sesi gösteren r harfi revidir. Bu tekrarlanan harften sonraki ek ve kelimeler redif olarak adlandırılır. Bu kafiyeden önceki “cihân” ile “âşıkân” kelimelerindeki n harfi de beyitte ikinci kafiye oluşturmuştur.

²¹⁸ “Efendimsin, bu dünyada itibarım varsa bu senin sayendedir. Aşıkların arasında bir ünüm varsa bu da senin sayendedir.”

KAFİYE İLE İLGİLİ TEMEL KURALLAR VE TERİMLER²¹⁹

I.

Kafiye kelimesinin asıl anlamı, başın arkası, ense demektir. Bu temel anlamdan bir şeyin sonu, arkası anlamı türemiş, kelime daha sonra terimleşerek beytin sonu anlamını kazanmıştır. Kafiye kelimesini kafv ve küfuv masdarından türetenler ise bu kelime kökünün bir nesnenin diğer bir nesne ardınca gelmesi, o nesnenin sonunda bulunması, ona tabi olması temel anlamından hareket ederler ve kafiyenin de şiirde birbirini takip ettiğini söylerler. Bir şiir terimi olarak *kāfiye*, mısraların sonunda veya sonu kabul edilen yerlerde, kandise yahut anlamı farklı kelimelerde belli bir sesin (bu sesi gösteren hareke ve sükûn bakımından aynı harfin) tekrarlanmasıdır.

Kafiyeyi var kılan, tekrarlanan bir sestir. Bu sesi gösteren harf, *revi* adını alır. Dolayısıyla kafiye kelimesi, hem *revi* harfini bulunduran kelimeyi, hem de *revi* harfini göstermektedir. Fakat *revi* sadece kafiyenin ancak kendisiyle gerçekleştiği, tekrarlanan bir harf anlamı taşır. *Revi*'nin asıl anlamı devenin yükünün bağlandığı iptir. İp ile devenin yükü bağlandığı gibi, beyit de onunla bağlanır, bir bütünlük kazanır.

Revi harfinin bulunduğu kafiye bazen mısra ve beyit sonunda bulunduğu gibi bazen de rediflerin bulunduğu durumlarda mısra ortasında hatta mıs-

²¹⁹ Mütercim Asım. *Kâmûs Tercümesi*; Dihhadâ, *Lugatnâme-i Dihhadâ*; *Keşşâfu Istilâhât-i'l-Fînûn*; Ali Seydî; *Seci ve Kafiye Lügati* (Bu dört eserin farklı yerlerindeki farklı maddeleri); Melîmed Rifat, *Mecâmîü'l-Edeb*, s. 459; Vahidüd Tebrizî, *Terceme-i Arîz* (Mütercim. Salâhî Abdullah Uşşakî, Süleymaniye Ktp. H. Paşa, nr. 433, v. 30a; M. A. Yekta Saraç-Mustafa Çiçekler, "Kemal Paşazadenin Kafiye Risalesi, *TDED*, cilt 28, s. 445; Muallım Naci, *Edebiyat Terimleri-Istilahât-ı Edebiyye*, s. 65; Tahiri'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 83; İsmail Habib, *Edebiyat Bilgileri*, s. 90; M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, 4. baskı, s. 258; Cemal Kurnaz, "Divan Şiirinde Belge Redifler", *Yedi İklim*, c. X., no.67, s.65-68; İsmail Durmuş vd. "Kafiye", *İA*, c. 24, s. 149; Songül Aydın, *Gazellerde Kafiye*, Muğla Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

radaki ilk kelimede de olabilir. Bu durum kafiye tarifindeki "...veya sonu kabul edilen yerlerde" ifadesinin gerekçesidir.

Kafiyeden sonra tekrarlanan aynı anlam ve fonksiyondaki ek kelimelerin bütününe *redif* adı verilir. Redif kafiyeden sonra yer alır. Kafiyeden önce yer alan aynı anlamdaki tekrarlara (bunlar aynı zamanda belâgat açısından tekrar olarak da adlandırılabilir) *hâcib*, böyle yazılan şiirlere ise *mahcûb* adı verilir.

Kafiye bulma güçlüğü (Kâfiye-i teng): Metinlerde Farsça "kâfiye teng bûden/şuden" sözünün karşılığı olarak "kâfiye(nin) teng olması", ayrıca "teng kâfiye", "kâfiye-i teng" tabirlerine rastlarız. Bu kavram şairin kafiye bulmada karşılaştığı zorluğu ifade eder. Haletî bu kavramı bir şiirinde şöyle kullanır:

Kimse gam çekmez zamânında meger erbâb-ı nazm
Kâfiye teng olduğundan olalar hâtır-hazîn²²⁰ (Haletî)

Uzun kasidelerde aynı kafiye üzere şiir söyleme, kafiye bulma güçlüğü doğuran sebeplerdendir. Nefî iki kasidesinde bu durumu şöyle ifade eder.

Kâfiye teng oldu âgâz-ı du'â etsem n'ola
Gerçi zabt etmek ne mümkün hâme-i çâpük-revî²²¹ (Nefî)

Lâfî koyalım kâfiye teng oldu du'âya
Şimdengeri söz gevher olursa hezeyândır²²² (Nefî)

Kafiyenin teng olmasının bir sebebi de sad, dad gibi belli harflerde, ayrıca belli kafiye türlerinde kafiye söyleme güçlüğüdür. Nevres 12 beyitlik bir tarih manzumesinin her bir beytinde -yl şeklinde mukayyed kafiye getirmenin güçlüğünden şikâyet ederek şöyle der:

Düşünce fikret-i târîhe Nevresâ ihvân
Bana bu kâfiye-i teng düşdü veylû'l-veyl²²³ (Nevres)

Kafiye kelimelerindeki farklılık: Kafiyenin tanımı yapılırken revî harfinin bulunduğu kelimeler arasındaki farklılık özellikle vurgulanır. Bu farklılık şu üç şekilden birisiyle gerçekleşir:

²²⁰ "Kafiye bulma güçlüğü çektiklerinden dolayı üzüntü duyan şairler dışında devrinde kimse üzüntü çekmez."

²²¹ "Kafiye dar oldu, şimdi kasidenin dua kısmına geçip (kasidenin son bölümü olan) duaya başlasam yeridir. Gerçi hızlı giden kalem atını zaptetmek ne mümkün!"

²²² "Kafiye teng oldu, artık sözü bırakalım, duaya başlayalım. Bundan sonra söz cevher olsa yine de boştur."

²²³ "Ey Nevres, arkadaşlar tarîl düşünmeyi düşününce bana bu dar kafiye düştü, yazıklar yazıklar!"

1. Anlamları ayrı, farklı kelimeler olması.

Çözdü saç açtı baş tuğ u alem
Büktü bel döktü yaş tığ u kalem²²⁴ (İbni Kemal)

Beyitteki “alem” ve “kalem” lafız ve anlam açısından farklı kelimelerdir.

2. Aynı anlamda farklı kelimeler olması.

Sözünle dâimâ ratbû'l-lisânım
Sözünden kalmasın hâlî zebânım²²⁵

Kafiyeyi oluşturan “lisân” ile “zebân” farklı kelimeler olmakla birlikte anlamları aynıdır.

3. Kelimelerin lafızlarının aynı (sesdeş), anlamlarının farklı olması:

Var mı bir câriyede böyle behâ
Mümkün olmaz buna takdîr-i behâ²²⁶

Beyitteki “behâ” kelimelerinin ilki Arapça güzellik anlamında, diğeri Farsça “paha, kıymet” anlamındadır.

Kafiye çeşitleri: Kafiye aslında mısra sonunda tekrarlanan bir harf ile olur. Fakat bazen bu harfin öncesindeki harflerin de tekrar ettiği görülür. Buna göre kafiye iki kısma ayrılır.

a) Sadece revî harfinin tekrarı ile yapılan kafiyeler (*Kâfiye-i mücerrede*):
“...gül / ...bülbul” gibi.

b) Revî harfinin dışında ondan önceki harflerin de tekrar ettiği kafiye (*Kâfiye-i mürekkebe*): “...meyl / ...seyl” gibi. Bu kafiye türü de kendi içinde kâfiye-i mürdefe, kâfiye-i müessese, kâfiye-i mukayyede şeklinde üçe ayrılır. (Açıklaması aşağıda gelecektir.).

Kafiye ile ilgili bazı kurallar: Kafiye ile ilgili kurallar farklı açılardan yapılan tasniflerin içine serpiştirilmiş bir halde bulunduğu için burada kafiye konusunda dikkat edilmesi gereken bu kuralları özetliyoruz.

1. Kafiye harfî ya harekeli veya harekesizdir. Harekeli olduğu durumda harekenin tekrarı gerekir.
2. Kafiyedeki revî harfinin, kelimenin son asıl harfî olması lazımdır. Bu böyle olmadığı takdirde bu kusurdur. “...biz / ...evliyiz” şeklinde kelimeler kafiyelense bu hataya örnek olur.

²²⁴ “Tuğ saçını çözdü, alem (bayrak, sancak) başını açtı. Kılıç belini büktü, kalem de göz yaş döktü.”

²²⁵ “Senin sözünü dilimden düşürmüyorum. Dilim seni anmaktan hiç boş kalmasın”

²²⁶ “Hiçbir kııda böyle bir güzellik var mı? Bunun değerini biçmek mümkün olmaz.”

3. Reviden önceki harfin önünde elif bulunursa, bunun şiir boyunca tekrarı yerinde olur. "...nâkil / ...kâbil" kafiyelerindeki elifler gibi.
4. Harekesiz reviden önce bir harf ve ondan önce de elif bulunursa, bu durumda revî ile elif arasındaki harfin harekesinin kafiyelede aynı olması lazımdır. "...musâdif / ârif" gibi.
5. Harekeli reviden önce bir harf ve ondan önce de elif bulunursa bu durumda revî ile elif arasındaki harfin harekesi kafiyelede farklı olabilir. "...kâtibe / ...mükâtebe" gibi. Fakat farklı olmaması daha doğrudur.
6. Revî harfinden önceki okunmayan vav, yâ ve elifin (günümüz alfabe-sinde uzun u, uzun i ve uzun a'nın) tekrarı gerekir. "...zarîf / ...latîf" gibi. Tekrarlanmaması kusurdur. "...mûr / ...mîr" gibi.
7. Reviden önce bulunan ridfin dışındaki harflerin de tekrarlanması ter-eih edilir. "...mîhr / ...sipîhr" gibi. Eğer tekrarlamazsa bu takdirde birbirine yakın seslerin olması lazımdır. "...bahır / ...şehir" gibi. Bu revî sakın olduğu durum içindir. Eğer harekeli olursa bu harfin farklı olmasını kusur kabul etmeyenler de vardır.
8. Reviden sonra gelen bütün harfler ve hareketleri tekrarlanmalıdır.
9. Farsça çokluk ve sıfat-ı müşebbehe eki olan -ân eki ile kafiye yap-mak ve bunu bir gazelde birden fazla, kasidede yedi beyitten az ara ile tekrarlamak kurallara göre kusurdur.
10. Bir gazelde kafiye'nin aynen tekrarı büyük kusurdur. Kasidede ise tekrar-lanan kafiyeleler arasında en az yedi beyitlik bir ara bulunmalıdır.
11. Farsça olsun Türkçe olsun gazelde ek ile birden fazla kafiye yapıl-ması kurallara göre kusurdur. "...âlemî-gîr / ...cihân-gîr" "...gelen / ...giden" gibi. Kasidede ise bu tarz kafiyeleler birden fazla yapılmışsa aralarında yedi beyitlik bir ara bulunmalıdır.
12. Kafiye'yi oluşturan kelimelerden birisinin ter-kib durumunda harekeli diğ-erinin ter-kibsiz durumda harekesiz oluşu bir kusurdur. "...âb-ı aşk / ...şâb aşk" gibi.

II.

Kafiye'nin birden fazla olması: Bazı şiirlerde mısra sonundaki kafiye dışında, alt ve üst mısralarda birbirine paralel bir şekilde kafiye bulun-duğu da görülür. Böyle şiirler ahenk bakımından daha güçlü olurlar. Bu şekilde iki kafiye bulunduran şiirlere zî-kâfiyeteyn denir. *Zî-kâfiyeteyn*

kısaca, bir şiirde iki kafiye bulunmasıdır. Bu iki kafiye yanyana olabileceği gibi aralarında başka kelimeler de bulunabilir.

Âlem esîr-i dest-i meşîyyet değil midir

Âdem zebûn-ı pençe-i kudret değil midir ²²⁷

Bu beyitte bulunan iki kafiye arasına başka kelimeler de girmiştir.

İkiden fazla kafiyesi olan şiire *zü'l-kavâfi* adı verilir.

İki kafiye arasında tekrar yapılırsa bu şiir değerli kabul edilir. Birden fazla kafiyesi olan şiirlerin mısra sonundaki kafiyesine *kâfiye-i asliyye* (asıl kafiye), diğer kafiyelerine ise *kâfiye-i mülhaka* denilir.

Tarsî: Mısra sonlarındaki kafiyelerden önce, alt ve üst mısralarda paralel olarak yer alan aynı vezindeki kelimelerin birbiriyle kafiyeli olmasıdır. Tarsî, düzyazı için de söz konusu olup bu durum, belâgat kitaplarında secî'-murassa secî başlığı altında ele alınır. Tarsî sanatı ile yazılan, yani *murassa* olan beyitleri kafiye yönünden *zü'l-kavâfi* olarak da adlandırabiliriz.

İltizâm-Lüzûm-ı mâ-lâ yelzem: Revi harfinin birden fazla olması durumudur. Meselâ "...haseb / ...neseb" kafiyesi gibi. Revi b harfidir. Bununla birlikte ondan önceki harfin de tekrarlandığını görüyoruz. İltizâm aynı zamanda düzyazıda da yapılır ve secî konusu içinde işlenir.

Aslında gerek tarsî gerekse iltizâm belâgatin konularındandır.

Kâfiye-senc, *kâfiye-gûy*, *kâfiye-endiş* kavramları, şair anlamında kullanılır.

Kafiye harfleri:

1. **Revi**: Kafiye harfî revidir. Diğer bir ifade ile revî, kafiye'nin kendisiyle gerçekleştiği, harftir. Revi harfinin dışında, reviden önceki ve sonraki dört harfin ayrı ayrı adları vardır. Revi ikiye ayrılır.

a) *Mukayyed revî*: Sakin (harekesiz) revî harfine denir. "...bahâr / ...ezhâr" kelimelerindeki rı (r) harfî gibi.

b) *Mutlak revî*: Harekeli olan revî harfine denir. "...kemâle / ...hayâle" kafiyelerindeki harekeli revî olan lâm (l) harfî gibi. Revi harfinin harekesine *mecrâ* adı verilir. Bu harekenin tekrarı gerekir. Yani "kemâle" ile "hayali" kelimeleri her ne kadar yazılıştan son harfler lâm harfini tekrarlarsa da bu son harfin harekesi farklı olduğu için bu kelimeler kafiye olamaz.

Revi harfî ya kafiye kelimesinin son aslî harf olur, ya da öyle kabul edilen bir harf olur. Bu açıdan revî için şu ihtimaller vardır:

²²⁷ "Bütün âlem kaderin elinde esir değil midir? İnsan kudret pençesine boyun eğmiş değil midir?"

- a) Revinin, kelimenin son asıl harfî olarak sonda bulunması. “âzâd” ile “sayyâd” kafiyesi gibi.
- b) Revinin kelimenin asıl harfî olmasa da öyle kabul edilerek sonda bulunması. “Cünbiş”, “nümâyîş” kafiyesi gibi. “Cünbiş” kelimesinin son asıl harfî be, “nümâyîş” kelimesinin ise ye’dir. Bu kelimelerin sonlarındaki şin (ş) harfleri kelimelerin asıl değil, ekleme harfleridir.

Bu iki tür revî harfî ile yapılan kafiye kusur yoktur.

- c) Revinin zorlama ile son asıl harfî kabul edilmesi:

Dediler mevsim-i sermâda çıkar mı evden

Heves-i sayd ile hiç olmayan âdem kevden ²²⁸

Bu beyitte “evden” kelimesinin son asıl harfî vav olmakla birlikte, bön anlamındaki “kevden” kelimesinin son asıl harfî nun’dur. Bu tür kafiye genellikle kafiyelelerin birisinin ek almasının çok açık olduğu durumlardır.

Bu durum, bir önceki kafiye türü gibi olmayıp bir kusuru gösterir.

2. Te’sîs: Revi ile arasında harekeli bir harf bulunan eliftir. “...mâîl / ...kâbil” kafiyelelerindeki elifler gibi. Birisinde te’sîs harfî bulunursa diğer kafiye de bulunması, bulunmamasından daha yerinde olur. Bu hususta Türk ve İran şairlerinin aksine, Arap şairleri te’sîsi gözetirler, yani bir manzumeye müesses kafiye ile başlarsa sonuna kadar o şekilde gidilmesini benimserler.

3. Dahîl: Te’sîs ile revî arasındaki harftir. “...musâdîf / ârif” kafiyelelerindeki dal ve rî harfleri gibi. Bu harfler farklı olabilir.

Dahîllerin harekelerinin aynı olması gerekir. Revinin “...kâtibe / ...mükâtebe” kafiyesindeki gibi” harekeli olduğu durumlarda ise dahîllerin harekesinin farklı olması hoş görülür.

4. Ridf: Reviden önceki sakî harftir. (Dolayısıyla bunlar elif, kendisinden önce zammeli bir harf bulunan vav ve kendisinden önceki harf kesreli olan sakî yâ’dır.)

- a) Revi ile ridf (elif, vav, yâ) arasında elif bulunur: “...mu’tâd / ...âbâd...” kafiyelelerindeki elifler (ridf-i elifi), “bi-çûn / memnûn” kafiyelelerindeki vavlar (ridf-i vâvî), “zarîf / ...latîf” kafiyelelerindeki yâ harfleri (ridf-i yâvî) ridf harfidir.

²²⁸ “Dediler ki, hiç ahmak, alık olmayan kimse kış vakti av sevdasına düşüp evden çıkar mı?”

b) Revi ile ridf (elif, vav, yâ) arasında sakın bir harf bulunur: "...bâfte / ...tâfte"; "...sûhte / ...dûhte"; "...rîhte / ...bîhte" kafiyeleleri arasındaki elif, vav, yâ harfleri gibi. Örnekleri azdır.

Ridf harfî bulunduran kafiyelelere *kâfiye-i mürdefe* adı verilir. Ridfin kafiyelede tekrarı gerekir.

5. Kayd: Reviden önce bulunan ridf dışındaki harflerdir. "...derd / ...merd"; "...ayb / ...gayb" kafiyelelerindeki rı (r) ve ye (y) harfleridir.

Kayd harfinin kafiyelede tekrarlanmaması bir kusur olmasa da tekrarlanması tercih edilir. "...mîhr ...sîpîhr" kafiyeleleri ile "...nerm / ...bezm" kafiyeleleri arasında âhenk, ses bakımından fark açıktır. Kayd harfleri farklı olacaksa mahreci, yani sesin çıktığı yerlerin, ses değeriğerlerinin yakın olanları tercih edilmelidir. "...baır / ...şehr" kafiyelelerindeki he seslerini veren harfler farklı (birisinde ha diğeriinde güzel he) olmakla birlikte çıkış yerleri, ses değeriğerleri yakındır.

Te'sis, dahîl, ridf ve kayd harfleri reviden önceki harflerdir. Reviden sonra gelen harfe *vasl*, vassdan sonra gelen harfe *hurûc*, hurûcdan sonra gelen harfe *mezîd*, meziddenden sonra gelen harfe *nâire* adı verilir. Reviden sonra gelen harfler kafiyelelelele durumuna tesir etmediği için hepsinin *redif* içeriğinde değeriğerlendirilmesi yeterlidir.

Kafiye harflerinin harekeleri:

1. *Ress*: Te'sis harfinden önceki harfin harekesidir. "...tâbî'dir / ...zâ-yî'dir" kafiyesi gibi.

2. *İşbâ*: Vass'ı bulunan kafiyelelerde dahil'in harekesidir. "...pâyesi / ...çâkeri"; "...nâfî / ...lâmî"; "...teâzûmünden / ...telâtûmundan" gibi.

İşbâ'nın kafiyelelerde farklı olması eğer revî sakın ise, kafiye kusurudur. "Sâgar" ile "sâir" kelimelerinin kafiye yapılması kusur kabul edilir.

3. *Hazv*: Ridf ve kayd'dan önceki harfin harekesidir. "...iltifât / ...kâinât" kelimelerindeki fe ile nunun kafiyesidir.

Revi harfî sakın iken hazvin tekrarı gerekir. "...şehr / ...mîhr" kafiyesi kusurludur.

Revi harfî harekeli ise hazvin tekrar etmemesi kusur olarak değeriğilmeyebilir. "...beste / ...şüste" kafiyesi gibi. Fakat kayd'ın ridf'e dönüşmemesi lazımdır. "...deyri / ...pîri" kafiye olamaz.

4. *Tevcîh*: Te'sis harfî bulunmayan kafiyelelerde reviden önceki harfin harekesidir. "...erzen / ben"; "...kesilmiş / ...müdhîş"; "...gül / ...gönül" gibi.

Revi sakın iken tevcihin tekrarı gerekir. "...erken / ...mümkîn" kafiyesi kusurludur. Revi harekeli ise tevcihin farklı olmasında sakınca görmeyenler vardır. "...müşterî /Unsurî" gibi.

5. *Nefâz*: Vaslın harekesidir. "...unvânını / ...şânını" gibi.

Nefazın harekesinin de kafiye de tekrarı gerekir.

Kafiyede tekrarlanan harflere göre kafiye çeşitleri:

A. *Mücerred kafiye*: Yalnız revî harfî ile yapılan kafiye'dir. "...ser / ...seher" kafiyesi gibi.

B. *Mürekkeb kafiye*: Üç ayrılır.

1. *Mürdef kafiye*: Ridf harfinin bulunduğu kafiye'dir. "...cihân / ...nişân" kafiyesi gibi.
2. *Mukayyed kafiye*: Kayıd harfinin bulunduğu kafiye'dir. "...mest / ...elest" kafiyesi gibi.
3. *Müesses kafiye*: Te'sis harfinin bulunduğu kafiye'dir. "...kerâmet / ...işâret" kafiyesi gibi.

Kafiyenin sonunda iki sakın harf arasında bulunan harekelerin sayısı bakımından kafiye çeşitleri:

1. *Müterâdif kafiye*: Sonunda yanyana iki sakın harfin bulunduğu kafiye'dir. "...şühûd / ...maksûd" kafiye'leri gibi.
2. *Mütevâtir kafiye*: Sonunda olan sakın harf ile ondan önceki sakın harf arasında bir harekeli harf bulunan kafiye'dir. "...reftâr / ...yâr" kafiyesi gibi.
3. *Mütedârik kafiye*: Sonunda olan sakın harf ile ondan önceki diğer sakın harf arasında iki harekeli harf bulunan kafiye'dir. "...giryânımı / ...cânânımı" kafiyesi gibi.
4. *Müterâkib kafiye*: Sonunda olan sakın harf ile ondan önceki diğer sakın harf arasında üç harekeli harf bulunan kafiye'dir. "...sahbâ-yı adem / ...mînâ-yı adem" kafiyesi gibi.
5. *Mütekâvis kafiye*: Sonunda olan sakın harf ile ondan önceki diğer sakın harf arasında dört harekeli harf bulunan kafiye'dir. Örneği yok gibidir. "...gelememiş / ...çalamamış" kafiyelenirse örnek olur.

Kafiyeler, kelimelerin tabii halde kafiye oluşu, yahut bir işlem görerek kafiye olmaya uygun hale getirilişine göre ikiye ayrılır:

1. *Kâfiye-i ma'mûle*: Ancak bazı işlemler ile kafiye yapılmaya uygunluk kazanan kafiye'lerdir. Nef'inin bir şiirinde geçen "...bâlâ mıdır /

...hengâmıdır” ile Bakî’nin bir şiirinde geçen “...eyyâmıdır / ...dünyâ mıdır” kafiyelerinde böyle bir durum vardır. Aslında yapılması daha yerinde olur.

2. *Kâfiye-i gayr-ı ma'mûle*: Kafiye yapılmaları için bir işleme ihtiyaç duymayan kafiyelerdir. “...selâmet / ...hükûmet” gibi.

Kâfiye-i şâyeğân: Yukarıdaki kafiye çeşitleri dışında kâfiye-i şâyeğân adıyla bir kafiye türüne de kaynaklarda rastlanır. *Kâfiye-i şâyeğân*, Farsça çokluk ve sıfat-ı müşebbehe eki olan -ân eki ile kafiye yapılan kafiye-ye denir. Bu ekin getirilmesi kafiye bulmada zorluğa düşen şaire kolaylık sağlar. Bu tür kafiyenin kusur olarak değerlendirilmemesi için gazelde birden fazla yapılmaması, kaside de ise bu tarz kafiye bulunduran beyitler birden fazla ise aralarında en az yedi beyit bulunması gerekir. Aksi durumda kafiye kusurlarından birisi olan *îtâ* olarak değerlendirilir.

Cem’ oldu bezm-i sohbe yârân birer birer

Câm aldı dest-i işrete rindân birer birer ²²⁹(Nabi)

Bu beyitte “yârân” ile “rindân” kelimeleri -ân çokluk eki kafiyeleştirilmiş olup bu şâyeğân kafiye örneğidir. Bu beyitten sonra aynı gazelde “pelengân, hûbân” kelimeleri de bulunduğu için *îtâ*-yı celi, yani kafiye kusuru bulunmaktadır.

Bazı yazarlar kafiye-i şâyeğân tanımını genişletirler ve Farsça ekle yapılan diğer kafiye-leri, hatta Türkçe ek ile yapılan kafiye-leri de kâfiye-i şâyeğân olarak nitelerler.

Kafiye Kusurları: Şiir tekniğine önem verilen klâsik edebiyat bilgisinde şiirin şartlarından olan kafiye kullanımına bir çerçeve çizilmiştir. Bu çerçevenin dışına çıkılması kafiye kusurlarını oluşturur. Bu kusurlar iki gruba ayrılır. Bunların ilki adı konulmuş, tanımı yapılmış kafiye kusurları, diğerleri adı konulmamış kafiye kusurlarıdır.

1. **Adı konulan kafiye kusurları** (*Uyûb-ı mülakkaba-i kâfîve*): Dört kısma ayrılırlar:

- a) *Sinâd*: Kafiye-ye ridf harfinin farklı olmasıdır. “...mâr / ...mûr” kafiyesi gibi.
- b) *İkvâ*: Kafiye-ye hazv ve tevcîh hareketlerinin farklı olmasıdır. “...derd / ...dürd” ; “...gül / ...gil” kafiye-leri gibi.

²²⁹ “Dostlar sohbet meclisinde birer birer toplandı. Rindler birer birer işret kadehini ellerine aldı.”

- c) *İkfâ*: Revi harfinin mahreç (seslerin çıkış yerlerinin) yakınlığı olan bir başka harfe dönüşmesidir. "...sabâh / ...sipâh" gibi. Bu kelimelerinin ilkinin son harfi hâ harfî, ikincisinin he harfidir. Bunun Arapça, Farsça ile yapılan örneklerine sıkça rastlanır. "...tarab / ...çep"; "...hep / ...mekteb" Divan şiirinde bu kusurun en fazla b-p şeklinde yapılan örneklerine rastlarız.
- d) *Îtâ*: Şiirde aynı kafiye'nin tekrarlanmasıdır. Bu tekrarlanan kafiye'nin matla beytinin mısralarındaki kafiyelerden birisi olma durumunda bu kafiye tekrarı kusur kabul edilmez. (Matla beytinin birinci veya ikinci mısrasının daha sonra verilen tekrarlanması demek olan *redd-i matla* ise konumuz dışındadır.) Kusur sayılan *îtâ* iki türlü olur:

Îtâ-yı celî (Açık kafiye tekrarı): Aynı kafiye'nin birden fazla kullanıldığı, yani tekrarlandığının açık olduğu durumdur. Kafiye tekrarı, ancak aralarında birkaç beyit bulunması şartıyla kaside de hoş görülebilir. Gazelde ise yukarıda işaret ettiğimiz durumlar dışında- bu aslâ hoş görülmez. O takdirde *îtâ-yı celî* ile kastedilen aslında kelime olarak aynı kafiye'nin tekrarlanması, ayrıca ek tekrarlarıdır. Çok nadir görülen gazelde tekrarlanan kafiyeler, kasidelerde yedi beyit aradan daha az bir ara ile tekrarlanan kafiyeler bu kusura girer. "...âlem-gîr / ...eihân-gîr" kafiyelerindeki Farsça -gîr eki, "...gelen / ...giden" kafiyelerindeki Türkçe partisip eki, "...tâbân / ...dırâhşân" kelimelerindeki Farsça -ân eki bu kusurun ek tekrarları ile yapılan örnekleridir.

Îtâ-yı hafî (Gizli kafiye tekrarı): Kafiye tekrarının açık olmadığı durumdur. "...sîmîn / ...zerrîn" kafiyesi gibi. Bu kafiyelerde sondaki -în edatı tekrarlanmaktadır. Fakat yukarıdaki gibi aynı ekin tekrarlandığı çok açık olarak görülmemektedir.

Kâfiye-i şâ'yeğân da bu kafiye kusuruna dahildir. Bir gazelde şâ'yeğân tabir olunan kafiye şekli birden fazla bulunursa kusur sayılır. Kaside de ise bu tür kafiyelerin bulunduğu beyitlerin arasında yedi beyit kadar bir ara bulunmadığı durumda kafiye kusuru sayılır.

2. Adı konulmayan kafiye kusurları (*Uyûb-ı gayr-ı mülekkaba-i kâfiye*): Bunları gruplandırma yoluna gidilmemiş, sınırlandırma getirilmemiştir. Revi harfinin bir yerde harekeli bir yerde sakin olması bu kusurlardandır. "...âb-ı aşk / ...şâb aşk" kafiyesi buna örnektir. Revi harfi be, ilk kafiye'de harekeli ikineisinde ise harekesizdir. Yazılıştaki imlâ birliğini korumak için imlâyı değiştirmek de bu kusura girer. Meselâ "...şem'-i cânûn / ...görmemiş nişânın" kafiyesinde böyle bir kusur vardır.

III.

Kafiye ile ilgili bazı dikkatler

Divan şairleri en fazla mürdef kafiyei kullanmışlardır. Aşağıda verilen tabloya göre bu genel toplamın yaklaşık % 60'ını aşar. Daha sonra mücerred kafiye gelir. Mukayyed ve müesses kafiye birbirine yakın oranlarda ve çok az kullanılmışlardır. Bunun sebebi bu tür kafiye de karşılaşılın kafiye bulma zorluğundur.

Kafiye yapılan kelimeler daha çok Arapça ve Farsçadır. Türkçe kafiye kullanma tercihi bakımından sonraki dönemlerde en dikkat çeken isim Şeyh Gâlib'tir.

Kullanılan kafiye kelimeleri en fazla isim ve sıfattır. Burada dikkat çekilmesi gereken bir husus da Divan şiirinde aynı türden kelimelerle kafiye yapıldığı şeklindeki yaygın kanaatin her zaman için geçerli bir kural olmadığı, bir gazelde hem isim, hem fiil, hem de zarf türünden kelimelerle kafiye yapılan örneklerin bulunduğudur.

Kafiye sesleri bakımından tercih edilen ses üniteleri en fazla -ân/an, -â ve -âr 'dır. Bunda Türkçe söz varlığı içindeki Farsça son ekleri bulunduran kelimelerin çokluğu gibi faktörlerin rolü vardır.

Divan şiirine kafiye kusurları açısından bakıldığında, konunun kuramsal yönünü ele alan eserlerde kusur kabul edilen kâfiye-i şâyeğân gibi itânın bazı kusurlarının uygulamada kusur olarak kabul edilmediğini gösteren yaygın kullanımlar vardır.

Klâsik şiir anlayışında kafiye için olduğu şeklindeki anlayışın yanlış olduğunu gösteren bir husus da kafiye kusurları konusunda ortaya çıkmaktadır. Revi harfinden önceki harfin harekesinin -yazımda gösterilmemesine rağmen- farklı olması durumunda kafiye kusuru olması aynı seslerin tekrarına gösterilen özenden kaynaklanmaktadır.

ÖRNEKLER

Aşkın yolunda cân heves eyler ticârete

Hûnî gözün gözetmiş onu geldi gârete²³⁰ (Ahmed-i Dâî)

Beyitte t, revî harfidir. R harfinden önceki uzun ünlü/med harfi ise tesis harfidir. Te'sis harfinden sonraki r harfi dahildir. Kafiyelelerdeki bu dahil

²³⁰ "Can aşkın yolunda ticarete heves eyler. Kanlar döken gözün onu gözetlemiş de yağmalamaya gelmiş."

harfi de aynıdır. Dolayısıyla müesses kafiye ile olan bu beyitte dahil harfinin de aynı olması şiirin sesini güçlü kılmıştır.

Yârin bizimle kibri nedir kînesi neden

Yâ Rab n'olaydı gitseydi ol kîne sîneden ²³¹ (Ahmed-i Dâî)

Mısra sonlarında mürekkeb, yani iki kelime ile yapılan bir cinas bulunmaktadır. Revi harfi ya n'dir ve bu takdirde –den eki rediftir; ya da revî s harfidir ve redif bu takdirde –neden şeklindedir. Şair bir takım işlemlerle kafiye uygun hale getirmiştir. Dolayısıyla ma'mûl adı verilen kafiye çeşidine örnektir.

Ölme gönül firâk ile îsî-nefes gelir

Yanma ciğer figân ile feryâd-res gelir ²³² (Şeylî)

Beyitteki kafiye sadece revî harf ile yapılmaktadır. Revi harfi s'dir. Bu harften önce gelen harflerde bir tekrar yoktur. Dolayısıyla mücerred kafiye'dir. “gelir” kelimesi ise rediftir.

Yaralı bağrını ger derd ile yaram kime ne

Yâre yâr olmak için cânâ kıyaram kime ne (Şeybî)

Beyitte revî harfi r'dir. Kafiye yar- ve kıy- fiillerine getirilen geniş zaman eki ile yapılmıştır. Bu kafiye, ek tekrarı ile olduğundan îtâ-yı celfi kusuru olarak adlandırılır.

Her dem gözlünden eşğine seyl-i hûn gider

Sabr u karâr dilden ü cânâdan sîlkûn gider ²³³ (Ahmed Paşa)

Beyitte revî harfi n'dir. Reviden önceki ü, yani vav harfi de rediftir. Dolayısıyla mürdef kafiye vardır. “gider” kelimeleri ise rediftir.

Ruhların aksini câm içre bulam gibi gelir

Leblerin sırrını bâde ile bilem gibi gelir ²³⁴ (Ahmed Paşa)

Kafiyedeki “bulam” ve “bilem” kelimelerindeki revî harfi olan m'den önceki b harfinin harekeleri farklı olduğundan ikvâ kusuru bulunmaktadır.

²³¹ “Sevgilinin bize bu büyülenmesinin sebebi nedir, kini nedendir? Yâ Rab. ne olurdu o kin gönlünden gitseydi!”

“Ey gönül, ayrılık dolayısıyla ölme. Zira İsa nefesi sevgili geliyor. Cigerini, feryat ederek yanma. Çünkü feryatlara koşan geliyor.”

“Her an gözümden eşğine kanlar sel olup akar. Gönülden sabır ve karar, cânâdan sükûnet gider.”

“Yanaklarının aksini kadeh içinde bulurum gibi geliyor. Dudaklarının sırrını şarap ile bilirum gibi geliyor.”

Füsûn-ger-i kalemim kıldı şi'rden tevbe

San etti sâhîr-i dîrîne sihirden tevbe ²³⁵(Ahmed Paşa)

Beyitte r harfî revidir. Ondan önceki kayd harfî farklıdır. Kayıd harfinin farklı olması açık bir kusur olmamakla birlikte yapılmaması yapılmasından daha makbuldür.

Sûz ile âh ideydim hadden eger ziyâde

Kuşlar kebâb olurdu döne döne hevâde ²³⁶(Mesîhî)

Beytin ikinci mısrasında ilk mısra ile kafiye yapılmak için “hevâ” kelimesine “de” eki getirilmiştir. İtâ-yı celfî kusuru vardır.

Göz ucuyla bana dilber bu gün bir merhabâ kıldı

Görüp agyâr onu nâr-ı hasedden yandı yakıldı ²³⁷(Yahya)

Beyitte l harfî revidir. Fakat ikinci mısradaki ilk mısra ile kafiye yapmak için fiile getirilen ekten yararlanılmıştır. Kelimenin son asıl harfî k'dir. Dolayısıyla kafiye hem ma'mûl hem de kusurludur.

Gam mektebinde kaddini yâd eylesem n'ola

Ey serv çün eliftir okumağa ibtidâ ²³⁸(Emrî)

Beytin ilk mısrasında –a eki kelimesinin son asıl harfî yerine geçmiştir. Ayrıca bu gazelin ikinci beytinde de “dilâ” kelimesinde de Farsça hitab eki aynı durumdadır. Bunlar yakın aralıkla yapıldığından kafiye kusuru sayılır. Bunların dışında ilk mısradaki “n'ola” kelimesinin sonundaki elif, imlâ harfî iken med harfî yerine geçmiştir. Bu da bir kusurdur.

Ârız üzre zûlf salmış o habîb

Eyle kim kâfir suya salar salîb

Virme cânın ol vefâsız gabgaba

Çâh-ı bî-âb içre Emrî salma ip ²³⁹(Emrî)

İkinci beyitte ikfâ kusuru vardır. Türkçe p harfî, gazeldeki b harfleri ile mahreç yakınlığı dolayısıyla kafiyelendirilmiştir.

²³⁵ “Büyüclüğü andıran kalemim şiirden tevbe etti. Şöyle düşün: Eskiden beri sihirle uğraşan büyüclü sihirden tevbe etti.”

²³⁶ “Eğer yanıp yakılarak ah çekmede aşırıya kaçsaydım, sınırı aşsaydım kuşlar havada döne döne kebap olurdu.”

²³⁷ “Sevgili bana bu gün göz ucuyla bir merhaba dedi, selam verdi; bunu gören başkaları kıskançlık ateşiyle yandı yakıldı.”

²³⁸ “Gam mektebinde senin güzel boyunu ansam yeridir. Çünkü, ey servi boylu güzel, okumaya eliften başlanır.”

²³⁹ “O sevgili, kâfir suya haç salıyor gibi, yanağı üzerine saçını salmış. Ey Emrî, eanını o vefasız çene çukuru için verme, suyu çekilmiş kuyuya ip salma.”

Yaşımı bir reng ile ol la'l hûnîn eylemiş

Reng geçmiş ona gerçi lîk rengîn eylemiş ²⁴⁰ (Emrî)

Beyitteki "...hûnîn /...rengîn" kelimelerinde îtâ-yı hafî kusuru bulunmaktadır.

Her gün hayâl-i çihre-i dilberden ağların

Her dün melâl-i turre-i dilberden ağların ²⁴¹ (Emrî)

Beyitte tarsî adı verilen söz sanatı vardır. "...gün hayâl-i çihre..." ile "...dün melâl-i turre..." ifadelerindeki kelimelerin her biri –vezinlerindeki uygunluk yanı sıra– bir üst paralelindeki kelime ile aynı sesi tekrarlamaktadır. Beyit zû'l-kavâfî, yani birden fazla kafiyevidir. "...dilberden ağların" sözü ise rediftir.

Dile gamzen-durur belâ kılıcı

Câna kirpiklerin cefâ kılıcı

Âşık öldürmek istedikçe gözün

Kirpiğin dillere sala kılıcı ²⁴² (Emrî)

Bu örnekte de ikinci beyitteki sala kelimesindeki imlâ harfî elif, diğer beyitlerin revî harfî olan med harfîne dönüşmüştür. Kafiye kusuru vardır.

Bu gice leşker-i hâb ile hayli ceng oldu

Fezâ-yı dîde sipâh-i sirîşke teng oldu ²⁴³ (Bakî)

Beyit, revî harfî g'den önceki kayd harfî tekrarlandığından mukayyed kafiye örneğidir.

Bahâr eyyâmı geldi tâze âşıklık zamânıdır

Sular çüş ettiği demdir bulanıklık zamânıdır ²⁴⁴ (Bakî)

Beyitte k harfî revidir. Fakat ikinci mısradaki kafiye ek ilavasiyle, kafiyeğe uygun hale getirilmiştir. "Bulanık" kelimesinin sonundaki revî yerindeki k harfî, son asıl harf değildir.

Giryedir her dem açan gamdan tutulmuş gönlümü

Eşktir hâlî kılan kan ile dolmuş gönlümü ²⁴⁵ (Fuzulî)

²⁴⁰ "Göz yaşımı o kırmızı dudaklı güzel, kanlı, kırmızı renkli kılmış. Gerçi ona hile etmiş, kandırmış, ama renklendirmiş, güzelleştirmiş."

²⁴¹ "Her gün sevgilinin yüzünün hayali ile ağlarım. Her gece sevgilinin kaküllerine duyduğum hasret ve üzüntü ile ağlarım."

²⁴² "Gamzen gönül için belâ kılıcı, kirpiklerin ise can için eziyet kılıcıdır. Gözün âşık öldürmek istedikçe kirpiğin gönüllere kılıcı sala."

²⁴³ "Bu gece uyku askeri ile hayli harp oldu. Göz meydanı, gözyaşı askerine dar oldu."

²⁴⁴ "Bahar mevsimi geldi, artık yeni âşıklık zamanıdır. Suların taşıdığı, bulandığı zamandır."

²⁴⁵ "Gamdan tutulmuş gönlümü her an açan gözyaşıdır. Kan ile dolmuş gönlümü boşaltan ise yine gözyaşıdır."

Yukarıdaki matla, beytinin bulunduğu ve kafiyesinin “tutulmuş, dolmuş, olmuş, bulmuş, onulmuş, yorulmuş, bozulmuş, urulmuş” şeklinde devam ettiği gazelde revî l harfidir. Fakat bu harf bazen kelimenin aslı harfî, bazen de ek halinde, zorlama ile aslı harf şeklindedir. Dolayısıyla îtâ-yı celî vardır.

Gel ser-i kabrimde ârâm eyle ey sîmîn-beden
Nûrdan bir serv düşmüştür kıyâs etsin gören ²⁴⁶ (Fuzulî)

Kafiye kelimeleri olan “beden” ile “gören” kelimelerinin birisi isim diğeri fiildir. Dolayısıyla aynı cinsten kelimelerin birbiriyle kafiye yapılması şeklindeki kural dışında bir uygulamadır. Bunun başkaca şairler tarafından da sıkça yapılması Türk şairlerinin bu kurala fazlaca itibar etmediklerini gösteriyor.

Ne bâr-ı kahr ile gam çek ne lutfâ mesrûr ol
Ne vuslat eyle taleb yârdan ne mehcûr ol ²⁴⁷ (Nev’î)

Beyitte revî olan r harfinden önce ridf harfî tekrar ettiğinden mürdef kafiye-dir.

Cân almağa dil-teşne olan gamze imiş hep
Âlûfte imiş hançeri cân ile lebâleb ²⁴⁸ (Nef’î)

Hep kelimesi ile lebâleb kelimelerinde revî olan harfler mahreç yakınlığı ile kafiye yapılmıştır. İkfâ kusuru vardır.

Kendini kendinde kendinsiz temâşâ etmeğe
Bî-hôdâne hâne-kâh-ı fakr-ı dervîşâna gel

Mest-i câm-i vahdet olmak kasd edersen zâhidâ
Düş fenâ meyhanesine meclis-i rindâna gel ²⁴⁹ (Ahmed Namî)

Şair yedi beyitlik bir gazel boyunca “...îrfâna gel ,.../ a’yâna gel / merdâna gel / dervîşâna gel / ...ummâna gel / ...rindâna gel / ...îmâna gel / ...şâhâna gel” şeklinde sürdürdüğü kafiyelerde dört defa kâfiye-i şâyegân kullanmıştır. İtâ-yı celî vardır.

²⁴⁶ “Ey gümüş gibi beyaz tenli güzel! Gel, kabrimin başında biraz dur da, gören kabrime nurdan bir servi düşmüş sansın.”

²⁴⁷ “Ne kahr yükü altında gam çek, ne de iyi durumun dolayısıyla mutlu ol. Ne sevgiliyle birlik-teliği arzula, ne de sevgiliden uzak ol.”

²⁴⁸ “Can almak için gönlü süsemiş olan, buna can atan gamze imiş. Hançeri can ile birbirine dudak dudağa denilecek şekilde yakınmışlar.”

²⁴⁹ “Kendini kendi benliğinden ve nefsinden geçerek seyretmek, hakikatini görmek istiyorsan kendinden geçmiş bir halde dervişlerin fakr (kendini maddî her türlü bağdan kurtarma) tekkesine gel. Ey zahid! Birlik şarabından sarhoş olmak istersen fenâ (kendi benliğini bu dünyada iken yok etme) meyhanesine uğra da rindlerin meclisine gel.”

Firâkın sonunda olsa o la'l-i nâb-ı lezîz

Humâr-ı şâma seherde olur şarâb lezîz (Ahmed Namî)

Revi harfî be, ilk mısradaki harekeli ikincisinde harekesizdir. Dolayısıyla adı konulmamış kafiye kusurlarından birisi işlenmiştir.²⁵⁰

Bir söz dedi cânân ki kerâmet var içinde

Dün geceye dâir bir işâret var içinde²⁵¹ (Nedim)

Beyitteki kafiye müesses kafiye'dir. "var içinde" ise rediftir.

Bir lebi gonca yîzî gülzâr dersen işte sen

Hâl-i gamda andelîb-i zâr dersen işte ben

Lebleri mül saçları sünbül yanağı berg-i gül

Bir semenber serv-i hôş-reftâr dersen işte sen²⁵² (Şeyh Gâlib)

Yukarıya ilk iki beytini aldığımız gazel, ilk bakışta "gülzâr, zâr, reftâr" şeklinde kafiyeleşmiş gibi görülmüyorsa da burada yeni bir kafiye denemesi yapıldığını görüyoruz. Bunları kafiye kabul ettiğimiz takdirde bu kelimelerden sonra gelen kelimelerin redif olması gerekir. Fakat redifler aynen tekrarlanması gerekirken burada her beyitte "sen" ve "ben" değişmektedir. Dolayısıyla kafiye "sen" ve "ben" kelimelerinde göstermemiz lazımdır. Bu takdirde bu gazelin bütün beyitlerinin zî-kafiyeteyn olduğunu söyleriz. Fakat bu durumda da açık bir kusur olan kafiye tekrar olmuş oluyor. Kısacası, nazire olan bu şiirin revî harfini r, sonrasını redif olarak kabul etmek klasik edebiyattaki kafiye bilgisini zorlamaktadır.

Geldi bahâr mevsimi alhbâb ne dersiniz

Gitsek mi sahn-ı gülşene yap yap ne dersiniz²⁵³ (Vâsıf)

Beyitte "ahbâb" ile "yap yap" kelimelerinin kafiye kılınması, birisini sonunda b harfî diğerinin sonunda ise p harfinin bulunması dolayısıyla ikfâ kusuru bulundurmaktadır.

Eyâ perî nicesin hoş musun safâca mısın

Gel'e beri nicesin hoş musun safâca mısın²⁵⁴ (Ahmed Paşa)

²⁵⁰ "Ayrılığın sonunda o lezzetli saf lâli andıran dudakların olsa...Nitekim gece sarhoş olana sabah mahmurluğunda şarap leziz gelir."

²⁵¹ "Sevgili öyle bir söz söyledi ki. içinde keramet var. Dün geceye dair bir işaret var."

²⁵² "Bir dudağı gonca, yüzü gül bahçesi gibi bir güzel diyorsan, işte sen. Gam içinde inleyen bir bülbül diyorsan, işte ben. Dudakları şarap gibi kırmızı, saçları sünbül, yanağı gül yaprağı. göğsü yasemin gibi beyaz, yürüyüşüyle alınlı alınlı salınan servi diyorsan, işte sen."

²⁵³ "Dostlar, bahar mevsimi geldi, ne dersiniz? Yavaş yavaş bağa bahçeye gitsek mi, ne dersiniz?"

²⁵⁴ "Ey peri gibi güzel! Nasılsın, hoş musun, mutlu musun? Beri gel, yaklaş, nasılsın, hoş musun, mutlu musun?"

Revi harfî “perî” ve “berî” kelimelerindeki ye’lerdir. Bunlardan sonrası rediftir. Kafiyele aynı zamanda tam olmayan cinas bulundurmaktadır.

- 1. Her üstülhân-ı pehlû k'anı kucdu cism-i zerd
Ol râ-durur ki ortaya almıştır onu zerd
- 2. Kaşın yüzünde ey gül-i ra'nâ-yı bâg-ı hüsn
Ol râ-durur ki ortaya almıştır onu verd
- 3. Gönüm içinde hançerî şekli nigârumun
Ol râ-durur ki ortaya almıştır onu merd
- 4. Şol râ ki desti dâmen-i mihre urup-durur
Ol râ-durur ki ortaya almıştır onu gerd
- 5. Cismim k'ihâta kıldı anı Emrî sarulık
Ol râ-durur ki ortaya almıştır onu zerd²⁵⁵ (Emrî)

Bu gazelde kafiye mükayyedir. Kafiyele önceki kısım ise tekrar olarak değerlendirilmelidir. Fakat şiirdeki bulunuş şekli sanki kafiyele önceye alınmış redif izlenimini vermektedir. Bu şekilde kafiyele önceki redifler hâcib adını alır.

- Aşağıdaki farklı vezinlerle yazılmış nasihat ağırlıklı “hikemî” beyitler, Mecâmîü'l-Edeb'den seçilmiş olup kafiye harflerine göre sıralanmışlardır. Beyitlerin sonunda hangi tür kafiye olduğu belirtilmiştir.

Sakın nâdâna izhâr eyleme esrârı ey dâna

Sûkût et nezd-i câhilde hamûş ol sen kitâb-âsâ²⁵⁶ (kâfiye-i müessese)

Rûz u şeb hamd eyle her bir ni'mete bin kerre tâ

Hamd u şükrün sâyesinde ni'met etsin sende câ²⁵⁷ (kâfiye-i mücerrede)

Merd isen nâmerde hiç bir şey için etme ricâ

Doğru ol kârında dâim Hakka eyle ilticâ²⁵⁸ (kâfiye-i mukayyede)

²⁵⁵ “Sararmış bedenimin kucakladığı göğüs kafesinin her bir kemiği, (sarı anlamındaki) “zerd” kelimesinin ortasındaki râ harfi gibidir. Ey güzellik bağının parlak, iki renkli gülü! Senin yüzünde kaşın (gül anlamındaki) “verd” kelimesinin ortasındaki râ harfi gibidir. Sevgilimin gönüm içindeki hançer şekli “merd” kelimesinin ortasındaki râ harfi gibidir. (Aşk ve mahabbet ile güneş anlamlarındaki) mihr kelimesinin eteğini tutan râ harfinin eli, “gerd” kelimesinin ortasındaki râ harfi gibidir. Ey Emri, sarılığın kapladığı bedenim sarı anlamdaki “zerd” kelimesinin ortasındaki râ harfi gibidir.”

²⁵⁶ “Sakın cahil, bön adama sırlarını açıklama, ey bilgili kişi! Cahillerin yanında sus, kitab gibi ol.”

²⁵⁷ “Gece gündüz her bir nimete bin kere hamd et ki, hamd ve şükrün sayesinde o nimet sende yer etsin.”

²⁵⁸ “Merd isen hiçbir şey için nâmerdden bir şey dileme. İşinde doğru ol, dâimâ Hakk’a sığın.”

Almak istersen eğer ders-i edeb
 Ehl-i fazlın sohbetin eyle taleb ²⁵⁹ (kâfiye-i mücerrede)

Böyledir kâide beyne'l-ahbâb
 Aranılmaz konuşurken elkâb ²⁶⁰ (kâfiye-i mürdefe-ridf-i elifi)

Olan dersin iki dünyâda mergûb
 Hevâyâ uyma nefse olma mağlûb ²⁶¹ (kâfiye-i mürdefe-ridf-i vâvi)

Çocuğun vakt-i sabâvette edersen te'dîb
 Sonra sen râhat edersin seni etmez ta'zîb ²⁶² (kâfiye-i mürdefe-ridf-i yâyi)

Vakt olur kim en küçük bir iltifât
 Hall ider da'vâyı kalmaz müşkilât ²⁶³ (kâfiye-i mürdefe-ridf-i elifi)

Olanlar tâlib-i râh-ı hakikat
 Alırlar cümle eşyâdan nasîhat ²⁶⁴ (kâfiye-i müessese)

Mühtenîdir şühesiz bin hikmete her bir hades
 Çeşm-i dikkatle nazar kıl görme bir şey'i abes ²⁶⁵ (kâfiye-i mücerrede)

Eğer olmaz ise bir evde inâs
 Bozulur mahv olur o evde esâs ²⁶⁶ (kâfiye-i mürdefe-ridf-i elifi)

Dilersen kavlin olsun gayri akvâle müreccah
 Uzun lâf etme dikkat et sözün olsun münakkah ²⁶⁷ (kâfiye-i mücerrede)

Eğer bir sözün varsa itme def'aten tasrîh
 Münâsib sözle îrâd et onu evvelce et telmîh ²⁶⁸ (kâfiye-i mürdefe-ridf-i yâyi)

²⁵⁹ "Eğer edeb dersi almak istiyorsan fazilet sahibi insanların sohbetini talep et, bu sohbetlerde bulun."

²⁶⁰ "Kural budur: Dostlar arasında konuşurken unvan, lakap aranmaz."

²⁶¹ "İki dünyada da beğenilen kişi olmak istiyorum diyorsan, boş arzulara ve nefsine mağlup olma."

"Eğer çocuğunu, çoeukluk döneminde eğitirsen, ona edeb öğretirsen: sonra sen rahat edersin. çocuğun sana eziyet etmez."

²⁶³ "Zaman olur, en küçük bir iltifat bir davayı halleder, hiçbir problem kalmaz."

²⁶⁴ "Hakikat yoluna talip olanlar, (bu dünyadaki) bütün eşyadan, hadiselerden ders çıkarır, ibret alır."

²⁶⁵ "Şühesiz her bir hadise bin hikmete dayalıdır. Dikkat gözüyle bak, hiçbir şeyi boş görme."

²⁶⁶ "Eğer bir evde kadın olmaz ise o evin temeli bozulur, mahv olur."

²⁶⁷ "Sözünün diğer sözlerle tercih edilmesini, üstün tutulmasını istiyorsan lafını uzatma, dikkat et, sözün özlü olsun."

²⁶⁸ "Eğer söyleyecek bir sözün varsa bir seferde açıkça söyleme. İlk olarak kısaca işaret et, (sonra) münasib sözle onu ortaya koy."

Sürmek istersen eğer ömr-i saîd
 Genc iken tahsîl kıl sa'yin mezîd ²⁶⁹ (kâfiye-i mürdefe-ridf-i yâîf)

Zemân oldukça tahsîle müsâid
 Onu fevt itme tahsîl et fevâid ²⁷⁰ (kâfiye-i müessese)

Bir somun ekmek için gitme leîme eğme ser
 Dâmen-i sa'ye yapış elbet bulursun sîm ü zer ²⁷¹ (kâfiye-i mücerrede)

Çalış taltife halkı dikkat et olma dil-âzâr
 Buna âlem denir bir gün kalırsın sen de nâçâr ²⁷² (kâfiye-i mürdefe-ridf-i elif)

Devâm etmez zemânın hükmü bisyâr
 Gelir bir gün güler elbet gamhâr ²⁷³ (kâfiye-i mürdefe-ridf-i elif)

Uyup ikbâl-i dehre olma mağrûr
 Çalış mukbil iken et halkı mesrûr ²⁷⁴ (kâfiye-i mürdefe-ridf-i vâîf)

Hudânın hikmeti her şeyde zâhîr
 Fakat ekser kişi derkinde kâsır ²⁷⁵ (kâfiye-i müessese)

Kim ki âdildir eder zulm eylemekten ihtirâz
 Kesb eder dünyâda vü ukbâda hayli imtiyâz ²⁷⁶ (kâfiye-i mücerrede)

Kâbiliyyet olmayınca neylesin insâna ders
 Kâbiliyetsiz olanlar derk eder her şey'i ters ²⁷⁷ (kâfiye-i mücerrede)

Bir mürüvvet sâhibi bir şey sana eylerse bahş
 Hem teşekkür eyle hem de lutfunu et kalbe nakş ²⁷⁸ (kâfiye-i mücerrede)

²⁶⁹ "Eğer mutlu bir ömür sürmek istiyorsan genç iken ilim tahsil et, gayretini artır."

²⁷⁰ "Zaman ilim tahsiline müsait oldukça o fırsatı kaçırma, yararlı şeyler tahsil et."

²⁷¹ "Bir somun ekmek için alçak, değersiz insanlara baş eğme. Gayret eteğine yapış, elbet bu şekilde altın da gümüş de bulursun."

²⁷² "Halkı taltif etmeye, hoş tutmaya çalış, dikkat et de gönül incitici olma. Buna âlem denir. bir gün sen de çaresiz kalırsın."

²⁷³ "Bu zamanın hükmü, yaşanan şartlar çok fazla devam etmez. Bir gün elbet üzüntü çeken kişi de güler."

²⁷⁴ "İçinde bulunulan iyi şartlarla (bahtın yaver gitmesine, makamına mevkiine) gururlanma. İkbâl sahibi iken, bu fırsat elinde iken halkı mutlu etmeye çalış."

²⁷⁵ "Allah'ın hikmeti her şeyde görünmektedir. Fakat çoğu insan bunu anlamada yetersizdir."

²⁷⁶ "Adaletli olan ve zulm etmekten sakınan kişi dünyada da ahirette de seçkinlik kazanır."

²⁷⁷ "Kabiliyet olmayınca insana ders vermek neye yarar. Kabiliyetsiz olan, her şeyi ters anlar."

²⁷⁸ "İyilik sahibi ve iyi karakterli birisi sana bir şey bağışlarsa hem teşekkür et, hem de onun bu iyiliğini kalbine nakşet, unuttu."

Eski darb-ı meseldir eyle sen bu kavli gûş
Âb-ı hayvân olsa da nâdân elinden etme nûş²⁷⁹ (kâfiye-i mürdefe-ridf-i vâvî)

Yetîmi lutf-ı ihsânınla eylersen nûvâziş
Verir Rezzâk-ı âlem rızkına pek çok küşâyış²⁸⁰ (kâfiye-i müessese)

Mâl-i dünyâyâ sakın olma harîs
Çünkü gitmez kabre illâ bir kamîs²⁸¹ (kâfiye-i mürdefe-ridf-i yâvî)

Akçasız kalsan sana dar gelmiş olsa rûy-ı arz
İsteme bir kimseden bir şey sakın sen alma karz²⁸² (kâfiye-i mücerrede)

Kâmil olmaklıkta en evvelki şart
Eylemektir lâyıkıyla nefsi zabt²⁸³ (kâfiye-i mücerrede)

Olmak istersen eğer esrâr-ı ilme muttali'
Ehl-i fazlın meclisinde dâimâ ol müstemi²⁸⁴ (kâfiye-i mücerrede)

Hak görüp hak belleyip bir kârı eylersen şîrû'
Mültemisler hâtırıyçün etme sen ondan rüctî'²⁸⁵ (kâfiye-i mürdefe-ridf-i vâvî)

Merd isen ırma şütûmunla kulûb-ı nâsa dâğ
Bed-zebân olma sakın menfûr olursun hemcû zâğ²⁸⁶ (kâfiye-i mürdefe-ridf-i elifî)

Dütâ olmuş olan biri görüp sen etme istihfâf
Duâsın almağa sa'y it elin öp eyle isti'fâf²⁸⁷ (kâfiye-i mürdefe-ridf-i elifî)

Hıyânet ehlini korkaklığından bil sen ey ârif
Meseldir çünkü derler her olan hâin olur hâif²⁸⁸ (müessese)

²⁷⁹ "Bu söz, eski bir ata sözüdür, kulak ver. Ölmüşlüğü suyu olsa da cahil ve şahsiyetsiz insanın elinden onu içme, onun iyiliğinden uzak dur."

²⁸⁰ "Yetimi iyiliğinle okşar, gönlünü alırsan bu âlemin rızkını veren senin rızkına genişlik verir."

²⁸¹ "Dünya malına karşı sakın hırslı olma. Çünkü kabre ancak bir gömlek (kefen) gider."

²⁸² "Parasız pulsuz kalsan ve yeryüzü sana dar gelmiş olsa da kimseden bir şey isteme, borç alma."

"Kâmil, olgun ve erdemli bir insan olmanın ilk şartı kişinin gereğince kendisini hakim olmasındır."

²⁸⁴ "Eğer ilmin sırlarından haberdar olmak istiyorsan erdemli insanların meclisinde (ol ve) sürekli onları dinle."

²⁸⁵ "Bir işi doğru görüp, doğru belleyip başlarsan adamı kayıranların hatırı için o işten geri dönme."

²⁸⁶ "Eğer adam isen kötü sözlerle insanların gönlünü yaralama. Kötü sözlü olursan karga gibi insanların nefret ettiği birisi olursun."

²⁸⁷ "(Yaşlılıktan) iki büklüm olmuş birisini görüp de küçümseme. Duasını almaya çalış, elini öp, fenalıktan çekin."

²⁸⁸ "Hainleri korkaklıklarından tanı, ey bilgili kişi. Çünkü atasözü olmuştur; hain korkaktır derler."

Sen eğer cümle umûrunda olursan sâdık
Seni mes'ûd eder elbet Cenâb-ı Hâlık ²⁸⁹ (kâfiye-i müessese)

Rızkını tahsîl için sa'y eyle sen sarf et emek
Çünkü deryâlar bile âtıllara vermez semek ²⁹⁰ (kâfiye-i mücerrede)

Edersen âharı bir zenbe tahrîk
Edersin nefsinî ol zenbe teşrîk ²⁹¹ (kâfiye-i mürdefe-ridf-i yâî)

Hep güzel söyler isen eylersin elbet celb-i dil
Mârî sûrâhından ihrâc eylemiştir tatlı dil ²⁹² (kâfiye-i mücerrede)

Umûr-ı memleket kâmillere olsa muhavvel
Olur elbet devlet işleri gâyet mükemmel ²⁹³ (kâfiye-i mücerrede)

Cihândır bu değil bir âdeme âhar müşâkîl
Kimi kâsır kimi kâmil olur misî-i enâmîl ²⁹⁴ (kâfiye-i müessese)

Umma ihsân ettiğin âdemden aslâ bir kerem
Çok teşekkür et eğer çekmez isen ondan elem ²⁹⁵ (kâfiye-i mücerrede)

Ehl-i kibre mukterin olma sakın verne selâm
İctinâb et dâimâ hûd-bîn ile etme kelâm ²⁹⁶ (kâfiye-i mürdefe-ridf-i elifi)

Lutf ile a'dâsına gâlib gelir ekser halîm
Önceleysin söz ile da'vet etti Fir'avnî Kelîm ²⁹⁷ (kâfiye-i mürdefe-ridf-i yâî)

Gadaba gâlib olup her kim ederse teskîn
Gelecek şerden eder nefsinî elbet te'mîn ²⁹⁸ (kâfiye-i mürdefe-ridf-i yâî)

²⁸⁹ "Eğer sen bütün işlerinde dürüst olursan elbet Allahı teâlâ seni mutlu eder."

²⁹⁰ "Rızkını elde etmek için gayret et, emek harca. Çünkü denizler bile tembellere balık vermez."

²⁹¹ "Eğer bir başkasını bir günaha, suça yönlendirirsen kendini o günaha ve suça ortak etmiş olursun."

²⁹² "Hep güzel söz söylersen elbet gönül ahırsın. Yılanı tatlı söz deliğinden çıkarırmış."

²⁹³ "Memleketin işleri olgun ve erdemli insanlara verilse elbet devlet işleri gayet mükemmel olur."

"Dünyadır bu, hiçbir insan diğerine benzemez. Bir elin parmakları gibi (farklı farklıdır); kimi yetersiz kimi kâmil insan olur."

²⁹⁵ "Aslâ iyilik ettiğin birisinden bir iyilik, bir kıymet bilirlik umma. Ondan eziyet ve kötülük görmezsen buna da şükret."

²⁹⁶ "Büyüklik taslayanlara yakın olma, sakın onlara selam verme. Kendini uzak tut, kendini beğenen ile konuşma."

²⁹⁷ "İyi huylu yumuşak kimse iyilikle düşmanlarına üstün gelir. Nitekim Hazret-i Musa, Firavun-u önce (yumuşak) söz ile (Hakka) davet etti."

²⁹⁸ "Her kim öfkesine hakim olup sükûnetini korursa gelecek kötülükten kendisini korur."

Kolaydır eylemek ma'sûmu nâlân
 Çalış et merd isen mazlûmu şâdân ²⁹⁹ (kâfiye-i intiesse)
 Cidde sa'y et olmasın kârında haşv
 Âdemi berbâd ider çün lehv u lağv ³⁰⁰ (kâfiye-i mücerrede)
 Cevr-i dehrin muktezâsıyla giderse mâl u câh
 Dâmen-i sabra yapış beyhûde etme âh u vâh ³⁰¹ (kâfiye-i mürdefe-ridf-i elifi)
 Âkılân evvelce etmişler bunu çok tecrübe
 Mahv u izmihlâli mûcibdir gözüm çok debdebe ³⁰² (kâfiye-i mukayyede)

²⁹⁹ “Masum kişiyi inlemek kolaydır. Eğer adam isen çalış da mazlumu mutlu et.”

³⁰⁰ “İşi sıkı ve sağlam tutmaya gayret et. Çünkü boş iş ve boş sözler insanı berbad eder.”

³⁰¹ “Zamanın cziyeti ve kötülüğü ile mal ve mevki giderse sabır eteğine yapış ve ah vah etme.

³⁰² “Akıllı bilgili kişiler bunu çok tecrübe etmişler. Ey gözüm (sevgili dostum), mal ve dehdebe yok olup gitmeye yol açar.”

**Örnekleme Yoluyla Divan Şiirinde Kafiye Çeşitlerinin
Kullanım Oranı³⁰³**

Şairler	Mücerred	Kafiye	Milrdef	Kafiye	Mukayyed	Kafiye	Müesses	Kafiye
	Top.	%	Top.	%	Top.	%	Top.	%
Ahmed-i Dâî	104	35,1	175	59,1	6	2,0	11	3,7
Şeyhî	72	35,6	119	58,9	3	1,5	8	4,0
Ahmet Paşa	108	30,8	226	64,4	9	2,6	8	2,3
Necâî	274	43,6	338	59,7	9	1,6	7	1,2
Mesîhî	144	49,8	139	48,1	4	1,4	2	0,7
Fuzulî	84	27,6	204	67,1	6	2,0	10	3,3
Hayâlî	229	35,5	389	60,0	19	2,9	11	1,7
Bâkî	215	39,2	352	57,7	14	2,6	3	0,5
Nev'î	169	30,5	352	63,4	10	1,8	24	4,3
Taşlıcaî Yahyâ	210	40,9	278	54,2	7	1,4	18	3,5
Nel'î	45	31,5	93	65,0	5	3,5		
Nâilî	101	25,8	275	58,9	14	3,6		
Nâbî	31	34,8	525	58,9	18	2,0	39	4,4
Nedîm	38	22,9	120	72,3	7	4,2	1	
Şeyh Gâlib	125	37,2	200	59,5	11	3,3		
Endermînlî Vâsîf	79	56,4	51	36,4	5	3,6	5	3,6
Genel Toplam	2028	32,9	3836	62,3	147	2,4	147	2,4

³⁰³ Songül Aydın; *Gazellerde Kafiye*, Muğla Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2004.

KAYNAKLAR

- Ahmed Cevdet Paşa; *Belâgat-ı Osmaniyye*, İstanbul, 1987.
- Ahmed Paşa Divanı*; (Haz. Ali Nihat Tarlan), İstanbul, 1966.
- Ahmed-i Dâî Divanı*; (Haz. Mehmet Özmen), Ankara, 2001.
- Ahmed Haşimî; *Mîzânü'l-Zeheb fî Sınâati Şi'ri'l-Arabî*, Kahire, 1997.
- Aksan, Doğan; *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Ankara, 1995.
- Aksoy, Hasan; “Mısra”, *DİA*, c.30, İstanbul, 2005.
- Akûn, Ömer Faruk; “Divan Edebiyatı”, *DİA*, c.9, İstanbul, 1994.
- Alıcı, Lütî; “Klâsik Türk Edebiyatında Mürâcaa Şiirleri”, *İlmî Araştırmalar*, sayı 14, İstanbul, 2002.
- Alvan, Türkan Çınar; Emrî Divanının Nazım Bilgisi ve Belâgat Yönünden İncelenmesi (Doktora tezi, Dan. M. A. Yekta Saraç), İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.
- Belviranlı, Ali Kemal; *Aruz ve Ahenk*, İstanbul, 1965.
- Ali Seydî; *Seci ve Kafiye Lügati*, İstanbul, 1323.
- Ali Şir Nevâyî; *Mîzânî'l-Evzân* (Haz. Kemal Eraslan), Ankara, 1993.
- Alparslan, Ali; *Kadı Burhaneddin Divanından Seçmeler*, Ankara, 1977.
- Ambros, Edith Güllçin; “Osmanlı Gazelinin Uzunluğunda Görülen Gelişmeler: 16. yüzyılda Durum”, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, İstanbul, 1999.
- Arat, Reşit Rahmeti; *Eski Türk Şiiri*, Ankara, 1991.
- Arslan, Mehmet; *Leylâ Hanım Divanı*, İstanbul, 2003.
- Ateş, Ahmet; “Gazel” *İA*, c. 4, İstanbul, 1979.
- ; “Mesnevi” *İA*, c. 8, İstanbul, 1971.
- Avni Divanı*, (Fatih Divanı ve Şerhi), (Haz. M. Nur Doğan), İstanbul, 2004.
- Aydemir, Yaşar; “Türk Edebiyatında Kaside”, *Bilgi*, sayı 22, Ankara, 2002.
- Aydın, Songül; Gazellerde Kafiye (Dan. Namık Açıkgoz), Muğla Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- *Bâkî Divanı*, (Haz. Sabahattin Küçük), Ankara 1994.

- Banarlı, Nihat Sami; *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1987.
- Banguoğlu, Tahsin; *Türkçenin Grameri*, Ankara, 2004.
- Beyatlı, Yahya Kemal; *Edebiyata Dair*, İstanbul, 1974.
- Celâleddin Hümâî, *Fünûn-ı Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, Tahran, 1373.
- Cengiz, H. Erdoğan; "Türk Edebiyatında Musammatlar" *Türk Dili* (Dergisi), Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), Ankara, 1986.
- ; *Divan Şiiri Antolojisi*, Ankara, tsz.
- Çavuşoğlu, Mehmet; "Kaside", *Türk Dili* (Dergisi), Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), Ankara, 1986.
- ; *Necati Bey Divanı Seçmeler*, İstanbul, t.y.
- ; *Bâkî ve Divânından Örnekler*, İstanbul 2001.
- Çeltik, Halil; "Tenkitli Divan Neşirlerinde Nazım Şekli Problemleri", *Türkoloji Araştırmaları*, c. 2-3, 2007
- Çetin, Nihad M.; *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973.
- ; "Arap", *DİA*, c.3, İstanbul, 1991.
- ; "Aruz", *DİA*, c. 3, İstanbul, 1991.
- ; "Beyit", *DİA*, c. 6, İstanbul, 1992.
- Çiçekler, Mustafa; "Mesnevi" *DİA*, c.29, Ankara, 2004.
- Deniz, Sebahat; "Dübeyt (Dübeyt) Hakkında" *Türk Kültürel İncelemeleri Dergisi*, c. 14, İstanbul, 2006.
- Dihhudâ, (Ali Ekber); *Lügatnâme-i Dihhodâ*, Tahran, 1339.
- Dilçin, Cem; *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara, 2004.
- Durmuş, İsmail vd.; "Kafiye", *DİA*, c. 24, İstanbul, 2001.
- Eflatun, Muvaffak; "Müselles ve Musa Kazım Paşa'nın İki Müsellesi", *Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı.29, Ankara 2004.
- Eliot, T.S.; *Edebiyat Üzerine Düşünceler*, (Çev.: Sevim Kantarcıoğlu), Ankara, 1983.
- Elmalı, Hüseyin vd.; "Kaside" *DİA*, c. 24, İstanbul, 2001.
- Enderunlu Vâsıf Divanı*; (Haz.: Rahşan Gürel), İstanbul, t.y.
- Erdoğan, Mustafa; *Türk Edebiyatında Muhammes*, Ankara, 2002.
- Fuzûlî Divanı*, (Haz. Ali Nihat Tarlan, İstanbul, 1950.
- Fuzûlî Divanı*, (Haz. Kenan Akyüz vd.), Ankara, 1997.
- Gibb, E.J. Wilkinson, *Osmanlı Şiir Tarihi* (Çev.: Ali Çavuşoğlu), c. 1-2, Ankara, 1999.

- Gölpınarlı, Abdükbaki; *Şeyh Gâlib Divanından Seçmeler*, İstanbul, 1971.
 -----; *Nefî Divanından Seçmeler*, İstanbul, 1972.
- H. Abdülcélil Yusuf, *Mûsiki 'ş-Şi'ri'l-Arabî, elciltîl's-sânî*, Kahire, 1989
- İpekten, Haluk; *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul, 2003.
 -----; *Bâkî Hayatı Sanatı Eserleri*, Ankara, 2004.
- Hayâlî Divanı*; (Haz. Ali Nihat Tarlan), Ankara, 1992.
- Horata, Osman, Ses, Anlam Bütünlüğü ve Gazel-i Tecnisler, *Doğu Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Bölümü Dergisi* sayı.1, 1998.
- İpekten, Haluk; "Gazel" *DİA*, c. 13, İstanbul, 1996.
 -----; *Şeyh Gâlib Hayatı Sanatı Eserleri*, Ankara, 1996.
- İsen, Mustafa; "Arazun Anadolu'daki Gelişme Çizgisi" *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, 1991.
- İz, Fabir; *Eski Türk Edebiyatında Nazım I*, İstanbul, 2003
- Karahan, Abdülkadir, Nefî Divanından Seçmeler, İstanbul, 1986.
 -----; *Nabî Hayatı Sanatı Şiirleri*, İstanbul, 1953.
- Kılıç, Filiz vd.; *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara 2002.
- Kortantamer, Tunca; *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Ankara, 1993.
- Köksal M. Fatih; *Klâsik Türk Edebiyatı*, Ankara, 2005.
- Köprülü, M. Fuad; *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara, 1986.
 -----; "Aruz (Türk), *İA*, c. 1, İstanbul, 1965.
- Kurnaz, Cemal; *Türktiden Gazele, Halk ve Divan Şiirinin Müsterekleri Üzerine Bir Deneme*, Ankara, 1997.
 -----; "Divan Şiirinde Belge Redifler", *Yedi İklim*, c. 10, no.67, İstanbul 1995.
- Kutkan, Şevket; *Nedim Divanından Seçmeler*, İstanbul, 1892.
- Küçük, Sabahattin; "Musammat Gazel", *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, sayı 22, Harvard Üniversitesi, 1998.
- Kürkçüoğlu, Kemal Edip; *Osman Şems Divanından Seçmeler*, İstanbul, 1996.
- Latîfî, *Tezkiretî's-Şuarâ ve Tabsiratî'n-Nuzemâ* (Haz. Dr. Rıdvan Canım), Ankara, 2000.
- Leylâ Hanım Divanı*; (Haz.: Mehmet Arslan), İstanbul, 2003.
- Macit, Muhsin; *Divan Şiirinde Ahenk Unsurları*, İstanbul, 2004.
- Mansûr-ı Restgar-ı Fesâî, *Envâ-ı Şi'r-i Fârsî*, Şîrâz, 1372.
- Masse, H. "Rûbai" *İA*, c. 9, İstanbul, 1971.

Mecdi Vehbe-Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemül'l-Mustalâhâtü'l-Arabiyye fî'l-Luga ve'l-Edeb*, Beyrut 1979.

Mehmed Rifat, *Mecâmîü'l-Edeb*, İstanbul, 1358.

Muallim Naci; *Edebiyat Terimleri İstilahât-ı Edebiyye* (Haz. M.A.Yekta Saraç), 2. baskı, İstanbul, 2004.

Mustafa Sadık er-Râfî, *Târihü Âdâbi'l-Arab*, c. 3, Beyrut, 1974.

Mütercim Asım, *Kamus Tercümesi*, c. 1-4, İstanbul, 1305.

Nâbi Divanı, (Haz. Ali Fuat Bilkan), İstanbul, 1997.

Nailî Divanı, (Haz. Haluk İpekten), Ankara, 1990.

Necatî Bey Divanı; (Haz. Ali Nihat Tarlan) İstanbul, 1963.

Nef'î Divanı, (Haz. Metin Akkuş), Ankara, 1993.

Nedim Divanı, (Haz. Muhsin Macit), Ankara, 1997.

Nev'î Dîvânı; (Haz. Mertol Tulum – Ali Tanyeri), , İstanbul, 1977

Osman Şems Divanı; (Özel kütüphanemizde bulunan tam divan nüshaları.)

Özgül, M, Kayahan; *Leskofçalı Gâlip*, Ankara, 1987.

-----; *Yenişehirli Avnî*, Ankara, 1990.

Pakalın, M. Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 1-3, İstanbul, 1993.

Saraç, M. A. Yekta; *Emri Divanı*, İstanbul, 2002.

-----; *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, 4. baskı, İstanbul, 2006.

“Klâsik Edebiyat Bilgisine Göre Divan Şiirinde Ahenk Ögeleri”, Basılmamış bildiri, İstanbul Kültür Üniversitesi, Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi, 27-28 Ağustos 2007.

-----; Mustafa Çiçekler; “Kemal Paşazadenin Kafiye Risalesi, *TDED*, cilt 28, İstanbul, 1998.

(Sevük) İsmail Habib; *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul, 1942.

Şafak, Yakup; *Aruz Terimleri*, Konya, 2003.

-----; “Fars ve Türk Edebiyatlarındaki Aruz Vezinlerinin Ritmik Yapıları Üzerine Düşünceler, *Yedi İklim*, c. 10, sayı 70, İstanbul, 1996.

“Aruz Ölçüsü ve Bazı Değerlendirmeler” *Yedi İklim*, c. 7, sayı 49, İstanbul, 1994.

Şemseddin b. Muhammed b. Kays-ı Râzî, *el-Mu'cem fî Meâyiri Eş'âri'l-Acem* (haz. Müderris-i Razavî), Tahran, 1338.

Şener, İbrahim, Alim Yıldız, *Türk İslam Edebiyatı*, İstanbul 2003.

Şentürk, A. Atilla, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, İstanbul, 1999.

- Şeyh Gâlib Divanı*, (Haz. Muhsin Kalkışım), Ankara, 1994.
- Şeyhî Divanı*, (Haz. Mustafa İsen-Cemal Kumaz), Ankara, 1990.
- Tahirü'l- Mevlevî; *Edebiyat Liigati*, (Haz.: Kemal E. Kürkçüoğlu), İstanbul, 1973.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi; *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul, 1995.
- Tarlan, Ali Nihat; *Edebiyat Meseleleri*, İstanbul, 1981.
- ; *15. ve 18. asır Divan Şiiri, Rahmi ve Fevri* İstanbul, 1948.
- Taş, Hakan; On Altıncı Yüzyıl Divan Şairlerinde Vezin Kullanımı (Yüks. Lisans Tezi. Dan. M. A. Yekta Saraç), İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.
- Taşköprü-zâde Ahmed Efendi; *Mevzîâtü'l-Ulûm*, c. 1-2, İstanbul, 1313.
- Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali et-Tehânevî; *Keşşâfu Istılâhâtü'l-Fünûn*, c. 1-4, Beyrut, 1998.
- Timurtaş, Faruk K.; *Şeyhî'nin Harnâmesi*, İstanbul, 1981.
- ; *Klâsik Osmanlı Türkçesi Metinleri II*, İstanbul, 1974.
- Tolasa, Harun; *16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, İzmir, 1983.
- ; "18. Yüzyılda Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü-Müstakimzâde'nin Istılâhâtü's-Şi'riye'si", İ.Ü. *TDED*, c.24-25, İstanbul, 1986.
- Türk Dili* (Dergisi), Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), Ankara, 1986.
- Türk Klâsikleri*, c. 6-7-8, İstanbul, 1987,
- Üzgör, Tahir; *Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Divan'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Ankara, 1991.
- Yahyâ Bey Divanı*, (Haz. Mehmed Çavuşoğlu), İstanbul, 1977.
- Vahîdî't-Tebrîzî; *Terceme-i Arîz*, (Müt.: Salâhî Abdullah Uşşâkî), Süleymaniye Kütüphanesi, H. Paşa Ktp., nr. 433.
- Warren-R.,A-Wellek; *Edebiyat Biliminin Temelleri*, (Çev.: Ahmet Edip Uysal), Ankara, 1983.
- Weil, "Aruz" *İA*, c.1, İstanbul 1965, s. 625.

DİZİN

acüz, 17
ârifâne gazel, 47
aruz, 202
aruz/harb, 18
âşıkâne gazel, 47
ayaklı, 70, 98
âzâde, 16

bahir, 205
basîl, 205
bend, 177
bend-i gerdân, 179
bend-i terci, 179
bend-i terkîb, 179
bendiyye, 177, 189
bırceste, 16, 49
beş beyit, 48
beyit, 15, 16
beyt-i hasî, 15
beyt-i vâsıta, 179
beytû'l-gazel, 16, 48, 53
beytû'l-kasid/beytû'l-kasîde, 16, 21
bükâ, 27

câize, 26
cinaslı kafiye, 262
çehâr-beytî, 95
çehârgânî, 95
çehâr-musrâî, 95
çehâr-pâre, 95
çift, 68

dâire, 205
dâire-i muhtelif, 205

dâire-i mü'telif, 205
dâire-i müctelibe, 205
dâire-i müştebihe, 205
dâire-i müttetika, 206
darb/acüz, 18
dîvan, 17, 112, 136, 204
dua, 23
dübeyt/dübeyti, 74, 76, 77, 75, 93, 95
dübeytihâ-yı peyveste, 95
dügânî, 83

ed-dübiy, 93, 95
efâil ve tefâil, 204

fahriyye, 23, 28
fehleviyyât-pehleviyyât, 95
ferd, 15
fünûn-ı seb'a, 95

gazel, 47
gazel inşad etme, 49
gazel tarh etmek, 49
gazel-i bi-nokta, 50
gazel-i muâd, 50
gazel-i mutavvel, 48
gazel-i mülkerrer, 50
gazel-i müveşşah, 50
gazel-i müzeyyel, 49
gazeliyyât, 51
gırızgâh (gürizgâh), 22

hâcib, 266
hafîf, 206

hakîmâne gazel, 47
hamse, 80,
hânc, 177, 189
haşiv, 18
hâtîme, 82
hazv, 271
hece ölçüsü, 201
hczec, 205
hicviyye, 24
hikemî, 47,
humâsî, 124
hurûc, 271
hüsn-i hitâm, 17
hüsn-i hurûc, 22
hüsn-i ibtidâ, 17
hüsn-i imâhîlas, 22
hüsn-i makta, 16, 17, 21, 48
hüsn-i matla, 16, 17, 21, 48
hüsn-i tahallus, 22
hüsn-i tehallus, 48

ibtidâ, 18
ikfâ, 277
ikvâ, 276
iltizâm, 269
imâlc-i inaksûrc, 211
imâlc-i memdûde, 211
imlâ harfleri, 218
inşâd, 209
îlâ, 274
îlâ-yı celî, 274
îlâ-yı hafî, 274

kafiye, 257, 265
kâfiye-endiş, 269
kâfiye-gûy, 269
kâfiye-i asliyye, 269
kâfiye-i ma'mûle, 272
kâfiye-i gayr-ı ma'mûle, 273
kâfiye-i mücerrede, 267
kâfiye-i mülhaka, 269
kâfiye-i mürdefe, 271
kâfiye-i mürekkebe, 267

kâfiye-i şâyegân, 273
kâfiye-senc, 269
kalendcri, 54
kaside, 15, 17
kasîde-gûy, 22
kasîde-perdâz, 22
kasîde-serâ, 22
kıt'a, 17, 26, 68
kıt'a-ı kebire, 73, 74

lüzûm-ı mâ-lâ yelzem, 269

mahcûb, 266
mahdûd, 24
mahlas beyit, 16
makta, 21, 48
makta beyti, 16
matla, 15, 21, 48
mecrâ, 269
mcd, 211
med harfleri, 218
medhiyye, 23
medîd, 205
mekâtı'-ı kasîde, 23
merhûn, 16
mersiye, 24
mesâri, 17
mesnevi, 79
mısra', 15
miyân, 117
muhammes, 123
muhammes-i mütekerrir, 123
muhammes-i müzdevic, 123
muhammes-terkib, 179
mukaddem muahhar, 50
mukaffâ, 16
mukayyed kafiye, 272
mukayyed revî, 269
muktedab, 24
murabba, 111
murabba-ı mütekerrir, 111
murabba-ı müzdevic, 111

murabba-terkib, 179
 murassa, 269
 musammat, 103
 musammat gazel, 48
 musammat kaside, 24
 musarra, 15, 16, 23, 48, 57, 75, 104
 mutarraḥ müstezâd, 68
 mutlak revî, 269
 muzâri, 206
 mücerred kafiye, 272
 müctes, 206
 müdevver müstezâd, 68
 müfred, 15, 17, 74
 müfredât, 15
 mülemma gazel, 49, 63
 münacaât, 24
 münserih, 205
 mürâcaa şiiri, 50
 mürdef kafiye, 272
 mürekkeb kafiye, 272
 müsebbâ, 145
 müsabba-i mütekerrir, 145
 müsebbâ-i müzdevic, 145
 müseddes, 135
 müseddes-i mütekerrir, 135
 müseddes-i müzdevic, 135
 müseddes-terkib, 179
 müselles, 104, 107, 108
 müselles-i mütekerrir, 107
 müselles-i müzdevic, 107
 müselsel gazel, 49, 63
 müsemnen, 153
 müsemnen-i mütekerrir, 153
 müsemnen-i müzdevic, 153
 müsellesât, 108
 müstezâd, 50, 68
 müstezâd-ı stidâsiyye, 69
 müşterek gazel, 49, 66
 mütedârik, 206
 mütcârib, 206
 mütekâvis kafiye, 272
 mütekkerir tesdis, 141
 müterâdif kafiye, 272
 müterâkib kafiye, 272

mütesa, 163
 mütevâtir kafiye, 272
 müzdevic, 53, 82, 83
 müzdevic murabba, 53

na't, 24, 64, 81
 nâire, 271
 nakarat, 117
 nakîze, 50
 nâ-tamâm gazel, 48
 nazım, 73
 nazîre, 49
 nesîb, 22
 nütfe, 17

penç beyt, 48

recez, 205
 redd-i matla, 24, 49, 58, 274
 redif, 257, 260, 266, 271
 remel, 205
 ress, 271
 revî, 260, 265
 rindâne gazel, 47
 rûbai, 93
 (er-)rûbâi el-muarrec, 95
 rubâi-i musarra, 93
 rûbâiyyât-ı mütevâlî, 95
 rûbâiyye, 94

sâde, 68
 sadr, 17, 18
 satranç, 54
 sebk-i Hindî, 55, 56
 sebk-i Horasanî, 55
 sebk-i Irak-ı Acem, 55
 selis, 54, 112, 136, 204
 semâi, 54, 112, 136, 204
 serbest müstezâd, 70
 serî, 205

sinâd, 273
 sûfiyâne, 47
 şâh beyit, 21, 48
 şarkı, 117
 şatr, 17
 şeh-beyit, 16
 şerîta, 23
 şûhâne gazel, 47

ta'şîr, 170
 tac beyit, 16, 23
 tahmîs, 50, 130
 tahmîs-i mutarref, 173
 taktî, 18, 261
 tanzîr etme, 49
 tard u rekb, 124
 tarsî, 269
 tasrî, 16
 taştîr, 50
 tavîl, 205
 tazmin, 130
 teddîd-i matla, 21, 24
 tel'ile, 204
 tegazzül, 23, 49
 tekrîr, 50
 terâne, 93, 95, 142
 terhî', 116
 terbî-i mutarref, 173
 tereîât, 179
 terci-hâne, 189
 tercî-i bend, 189
 terkîb-hâne, 177
 terkîb-i muhammes, 179
 terkîb-i murabba, 179
 terkîb-i müseddes, 179
 tesbî', 149
 tesdis, 50, 141

tesmîn, 158
 tesmît, 104
 teşbib, 22
 taştîr, 173
 tetsî, 164
 teveîh, 271
 tevhið, 24
 tuyug, 99
 usûl, 204

uyûb-ı gayr-ı mülekkaba-i kâfiye, 274
 uyûb-ı mülakkaba-i kâfiye, 273

vâsîta, 177, 189
 vasil, 208
 vasl-ı ayn, 209
 vezn-i âhar, 204

yedekli, 70
 yedekli/ayaklı divan, 70
 yedekli/ayaklı kalenderi, 70
 yedekli/ayaklı selis, 70
 yedekli/ayaklı semai, 70
 yek-âhenk gazel, 49
 yek-âvâz, 49
 yetîm, 17

zamîme, 116
 zâtî'l-metâli, 16, 22, 66
 ziyâde, 68, 277
 zü-kâfiyeteyn, 268
 zü'l-kavâfî, 269
 zü'l-metâli, 16, 22, 48